C. IULI CAESARIS

COMMENTARII

CUM

A. HIRTI ALIORUMQUE SUPPLEMENTIS.

RECOGNOVIT

BERNARDUS DINTER.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLXXXVII.

Hermann Hagen Howard

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

VITA CAESARIS.

Gaius Iulius Caesar natus est a. d. IIII. Id. Quint. anni U. c. DCLIIII. vel, ut opinatur *Mommsen*, DCLII. (ante Chr. n. C. vel CII.), patre C. Iulio Caesare, qui praetor anno U. c. DCLXX. mortem obiit, matre Aurelia, muliere ingeniosa, quae filia videtur fuisse M. Aureli Cottae et Rutiliae.

Traditur fuisse excelsa statura, colore candido, teretibus membris, ore paulo pleniore, nigris vegetisque oculis, valetudine prospera, in corpore curando morosior, mitis clemensque natura, peracri iudicio, ingenio acuto, valens memoria, magno animo, vigilans, laborum patiens, ambitiosus, impotens.

Praeceptore usus est M. Antonio Gniphone Gallo, homine non minus Graece quam Latine docto. Annos natus fere duodecim postquam a C. Mario affini suo flamen Dialis creatus est, anno U. c. DCLXXI. Cossutia sponsa dimissa uxorem duxit Corneliam, cuius pater L. Cornelius Cinna quartum consul anno ante ab exercitu suo erat interfectus. Quam anno post a L. Cornelio Sulla repudiare iussus cum non oboedisset, et flaminio et uxoris dote et patrimonio privatus, ut effugeret e manibus ministrorum Sullae, habitu permutato urbe excessit. Atque illo ipso tempore febri quartana laborans cum tamen in montibus Sabinis lateret, postquam vitam vix ab inquisitoribus pretio redemit, tandem virginum Vestalium itemque Mamerci Aemili, Aureli Cottae, ceterorum amicorum deprecationibus invitus Sulla permotus est, ut vitam ei concederet.

Anno insequenti Caesar in Asia meruit prima stipendia in castris M. Minuci Thermi propraetoris, a quo cum classis arcessendae causa ad Nicomedem Bithyniae regem

missus esset, re bene gesta, uno ex commilitonibus e vitae discrimine erepto, in Mytilenarum expugnatione corona civica donatus est. Triennio post cum per breve tempus in P. Servili classe cum piratis Cilicibus pugnasset, Sullae morte cognita Romam reversus in popularium partes transiit, M. Lepidi societate abstinuit.

Anno insequenti (a. U. c. DCLXXVII.) Cn. Cornelium Dolabellam, qui proconsul Macedoniae fuerat, anno post Cn. Antonium, qui in Achaia rapinas fecerat, utrumque Sullanarum partium, de repetundis accusavit; quorum quamquam neuter est condemnatus, tamen Caesar magnam inde laudem consecutus est.

Eodem anno exeunte cum Rhodum abiret, ut Moloni rhetori operam daret, in itinere prope Miletum a piratis captus, sed quadraginta dierum spatio interiecto redemptus, eosdem piratas navibus Milesiis persecutus est captosque Pergami cruci affixit.

Postquam annum Rhodi commoratus est, anno DCLXXX. cum inde in Asiam transisset, pulso ibi praefecto Mithridatis regis, qui Asiae minoris littora Rhodo proxima vastabat, in C. Aureli Cottae avunculi locum absens pontifex creatus Romam revertit. Ibi cum comitate et liberalitate in populi favorem venisset, eius suffragiis tribunus militum creatus auctores tribuniciae potestatis, deminutae a Sulla, restituendae tam enixe adiuvit, ut quadriennio post potestas tribunicia a Pompeio ex Hispania reverso et Crasso consulibus restitueretur. Eodem anno, DCLXXXIIII., legi iudiciariae a L. Aurelio Cotta latae suffragatus est, oratione, qua Plautiam rogationem suadebat, perfecit, ut L. Cinna, uxoris frater, quique cum eo M. Aemilium Lepidum secuti post eius mortem ad Q. Sertorium confugerant, restituerentur.

Quaestor anno U. c., ut videtur, DCLXXXVI., cum provincia ei obvenisset Hispania, cui Antistius Vetus pro praetore praeerat, munere functus cum summa diligentia, Gadibus visa Alexandri Magni imagine vitae ante actae pudore perculsus ante tempus Romam rediit.

Anno post publice laudavit Iuliam amitam Corneliam-

que uxorem defunctas. Huius in locum, postquam Gallorum Transpadanorum civitatem petentium spem confirmavit, Pompeia, Q. Pompei Rufi filia, Sullae nepte, ducta legi Gabiniae de uno imperatore contra praedones constituendo, anno sequenti legi Maniliae de bello Mithridatico Cn. Pompeio extra ordinem mandando suffragatus est.

Ineunte anno DCLXXXVIIII. prior Catilinae coniuratio ad irritum redacta est, cuius de societate num merito venerit in suspicionem, parum constat. Eodem anno cum M. Calpurnio Bibulo aedilitate curuli functus est magnificentissime Marique statuam et tropaea restituit, qua re non minus quam ludis splendidissimis, largitionibus, urbe vario ornatu exculta populi favorem sibi conciliavit. Anno post de sicariis quaestionem exercuit, ne eis quidem de sicariorum numero exceptis, quibus legibus Corneliis cautum erat.

Anno DCLXXXXI. postquam P. Servilio Rullo auctor fuit legis agrariae promulgandae Titumque Atium Labienum tr. pl. instruxit accusatorem C. Rabiri, qui ob L. Apulei Saturnini tr. pl. caedem perduellionis condemnatus, sed Q. Caecili Metelli Celeris auguris et praetoris intercessione liberatus est, restituta per Labienum lege Domitia de sacerdotiis, quam Sulla abrogaverat, a populo pontifex maximus est creatus.

Paulo post praetor designatus, altera coniuratione Catilinaria patefacta, non magis quam triennio ante ab suspicione conscientiae abhorruit; coniuratos non, ut Cicero et Cato, capitis damnandos, sed per municipia in vinculis habendos censuit. Senatu iterum in aede Concordiae habito egrediens vix a comitibus equitum telis ereptus est, quam ob rem reliquo anni tempore domi se tenuit.

Praetor urbanus fuit anno DCLXXXXII. cum M. Bibulo. Non perlata rogatione de refectione templi Capitolini, quod XXI annis ante incendio erat consumptum, transferenda a Q. Lutatio Catulo ad Cn. Pompeium, Q. Metelli Nepotis tr. pl. rogationem, ut absens consul Cn. Pompeius fieret, i. e. ut a bello Mithridatico revocaretur, adiuvit: qua de causa cum Metello ab administratione rei publicae summotus, sed

paulo post in integrum restitutus est. Eodem anno cur Pompeia uxore adulterii cum P. Clodio facti convicta di vortium fecit.

Ex praetura anno sequenti Hispaniam ulteriorem sor titus provinciae finibus propagatis ipsaque optime consti tuta magnam laudem consecutus est. Lusitanis devictis e Brigantio capto imperator appellatus medio fere anno pro ximo, ut triumphum ageret consulatumque peteret, provinci decessit, sed cum iam indicta essent comitia consularia, n consulatu excluderetur, dimisso triumpho privatus introir coactus est.

Postquam cum Bibulo consul creatus est, cum M. Li cinio Crasso et Cn. Pompeio societatem illam iniit, qu sanctum est inter eos, ne quid ageretur in republica, quo displicuisset uni ex tribus.

Consulatu anno DCLXXXXV. inito instituit, ut senatu et populi acta publicarentur, tulit legem de publicanis, le gem agrariam, legem de pecuniis repetundis, per Q. Vat nium tr. pl. pertulit legem de alternis consiliis reiciendis e legem de imperio C. Caesaris, qua Gallia Cisalpina et Illyri cum provinciae cum tribus legionibus in quinquennium e decretae sunt, quibus senatus addidit unam legionem e Galliam Transalpinam.

Eiusdem anni initio Iuliam filiam Pompeio in matri monium dedit, ipse Calpurniam duxit, L. Calpurni Pisoni cos. designati filiam. Functus consulatu C. Memmio et I Domitio praetoribus de ipsius actis referentibus cognitioner senatui detulit, qui cum non susciperet, triduo per irrita altercationes absumpto urbe excessit.

Paucis igitur diebus post, quam Cicero in exilium pro fectus erat, Caesar in Galliam provinciam abiit primo ver anni DCLXXXXVI. Ibi per novem annos bellum gess fortuna maximam partem prospera.

Primo anno Helvetios transitu per Provinciam inte clusos duobus proeliis vicit, Germanos Ariovisto duce gr vissima clade illata ex Gallia expulit. Altero anno bellu *cum* Belgis gessit eorumque quinque civitates, Suessione

Bellovacos, Ambianos, Nervios, Aduatucos, vicit; complures civitates Aremoricas in dicionem accepit. Sub finem eius anni cum in Italiam revertisset ibique primo vere cum Pompeio et Crasso pactus esset, ut hi ambo consulatum peterent, sibi imperium in quinquennium prorogaretur, tertio anno Venetos, Venellos, Aquitanos subegit. Quarto anno, Pompeio et Crasso coss., imperio ab anno DCC. ad a. DCCV. prorogato, pecunia publica et decem legatis decretis, primum Usipetes et Tencteros Germanos, deinde, postquam Rhenum transiit et Britannos duobus proeliis fugavit, Morinos devicit, Menapiorum fines vastavit. Anno quinto, DCC., quo eodem Iulia filia mense Septembri mortua est, primo ab hibernis in Italiam, deinde in Illyricum profectus est, tum Treveris Aeduisque pacatis iterum in Britanniam traiecit; ibi quibusdam gentibus devictis in Galliam reversus magnam cladem accepit ab Eburonibus, ipse Nervios cum his et Aduatucis profligavit, item hoc anno et anni sequentis initio Senones et Treveros pacavit. Anno sexto legione a Pompeio accepta iterum Rhenum transiit, paulo post Eburonum finibus devastatis in Italiam revertit. Anno septimo Gallos Vercingetorige duce denuo rebellantes, postquam ad Gergoviam magnam cladem accepit, ad Alesiam devicit. Anno octavo eas gentes Galliae devicit, quae nondum pacatae erant, primum Bituriges, Carnutes, Bellovacos, deinde Eburonum finibus iterum devastatis Andes, Uxelloduno expugnato Treveros et Aquitanos, denique, dum paullisper in Provincia moratus in Belgio hiemat, Atrebates. Nono denique anno Caesar humanitate in devictos Galliae populos usus hibernis peractis in Italiam revertit ac summis ubique honoribus acceptus est; deinde omnem exercitum in finibus Treverorum lustravit.

Romae interim a. DCCII. Pompeius, anno post M. Claudius Marcellus, uterque consul, cum Caesari concessum esset, ut absens consulatum peteret, tulerant, ne absentis ratio haberetur; bello Gallico composito Pompei amici effecerunt, ut Caesari duae legiones eriperentur Pompeioque adderentur.

Anno sequenti exarsit bellum civile, quod gestum est annis DCCV. et DCCVI. Kal. Ian. a. DCCV. cum a senatu decretum esset, uti ante certam diem Caesar exercitum dimitteret, senatus consulto non obtemperans Caesar paulo post cum XIII. legione Rubiconem transiit et Ariminum contendit. Pompeius fuga se ei subduxit et Graeciam petiit; quem Caesar classe persecutus, cum anno proximo ineunte ad Illyricum appulisset, prope Dyrrachium obsedit, sed repulsus in Thessaliam se recepit. Quo cum Pompeius eum secutus esset, medio fere anno pugna atrocissima ad Pharsalum commissa est, qua victus Pompeius fuga capta in Aegypto a veterano quodam milite occisus est.

Secuta sunt tria bella, Alexandrinum, Africanum, Hispaniense, quae sunt gesta ab a. DCCVI. ad a. DCCVIIII.

Caesar dum Alexandriae versatur, absens dictator in annum dictus tribunicia potestate perpetua accepta anno sequenti Ptolomaeum Aegypti regem vicit, quo flumine merso eius sorori Cleopatrae fratrique minori Ptolomaeo regnum Aegypti tradidit. Eodem anno contra Pharnacem, Mithridatis filium, profectus quinque dierum spatio eum devicit.

Pompeiani cum in Africam convenissent adiuti a Iuba rege Numidarum, eo se Caesar contulit et, postquam aliquotiens varia fortuna cum iis pugnavit, pugna atrocissima ad Thapsum adversarios profligavit vere a. DCCVIII.

Postquam M. Porcius Cato voluntaria morte Uticae decessit, Caesar Gnaeum et Sextum Pompei filios, qui in Hispaniam aufugerant, eo secutus anno DCCVIIII. ad Mundam acerrimo proelio cum capitis periculo devicit. Cn. Pompeio in fuga interfecto, Corduba et compluribus aliis Hispaniae oppidis expugnatis Romam rediit quintum triumphans.

Deinde consul creatus in decennium et dictator et praefectus morum perpetuus quamquam summa clementia usus est in Pompeianos, tamen clandestina plus sexaginta nobilissimorum virorum, maximam partem senatorum, Romae facta est coniuratio, cuius principes erant C. Cassius *Longinus et* M. Iunius Brutus, Catonis gener, Cassi affinis,

consiliaque inita sunt de Caesare interficiendo. Capitis periculum non metuens Caesar anno sequenti, U. c. DCCX., cum bellum Parthicum parasset Martioque mense in Asiam profecturus esset, Idibus Martiis in senatu in Curia Pompei a coniuratis viginti tribus plagis confossus ad Pompei statuam concidit annum agens quinquagesimum sextum.

Scripturae inter hanc et priorem editic discrepantia.

Praeterquam quod unam eandemque omninc sum scribendi rationem, eam quidem, qua nunc \ solent, multaque ex compositorum verborum nume: haec fere sunt, quibus altera ab altera differt e

Ed. II.	Ed. I.
Lib. I.	
2, 1 M. Pupio Pisone	M. Pisone
5, 4 Rauricis (*item deinceps*)	Rauracis
6, 4 Aulo	A.
13, 6 contenderent quam dolo	quam dolo contenc
15, 4 [pabulationibus] *Paul*	pabulationibus
17, 2. 3 conferant, quod debeant: praestare	conferant: [quod] [debeant]
22, 1 a [Lucio] Labieno	a Labieno
24, 2 [ita uti supra se]	atque supra se
— 3 collocari	conlocavit
— — ac — compleri et interea	[ac — complevit;
25, 4 bracchio *contra codd.*	brachio (*cf. V*
— 5 passuum *spatio*	passuum
26, 5 ierunt; nullam — intermisso	ierunt [nullam — int
28, 3 frugibus	fructibus
31, 12 Admagetobrigae	ad Magetobrigam
— 14 Nisi [si]	Nisi
36, 5 his	iis
37, 3 ripas	ripam
38, 4 [alduas] Dubis	Dubis
— 5 ꟾ sescentorum (*item deinceps*)	sexcentorum
39, 4 *extr.* [Vulgo — obsignabantur.] *Paul*	*sine uncis*
42, 6 [ei] facere	facere
43, 2 vexerat	devexerat

Ed. II.	Ed. I.
mnis	omnes
osset: [et]	posset, et
is	iis
ɔtius (*item deinceps*)	secius
ıedis (*item deinceps*)	redis
traque	utraeque
erierunt; duae filiae: arum	perierunt. Duae filiae harum
Lib. II.	
.n hibernis] *Madvig*	in hibernis
ummam totius belli	suam totius belli summam
ortas succendunt	[portas] succe[n]dunt
ıflexis crebrisque	[inflexis crebrisque]
ıepes (*item deinceps*) ıunimenta	sepes munimentum
ırciter pedum	pedum circiter
ostibus	ad hostis
orrecta [ac]	[porrecta ac]
lesertos] proelio	deserto proelio
ni [militi]	uni militi
ıac pugna nuntiata] *Kraffert*	*sine uncis*
edum	passuum
ı muro sese collocare *osse codd., ego*	moturos sese
'urones, quaeque	Turonesque, quae
Lib. III.	
	ab
ɔ—flumine divideretur	hunc — flumen divideret
ɿuam] Romanos	Romanos
rimum [esse] *Dittenberger*	primum esse
›iablintes	Diablintres
portunitatibus (*item cinceps*)	opportunitatibus

	Ed. II.		Ed. I.
13, 4	hae		[hae]
— 6	adigebatur		adiciebatur
15, 1	Deiectis	*Paul*	Disiectis
19, 5	Caesar certior factus *est*		Caesar est certior fa
20, 1	ex tertia parte — aestimanda	*codd.*	tertia pars — existi
25, 1	caespitibus (*item deinceps*)		cespitibus

Lib. IIII.

1, 1	Gnaeo (*item deinceps*)	*ego*	Gneo
— 9	cum		quod
2, 2	Germani importatis [his]		[Germani] inportatis
— —	parva		prava
3, 1	civitatum		civitatium
— 3	[quam] sunt — [et] ceteris		quam — ceteri, sun
— —	[quod] Gallicis		Gallicis
6, 4	latius		[iam] latius
7, 5	di — esse possint	*ego, Holder*	dii — esse possent
10, 1	*extr.* insulam [quae]		insulam
— —	, [in Oceanum influit] neque		neque
17, 4. 8	derecte, derecta (*item deinceps*)	*codd.*	directe, directa
20, 1	septentriones	(*Holder*)	septemtrionem
27, 1	facturos [esse]	*Apitz*	facturos esse
38, 2	erant	(*Holder*)	[fu]erant
— 3	Lucius	(*Holder*)	L.

Lib. V.

1, 1	Lucio		L.
9, 4	videbatur	*codd.*	videbantur
10, 2	*extr.* tempestatis pati	*codd.*	pati tempestatis

d. II.	Ed. I.
lli inferendi	[ac belli inferendi]
erunt	transierant
s centenum *ego*	vicies centum
	si qui
2. 22, 1 *s. f.* iis	his
i [iam]	inimicis
auctoribus [eum]	et iis auctoribus, eum
is quaestoribus- *Vielhaber*	legatis quaestoreque
iorige] *Tittler*	Ambiorige
— studio —	[Erant — numero — pares].
nostri: *Heller*	Nostri
ı	passuum (*cf. II, 30, 2*)
amque *Paul*	suamque
it (*Frigell*)	scit
—, [ut] — non (*Holder*)	si —, ut — posset
5. epistulam, — a	epistolam, — a *codd.*
ıtum	amentum

Lib. VI.

m (*item deinceps*)	delectum (*cf. § 4*)
[is] *Ciacconius* (*Holder*)	consulis
i	resarciri
m legiones	legiones ad eum
s] Gallicis	Gallicis
cf. IIII, 17, 4. 8) *contra codd.*	dirigi
ellet *Holder*	velit
erent	transducerent (*cf. VIII, 13, 2*)
ous, *quibus ego*	nobilibus
nisi	nisi
codd.	noxa
vit *Whitte*	superarit
e	*quacumque*

	Ed. II.	Ed. I.
24, 4	patientia, qua *ante*, *Heller*	patientiaque
25, 4	[aut audisse] aut adisse	aut adisse
29, 3	*s. f.* Volcacium	Volcatium
34, 8	evocat	ad se vocat
35, 7	in bello	[in] bello
— 8	fortunatissimos	fortunatissimis
37, 7	castra iam	iam castra
39, 4	dispecta *Paul*	despecta
43, 3	a tanta	tanta
— 4	[non] modo	modo

Lib. VII.

1, 1	*de* senatusque *Aldus*	senatusque
3, 2	ubi quae *Schneider*	ubicumque
5, 6	*extr.* proponendum	[pro]ponendum
6, 3	his	iis
8, 4	nuntii *codd.*	nuntiis
— —	, ne[ve] — diripiantur	neu se — diripi pa
10, 1	videret	videretur
11, 6	contingebat	continebat
14, 5	[hoc spatio a Boia]	hoc spatio [a Boia]
15, 2	solacii	solatii
— —	se prope	[se prope]
— 6	volgi (*item deinceps*)	vulgi
17, 5	*extr.* infecta	incepta
19, 2	[in civitates] *Paul*	in civitates
— —	eius paludis	[eius paludis]
20, 3	ipsa	ipse ut (*codd.*
24, 4	picem	*alii* picem
25, 2	sebi *contra codd.*	sevi (*cf. VIII, 42,*
27, 2	intra castra [vineas]	inter castra vineas*qu*
28, 5	ex omni *codd.*	omni ex
34, 1	ea*que*, quae	eaque, quae
35, 4	distractis *B. Müller*	captis
36, 4	*extr.* perspiceret	perspiceretur

Ed. II.	Ed. I.
. Fabium	Gaium Fabium
epperit	reperit
deditionem significa-e] *Paul*	, deditionem significare
n itinere	in itinere
imore	et timore
unc *locum* *Paul*	hunc
irmas [eis] de media iocte; imperat *Paul*	turmas; eis de media nocte imperat
d munitionem	munitionum
efetigati	fatigati
acatorum *Georges*	pac[a]tum
uod ipse *Vielhaber*	quid ipse *codd.*
e *contra codd.*	ut
emo *non* tum	ne metu
tiam nunc	nunc etiam
in*de* die III. *Whitte*	inde (*codd.* in diem)
iemque ei rei	diemque huic rei
onstituit [diem]. Huc mnes	constituit; omnes
xtr. in agmine	agmine
xigue dierum se ha-ere XXX	se exigue dierum XXX habere
olerare	tolerari
ostrum opus	opus
aut] admodum	admodum
ccidat e*quita*tus dis-essu, *Menge*	accidat, [eius discessu]
e aut*em* *Hand*	ac ne
mbivaretis	Ambluaretis
Blannoviis]	Brannoviis
na Andibus *Hoffmann*	[Senonibus]
uinque	quina *codd.*
raesaepto(*cf. II,17,4*)	praesepto
amen [tempore]	tamen
. *et* VIII*, 24, 3 Titum*	*T.*

	Ed. II.	Ed. I.
	Lib. VIII.	
1, 2	[a] Romanis	Romanis
5, 2	collectis *Weissenborn*	coniectis
9, 3	pro [hac]	pro hac
10, 2	[aut] Gallorum	Gallorum
12, 2	nostros [insidiae]	nostros
15, 5	[ut consueverant; namque	ut consueverant [nam
16, 2	fumum	summum iugum
20, 2	[cognita calamitate]	cognita calamitate
27, 2	[et Romanum] et	et Romanum
28, 1	Insequente	Insequenti
— 4	superatis[que]	superatis
36, 2	[perterritos] *Vielhaber*	perterritos
40, 1	Caesar cum — omnium	Cum — omnium Cae
42, 5	quam quisque poterat *codd.*	quisque, prout erat
46, 5	*extr.* recepit hibernavitque	recipit hibernatque
48, 7	[ubi] malum	malum
51, 3	spectatissimi *Nipperdey*	expectatissimi
52, 5	SC per *Th. Mommsen*	per se
— —	evicerunt — morando *Iurinius*	iusserunt — moderan
55, 2	*extr. delevi* Contendit *Holder sec. A.*	

I.

C. IULI CAESARIS

COMMENTARII

DE

BELLO GALLICO.

C. IULI CAESARIS
BELLI GALLICI
LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Prooemium. Gallia describitur, c. I.

[A. U. C. DCLXXXXVI.] I. Bellum Helveticum.

Helvetii Orgetorige, auctore coniurationis nobilitatis, mortuo Galliam invadere conantur primum per Provinciam, deinde per Sequanos, c. II—VIIII. Caesar Tigurinos ad Ararim profligat, c. X—XII. Legati ab Helvetiis ad Caesarem missi re infecta discedunt, Galli equites ab Helvetiis pelluntur, c. XIII—XV. Caesar Dumnorigis Aedui perfidia Divitiaco fratri condonata, postquam P. Considius oblatam occasionem Helvetios opprimendi dimisit, iterum eos magna clade afficit, c. XVI—XXVI. Reliquiae Helvetiorum in patriam repelluntur, c. XXVII—XXVIIII.

II. Bellum Ariovisti.

Galli de Ariovisto Germanorum rege, qui Sequanorum agrum insidebat, apud Caesarem conqueruntur, c. XXX—XXXII. Caesar frustra legatos ad eum mittit, c. XXXIII—XXXVI. Copias adversus eum educit, Vesontione occupato militum trepidorum animos confirmat, c. XXXVII—XXXXI. Caesaris cum Ariovisto colloquium Germanorum impetu dirimitur, c. XXXXII—XXXXVI. Gallis legatis ab Ariovisto in vincla coniectis armis res geritur. Germani gravissima clade accepta e Gallia profugiunt, c. XXXXVII—LIIII.

GALLIA est omnis divisa in partes tres, quarum unam 1
incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum
lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes 2

lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos
ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et
3 Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgae,
propterea quod a cultu atque humanitate provinciae
longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe
commeant atque ea, quae ad effeminandos animos per-
tinent, important, proximique sunt Germanis, qui trans
Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt.
4 Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute
praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis
contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut
5 ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars,
quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flu-
mine Rhodano, continetur Garumna flumine, Oceano,
finibus Belgarum, attingit etiam ab Sequanis et Hel-
6 vetiis flumen Rhenum, vergit ad septentriones. Belgae
ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad in-
feriorem partem fluminis Rheni, spectant in septen-
7 trionem et orientem solem. Aquitania a Garumna
flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani,
quae est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum
solis et septentriones.

1 II. Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et di-
tissimus Orgetorix. Is M. Messala et M. Pupio Pisone
consulibus regni cupiditate inductus coniurationem no-
bilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis
2 cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, cum vir-
tute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri.
3 Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura
Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno latissi-
mo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis di-
vidit, altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter
Sequanos et Helvetios, tertia lacu Lemanno et flumine
Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit.
4 His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur et mi-
nus facile finitimis bellum inferre possent; qua ex parte
homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur.

Pro multitudine autem hominum et pro gloria belli 5
atque fortitudinis angustos se finis habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis 1
permoti constituerunt ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum et carrorum quam maximum numerum coëmere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare.
Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse du- 2
xerunt: in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is 3
sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere 4
persuadet Castico Catamantaloedis filio Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et a senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante
habuerat; itemque Dumnorigi Aeduo, fratri Divitiaci, 5
qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. Per- 6
facile factu esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna
conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti inter 7
se fidem et ius iurandum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

IIII. Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. 1
Moribus suis Orgetorigem ex vinclis causam dicere coëgerunt; damnatum poenam sequi oportebat, ut igni
cremaretur. Die constituta causae dictionis Orgetorix 2
ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coëgit et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem con-

3 duxit; per eos, ne causam diceret, se eripuit. Cum
civitas ob eam rem incitata armis ius suum exsequi
conaretur, multitudinemque hominum ex agris magis-
4 tratus cogerent, Orgetorix mortuus est; neque abest
suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mor-
tem consciverit.

1 V. Post eius mortem nihilo minus Helvetii id,
quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis
2 exeant. Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbi-
trati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim,
vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia in-
3 cendunt, frumentum omne, praeterquam quod secum
portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis spe
sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent,
trium mensum molita cibaria sibi quemque domo ef-
4 ferre iubent. Persuadent Rauricis et Tulingis et La-
tovicis finitimis suis, uti eodem usi consilio oppidis
suis vicisque exustis una cum iis proficiscantur, Boios-
que, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Nori-
cum transierant Noreiamque oppugnarant, receptos ad
se socios sibi asciscunt.

1 VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus
domo exire possent: unum per Sequanos, angustum
et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum,
vix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissi-
mus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent;
2 alterum per provinciam nostram, multo facilius atque
expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et
Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit
3 isque non nullis locis vado transitur. Extremum op-
pidum Allobrogum est proximumque Helvetiorum fini-
bus Genava. Ex eo oppido pons ad Helvetios per-
tinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum
bono animo in populum Romanum viderentur, existi-
mabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire
4 paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis
diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes con-

veniant. Is dies erat a. d. V. Kal. April. L. Pisone, Aulo Gabinio consulibus.

VII. Caesari cum id nuntiatum esset, eos per pro- 1
vinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et, quam maximis potest itineribus, in Galliam ulteriorem contendit et ad Genavam pervenit.
Provinciae toti quam maximum potest militum nume- 2
rum imperat (erat omnino in Gallia ulteriore legio una), pontem, qui erat ad Genavam, iubet rescindi.
Ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, le- 3
gatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius principem locum obtinebant, qui dicerent, sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut eius voluntate
id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat, 4
L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo data facultate per provinciam itineris faciundi temperaturos
ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spa- 5
tium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumpturum: si quid vellent, ad Id. April. reverterentur.

VIII. Interea ea legione, quam secum habebat, 1
militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum decem novem murum in altitudinem
pedum sedecim fossamque perducit. Eo opere per- 2
fecto praesidia disponit, castella communit, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit.
Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et 3
legati ad eum reverterunt, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et,
si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Hel- 4

vetii, ea spe deiecti, navibus iunctis ratibusque com-
pluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima alti-
tudo fluminis erat, non numquam interdiu, saepius
noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione
et militum concursu et telis repulsi hoc conatu de-
stiterunt.

1 VIIII. Relinquebatur una per Sequanos via, qua
Sequanis invitis propter angustias ire non poterant.
2 His cum sua sponte persuadere non possent, legatos
ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut eo deprecatore
3 a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largi-
tione apud Sequanos plurimum poterat et Helvetiis
erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in
matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus
novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo
4 beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem sus-
cipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Hel-
vetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent,
perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant, Hel-
vetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

1 X. Caesari renuntiatur, Helvetiis esse in animo
per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in Santonum
fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus ab-
2 sunt, quae civitas est in provincia. Id si fieret, in-
tellegebat, magno cum periculo provinciae futurum,
ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis
patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet.
3 Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum
legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus
contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae
circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et,
qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes
4 erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi
Ceutrones et Graioceli et Caturiges locis superioribus
5 occupatis itinere exercitum prohibere conantur. Com-
pluribus his proeliis pulsis ab Ocelo, quod est cite-
rioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ul-

rioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allo-
ogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum
icit. Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum
imi.

XI. Helvetii iam per angustias et fines Sequano- 1
um suas copias traduxerant et in Aeduorum fines per-
enerant eorumque agros populabantur. Aedui, cum 2
suaque ab iis defendere non possent, legatos ad
aesarem mittunt rogatum auxilium: Ita se omni tem- 3
ore de populo Romano meritos esse, ut paene in
onspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum
servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint.
odem tempore [Aedui] Ambarri, necessarii et con- 4
nguinei Aeduorum, Caesarem certiorem faciunt, sese
populatis agris non facile ab oppidis vim hostium
rohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vi- 5
os possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem
cipiunt et demonstrant, sibi praeter agri solum nihil
se reliqui. Quibus rebus adductus Caesar non ex- 6
ectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis socio-
um consumptis in Santonos Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum 1
Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili leni-
ite, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non
ossit. Id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis trans-
ant. Ubi per exploratores Caesar certior factus 2
st, tres iam partes copiarum Helvetios id flumen
aduxisse, quartam fere partem citra flumen Ararim
eliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus e cas-
ris profectus ad eam partem pervenit, quae nondum
umen transierat. Eos impeditos et inopinantes ag- 3
ressus magnam partem eorum concidit; reliqui sese
igae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt.
s pagus appellabatur Tigurinus; nam omnis civitas 4
Ielvetia in quattuor pagos divisa est. Hic pagus 5
nus, *cum domo exisset patrum* nostrorum memoria,
Cassium consulem interfecerat, et eius exercitum

6 sub iugum miserat. Ita sive casu sive
rum immortalium, quae pars civitatis H
signem calamitatem populo Romano intule
7 ceps poenas persolvit. Qua in re Caesa
publicas, sed etiam privatas iniurias ult
eius soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem
gurini eodem proelio, quo Cassium, inter
1 XIII. Hoc proelio facto reliquas cop
rum ut consequi posset, pontem in Ara
2 curat atque ita exercitum traducit. Helve
eius adventu commoti, cum id, quod ip
aegerrime confecerant, ut flumen transiren
die fecisse intellegerent, legatos ad eum m
legationis Divico princeps fuit, qui bello
3 Helvetiorum fuerat. Is ita cum Caesare
cem populus Romanus cum Helvetiis fac
partem ituros atque ibi futuros Helveti
4 Caesar constituisset atque esse voluisse
persequi perseveraret, reminisceretur et ve
modi populi Romani et pristinae virtutis
5 Quod improviso unum pagum adortus es
qui flumen transissent, suis auxilium fer
sent, ne ob eam rem aut suae magno
6 tribueret aut ipsos despiceret. Se ita a pa
ribusque suis didicisse, ut magis virtute
7 quam dolo aut insidiis niterentur. Quare
teret, ut is locus, ubi constitissent, ex ca
puli Romani et internicione exercitus no
aut memoriam proderet.
1 XIIII. His Caesar ita respondit: Eo
dubitationis dari, quod eas res, quas leg
commemorassent, memoria teneret, atque
ferre, quo minus merito populi Romani
2 qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisse
difficile cavere; sed eo deceptum, quod ne
sum a se intellegeret, quare timeret, nequ
3 timendum putaret. Quod si veteris cont

sci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod
invito iter per provinciam per vim temptassent,
ıod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobrogas
xassent, memoriam deponere posse? Quod sua 4
ctoria tam insolenter gloriarentur quodque tam diu
impune iniurias tulisse admirarentur, eodem per-
nere. Consuesse enim deos immortales, quo gravius 5
ɔmines ex commutatione rerum doleant, quos pro
elere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum
s et diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea 6
a sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea,
ıae polliceantur, facturos intellegat, et si Aeduis de
iuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si
llobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse
cturum. Divico respondit: Ita Helvetios a maiori- 7
ıs suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare
ınsuerint: eius rei populum Romanum esse testem.
oc responso dato discessit.

XV. Postero die castra ex eo loco movent. Idem 1
cit Caesar equitatumque omnem, ad numerum quat-
ıor milium, quem ex omni provincia et Aeduis atque
ɔrum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant,
uas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius 2
ovissimum agmen insecuti alieno loco cum equitatu
[elvetiorum proelium committunt; et pauci de nostris
adunt. Quo proelio sublati Helvetii, quod quingentis 3
quitibus tantam multitudinem equitum propulerant,
udacius subsistere non numquam et novissimo agmine
roelio nostros lacessere coeperunt. Caesar suos a 4
roelio continebat ac satis habebat in praesentia hostem
apinis [pabulationibus] populationibusque prohibere.
ta dies circiter quindecim iter fecerunt, ut inter no- 5
issimum hostium agmen et nostrum primum non
mplius quinis aut senis milibus passuum interesset.

XVI. Interim cotidie Caesar Aeduos frumentum, 1
uod *essent publice polliciti*, flagitare. Nam propter 2
gora, quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum

est, posita est, non modo frumenta in agris matı
non erant, sed ne pabuli quidem satis magna co]
3 suppetebat; eo autem frumento, quod flumine Ar
navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, qu
iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus disced
4 nolebat. Diem ex die ducere Aedui: conferri, comport
5 adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit et di
instare, quo die frumentum militibus metiri oporte
convocatis eorum principibus, quorum magnam copi
in castris habebat, in his Divitiaco et Lisco, qui sum
magistratui praeerat, quem vergobretum appell
Aedui, qui creatur annuus et vitae necisque in s
6 habet potestatem, graviter eos accusat, quod, c
neque emi neque ex agris sumi posset, tam necessa
tempore, tam propinquis hostibus ab iis non sublevet
praesertim cum magna ex parte eorum precibus
ductus bellum susceperit; multo etiam gravius, qu
sit destitutus, queritur.

1 XVII. Tum demum Liscus oratione Caesaris
ductus, quod antea tacuerat, proponit: Esse non null
quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat,
2 privatim plus possint quam ipsi magistratus. E
seditiosa atque improba oratione multitudinem
3 terrere, ne frumentum conferant, quod debeant: pr
stare, si iam principatum Galliae obtinere non possi
4 Gallorum quam Romanorum imperia perferre; ne
dubitare [debeant], quin, si Helvetios superaver
Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis libertat
5 sint erepturi. Ab eisdem nostra consilia, quaeque
castris gerantur, hostibus enuntiari: hos a se coërc
6 non posse. Quin etiam, quod necessariam rem coac
Caesari enuntiarit, intellegere sese, quanto id c
periculo fecerit, et ob eam causam, quam diu potue
tacuisse.

1 XVIII. Caesar hac oratione Lisci Dumnorig
Divitiaci fratrem, designari sentiebat, sed, quod plu
bus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter

cilium dimittit, Liscum retinet. Quaerit ex solo ea, 2
quae in conventu dixerat. Dicit liberius atque audacius.
Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera:
Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud 3
plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum
novarum. Compluris annos portoria reliquaque omnia
Aeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere,
propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo.
His rebus et suam rem familiarem auxisse et facul- 4
tates ad largiendum magnas comparasse; magnum 5
numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum
se habere, neque solum domi, sed etiam apud finitimas 6
civitates largiter posse, atque huius potentiae causa
matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac
potentissimo collocasse, ipsum ex Helvetiis uxorem 7
habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum
in alias civitates collocasse. Favere et cupere Helvetiis 8
propter eam affinitatem, odisse etiam suo nomine Cae-
sarem et Romanos, quod eorum adventu potentia eius
deminuta et Divitiacus frater in antiquum locum gratiae
atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, 9
summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire;
imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam
de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam 10
in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum
paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae
factum a Dumnorige atque eius equitibus (nam equi-
tatui, quem auxilio Caesari Aedui miserant, Dumnorix
praeerat): eorum fuga reliquum esse equitatum per-
territum.

XVIIII. Quibus rebus cognitis, cum ad has sus- 1
piciones certissimae res accederent, quod per fines
Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter
eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu
suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset,
quod a magistratu Aeduorum accusaretur, satis esse
causae *arbitrabatur, quare* in eum aut ipse animad-

2 verteret aut civitatem animadvertere iuberet. H
nibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci
summum in populum Romanum studium, summ
se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, tempera
cognoverat: nam, ne eius supplicio Divitiaci ar
3 offenderet, verebatur. Itaque prius, quam qui
conaretur, Divitiacum ad se vocari iubet et, coti
interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum
cipem Galliae provinciae, familiarem suum, cui
mam omnium rerum fidem habebat, cum eo
4 quitur; simul commonefacit, quae ipso praese
concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et os
5 quae separatim quisque de eo apud se dixerit;
atque hortatur, ut sine eius offensione animi ve
de eo causa cognita statuat vel civitatem st
iubeat.

1 XX. Divitiacus multis cum lacrimis Caesaren
plexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fr
2 statueret: Scire se, illa esse vera, nec quemqu
eo plus quam se doloris capere, propterea quod
ipse gratia plurimum domi atque in reliqua
ille minimum propter adulescentiam posset, p
3 crevisset; quibus opibus ac nervis non solu
minuendam gratiam, sed paene ad perniciem
uteretur. Sese tamen et amore fraterno et existim
4 vulgi commoveri. Quod si quid ei a Caesare g
accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apu
teneret, neminem existimaturum non sua vol
factum: qua ex re futurum, uti totius Galliae
5 a se averterentur. Haec cum pluribus verbis f
Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; cons
rogat, finem orandi faciat; tanti eius apud se g
esse ostendit, uti et rei publicae iniuriam et
6 dolorem eius voluntati ac precibus condonet.
norigem ad se vocat, fratrem adhibet; quae in
prehendat, *ostendit*; quae ipse intellegat, quae
queratur, *proponit*; monet, ut in reliquum

omnes suspiciones vitet; praeterita se Divitiaco fratri
condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quae
agat, quibuscum loquatur, scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, 1
hostes sub monte consedisse milia passuum ab ipsius
castris octo, qualis esset natura montis et qualis in
circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuntiatum 2
est facilem esse. De tertia vigilia Titum Labienum,
legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis
ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum montis
ascendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse 3
de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad
eos contendit equitatumque omnem ante se mittit.
P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur 4
et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat,
cum exploratoribus praemittitur.

XXII. Prima luce, cum summus mons a [Lucio] 1
Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non lon-
gius mille et quingentis passibus abesset, neque, ut
postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut
Labieni cognitus esset, Considius equo admisso ad eum 2
accurrit, dicit, montem, quem a Labieno occupari vo-
luerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque
insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum 3
collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei
praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi
ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut
undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte
occupato nostros exspectabat proelioque abstinebat.
Multo denique die per exploratores Caesar cognovit, 4
et montem a suis teneri et Helvetios castra movisse
et Considium timore perterritum, quod non vidisset,
pro viso sibi renuntiasse. Eo die, quo consuerat inter- 5
vallo, hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum
castris castra *ponit.*

XXIII. Postridie eius diei, quod omnino biduum 1
supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret,

et quod a Bibracte, oppido Aeduorum longe maxim
et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVI
aberat, rei frumentariae prospiciendum existimavi
iter ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendi
2 Ea res per fugitivos L. Aemilii, decurionis equitu
3 Gallorum, hostibus nuntiatur. Helvetii, seu quod timo
perterritos Romanos discedere a se existimarent, e
magis, quod pridie superioribus locis occupatis pro
lium non commisissent, sive eo, quod re frumentari
intercludi posse confiderent, commutato consilio atqu
itinere converso nostros a novissimo agmine insequ
ac lacessere coeperunt.

1 XXIIII. Postquam id animum advertit, copis
suas Caesar in proximum collem subducit equitatun
2 que, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse in
terim in colle medio triplicem aciem instruxit legionu
3 quattuor veteranarum [ita, uti supra se]; in summ
iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxim
conscripserat, et omnia auxilia collocari ac totum mo
tem hominibus compleri et interea sarcinas in unu
locum conferri et eum ab his, qui in superiore ac
4 constiterant, muniri iussit. Helvetii cum omnibus su
carris secuti impedimenta in unum locum contulerun
ipsi, confertissima acie reiecto nostro equitatu, phalang
facta sub primam nostram aciem successerunt.

1 XXV. Caesar, primum suo, deinde omnium e
conspectu remotis equis, ut aequato omnium pericu
spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commis
2 Milites e loco superiore pilis missis facile hostiu
phalangem perfregerunt. Ea disiecta gladiis destrict
3 in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugna
erat impedimento, quod pluribus eorum scutis un
ictu pilorum transfixis et colligatis, cum ferrum s
inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita sat
4 commode pugnare poterant, multi ut diu iacta
bracchio praeoptarent scutum manu emittere et nu
5 corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi et ped

eferre et, quod mons suberat circiter mille passuum
patio, eo se recipere coeperunt. Capto monte et 6
accedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum
milibus circiter XV agmen hostium claudebant et
novissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere
aperto aggressi circumvenire, et id conspicati Helvetii,
qui in montem sese receperant, rursus instare et proe-
lium redintegrare coeperunt. Romani conversa signa 7
bipertito intulerunt: prima et secunda acies, ut victis
ac summotis resisteret, tertia, ut venientes sustineret.

XXVI. Ita ancipiti proelio diu atque acriter pu- 1
gnatum est. Diutius cum sustinere nostrorum impetus
non possent, alteri se, ut coeperant, in montem rece-
perunt, alteri ad impedimenta et carros suos se con-
tulerunt. Nam hoc toto proelio, cum ab hora septima 2
ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre
nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta 3
pugnatum est, propterea quod pro vallo carros obiecerant
et e loco superiore in nostros venientes tela conicie-
bant, et non nulli inter carros rotasque mataras ac
tragulas subiciebant nostrosque vulnerabant. Diu cum 4
esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti
sunt. Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus
est. Ex eo proelio circiter hominum milia CXXX super- 5
fuerunt eaque tota nocte continenter ierunt: nullam
partem noctis itinere intermisso in fines Lingonum die
quarto pervenerunt, cum et propter vulnera militum
et propter sepulturam occisorum nostri triduum mo-
rati eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas 6
litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia
re iuvarent: qui si iuvissent, se eodem loco, quo
Helvetios, habiturum. Ipse triduo intermisso cum
omnibus copiis eos sequi coepit.

XXVII. Helvetii omnium rerum inopia adducti 1
legatos de deditione ad eum miserunt. Qui cum eum 2
in itinere convenissent seque ad pedes proiecissent
suppliciterque *locuti flentes pacem* petissent, atque

eos in eo loco, quo tum essent, suum advent
3 spectare iussisset, paruerunt. Eo postquam
pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfu
4 poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntu
intermissa, circiter hominum milia sex eius pa
Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, n
traditis supplicio afficerentur, sive spe salutis
quod in tanta multitudine dediticiorum suam
aut occultari aut omnino ignorari posse existi
prima nocte e castris Helvetiorum egressi ad F
finesque Germanorum contenderunt.
1 XXVIII. Quod ubi Caesar resciit, quor
fines ierant, his, uti conquirerent et reducer
2 sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in h
numero habuit; reliquos omnes obsidibus, arm
3 fugis traditis in deditionem accepit. Helvetios, Tu
Latovicos in fines suos, unde erant profecti,
iussit et, quod omnibus frugibus amissis dom
erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus im
ut iis frumenti copiam facerent; ipsos oppida vi
4 quos incenderant, restituere iussit. Id ea
ratione fecit, quod noluit eum locum, unde I
discesserant, vacare, ne propter bonitatem a
Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis
in Helvetiorum fines transirent et finitimi
5 provinciae Allobrogibusque essent. Boios pet
Aeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut
bus suis collocarent, concessit; quibus illi ag
derunt quosque postea in parem iuris libert
condicionem, atque ipsi erant, receperunt.
1 XXVIIII. In castris Helvetiorum tabulae r
sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem
quibus in tabulis nominatim ratio confecta e
numerus domo exisset eorum, qui arma ferre
2 et item separatim pueri, senes mulieresque. (
omnium rerum summa erat capitum: Helv
milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Lato

XIIII, Rauricorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his, qui
arma ferre possent, ad milia nonaginta duo. Summa 3
omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui
domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat,
repertus est numerus milium C et X.

XXX. Bello Helvetiorum confecto totius fere Gal- 1
liae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum
convenerunt: Intellegere sese, tametsi pro veteribus 2
Helvetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas
bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu
terrae Galliae quam populi Romani accidisse, propterea 3
quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Hel-
vetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent im-
perioque potirentur locumque domicilio ex magna copia
deligerent, quem ex omni Gallia oportunissimum ac
fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitates sti-
pendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius 4
Galliae in diem certam indicere idque Caesaris volun-
tate facere liceret: sese habere quasdam res, quas ex
communi consensu ab eo petere vellent. Ea re per- 5
missa diem concilio constituerunt et iure iurando, ne
quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio manda-
tum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. Eo concilio dimisso idem principes civita- 1
tum, qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt petie-
runtque, ut sibi secreto [in occulto] de suo omnium-
que salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata 2
sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: Non
minus se id contendere et laborare, ne ea, quae
dixissent, enuntiarentur, quam uti ea, quae vellent,
impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset,
summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus 3
est pro his Divitiacus Aeduus: Galliae totius factiones
esse duas: harum alterius principatum tenere Aeduos,
alterius Arvernos. Hi cum tanto opere de potentatu 4
inter se multos annos contenderent, factum esse, uti
ab Arvernis Sequanisque Germani mercede arcesseren-

5 tur. Horum primo circiter milia XV Rhenum transisse
posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homine
feri ac barbari adamassent, traductos plures; nun
esse in Gallia ad centum et viginti milium numerum
6 Cum his Aeduos eorumque clientes semel atque iterum
armis contendisse; magnam calamitatem pulsos ac
cepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem
7 equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibusqu
fractos, qui et sua virtute et populi Romani hospiti
atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent
coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civi
tatis et iure iurando civitatem obstringere, sese nequ
obsides repetituros neque auxilium a populo Roman
imploraturos neque recusaturos, quo minus perpetu
8 sub illorum dicione atque imperio essent. Unum s
esse ex omni civitate Aeduorum, qui adduci non po
9 tuerit, ut iuraret aut liberos suos obsides daret. Ol
eam rem se ex civitate profugisse et Romam ad sena
tum venisse auxilium postulatum, quod solus nequ
10 iure iurando neque obsidibus teneretur. Sed peiu
victoribus Sequanis quam Aeduis victis accidisse, prop
terea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum
finibus consedisset tertiamque partem agri Sequan
qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nun
de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, prop
terea quod paucis mensibus ante Harudum mili
hominum XXIIII ad eum venissent, quibus locus a
11 sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, ut
omnes ex Galliae finibus pellerentur atque omne
Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum
esse Gallicum cum Germanorum agro, neque han
12 consuetudinem victus cum illa comparandam. Ario
vistum autem, ut semel Gallorum copias proelio vicerit
quod proelium factum sit Admagetobrigae, superbe et
crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos
poscere et in eos omnia exempla cruciatusque edere
si qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius fact

t. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: 13
on posse eius imperia diutius sustinere. Nisi [si] 14
uid in Caesare populoque Romano sit auxilii, omni-
us Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint,
t domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, re-
notas a Germanis, petant fortunamque, quaecumque
ccidat, experiantur. Haec si enuntiata Ariovisto sint, 15
on dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud
um sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem 16
el auctoritate sua atque exercitus vel recenti victoria
el nomine populi Romani deterrere posse, ne maior
multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliam-
que omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.

XXXII. Hac oratione ab Divitiaco habita, omnes, 1
qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere
coeperunt. Animadvertit Caesar, unos ex omnibus 2
Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri fa-
cerent, sed tristes capite demisso terram intueri. Eius
rei quae causa esset, miratus ex ipsis quaesiit. Nihil 3
Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti per-
manere. Cum ab his saepius quaereret neque ullam
omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Ae-
duus respondit: Hoc esse miseriorem et graviorem 4
fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne
in occulto quidem queri neque auxilium implorare aude-
rent absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram
adesset, horrerent, propterea quod reliquis tamen fugae 5
facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines suos
Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in po-
testate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

XXXIII. His rebus cognitis Caesar Gallorum ani- 1
mos verbis confirmavit pollicitusque est, sibi eam rem
curae futuram: magnam se habere spem, et beneficio
suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniuriis
facturum. Hac oratione habita concilium dimisit. Et 2
secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi
eam rem cogitand*am et suscip*iendam putaret, in pri-

mis, quod Aeduos, fratres consanguineosque saepe n
mero a senatu appellatos, in servitute atque in dicio
videbat Germanorum teneri, eorumque obsides es
apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat; quod
tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et r
3 publicae esse arbitrabatur. Paulatim autem German
consuescere Rhenum transire, et in Galliam magna
eorum multitudinem venire, populo Romano pericu
4 sum videbat, neque sibi homines feros ac barbar
temperaturos existimabat, quin, cum omnem Gallia
occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent,
provinciam exirent atque inde in Italiam contend
rent, praesertim cum Sequanos a provincia nost
Rhodanus divideret; quibus rebus quam maturrir
5 occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tant
sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut fere
dus non videretur.

1 XXXIIII. Quam ob rem placuit ei, ut ad Ari
vistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, u
aliquem locum medium utriusque colloquio deliger
velle sese de re publica et summis utriusque reb
2 cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit:
quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturu
fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire op
3 tere. Praeterea se neque sine exercitu in eas part
Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neq
exercitum sine magno commeatu atque molimento
4 unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum v
deri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Ca
sari aut omnino populo Romano negotii esset.

1 XXXV. His responsis ad Caesarem relatis it
rum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mitt
2 Quoniam tanto suo populique Romani beneficio a
fectus, cum in consulatu suo rex atque amicus a s
natu appellatus esset, hanc sibi populoque Roma
gratiam referret, ut in colloquium venire invitat
gravaretur neque de communi re dicendum sibi

ɪgnoscendum putaret, haec esse, quae ab eo postu-
ret: primum, ne quam multitudinem hominum am- 3
ius trans Rhenum in Galliam traduceret; deinde,
›sides, quos haberet ab Aeduis, redderet, Sequanis-
ıe permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate eius
ddere illis liceret; neve Aeduos iniuria lacesseret,
ve his sociisque eorum bellum inferret. Si id ita 4
cisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam
que amicitiam cum eo futuram; si non impetraret,
se, quoniam M. Messala, M. Pisone consulibus se-
ıtus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam
›tineret, quod commodo rei publicae facere posset,
eduos ceterosque amicos populi Romani defenderet,
Aeduorum iniurias non neglecturum.

XXXVI. Ad haec Ariovistus respondit: Ius esse 1
lli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quem ad mo-
ım vellent, imperarent: item populum Romanum
ctis non ad alterius praescriptum, sed ad suum ar-
trium imperare consuesse. Si ipse populo Romano 2
ın praescriberet, quem ad modum suo iure uteretur,
ın oportere sese a populo Romano in suo iure im-
diri. Aeduos sibi, quoniam belli fortunam temptas- 3
nt et armis congressi ac superati essent, stipendiarios
se factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui 4
o adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Aeduis 5
obsides redditurum non esse, neque his neque eorum
ciis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent,
ıod convenisset, stipendiumque quotannis penderent;
id non fecissent, longe iis fraternum nomen populi
omani afuturum. Quod sibi Caesar denuntiaret, se 6
eduorum iniurias non neglecturum, neminem secum
ıe sua pernicie contendisse. Cum vellet, congrede- 7
tur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi
armis, qui inter annos XIIII tectum non subissent,
rtute possent.

XXXVII. Haec eodem tempore Caesari mandata 1
ferebantur, et legati ab Aeduis et a Treveris venie-

2 bant: Aedui questum, quod Harudes, qui nuper i
Galliam transportati essent, fines eorum popularentu
sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti red
3 mere potuisse; Treveri autem, pagos centum Sueboru
ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transire con
rentur; his praeesse Nasuam et Cimberium fratre
4 Quibus rebus Caesar vehementer commotus matura
dum sibi existimavit, ne, si nova manus Sueboru
cum veteribus copiis Ariovisti sese coniunxisset, mini
5 facile resisti posset. Itaque re frumentaria, qua
celerrime potuit, comparata magnis itineribus a
Ariovistum contendit.

1 XXXVIII. Cum tridui viam processisset, nuntiatu
est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occ
pandum Vesontionem, quod est oppidum maximu
Sequanorum, contendere triduique viam a suis finib
2 profecisse. Id ne accideret, magno opere sibi pra
3 cavendum Caesar existimabat. Namque omnium reru
quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppi
4 facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magna
ad ducendum bellum daret facultatem, propterea qu
flumen [alduas] Dubis ut circino circumductum pae
5 totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod e
non amplius pedum M sescentorum, qua flumen inte
mittit, mons continet magna altitudine, ita, ut radic
montis ex utraque parte ripae fluminis conting
6 Hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppi
7 coniungit. Huc Caesar magnis nocturnis diurnisq
itineribus contendit occupatoque oppido ibi praesidi
collocat.

1 XXXVIIII. Dum paucos dies ad Vesontionem
frumentariae commeatusque causa moratur, ex p
contatione nostrorum vocibusque Gallorum ac m
catorum, qui ingenti magnitudine corporum Germa
incredibili virtute atque exercitatione in armis
praedicabant (saepe numero sese cum his congre
ne vultum quidem atque aciem oculorum dicel

'e potuisse), tantus subito timor omnem exercitum ıpavit, ut non mediocriter omnium mentes animos- perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis 2 itum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae sa Caesarem secuti non magnum in re militari m habebant: quorum alius alia causa illata, quam 3 ad proficiscendum necessariam esse diceret, pe- ıt, ut eius voluntate discedere liceret; non nulli ore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remane- t. Hi neque vultum fingere neque interdum lacri- 4 ; tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum ım querebantur aut cum familiaribus suis commune iculum miserabantur. [Vulgo totis castris testa- ıta obsignabantur.] Horum vocibus ac timore 5 latim etiam ii, qui magnum in castris usum habe- t, milites centurionesque, quique equitatui prae- ıt, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos 6 timari volebant, non se hostem vereri, sed an- tias itineris et magnitudinem silvarum, quae inter- erent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem fru- ıtariam, ut satis commode supportari posset, timere bant. Non nulli etiam Caesari nuntiarant, cum 7 ra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto ientes milites neque propter timorem signa laturos.

XXXX. Haec cum animadvertisset, convocato con- 1 omniumque ordinum ad id consilium adhibitis urionibus vehementer eos incusavit: primum quod, quam in partem aut quo consilio ducerentur, sibi erendum aut cogitandum putarent. Ariovistum se 2 sule cupidissime populi Romani amicitiam appe- e: cur hunc tam temere quisquam ab officio dis- urum iudicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis 3 postulatis atque aequitate condicionum perspecta ı neque suam neque populi Romani gratiam repudia- um. Quod si furore atque amentia impulsus bellum 4 lisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute de ipsius diligentia desperarent? Factum eius 5

hostis periculum patrum nostrorum memoria, cu Cimbris et Teutonis a Gaio Mario pulsis non minore laudem exercitus quam ipse imperator meritus vide batur; factum etiam nuper in Italia servili tumult quos tamen aliquid usus ac disciplina, quae a nobi
3 accepissent, sublevarent. Ex quo iudicari posse, qua tum haberet in se boni constantia, propterea quo quos aliquamdiu inermos sine causa timuissent, ho
7 postea armatos ac victores superassent. Denique ho esse eosdem, quibuscum saepe numero Helvetii con gressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibu plerumque superarint, qui tamen pares esse nostr
8 exercitui non potuerint. Si quos adversum proeliu et fuga Gallorum commoveret, hos, si quaereren reperire posse, diuturnitate belli defetigatis Galli Ariovistum, cum multos menses castris se ac paludibu tenuisset neque sui potestatem fecisset, desperante iam de pugna et dispersos subito adortum magi
9 ratione et consilio quam virtute vicisse. Cui ration contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus cap
10 posse. Qui suum timorem in rei frumentariae simu lationem angustiasque itineris conferrent, facere arro ganter, cum aut de officio imperatoris desperare au
11 praescribere viderentur. Haec sibi esse curae; frumen tum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, iam que esse in agris frumenta matura; de itinere ipso
12 brevi tempore iudicaturos. Quod non fore dicto au dientes neque signa laturi dicantur, nihil se ea r commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dict audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam defuiss aut aliquo facinore comperto avaritiam esse convictam suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorun
13 bello esse perspectam. Itaque se, quod in longioren diem collaturus fuisset, repraesentaturum et proxim nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quan primum intellegere posset, utrum apud eos pudor atq

officium an timor valeret. Quod si praeterea nemo 14
sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum,
de qua non dubitaret, sibique eam praetoriam cohor-
tem futuram. Huic legioni Caesar et indulserat prae- 15
cipue et propter virtutem confidebat maxime.

XXXXI. Hac oratione habita mirum in modum 1
conversae sunt omnium mentes summaque alacritas
et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque decima 2
legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se
optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum
gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquae 3
legiones cum tribunis militum et primorum ordinum
centurionibus egerunt, uti Caesari satis facerent: se
neque umquam dubitasse neque timuisse, neque de
summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse
existimavisse. Eorum satisfactione accepta et itinere 4
exquisito per Divitiacum, quod ex aliis ei maximam
fidem habebat, ut milium amplius quinquaginta cir-
cuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia,
ut dixerat, profectus est. Septimo die, cum iter non 5
intermitteret, ab exploratoribus certior factus est,
Ariovisti copias a nostris milibus passuum quattuor
et xx abesse.

XXXXII. Cognito Caesaris adventu Ariovistus 1
legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio pos-
tulasset, id per se fieri licere, quoniam propius ac-
cessisset, seque id sine periculo facere posse existimare.
Non respuit condicionem Caesar, iamque eum ad sani- 2
tatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti
denegasset, ultro polliceretur, magnamque in spem 3
veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum
beneficiis cognitis suis postulatis fore, uti pertinacia
desisteret. Dies colloquio dictus est ex eo die quintus.
Interim saepe ultro citroque cum legati inter eos 4
mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem
ad colloquium Caesar adduceret: vereri se, ne per in-
sidias ab *eo circumveniretur*; uterque cum equitatu

5 veniret: alia ratione sese non esse venturum. Caesa
quod neque colloquium interposita causa tolli voleba
neque salutem suam Gallorum equitatui committe
audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equ
Gallis equitibus detractis eo legionarios milites legion
decimae, cui quam maxime confidebat, imponere, u
praesidium quam amicissimum, si quid opus fact
6 esset, haberet. Quod cum fieret, non irridicule quida
ex militibus decimae legionis dixit, plus, quam poll
citus esset, Caesarem [ei] facere: pollicitum, se i
cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturun
ad equum rescribere.

1 XXXXIII. Planicies erat magna et in ea tumulu
terrenus satis grandis. Hic locus aequo fere spati
2 ab castris Ariovisti et Caesaris aberat. Eo, ut era
dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Caesa
quam equis vexerat, passibus ducentis ab eo tumul
constituit; item equites Ariovisti pari intervallo co
3 stiterunt. Ariovistus, ex equis ut colloquerentur
praeter se denos ut ad colloquium adducerent, post
4 lavit. Ubi eo ventum est, Caesar initio orationis su
senatusque in eum beneficia commemoravit, quod re
appellatus esset a senatu, quod amicus, quod mune
amplissime missa; quam rem et paucis contigisse
pro magnis hominum officiis consuesse tribui doceba
5 illum, cum neque aditum neque causam postulan
iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatu
6 ea praemia consecutum. Docebat etiam, quam veter
quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Aedu
7 intercederent, quae senatus consulta quotiens quamqu
honorifica in eos facta essent, ut omni tempore totiu
Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam
8 quam nostram amicitiam appetissent. Populi Roma
hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos no
modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, hono
auctiores velit esse; quod vero ad amicitiam popu
Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset

Postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis 9
dederat: ne aut Aeduis aut eorum sociis bellum in-
ferret; obsides redderet; si nullam partem Germano-
rum domum remittere posset, at ne quos amplius
Rhenum transire pateretur.

XXXXIIII. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca 1
respondit, de suis virtutibus multa praedicavit: Trans- 2
isse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et
arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque
praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes ha-
bere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum
voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod
victores victis imponere consuerint. Non sese Gallis, 3
sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae civi-
tates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra
habuisse; eas omnis copias a se uno proelio pulsas
ac superatas esse. Si iterum experiri velint, se ite- 4
rum paratum esse decertare; si pace uti velint, ini-
quum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate
ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani 5
sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse opor-
tere, idque se ea spe petisse. Si per populum Roma-
num stipendium remittatur et dediticii subtrahantur,
non minus libenter sese recusaturum populi Romani
amicitiam, quam appetierit. Quod multitudinem Ger- 6
manorum in Galliam traducat, id se sui muniendi,
non Galliae impugnandae causa facere: eius rei testi-
monium esse, quod nisi rogatus non venerit et quod
bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Gal- 7
liam venisse quam populum Romanum. Numquam
ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae
provinciae finibus egressum. Quid sibi vellet? Cur 8
in suas possessiones veniret? Provinciam suam hanc
esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi
non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic
item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpel-
laremus. Quod fratres Aeduos appellatos diceret, non 9

se tam barbarum neque tam imperitum esse rerur
ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo A
duos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in h
contentionibus, quas Aedui secum et cum Sequan
10 habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debe
se suspicari, simulata Caesarem amicitia, quod exe
citum in Gallia habeat, sui opprimendi causa haber
11 Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his r
gionibus, sese illum non pro amico, sed hoste hat
12 turum. Quod si eum interfecerit, multis sese nobilibı
principibusque populi Romani gratum esse facturur
id se ab ipsis per eorum nuntios compertum haber
quorum omnium gratiam atque amicitiam eius mor
13 redimere posset. Quod si discessisset et libera
possessionem Galliae sibi tradidisset, magno
illum praemio remuneraturum et, quaecumque bel
geri vellet, sine ullo eius labore et periculo confe
turum.

1 XXXXV. Multa ab Caesare in eam sententia
dicta sunt, quare negotio desistere non posset: [e
neque suam neque populi Romani consuetudinem pa
uti optime merentes socios desereret, neque se iud
care, Galliam potius esse Ariovisti quam populi R
2 mani. Bello superatos esse Arvernos et Rutenos a
Quinto Fabio Maxumo, quibus populus Romanus ign
visset neque in provinciam redegisset neque stipendiu
3 imposuisset. Quod si antiquissimum quodque temp
spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse
Gallia imperium; si iudicium senatus observari opo
teret, liberam debere esse Galliam, quam bello victa
suis legibus uti voluisset.

1 XXXXVI. Dum haec in colloquio geruntur, Ca
sari nuntiatum est, equites Ariovisti propius tumulu
accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque
2 *nostros* conicere. Caesar loquendi finem facit seq
ad suos recepit suisque imperavit, ne quod omni
3 *telum in hostes* reicerent. Nam etsi sine ullo p

culo legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut pulsis hostibus dici posset eos ab se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum 4
est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites fecissent, eaque res colloquium ut diremisset, multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.

XXXXVII. Biduo post Ariovistus ad Caesarem 1
legatos mittit: Velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae neque perfectae essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constitueret aut, si id minus vellet, e suis [legatis] aliquem ad se mitteret.
Colloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis, 2
quod pridie eius diei Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conicerent. Legatum e suis sese 3
magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris obiecturum existimabat. Commodissimum visum 4
est Gaium Valerium Procillum, C. Valeri Caburi filium, summa virtute et humanitate adulescentem, cuius pater a Gaio Valerio Flacco civitate donatus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere et Marcum Metium, qui hospitio Ariovisti utebatur. His mandavit, ut, quae diceret 5
Ariovistus, cognoscerent et ad se referrent. Quos cum 6
apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamavit: Quid ad se venirent? an speculandi causa? Conantis dicere prohibuit et in catenas coniecit.

XXXXVIII. Eodem die castra promovit et milibus passuum sex a Caesaris castris sub monte con- 1
sedit. Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas 2
copias traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit eo consilio, uti frumento commeatuque,

qui ex Sequanis et Aeduis supportaretur, Caes
3 intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque
sar pro castris suas copias produxit et aciem ins
tam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio conten
4 ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus
bus exercitum castris continuit, equestri proelio
5 die contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se
mani exercuerant. Equitum milia erant sex, tot
numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex
copia singuli singulos suae salutis causa delege
6 cum his in proeliis versabantur. Ad eos se eq
recipiebant: hi, si quid erat durius, concurreban
qui graviore vulnere accepto equo deciderat, cir
7 sistebant; si quo erat longius prodeundum aut
rius recipiendum, tanta erat horum exercitatione
ritas, ut iubis equorum sublevati cursum adaequa
1 XXXXVIIII. Ubi eum castris se tenere C
intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra
locum, quo in loco Germani consederant, circiter
sus sescentos ab his, castris idoneum locum de
2 acieque triplici instructa ad eum locum venit. Pri
et secundam aciem in armis esse, tertiam castra
3 nire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus se
tos, uti dictum est, aberat. Eo circiter homi
numero sedecim milia expedita cum omni equ
Ariovistus misit, quae copiae nostros perterrere
4 munitione prohiberent. Nihilo setius Caesar, ut
constituerat, duas acies hostem propulsare, ter
5 opus perficere iussit. Munitis castris duas ibi l
nes reliquit et partem auxiliorum, quattuor reliqu
castra maiora reduxit.

1 L. Proximo die instituto suo Caesar e ca
utrisque copias suas eduxit paulumque a maio
castris progressus aciem instruxit, hostibus pugn
2 potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodir
tellexit, circiter meridiem exercitum in castra red
Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum,

stra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque 3
que ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas
pias Ariovistus multis et illatis et acceptis vulneri-
ıs in castra reduxit. Cum ex captivis quaereret 4
ıesar, quam ob rem Ariovistus proelio non decer-
ret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos
consuetudo esset, ut matres familiae eorum sor-
)us et vaticinationibus declararent, utrum proelium
mmitti ex usu esset necne; eas ita dicere: non esse 5
s Germanos superare, si ante novam lunam proelio
ntendissent.

LI. Postridie eius diei Caesar praesidium utris- 1
ıe castris, quod satis esse visum est, reliquit, omnis
arios in conspectu hostium pro castris minoribus
nstituit, quod minus multitudine militum legiona-
)rum pro hostium numero valebat, ut ad speciem
ariis uteretur; ipse triplici instructa acie usque ad
stra hostium accessit. Tum demum necessario Ger- 2
ani suas copias castris eduxerunt generatimque con-
ituerunt paribus intervallis, Harudes, Marcomanos,
riboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suebos, om-
ımque aciem suam raedis et carris circumdederunt,
qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres im- 3
)suerunt, quae in proelium proficiscentes passis ma-
bus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis
aderent.

LII. Caesar singulis legionibus singulos legatos 1
quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque
rtutis haberet; ipse a dextro cornu, quod eam par- 2
m minime firmam hostium esse animadverterat, proe-
ım commisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato 3
ıpetum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque
'ocurrerunt, ut spatium pila in hostes coniciendi non
ıretur. Reiectis pilis comminus gladiis pugnatum 4
t. At Germani celeriter ex consuetudine sua pha-
nge facta *impetus gladiorum* exceperunt. Reperti 5
nt complures nostri milites, qui in phalangas in-

silirent et scuta manibus revellerent et desuper vul-
6 nerarent. Cum hostium acies a sinistro cornu pulsa
atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehe-
menter multitudine suorum nostram aciem premebant.
7 Id cum animadvertisset Publius Crassus adulescens,
qui equitatui praeerat, quod expeditior erat quam ii,
qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laboranti-
bus nostris subsidio misit.

1 LIII. Ita proelium restitutum est, atque omnes
hostes terga verterunt neque prius fugere destiterunt,
quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco
2 circiter quinque pervenerunt. Ibi perpauci aut viribus
confisi tranare contenderunt aut lintribus inventis sibi
3 salutem reppererunt. In his fuit Ariovistus, qui na-
viculam deligatam ad ripam nactus ea profugit; reli-
quos omnes equitatu consecuti nostri interfecerunt.
4 Duae fuerunt Ariovisti uxores, una Sueba natione, quam
domo secum duxerat, altera Norica, regis Voccionis
soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam: utraque
in ea fuga perierunt; duae filiae: harum altera occisa, al-
5 tera capta est. Gaius Valerius Procillus, cum a custodi-
bus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum
6 Caesarem hostis equitatu persequentem incidit. Quae
quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria
voluptatem attulit, quod hominem honestissimum pro-
vinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum
e manibus hostium, sibi restitutum videbat, neque eius
calamitate de tanta voluptate et gratulatione quic-
7 quam fortuna deminuerat. Is se praesente de se ter
sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necare-
tur an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio
8 se esse incolumem. Item Marcus Metius repertus et
ad eum reductus est.

1 LIIII. Hoc proelio trans Rhenum nuntiato Suebi,
qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coepe-
runt; quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, per-
territos [senserunt] insecuti magnum ex his numerum

occiderunt. Caesar, una aestate duobus maximis bel- 2
lis confectis, maturius paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit; hi-
bernis Labienum praeposuit; ipse in citeriorem Galliam 3
ad conventus agendos profectus est.

C. IULI CAESARIS
BELLI GALLICI
LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCLXXXXVII.] I. Bellum Belgicum.

Belgae omnes contra populum Romanum coniurant praeter Remos. Eorum oppidum Bibrax a Belgis oppugnatum Caesar subsidio misso obsidione liberat, c. I—X. Discedentes Belgas insecutus in fugam conicit, c. XI. Suessiones, Bellovacos, Ambianos in fidem accipit, c. XII—XV. Nervios fortiter repugnantes cum Atrebatibus ac Viromanduis devincit, c. XVI—XXVIII. Item Aduatucos obsessos magna clade afficit, c. XXVIIII—XXXIII.

II. Aremoricae gentes subactae. Hiberna Caesaris.

P. Crassus gentes Aremoricas in dicionem populi Romani redigit, c. XXXIIII. Omni Gallia pacata Caesar legiones in hiberna deducit, ipse in Italiam proficiscitur, c. XXXV.

I. Cum esset Caesar in citeriore Gallia [in hi- 1
bernis], ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum Romanum coniurare
obsidesque inter se dare. Coniurandi has esse causas: 2

primum, quod vererentur, ne omni pacata Gallia ad
3 eos exercitus noster adduceretur; deinde, quod ab non
nullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos
diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani
exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia mo-
leste ferebant, partim qui mobilitate et levitate animi
4 novis imperiis studebant; ab non nullis etiam, quod in
Gallia a potentioribus atque iis, qui ad conducendos
homines facultates habebant, vulgo regna occupaban-
tur, qui minus facile eam rem imperio nostro conse-
qui poterant.

1 II. His nuntiis litterisque commotus Caesar duas
legiones in citeriore Gallia novas conscripsit et inita
aestate, in interiorem Galliam qui deduceret, Quintum
2 Pedium legatum misit. Ipse, cum primum pabuli co-
3 pia esse inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium
Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant,
uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant seque de
4 his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes
nuntiaverunt, manus cogi, exercitum in unum locum
conduci. Tum vero dubitandum non existimavit, quin
5 ad eos proficisceretur. Re frumentaria comparata cas-
tra movet diebusque circiter quindecim ad fines Bel-
garum pervenit.

1 III. Eo cum de improviso celeriusque omni opi-
nione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis
sunt, ad eum legatos Iccium et Andocumborium, pri-
2 mos civitatis, miserunt, qui dicerent, se suaque omnia
in fidem atque in potestatem populi Romani permit-
tere, neque se cum Belgis reliquis consensisse neque
3 contra populum Romanum coniurasse, paratosque esse
et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere
4 et frumento ceterisque rebus iuvare; reliquos omnes
Belgas in armis esse, Germanosque, qui cis Rhenum
5 incolant, sese cum his coniunxisse, tantumque esse
eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem,
fratres consanguineosque suos, qui eodem iure et is-

dem legibus utantur, unum imperium unumque ma-
gistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin
cum his consentirent.

IIII. Cum ab his quaereret, quae civitates quan- 1
taeque in armis essent et quid in bello possent, sic
reperiebat: Plerosque Belgas esse ortos ab Germanis 2
Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertili-
tatem ibi consedisse Gallosque, qui ea loca incolerent,
expulisse, solosque esse, qui patrum nostrorum me-
moria omni Gallia vexata Teutonos Cimbrosque intra
fines suos ingredi prohibuerint; qua ex re fieri, uti 3
earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem ma-
gnosque spiritus in re militari sumerent. De numero 4
eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, prop-
terea quod, propinquitatibus affinitatibusque coniuncti,
quantam quisque multitudinem in communi Belgarum
concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Pluri- 5
mum inter eos Bellovacos et virtute et auctoritate et
hominum numero valere: hos posse conficere armata
milia centum; pollicitos ex eo numero electa sexaginta,
totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones 6
suos esse finitimos; latissimos feracissimosque agros
possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam me- 7
moria Divitiacum, totius Galliae potentissimum, qui
cum magnae partis harum regionum, tum etiam Bri-
tanniae imperium obtinuerit; nunc esse regem Galbam:
ad hunc propter iustitiam prudentiamque summam
totius belli omnium voluntate deferri; oppida habere 8
numero XII, polliceri milia armata quinquaginta; toti-
dem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur
longissimeque absint; quindecim milia Atrebates, Am- 9
bianos decem milia, Morinos XXV milia, Menapios VII
milia, Caletos X milia, Veliocasses et Viromanduos
totidem, Aduatucos decem et novem milia; Condrusos, 10
Eburones, Caeroesos, Paemanos, qui uno nomine Ger-
mani appellantur, arbitrari ad XL milia.

V. Caesar Remos cohortatus liberaliterque ora- 1

tione prosecutus omnem senatum ad se convenire
principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae
2 omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse
Divitiacum Aeduum magno opere cohortatus docet,
quanto opere rei publicae communisque salutis inter-
sit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine
3 uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas
copias Aedui in fines Bellovacorum introduxerint et
eorum agros populari coeperint. His mandatis eum
4 ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in
unum locum coactas ad se venire vidit, neque iam
longe abesse, ab iis, quos miserat, exploratoribus et
ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est in ex-
tremis Remorum finibus, exercitum traducere matura-
5 vit atque ibi castra posuit. Quae res et latus unum
castrorum ripis fluminis muniebat et, post eum quae
essent, tuta ab hostibus reddebat et, commeatus ab
Remis reliquisque civitatibus ut sine periculo ad eum
6 portari possent, efficiebat. In eo flumine pons erat.
Ibi praesidium ponit et in altera parte fluminis Quin-
tum Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus
relinquit; castra in altitudinem pedum XII vallo fossa-
que duodeviginti pedum munire iubet.

1 VI. Ab his castris oppidum Remorum nomine
Bibrax aberat milia passuum octo. Id ex itinere
magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre
2 eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Bel-
garum oppugnatio est haec. Ubi circumiecta multi-
tudine hominum totis moenibus undique in murum
lapides iaci coepti sunt murusque defensoribus nuda-
tus est, testudine facta portas succendunt murumque
3 subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam cum tanta
multitudo lapides ac tela conicerent, in muro con-
4 sistendi potestas erat nulli. Cum finem oppugnandi
nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia
inter suos, qui tum oppido praefuerat, unus ex iis,
qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuntium ad

n mittit, nisi subsidium sibi submittatur, sese diu-
s sustinere non posse.

VII. Eo de media nocte Caesar isdem ducibus 1
ıs, qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas
gittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis
ttit. Quorum adventu et Remis cum spe defen- 2
nis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem
causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque pau- 3
per apud oppidum morati agrosque Remorum depo-
lati, omnibus vicis aedificiisque, quos adire potue-
ıt, incensis ad castra Caesaris omnibus copiis con-
ıderunt et ab milibus passuum minus duobus castra
suerunt; quae castra, ut fumo atque ignibus signi- 4
ıbatur, amplius milibus passuum octo in latitudinem
tebant.

VIII. Caesar primo et propter multitudinem hos- 1
m et propter eximiam opinionem virtutis proelio
persedere statuit; cotidie tamen equestribus proeliis,
id hostis virtute posset et quid nostri auderent,
riclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intel- 2
:it, loco pro castris ad aciem instruendam natura
ortuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita
ınt, paululum ex planicie editus tantum adversus
latitudinem patebat, quantum loci acies instructa
cupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiec-
s habebat et in frontem leniter fastigatus paulatim
planiciem redibat, ab utroque latere eius collis 3
ınsversam fossam obduxit circiter passuum quadrin-
ntorum et ad extremas fossas castella constituit
ique tormenta collocavit, ne, cum aciem instruxisset, 4
stes, quod tantum multitudine poterant, ab lateri-
s pugnantes suos circumvenire possent. Hoc facto 5
abus legionibus, quas proxime conscripserat, in cas-
s relictis, ut, si quo opus esset, subsidio duci pos-
nt, reliquas sex *legiones* pro castris in acie con-
tuit. Hostes item suas copias ex castris eductas
truxerant.

1 VIIII. Palus erat non magna inter nostrum at-
que hostium exercitum. Hanc si nostri transirent,
hostes exspectabant; nostri autem, si ab illis initium
transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati
2 in armis erant. Interim proelio equestri inter duas
acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium
faciunt, secundiore equitum proelio nostris, Caesar
3 suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco
ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nos-
4 tra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis partem
suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio,
ut, si possent, castellum, cui praeerat Quintus Titu-
rius legatus, expugnarent pontemque interscinderent,
5 si minus potuissent, agros Remorum popularentur,
qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant,
commeatuque nostros prohiberent.

1 X. *Caesar* certior factus ab Titurio omnem equi-
tatum et levis armaturae Numidas, funditores sagit-
tariosque pontem traducit atque ad eos contendit.
2 Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos
nostri in flumine aggressi magnum eorum numerum
3 occiderunt; per eorum corpora reliquos audacissime
transire conantes multitudine telorum reppulerunt;
primos, qui transierant, equitatu circumventos inter-
4 fecerunt. Hostes ubi et de expugnando oppido et de
flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt ne-
que nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi
causa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere
coepit, consilio convocato constituerunt, optimum esse
domum suam quemque reverti, et, quorum in fines
primum Romani exercitum introduxissent, ad eos de-
fendendos undique convenirent, ut potius in suis
quam in alienis finibus decertarent et domesticis
5 copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam senten-
tiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos de-
duxit, quod Divitiacum atque Aeduos finibus Bellova-
corum appropinquare cognoverant. His persuaderi,

ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent, non poterat.

XI. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum 1
strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugae profectio videretur. Hac re statim 2
Caesar per speculatores cognita insidias veritus, quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Prima luce con- 3
firmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, praemisit. His Quintum Pedium et Lucium Aurunculeium Cottam legatos praefecit; Titum Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi novissimos adorti et multa 4
milia passuum prosecuti magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent, priores, quod abesse 5
a periculo viderentur neque ulla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi praesidium ponerent. Ita 6
sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium, sub occasumque solis destiterunt seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

XII. Postridie eius diei Caesar, priusquam se 1
hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere confecto ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacu- 2
um ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitis vineas agere, 3
quaeque ad oppugnandum usui erant, comparare coepit. *Interim omnis ex* fuga Suessionum multitudo 4
in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis 5

ad oppidum actis, aggere iacto turribusque constitutis,
magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli
neque audierant, et celeritate Romanorum permoti
legatos ad Caesarem de deditione mittunt et petenti-
bus Remis, ut conservarentur, impetrant.

1 XIII. Caesar obsidibus acceptis primis civitatis
atque ipsius Galbae regis duobus filiis, armisque om-
nibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones ac-
2 cepit exercitumque in Bellovacos ducit. Qui cum se
suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent,
atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia
passuum quinque abesset, omnes maiores natu ex op-
pido egressi manus ad Caesarem tendere et voce si-
gnificare coeperunt, sese in eius fidem ac potestatem
venire neque contra populum Romanum armis con-
3 tendere. Item, cum ad oppidum accessisset castraque
ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis mani-
bus suo more pacem ab Romanis petierunt.

1 XIIII. Pro his Divitiacus (nam post discessum
Belgarum dimissis Aeduorum copiis ad eum reverte-
2 rat) facit verba: Bellovacos omni tempore in fide at-
que amicitia civitatis Aeduae fuisse; impulsos ab suis
principibus, qui dicerent, Aeduos ab Caesare in ser-
vitutem redactos omnes indignitates contumeliasque
perferre, et ab Aeduis defecisse et populo Romano
3 bellum intulisse. Qui eius consilii principes fuissent,
quod intellegerent, qantam calamitatem civitati intu-
4 lissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum
Bellovacos, sed etiam pro his Aeduos, ut sua clemen-
5 tia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit,
Aeduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplifi-
caturum, quorum auxiliis atque opibus, si qua bella
inciderint, sustentare consuerint.

1 XV. Caesar honoris Divitiaci atque Aeduorum
causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum
dixit; quod erat civitas magna inter Belgas auctori-
tate atque hominum multitudine praestabat, sescentos

obsides poposcit. His traditis omnibusque armis ex 2
oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum per-
venit, qui se suaque omnia sine mora dediderunt.
Eorum fines Nervii attingebant; quorum de natura 3
moribusque Caesar cum quaereret, sic reperiebat: Nul- 4
lum aditum esse ad eos mercatoribus; nihil pati vini
reliquarumque rerum inferri, quod iis rebus relan-
guescere animos [eorum] et remitti virtutem existi-
marent; esse homines feros magnaeque virtutis, in- 5
crepitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo
Romano dedidissent patriamque virtutem proiecissent;
confirmare, sese neque legatos missuros neque ullam
condicionem pacis accepturos.

XVI. Cum per eorum fines triduum iter fecisset, 1
inveniebat ex captivis, Sabim flumen ab castris suis
non amplius milia passuum x abesse: trans id flumen 2
omnes Nervios consedisse adventumque ibi Romano-
rum exspectare una cum Atrebatis et Viromanduis,
finitimis suis (nam his utrisque persuaserant, uti ean-
dem belli fortunam experirentur); exspectari etiam ab 3
his Aduatucorum copias atque esse in itinere: mulie- 4
res, quique per aetatem ad pugnam inutiles videren-
tur, in eum locum coniecisse, quo propter paludes
exercitui aditus non esset.

XVII. His rebus cognitis exploratores centurio- 1
nesque praemittit, qui locum idoneum castris deligant.
Cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis complures 2
Caesarem secuti una iter facerent, quidam ex his, ut
postea ex captivis cognitum est, eorum dierum con-
suetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad
Nervios pervenerunt atque his demonstrarunt, inter
singulas legiones impedimentorum magnum numerum
intercedere, neque esse quicquam negotii, cum prima
legio in castra venisset reliquaeque legiones magnum
spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri; qua pulsa 3
impedimentisque direptis futurum, ut reliquae contra
consistere non auderent. Adiuvabat etiam eorum con- 4

silium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus,
cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tem-
pus ei rei student, sed, quicquid possunt, pedestribus
valent copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si
praedandi causa ad eos venissent, impedirent, teneris
arboribus incisis atque inflexis crebrisque in latitudi-
nem ramis enatis et rubis sentibusque interiectis effe-
cerant, ut instar muri hae saepes munimenta prae-
berent, quo non modo [non] intrari, sed ne perspici
5 quidem posset. His rebus cum iter agminis nostri
impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii
existimaverunt.

1 XVIII. Loci natura erat haec, quem locum nos-
tri castris delegerant. Collis ab summo aequaliter
declivis ad flumen Sabim, quod supra nominavimus,
2 vergebat. Ab eo flumine pari acclivitate collis nasce-
batur adversus huic et contrarius, passus circiter du-
centos infimus apertus, ab superiore parte silvestris,
3 ut non facile introrsus perspici posset. Intra eas
silvas hostes in occulto sese continebant; in aperto
loco secundum flumen paucae stationes equitum vide-
bantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

1 XVIIII. Caesar equitatu praemisso subsequeba-
tur omnibus copiis; sed ratio ordoque agminis aliter
2 se habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam
quod hostibus appropinquabat, consuetudine sua Cae-
3 sar sex legiones expeditas ducebat; post eas totius
exercitus impedimenta collocarat; inde duae legiones,
quae proxime conscriptae erant, totum agmen claude-
4 bant praesidioque impedimentis erant. Equites nostri
cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum
5 hostium equitatu proelium commiserunt. Cum se illi
identidem in silvas ad suos reciperent ac rursus ex
silva in nostros impetum facerent, neque nostri lon-
gius, quam quem ad finem porrecta [ac] loca aperta
pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legio-
nes sex, quae primae venerant, opere dimenso castra

ıunire coeperunt. Ubi prima impedimenta nostri 6
ƈercitus ab iis, qui in silvis abditi latebant, visa
ınt, quod tempus inter eos committendi proelii con-
enerat, ut intra silvas aciem ordinesque constituerant
tque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis
rovolaverunt impetumque in nostros equites fecerunt.
lis facile pulsis ac proturbatis incredibili celeritate 7
d flumen decucurrerunt, ut paene uno tempore et
d silvas et in flumine et iam in manibus nostris
ostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso 8
olle ad nostra castra atque eos, qui in opere occu-
ati erant, contenderunt.

XX. Caesari omnia uno tempore erant agenda: 1
exillum proponendum, quod erat insigne, cum ad
rma concurri oporteret, signum tuba dandum, ab
pere revocandi milites, qui paulo longius aggeris
etendi causa processerant, arcessendi, acies instruenda,
ıilites cohortandi, signum dandum. Quarum rerum 2
ıagnam partem temporis brevitas et successus hostium
ıpediebat. His difficultatibus duae res erant subsi- 3
io, scientia atque usus militum, quod superioribus
roeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus com-
ıode ipsi sibi praescribere quam ab aliis doceri po-
erant, et quod ab opere singulisque legionibus sin-
ulos legatos Caesar discedere nisi munitis castris
etuerat. Hi propter propinquitatem et celeritatem 4
ostium nihil iam Caesaris imperium exspectabant,
ed per se, quae videbantur, administrabant.

XXI. Caesar necessariis rebus imperatis ad co- 1
ıortandos milites, quam in partem fors obtulit, decu-
urrit et ad legionem decimam devenit. Milites non 2
ongiore oratione cohortatus quam: uti suae pristinae
irtutis memoriam retinerent neu perturbarentur ani-
ıo, hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod 3
ıon longius hostes aberant, quam quo telum adigi
osset, *proelii committendi* signum dedit. Atque in 4
lteram partem item cohortandi causa profectus pu-

5 gnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas hos-
tiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non
modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas
induendas scutisque tegimenta detrudenda tempus de-
6 fuerit. Quam quisque ab opere in partem casu devenit
quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit, ne
in quaerendis suis pugnandi tempus dimitteret.

1 XXII. Instructo exercitu, magis ut loci natura
deiectusque collis et necessitas temporis, quam ut rei
militaris ratio atque ordo postulabat, cum diversis
legionibus aliae alia in parte hostibus resisterent,
saepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, in-
2 teriectis prospectus impediretur, neque certa subsidia
collocari neque, quid in quaque parte opus esset, pro-
videri neque ab uno omnia imperia administrari po-
terant. Itaque in tanta rerum iniquitate fortunae
quoque eventus varii sequebantur.

1 XXIII. Legionis nonae et decimae milites, ut in
sinistra parte acie constiterant, pilis emissis cursu ac
lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atre-
bates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco
superiore in flumen compulerunt et transire conantes
insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam in-
2 terfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt et
in locum iniquum progressi rursus resistentes hostes
3 redintegrato proelio in fugam coniecerunt. Item alia
in parte diversae duae legiones, undecima et octava,
profligatis Viromanduis, quibuscum erant congressi,
ex loco superiore in ipsis fluminis ripis proeliabantur.
4 At totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis
castris, cum in dextro cornu legio duodecima et non
magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes
Nervii confertissimo agmine duce Boduognato, qui
summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt;
5 quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars
summum castrorum locum petere coepit.

1 XXIIII. Eodem tempore equites nostri levisque

naturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos pri-
› hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra
:iperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus
am in partem fugam petebant, et calones, qui ab 2
cumana porta ac summo iugo collis nostros victores
men transisse conspexerant, praedandi causa egressi,
m respexissent et hostes in nostris castris versari
lissent, praecipites fugae sese mandabant. Simul 3
rum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fre-
.tusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti
:ebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites 4
'everi, quorum inter Gallos virtutis opinio est singu-
ris, qui auxilii causa ab civitate ad Caesarem missi
nerant, cum multitudine hostium castra compleri
stra, legiones premi et paene circumventas teneri,
lones, equites, funditores, Numidas diversos dissi-
tosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis
stris rebus domum contenderunt; Romanos pulsos 5
peratosque, castris impedimentisque eorum hostes
titos civitati renuntiaverunt.

XXV. Caesar ab decimae legionis cohortatione 1
. dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signis-
ie in unum locum collatis duodecimae legionis con-
rtos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento
lit, quartae cohortis omnibus centurionibus occisis
gniferoque interfecto, signo amisso, reliquarum co-
ırtium omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut
cisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo
ro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut iam
sustinere non posset, reliquos esse tardiores et non
ıllos ab novissimis [desertos] proelio excedere ac
la vitare, hostis neque a fronte ex inferiore loco
beuntes intermittere et ab utroque latere instare et
m esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium,
ıod submitti posset: scuto ab novissimis uni [militi] 2
tracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam
iem processit centurionibusque nominatim appellatis

reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos
3 laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cuius
adventu spe illata militibus ac redintegrato animo,
cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam
in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum
hostium impetus tardatus est.

1 XXVI. Caesar cum septimam legionem, quae
iuxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribu-
nos militum monuit, ut paulatim sese legiones con-
2 iungerent et conversa signa in hostis inferrent. Quo
facto cum alius alii subsidium ferret, neque timerent,
ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere
3 ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legio-
num duarum, quae in novissimo agmine praesidio im-
pedimentis fuerant, proelio nuntiato cursu incitato in
4 summo colle ab hostibus conspiciebantur, et Titus
Labienus castris hostium potitus et ex loco superiore,
quae res in nostris castris gererentur, conspicatus de-
5 cimam legionem subsidio nostris misit. Qui cum ex
equitum et calonum fuga, quo in loco res esset quan-
toque in periculo et castra et legiones et imperator
versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi re-
liqui fecerunt.

1 XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio
est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti
procubuissent, scutis innixi proelium redintegrarent.
2 Tum calones perterritos hostes conspicati etiam iner-
mes armatis occurrerunt, equites vero, ut turpitudinem
fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnarunt,
3 quo se legionariis militibus praeferrent. At hostes
etiam in extrema spe salutis tantam virtutem prae-
stiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi
iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pu-
4 gnarent, his deiectis et coacervatis cadaveribus, q
superessent, ut ex tumulo tela in nostros conicere
5 et pila intercepta remitterent: ut non nequiqua
tantae virtutis homines iudicari deberet ausos es

ansire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas,
bire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis
ıimi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc proelio facto et prope ad inter- 1
cionem gente ac nomine Nerviorum redacto, maiores
.tu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria
paludes coniectos dixeramus, [hac pugna nuntiata]
m victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum
bitrarentur, omnium, qui supererant, consensu legatos 2
Caesarem miserunt seque ei dediderunt et in com-
emoranda civitatis calamitate ex sescentis ad tres
natores, ex hominum milibus LX vix ad quingentos,
ıi arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt.
ıos Caesar, ut in miseros ac supplices usus miseri- 3
rdia videretur, diligentissime conservavit suisque
ıibus atque oppidis uti iussit et finitimis imperavit,
ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

XXVIIII. Aduatuci, de quibus supra scripsimus, 1
m omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna
ıntiata ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis 2
stellisque desertis sua omnia in unum oppidum
regie natura munitum contulerunt. Quod cum ex 3
nnibus in circuitu partibus altissimas rupes de-
ectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus
latitudinem non amplius ducentorum pedum relin-
ıebatur; quem locum duplici altissimo muro muni-
ant: tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes
muro collocabant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonis- 4
ıe prognati, qui, cum iter in provinciam nostram
que Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum
ere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum
positis custodiam ex suis ac praesidium sex milia
minum una reliquerunt. Hi post eorum obitum 5
ıltos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum
ferrent, alias illatum defenderent, consensu eorum
nnium pace facta hunc sibi domicilio locum de-
gerunt.

1 XXX. Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex
oppido excursiones faciebant parvulisque proeliis cum
2 nostris contendebant; postea vallo pedum in circuitu quin-
decim milium crebrisque castellis circummuniti oppido
3 sese continebant. Ubi vineis actis aggere exstructo tur-
rim procul constitui viderunt, primum irridere ex muro
atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab
4 tanto spatio instrueretur: quibusnam manibus aut qui-
bus viribus praesertim homines tantulae staturae (nam
plerumque hominibus Gallis prae magnitudine corporum
suorum brevitas nostra contemptui est) tanti oneris
turrim in muro sese collocare *posse* confiderent?

1 XXXI. Ubi vero moveri et appropinquare moenibus
viderunt, nova atque inusitata specie commoti legatos
ad Caesarem de pace miserunt, qui, ad hunc modum
2 locuti: non existimare, Romanos sine ope divina bellum
gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta
celeritate promovere possent, se suaque omnia eorum
3 potestati permittere dixerunt. Unum petere ac de-
precari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine,
quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Aduatucos esse
4 conservandos, ne se armis despoliaret. Sibi omnes
fere finitimos esse inimicos ac suae virtuti invidere;
5 a quibus se defendere traditis armis non possent. Sibi
praestare, si in eum casum deducerentur, quamvis
fortunam a populo Romano pati, quam ab his per
cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.

1 XXXII. Ad haec Caesar respondit: Se magis con-
suetudine sua quam merito eorum civitatem conser-
vaturum, si prius, quam murum aries attigisset, se
dedidissent; sed deditionis nullam esse condicionem
2 nisi armis traditis. Se id, quod in Nerviis fecisset,
facturum finitimisque imperaturum, ne quam dediticiis
3 populi Romani iniuriam inferrent. Re nuntiata ad
4 suos, quae imperarentur, facere dixerunt. Armorum
magna multitudine de muro in fossam, quae erat ante
oppidum, iacta, sic ut prope summam muri aggerisque

ltitudinem acervi armorum adaequarent, et tamen rciter parte tertia, ut postea perspectum est, celata que in oppido retenta, portis patefactis eo die pace ınt usi.

XXXIII. Sub vesperum Caesar portas claudi 1
ilitesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu
ppidani ab militibus iniuriam acciperent. Illi ante 2
ito, ut intellectum est, consilio, quod deditione facta
ostros praesidia deducturos aut denique indiligentius
rvaturos crediderant, partim cum his, quae retinu-
ant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice
ctis aut viminibus intextis, quae subito, ut temporis
iguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia,
a minime arduus ad nostras munitiones ascensus
lebatur, omnibus copiis repentino ex oppido erup-
nem fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperarat, 3
ınibus significatione facta, ex proximis castellis eo
ncursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter 4
t, ut a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo
co contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent,
gnari debuit, cum in una virtute omnis spes salutis
nsisteret. Occisis ad hominum milibus quattuor, 5
liqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei 6
fractis portis, cum iam defenderet nemo, atque in-
missis militibus nostris sectionem eius oppidi uni-
rsam Caesar vendidit. Ab iis, qui emerant, capi- 7
m numerus ad eum relatus est milium quinquaginta
um.

XXXIIII. Eodem tempore a Publio Crasso, quem m legione una miserat ad Venetos, Venellos, Osis-os, Curiosolitas, Esubios, Aulercos, Redones, quae nt maritimae civitates Oceanumque attingunt, certior ctus est, omnes eas civitates in dicionem potestatem-e populi Romani esse redactas.

XXXV. His rebus gestis omni Gallia pacata, tanta 1
ius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab iis
tionibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur

legati ad Caesarem, qui se obsides daturas, impe
2 facturas pollicerentur. Quas legationes Caesar, q
in Italiam Illyricumque properabat, inita prox
3 aestate ad se reverti iussit. Ipse in Carnutes, An
Turones, quaeque civitates propinquae his locis er
ubi bellum gesserat, legionibus in hibernacula de
4 tis in Italiam profectus est. Ob easque res ex litt
Caesaris *in* dies quindecim supplicatio decreta est, q
ante id tempus accidit nulli.

C. IULI CAESARIS
BELLI GALLICI
LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

I. Bellum Alpinorum.

Servius Galba, legatus Caesaris, gentes quasdam Alpinas secundis aliquot proeliis vincit, rebellantes et castra oppugnantes eruptione facta prosternit, c. I—VI.

[A. U. C. DCLXXXXVIII.] II. Bellum cum Aremoricis gestum.

Caesar Aremoricos, in primis Venetos rebellantes, primum terrestri bello aggreditur, deinde, cum parum profecisset, navibus devincit, c. VII—XVI. Q. Titurius legatus Venellos consilio superat, c. XVII—XVIIII.

III. P. Crassi in Aquitaniam, Caesaris in Morinos et Menapios expeditio.

P. Crassus praefectus Sontiates vincit, maximam partem Aquitaniae in deditionem accipit, c. XX—XXVII. Caesar Morinos Menapiosque repellit, exercitum ob anni tempus in hiberna reducit, c. XXVIII. XXVIIII.

I. Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Servium 1
Galbam cum legione XII. et parte equitatus in Nantuatis, Veragros Sedunosque misit, qui a finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod 2
iter per *Alpes, quo magno* cum periculo magnisque *cum portoriis mercatores* ire consuerant, patefieri

3 volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti
4 in his locis legionem hiemandi causa collocaret. Galba,
secundis aliquot proeliis factis castellisque compluribus
eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis ob-
sidibusque datis et pace facta, constituit cohortes duas
in Nantuatibus collocare et ipse cum reliquis eius
legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur
5 Octodurus, hiemare; qui vicus positus in valle, non
magna adiecta planicie, altissimis montibus undique
6 continetur. Cum hic in duas partes flumine divideretur,
alteram partem eius vici Gallis ad hiemandum con-
cessit, alteram vacuam ab his relictam cohortibus
attribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.
1 II. Cum dies hibernorum complures transissent,
frumentumque eo comportari iussisset, subito per ex-
ploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam
Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque,
qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et
2 Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat,
ut subito Galli belli renovandi legionisque opprimendae
3 consilium caperent: primum, quod legionem, neque
eam plenissimam detractis cohortibus duabus et com-
pluribus singillatim, qui commeatus petendi causa
4 missi erant, propter paucitatem despiciebant; tum
etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex
montibus in vallem decurrerent et tela conicerent, ne
primum quidem posse impetum suum sustineri existi-
5 mabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos
obsidum nomine dolebant et Romanos non solum
itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis cul-
mina Alpium occupare conari et ea loca finitimae
provinciae adiungere sibi persuasum habebant.
1 III. His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus
hibernorum munitionesque plene essent perfectae neque
de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum,
quod deditione facta obsidibusque acceptis nihil de
bello timendum existimaverat, consilio celeriter con-

cato sententias exquirere coepit. Quo in consilio, m tantum repentini periculi praeter opinionem ac- lisset ac iam omnia fere superiora loca multitudine matorum completa conspicerentur, neque subsidio niri neque commeatus supportari interclusis itineri- ıs possent, prope iam desperata salute non nullae uius modi sententiae dicebantur, ut impedimentis lictis eruptione facta isdem itineribus, quibus eo ırvenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen ırti placuit, hoc reservato ad extremum consilio in- rim rei eventum experiri et castra defendere. 2 3 4

IIII. Brevi spatio interiecto, vix ut iis rebus, quas nstituissent, collocandis atque administrandis tempus retur, hostes ex omnibus partibus signo dato de- rrere, lapides gaesaque in vallum conicere. Nostri imo integris viribus fortiter repugnare neque ullum ıstra telum ex loco superiore mittere, ut quaeque ırs castrorum nudata defensoribus premi videbatur, occurrere et auxilium ferre, sed hoc superari, quod iturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, ii integris viribus succedebant; quarum rerum a ıstris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non odo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio qui- m eius loci, ubi constiterat, relinquendi ac sui reci- endi facultas dabatur. 1 2 3 4

V. Cum iam amplius horis sex continenter pu- iaretur ac non solum vires, sed etiam tela nostros ficerent, atque hostes acrius instarent languidioribus- ıe nostris vallum scindere et fossas complere coe- ssent, resque esset iam ad extremum perducta casum, ıblius Sextius Baculus, primi pili centurio, quem ervico proelio compluribus confectum vulneribus ximus, et item Gaius Volusenus, tribunus militum, r et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt que unam *esse spem salutis* docent, si eruptione *cta extremum auxilium* experirentur. Itaque con- *atis centurionibus celeriter* milites certiores facit, 1 2 3

paulisper intermitterent proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent, post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

1 VI. Quod iussi sunt, faciunt ac subito omnibus portis eruptione facta neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt.
2 Ita commutata fortuna eos, qui in spem potiundorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt et ex hominum milibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta reliquos perterritos in fugam coniciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur.
3 Sic omnibus hostium copiis fusis armisque exutis se
4 in castra munitionesque suas recipiunt. Quo proelio facto, quod saepius fortunam temptare Galba nolebat atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus postero die omnibus eius vici aedificiis incensis in provinciam reverti contendit,
5 ac nullo hoste prohibente aut iter demorante incolumem legionem in Nantuatis, inde in Allobroges perduxit ibique hiemavit.

1 VII. His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum
2 bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit causa. Publius Crassus adulescens cum legione septima
3 proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum complures in finitimas civitates
3 frumenti causa dimisit; quo in numero est Titus Ter-*rasidius missus* in Esubios, Marcus Trebius Gallus *in Curiosolitas,* Quintus Velanius cum Tito Silio in *Venetos.*

VIII. Huius est civitatis longe amplissima auc- 1
oritas omnis orae maritimae regionum earum, quod
t naves habent Veneti plurimas, quibus in Britan-
iiam navigare consuerunt, et scientia atque usu nauti-
:arum rerum reliquos antecedunt et in magno impetu
naris atque aperto, paucis portibus interiectis, quos
tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuerunt,
habent vectigales. Ab his fit initium retinendi Silii 2
atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos
Crasso dedissent, reciperaturos existimabant. Horum 3
auctoritate finitimi adducti, ut sunt Gallorum subita
et repentina consilia, eadem de causa Trebium Terra-
sidiumque retinent, et celeriter missis legatis per suos
principes inter se coniurant, nihil nisi communi con-
silio acturos eundemque omnis fortunae exitum esse
aturos, reliquasque civitates sollicitant, ut in ea 4
ibertate, quam a maioribus acceperant, permanere
quam Romanorum servitutem perferre mallent. Omni 5
ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta
communem legationem ad Publium Crassum mittunt,
si velit suos recipere, obsides sibi remittat.

VIIII. Quibus de rebus Caesar ab Crasso certior 1
factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas
aedificari in flumine Ligere, quod influit in Oceanum,
remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque
comparari iubet. His rebus celeriter administratis, 2
pse, cum primum per anni tempus potuit, ad exer-
citum contendit. Veneti reliquaeque item civitates 3
cognito Caesaris adventu [certiores facti], simul quod,
quantum in se facinus admisissent, intellegebant, lega-
tos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inviola-
umque semper fuisset, retentos ab se et in vincla
coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare et
naxime ea, quae ad usum navium pertinent, providere
nstituunt, hoc maiore spe, quod multum natura loci
confidebant. Pedestria esse itinera concisa aestuariis, 4
avigationem impeditam propter inscientiam locorum

5 paucitatemque portuum sciebant, neque nostros exer-
citus propter frumenti inopiam diutius apud se morari
6 posse confidebant; ac iam ut omnia contra opinionem
acciderent, tamen se plurimum navibus posse, [quam]
Romanos neque ullam facultatem habere navium neque
eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus,
7 insulas novisse; ac longe aliam esse navigationem in
concluso mari atque in vastissimo atque apertissimo
8 Oceano perspiciebant. His initis consiliis oppida
muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant,
naves in Venetiam, ubi Caesarem primum [esse] bel-
lum gesturum constabat, quam plurimas possunt,
9 cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexobios,
Namnetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios
asciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra eas regi-
ones posita est, arcessunt.

1 X. Erant hae difficultates belli gerendi, quas supra
ostendimus, sed multa Caesarem tamen ad id bellum
2 incitabant: iniuriae retentorum equitum Romanorum,
rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidi-
bus, tot civitatum coniuratio, in primis ne, hac parte
neglecta, reliquae nationes sibi idem licere arbitraren-
3 tur. Itaque cum intellegeret, omnes fere Gallos novis
rebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque ex-
citari, omnes autem homines natura libertati studere
et condicionem servitutis odisse, prius quam plures
civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distri-
buendum exercitum putavit.

1 XI. Itaque Titum Labienum legatum in Treveros,
qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit.
2 Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque
in officio contineat Germanosque, qui auxilio ab Belgis
arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire
3 conentur, prohibeat. Publium Crassum cum cohorti-
bus legionariis XII et magno numero equitatus in
Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus au-
xilia in Galliam mittantur ac tantae nationes con-

iungantur. Quintum Titurium Sabinum legatum cum 4
legionibus tribus in Venellos, Curiosolites Lexobiosque
mittit, qui eam manum distinendam curet. Decimum 5
Brutum adulescentem classi Gallicisque navibus, quas
ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus convenire iusserat, praeficit et, cum primum
posset, in Venetos proficisci iubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII. Erant eius modi fere situs oppidorum, ut 1
posita in extremis lingulis promunturiisque neque
pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus incitavisset, quod is accedit semper horarum XII spatio,
neque navibus, quod rursus minuente aestu naves in
vadis afflictarentur. Ita utraque re oppidorum oppu- 2
gnatio impediebatur; ac si quando, magnitudine operis
forte superati, extruso mari aggere ac molibus atque
his oppidi moenibus adaequatis, suis fortunis desperare
coeperant, magno numero navium appulso, cuius rei
summam facultatem habebant, sua deportabant omnia
seque in proxima oppida recipiebant; ibi se rursus
isdem oportunitatibus loci defendebant. Haec eo faci- 3
lius magnam partem aestatis faciebant, quod nostrae
naves tempestatibus detinebantur summaque erat vasto
atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope
nullis portibus difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum 1
factae armataeque erant: carinae aliquanto planiores
quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum
aestus excipere possent; prorae admodum erectae at- 2
que item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae; naves totae factae ex robore 3
ad quamvis vim et contumeliam perferendam; transtra
pedalibus in altitudinem trabibus confixa clavis ferreis
digiti pollicis crassitudine; ancorae pro funibus ferreis 4
catenis revinctae; pelles pro velis alutaeque tenuiter
confectae, hae sive propter lini inopiam atque eius
usus inscientiam, sive eo, quod est magis veri simile,

quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus
ventorum sustineri ac tanta onera navium regi velis
5 non satis commode posse arbitrabantur. Cum his
navibus nostrae classi eius modi congressus erat, ut
una celeritate et pulsu remorum praestaret, reliqua
pro loci natura, pro vi tempestatum illis essent aptiora
6 et accommodatiora. Neque enim his nostrae rostro
nocere poterant (tanta in iis erat firmitudo), neque
propter altitudinem facile telum adigebatur, et eadem
7 de causa minus commode copulis continebantur. Ac-
cedebat, ut, cum saevire ventus coepisset et se vento
dedissent, et tempestatem ferrent facilius et in vadis
consisterent tutius, et ab aestu relictae nihil saxa et
cautes timerent; quarum rerum omnium nostris navi-
bus casus erat extimescendus.

1 XIIII. Compluribus expugnatis oppidis Caesar,
ubi intellexit, frustra tantum laborem sumi, neque
hostium fugam captis oppidis reprimi neque iis noceri
2 posse, statuit exspectandam classem. Quae ubi con-
venit ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX
naves eorum paratissimae atque omni genere armorum
ornatissimae profectae ex portu nostris adversae con-
3 stiterunt; neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel
tribunis militum centurionibusque, quibus singulae
naves erant attributae, constabat, quid agerent aut
4 quam rationem pugnae insisterent. Rostro enim noceri
non posse cognoverant; turribus autem excitatis, tamen
has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat,
ut neque ex inferiore loco satis commode tela adigi
5 possent et missa ab Gallis gravius acciderent. Una
erat magno usui res praeparata a nostris, falces prae-
acutae insertae affixaeque longuriis, non absimili forma
6 muralium falcium. His cum funes, qui antemnas ad
malos destinabant, comprehensi adductique erant, na-
7 vigio remis incitato praerumpebantur. Quibus abscisis
antemnae necessario concidebant, ut, cum omnis Gal-
licis navibus spes in velis armamentisque consistere

his ereptis omnis usus navium uno tempore eripere-
tur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua 8
nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod
in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gere-
batur, ut nullum paulo fortius factum latere posset:
omnes enim colles ac loca superiora, unde erat pro- 9
pinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Deiectis, ut diximus, antemnis, cum singulas 1
binae ac ternae naves circumsteterant, milites summa
vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod 2
postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis
compluribus navibus, cum ei rei nullum reperiretur
auxilium, fuga salutem petere contenderunt. Ac iam 3
conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat,
tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex
loco commovere non possent. Quae quidem res ad 4
negotium conficiendum maxime fuit oportuna: nam
singulas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucae
ex omni numero noctis interventu ad terram per-
venerint, cum ab hora fere quarta usque ad solis oc-
casum pugnaretur.

XVI. Quo proelio bellum Venetorum totiusque 1
orae maritimae confectum est. Nam cum omnis iu- 2
ventus, omnes etiam gravioris aetatis, in quibus ali-
quid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant, tum,
navium quod ubique fuerat, unum in locum coëgerant;
quibus amissis reliqui neque, quo se reciperent, neque, 3
quem ad modum oppida defenderent, habebant. Ita-
que se suaque omnia Caesari dediderunt. In quos eo 4
gravius Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in
reliquum tempus a barbaris ius legatorum conser-
varetur. Itaque omni senatu necato reliquos sub
corona vendidit.

XVII. Dum haec in Venetis geruntur, Quintus Titu- 1
rius Sabinus cum iis *copiis,* quas a Caesare acceperat,
in fines Venellorum pervenit. His praeerat Viridovix 2
ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum,

quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias
3 coëgerat; atque his paucis diebus Aulerci Eburovices
Lexobiique senatu suo interfecto, quod auctores belli
esse nolebant, portas clauserunt seque cum Viridovice
4 coniunxerunt; magnaque praeterea multitudo undique
ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat,
quos spes praedandi studiumque bellandi ab agri cul-
5 tura et cotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo
omnibus rebus loco castris sese tenebat, cum Viridovix
contra eum duum milium spatio consedisset cotidieque
productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut iam
non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret,
sed etiam nostrorum militum vocibus non nihil car-
6 peretur; tantamque opinionem timoris praebuit, ut
iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent.
7 Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine
hostium, praesertim eo absente, qui summam imperii
teneret, nisi aequo loco aut oportunitate aliqua data
legato dimicandum non existimabat.

1 XVIII. Hac confirmata opinione timoris idoneum
quendam hominem et callidum delegit, Gallum, ex iis,
2 quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis prae-
miis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes trans-
3 eat, et, quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga
ad eos venit, timorem Romanorum proponit, quibus
4 angustiis ipse Caesar a Venetis prematur, docet, neque
longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex
castris exercitum educat et ad Caesarem auxilii ferendi
5 causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant
omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam
6 non esse, ad castra iri oportere. Multae res ad hoc
consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sa-
bini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum,
cui rei parum diligenter ab iis erat provisum, spes
Venetici belli, et quod fere libenter homines id, quod
7 volunt, credunt. His rebus adducti non prius Virido-
vicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam

ab his sit concessum, arma uti capiant et ad castra
contendant. Qua re concessa laeti, ut explorata vic- 8
toria, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas
Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XVIIII. Locus erat castrorum editus et paulatim 1
ab imo acclivis circiter passus mille. Huc magno
cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se
colligendos armandosque Romanis daretur, exanimati-
que pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus 2
signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quae fere-
bant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri
iubet. Factum est oportunitate loci, hostium inscientia 3
ac defetigatione, virtute militum et superiorum pu-
gnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum
impetum ferrent ac statim terga verterent. Quos im- 4
peditos integris viribus milites nostri consecuti ma-
gnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites con-
sectati paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic 5
uno tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini
victoria Caesar certior factus *est*, civitatesque omnes
se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella sus- 6
cipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic
mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas
mens eorum est.

XX. Eodem fere tempore Publius Crassus, cum 1
in Aquitaniam pervenisset, quae [pars], ut ante dictum
est, et regionum latitudine et multitudine hominum
ex tertia parte Galliae est aestimanda, cum intellegeret
in iis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante
annis Lucius Valerius Praeconinus legatus exercitu
pulso interfectus esset, atque unde Lucius Mallius pro-
consul impedimentis amissis profugisset, non medio-
crem sibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque 2
re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato,
multis praeterea viris fortibus Tolosa et Narbone,
quae *sunt civitates Galliae* provinciae finitimae [ex]
his regionibus, nominatim evocatis in Sontiatum fines

3 exercitum introduxit. Cuius adventu cognito Sontiates
magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum vale-
bant, in itinere agmen nostrum adorti primum eques-
4 tre proelium commiserunt, deinde, equitatu suo pulso
atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas
in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi
nostros disiectos adorti proelium renovarunt.

1 XXI. Pugnatum est diu atque acriter, cum Son-
tiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius
Aquitaniae salutem positam putarent, nostri autem,
quid sine imperatore et sine reliquis legionibus adu-
lescentulo duce efficere possent, perspici cuperent:
2 tandem confecti vulneribus hostes terga vertere. Quo-
rum magno numero interfecto Crassus ex itinere oppi-
dum Sontiatum oppugnare coepit. Quibus fortiter
3 resistentibus vineas turresque egit. Illi alias eruptione
temptata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis,
cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea
quod multis locis apud eos aerariae secturaeque sunt,
ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse
intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in
deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata arma
tradere iussi faciunt.

1 XXII. Atque in ea re omnium nostrorum intentis
animis alia ex parte oppidi Adiatunnus, qui summam
imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi soldurios
2 appellant, quorum haec est condicio, uti omnibus in
vita commodis una cum iis fruantur, quorum se ami-
citiae dediderint, si quid his per vim accidat, aut eun-
dem casum una ferant aut sibi mortem consciscant;
3 neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam,
qui eo interfecto, cuius se amicitiae devovisset, mori
4 recusaret: cum his Adiatunnus eruptionem facere
conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum
ad arma milites concurrissent vehementerque ibi pu-
gnatum esset, repulsus in oppidum tamen, uti eadem
deditionis condicione uteretur, ab Crasso impetravit.

XXIII. Armis obsidibusque acceptis Crassus in 1
fines Vocatium et Tarusatium profectus est. Tum 2
vero barbari commoti, quod oppidum et natura loci
et manu munitum paucis diebus, quibus eo ventum
erat, expugnatum cognoverant, legatos quoque versum
dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare
coeperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, 3
quae sunt citerioris Hispaniae finitimae Aquitaniae:
inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu 4
magna cum auctoritate et magna cum hominum multi-
tudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deli- 5
guntur, qui una cum Quinto Sertorio omnes annos
fuerant summamque scientiam rei militaris habere
existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca 6
capere, castra munire, commeatibus nostros inter-
cludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, 7
suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hos-
tem et vagari et vias obsidere et castris satis prae-
sidii relinquere, ob eam causam minus commode fru-
mentum commeatumque sibi supportari, in dies hosti-
um numerum augeri, non cunctandum existimavit,
quin pugna decertaret. Hac re ad consilium delata, 8
ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem
pugnae constituit.

XXIIII. Prima luce productis omnibus copiis 1
duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem con-
iectis, quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, 2
etsi propter multitudinem et veterem belli gloriam
paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturos existi-
mabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis
commeatu intercluso sine ullo vulnere victoria potiri,
et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese 3
recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis
infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc consilio pro- 4
bato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese
castris tenebant. Hac re perspecta Crassus, cum sua 5
cunctatione atque opinione timoris hostes nostros mi-

lites alacriores ad pugnandum effecissent, atque om-
nium voces audirentur, exspectari diutius non oportere,
quin ad castra iretur, cohortatus suos omnibus cupien-
tibus ad hostium castra contendit.

1 XXV. Ibi cum alii fossas complerent, alii multis
telis coniectis defensores vallo munitionibusque depel-
lerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum
Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis
et ad aggerem caespitibus comportandis speciem atque
opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hosti-
bus constanter ac non timide pugnaretur telaque ex
2 loco superiore missa non frustra acciderent, equites
circumitis hostium castris Crasso renuntiaverunt, non
eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita
facilemque aditum habere.

1 XXVI. Crassus equitum praefectos cohortatus, ut
magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent,
2 quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis
iis cohortibus, quae praesidio castris relictae intritae
ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne
ex hostium castris conspici possent, omnium oculis
mentibusque ad pugnam intentis celeriter ad eas, quas
3 diximus, munitiones pervenerunt atque his prorutis
prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab
his videri aut, quid rei gereretur, cognosci posset.
4 Tum vero clamore ab ea parte audito nostri redinte-
gratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere
5 consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes undi-
que circumventi desperatis omnibus rebus se per muni-
tiones deicere et fuga salutem petere intenderunt.
6 Quos equitatus apertissimis campis consectatus ex
milium L numero, quae ex Aquitania Cantabrisque con-
venisse constabat, vix quarta parte relicta multa nocte
se in castra recipit.

1 XXVII. Hac audita pugna maxima pars Aquitaniae
sese Crasso dedidit obsidesque ultro misit; quo in numero
fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Taru-

sates, Elusates, Gates, Ausci, Garumni, Sibuzates, Co-
cosates; paucae ultimae nationes anni tempore confisae, 2
quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope 1
exacta iam aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata
Morini Menapiique supererant, qui in armis essent neque
ad eum umquam legatos de pace misissent, arbitratus,
id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit;
qui longe alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere
coeperunt. Nam quod intellegebant, maximas nationes, 2
quae proelio contendissent, pulsas superatasque esse,
continentesque silvas ac paludes habebant, eo se sua-
que omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum 3
cum Caesar pervenisset castraque munire instituisset,
neque hostis interim visus esset, dispersis in opere
nostris subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt
et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma 4
ceperunt eosque in silvas reppulerunt et compluribus
interfectis longius impeditioribus locis secuti paucos
ex suis deperdiderunt.

XXVIIII. Reliquis deinceps diebus Caesar silvas 1
caedere instituit et, ne quis inermibus imprudentibus-
que militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam
materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem col-
locabat et pro vallo ad utrumque latus exstruebat.
Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus con- 2
fecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta ab
nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, eius
modi sunt tempestates consecutae, uti opus necessario
intermitteretur et continuatione imbrium diutius sub
pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis 3
omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis Cae-
sar exercitum reduxit et in Aulercis Lexobiisque, reli-
quis item civitatibus, quae proxime bellum fecerant,
in hibernis collocavit.

C. IULI CAESARIS
BELLI GALLICI
LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCLXXXXVIIII.] I. Bellum Usipetum et Tencterorum.

Usipetes et Tencteri a Suebis (quorum mores describuntur c. I, 3—III) exacti in Galliam transeunt, Menapios, Eburones Condrusosque aggrediuntur, partim a Caesare devincuntur, partim trans Rhenum (qui, sicut Mosa, describitur c. X) ad Sugambros se recipiunt, c. I—XV.

II. Caesar Rhenum transit.

Caesar ponte in Rheno facto in Germaniam transit, Sugambrorum agros devastat, Ubios a Suebis oppressos liberat, in Galliam redit, c. XVI—XVIIII.

III. Res in Britannia gestae.

C. Volusenus Britanniae littora explorat. Caesar Morinos in deditionem accipit, classe coacta in Britanniam traicit, c. XX—XXIII. Aegre exercitu in terram exposito Britannos vincit, c. XXIIII—XXVII. Classis Romana tempestate affligitur, c. XXVIII. XXVIIII. Britanni rursus deficiunt, Caesar iterum eos devincit obsidibusque imperatis in Galliam redit, c. XXX—XXXVI.

IIII. Morini subacti. Menapii vexati.

Morini rebellionem faciunt. Caesar et hos subigit et Menapiorum agros devastat, c. XXXVII. XXXVIII.

1 I. Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus *Gnaeo Pompeio*, Marco Crasso consulibus, Usipetes *Germani et item* Tencteri magna cum multitudine ho-

ı flumen Rhenum transierunt non longe a mari,
henus influit. Causa transeundi fuit, quod ab 2
complures annos exagitati bello premebantur
i cultura prohibebantur. Sueborum gens est 3
maxima et bellicosissima Germanorum omnium.
ıtum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis 4
ı milia armatorum bellandi causa ex finibus
ıt. Reliqui, qui domi manserunt, se atque illos 5
hi rursus in vicem anno post in armis sunt,
mi remanent. Sic neque agri cultura nec ratio 6
usus belli intermittitur. Sed privati ac separati 7
pud eos nihil est, neque longius anno remanere
ı loco incolendi causa licet. Neque multum 8
ıto, sed maximam partem lacte atque pecore
, multumque sunt in venationibus; quae res et 9
nere et cotidiana exercitatione et libertate vitae,
pueris nullo officio aut disciplina assuefacti
ımnino contra voluntatem faciant, et vires alit
ıani corporum magnitudine homines efficit. At- 10
. eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis
ssimis neque vestitus praeter pellis haberent
am, quarum propter exiguitatem magna est
is pars aperta, et lavarentur in fluminibus.

. Mercatoribus est aditus magis eo, ut, quae 1
eperint, quibus vendant, habeant, quam quo ul-
ım ad se importari desiderent. Quin etiam iu- 2
, quibus maxime Galli delectantur quaeque im-
parant pretio, Germani importatis [his] non
r, sed, quae sunt apud eos nata, parva atque
ıia, haec cotidiana exercitatione, summi ut sint
ı, efficiunt. Equestribus proeliis saepe ex equis 3
nt ac pedibus proeliantur, equosque eodem re-
ə vestigio assuefecerunt, ad quos se celeriter,
sus est, recipiunt; neque eorum moribus turpius 4
am aut *inertius habetur* quam ephippiis uti.
ad quemvis numerum ephippiatorum equitum 5
ı pauci adire audent. Vinum ad se omnino 6

importari non sinunt, quod ea re ad laborem feren-
dum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.
1 III. Publice maximam putant esse laudem, quam
latissime a suis finibus vacare agros: hac re signi-
ficari, magnum numerum civitatum suam vim susti-
2 nere non posse. Itaque una ex parte a Suebis circiter
3 milia passuum sescenta agri vacare dicuntur. Ad al-
teram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas
ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et
paulo [quam] sunt eiusdem generis [et] ceteris huma-
niores, propterea quod Rhenum attingunt, multumque
ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinqui-
4 tatem [quod] Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos
cum Suebi, multis saepe bellis experti, propter am-
plitudinem gravitatemque civitatis finibus expellere
non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt ac multo
humiliores infirmioresque redegerunt.
1 IIII. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tenc-
teri, quos supra diximus, qui complures annos Suebo-
rum vim sustinuerunt, ad extremum tamen agris ex-
pulsi et multis locis Germaniae triennium vagati ad
2 Rhenum pervenerunt. Quas regiones Menapii incole-
bant et ad utramque ripam fluminis agros, aedificia
3 vicosque habebant; sed tantae multitudinis aditu per-
territi ex iis aedificiis, quae trans flumen habuerant,
demigraverunt et cis Rhenum dispositis praesidiis
4 Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti,
cum neque vi contendere propter inopiam navium ne-
que clam transire propter custodias Menapiorum pos-
sent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt
5 et tridui viam progressi rursus reverterunt atque omni
hoc itinere una nocte equitatu confecto inscios ino-
6 pinantesque Menapios oppresserunt, qui de Germano-
rum discessu per exploratores certiores facti sine metu
7 trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His in-
terfectis navibusque eorum occupatis, prius quam ea
pars Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior

ret, flumen transierunt atque omnibus eorum aedi-
iis occupatis reliquam partem hiemis se eorum co-
s aluerunt.

V. His de rebus Caesar certior factus et infir- 1
tatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis
piendis mobiles et novis plerumque rebus student,
ıil his committendum existimavit. Est autem hoc 2
ıllicae consuetudinis, uti et viatores etiam invitos
nsistere cogant et, quid quisque eorum de quaque
audierit aut cognoverit, quaerant, et mercatores in
pidis vulgus circumsistat, quibusque ex regionibus
niant quasque ibi res cognoverint, pronuntiare co-
nt. His rebus atque auditionibus permoti de sum- 3
s saepe rebus consilia ineunt, quorum eos in vestigio
enitere necesse est, cum incertis rumoribus serviant
plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

VI. Qua consuetudiue cognita Caesar, ne graviori 1
llo occurreret, maturius, quam consuerat, ad exer-
ıum proficiscitur. Eo cum venisset, ea, quae fore 2
spicatus erat, facta cognovit: missas legationes ab 3
n nullis civitatibus ad Germanos invitatosque eos,
i ab Rheno discederent, omniaque, quae postulas-
nt, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani 4
ıius vagabantur et in fines Eburonum et Condruso-
m, qui sunt Treverorum clientes, pervenerant. Prin- 5
ıibus Galliae evocatis Caesar ea, quae cognoverat,
ssimulanda sibi existimavit eorumque animis per-
ılsis et confirmatis equitatuque imperato bellum
m Germanis gerere constituit.

VII. Re frumentaria comparata equitibusque de- 1
ıtis iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse
ırmanos audiebat. A quibus cum paucorum dierum 2
r abesset, legati ab his venerunt, quorum haec fuit
atio: Germanos neque priores populo Romano bel- 3
n inferre, neque *tamen recusare*, si lacessantur, quin
mis contendant, quod Germanorum consuetudo [haec]
a maioribus tradita, quicumque bellum inferant,

4 resistere neque deprecari. Haec tamen dicere, venisse
invitos, eiectos domo; si suam gratiam Romani velint,
posse iis utiles esse amicos; vel sibi agros attribuant
5 vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese
unis Suebis concedere, quibus ne di quidem immor-
tales pares esse possint; reliquum quidem in terris
esse neminem, quem non superare possint.
1 VIII. Ad haec, quae visum est, Caesar respon-
dit; sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his
2 amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent; neque
verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos
occupare; neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari
3 tantae praesertim multitudini sine iniuria possint; sed
licere, si velint, in Ubiorum finibus considere, quorum
sint legati apud se et de Sueborum iniuriis queran-
tur et a se auxilium petant: hoc se Ubiis impera-
turum.
1 VIIII. Legati haec se ad suos relaturos dixerunt
et re deliberata post diem tertium ad Caesarem re-
versuros; interea ne propius se castra moveret, petie-
2 runt. Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse
3 dixit. Cognoverat enim, magnam partem equitatus
ab iis aliquot diebus ante praedandi frumentandique
causa ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos ex-
spectari equites atque eius rei causa moram interponi
arbitrabatur.
1 X. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in
finibus Lingonum, et parte quadam ex Rheno recepta,
quae appellatur Vacalus, insulam [quae] efficit Bata-
2 vorum, [in Oceanum influit] neque longius ab Oceano
3 milibus passuum LXXX in Rhenum influit. Rhenus
autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo
spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum,
Mediomatricum, Tribocorum, Treverorum citatus fer-
4 *tur et, ubi* Oceano appropinquavit, in plures defluit
partes multis ingentibusque insulis effectis, quarum
pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur,

ex quibus sunt, qui piscibus atque ovis avium vivere 5
existimantur, multisque capitibus in Oceanum influit.

XI. Caesar cum ab hoste non amplius passuum 1
XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati
revertuntur; qui in itinere congressi magno operė,
ne longius progrederetur, orabant. Cum id non im- 2
petrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen
antecessissent, praemitteret eosque pugna prohiberet,
sibique ut potestatem faceret in Ubios legatos mit-
tendi; quorum si principes ac senatus sibi iureiurando 3
fidem fecisset, ea condicione, quae a Caesare ferretur,
se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi
tridui spatium daret. Haec omnia Caesar eodem illo 4
pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita
equites eorum, qui abessent, reverterentur; tamen sese
non longius milibus passuum quattuor aquationis causa
processurum eo die dixit: huc postero die quam fre- 5
quentissimi convenirent, ut de eorum postulatis co-
gnosceret. Interim ad praefectos, qui cum omni equi- 6
tatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes
proelio lacesserent et, si ipsi lacesserentur, sustinerent,
quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

XII. At hostes, ubi primum nostros equites con- 1
spexerunt, quorum erat V milium numerus, cum ipsi
non amplius octingentos equites haberent, quod ii,
qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum
redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum
paulo ante a Caesare discesserant atque is dies in-
dutiis erat ab his petitus, impetu facto celeriter nos-
tros perturbaverunt; rursus resistentibus, consuetudine 2
sua ad pedes desiluerunt, suffossis equis compluribus-
que nostris deiectis reliquos in fugam coniecerunt at-
que ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desiste-
rent, quam in conspectum agminis nostri venissent.
In eo proelio ex equitibus *nostris* interficiuntur quat- 3
tuor *et LXX, in his vir fortissimus* Piso Aquitanus, 4
amplissimo genere natus, cuius avus in civitate sua

regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appella-
5 tus. Hic cum fratri intercluso ab hostibus auxilium
ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo vulnerato
6 deiectus, quoad potuit, fortissime restitit; cum circum-
ventus multis vulneribus acceptis cecidisset atque id
frater, qui iam proelio excesserat, procul animadver-
tisset, incitato equo se hostibus obtulit atque inter-
fectus est.

1 XIII. Hoc facto proelio Caesar neque iam sibi
legatos audiendos neque condiciones accipiendas ar-
bitrabatur ab iis, qui per dolum atque insidias, petita
2 pace, ultro bellum intulissent; exspectare vero, dum
hostium copiae augerentur equitatusque reverteretur,
3 summae dementiae esse iudicabat, et cognita Gallorum
infirmitate, quantum iam apud eos hostes uno proelio
auctoritatis essent consecuti, sentiebat; quibus ad con-
4 silia capienda nihil spatii dandum existimabat. His
constitutis rebus et consilio cum legatis et quaestore
communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret,
oportunissima res accidit, quod postridie eius diei
mane eadem et perfidia et simulatione usi Germani
frequentes omnibus principibus maioribusque natu ad-
5 hibitis ad eum in castra venerunt, simul, ut diceba-
tur, sui purgandi causa, quod contra, atque esset dic-
tum et ipsi petissent, proelium pridie commisissent,
simul ut, si quid possent, de indutiis fallendo impe-
6 trarent. Quos sibi Caesar oblatos gavisus illos retineri
iussit; ipse omnes copias castris eduxit equitatumque,
quod recenti proelio perterritum esse existimabat,
agmen subsequi iussit.

1 XIIII. Acie triplici instituta et celeriter octo
milium itinere confecto prius ad hostium castra per-
venit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent.
2 Qui omnibus rebus subito perterriti et celeritate ad-
ventus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi
neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copi-
asne adversus hostem ducere, an castra defendere, an

ga salutem petere praestaret. Quorum timor cum 3
:mitu et concursu significaretur, milites nostri pri-
ni diei perfidia incitati in castra irruperunt. Quo 4
:o, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper
stris restiterunt atque inter carros impedimentaque
oelium commiserunt; at reliqua multitudo puerorum 5
ulierumque (nam cum omnibus suis domo excesse-
nt Rhenumque transierant) passim fugere coepit;
quos consectandos Caesar equitatum misit.

XV. Germani, post tergum clamore audito, cum 1
os interfici viderent, armis abiectis signisque mili-
ribus relictis se ex castris eiecerunt, et cum ad con-
ıentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua fuga 2
sperata, magno numero interfecto, reliqui se in flu-
en praecipitaverunt atque ibi timore, lassitudine, vi
ıminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes 3
columes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore,
m hostium numerus capitum CCCCXXX milium fuis-
t, se in castra receperunt. Caesar iis, quos in cas- 4
is retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi sup- 5
icia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros
:xaverant, remanere se apud eum velle dixerunt.
is Caesar libertatem concessit.

XVI. Germanico bello confecto multis de causis 1
ıesar statuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum
ıa fuit iustissima, quod, cum videret Germanos tam
cile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque re-
ıs eos timere voluit, cum intellegerent, et posse et
ıdere populi Romani exercitum Rhenum transire.
ccessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum et 2
encterorum, quam supra commemoravi praedandi
umentandique causa Mosam transisse neque proelio
terfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in
ıes Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxe-
ıt. Ad quos cum Caesar *nuntios* misisset, qui postu- 3
rent, *eos, qui sibi Galliaeque* bellum intulissent, sibi
lerent, responderunt: Populi Romani imperium Rhe- 4

num finire: si se invito Germanos in Galliam tı
ire non aequum existimaret, cur sui quicquam
5 imperii aut potestatis trans Rhenum postularet?
autem, qui uni ex Transrhenanis ad Caesarem l
tos miserant, amicitiam fecerant, obsides dedeı
magno opere orabant, ut sibi auxilium ferret,
6 graviter ab Suebis premerentur; vel, si id facere
cupationibus rei publicae prohiberetur, exercitum n
Rhenum transportaret: id sibi *ad* auxilium spen
7 reliqui temporis satis futurum. Tantum esse no
atque opinionem eius exercitus Ariovisto pulso et
novissimo proelio facto etiam ad ultimas Germano
nationes, uti opinione et amicitia populi Romani
8 esse possint. Navium magnam copiam ad trans
tandum exercitum pollicebantur.

1 XVII. Caesar his de causis, quas commemo
Rhenum transire decreverat; sed navibus transire
que satis tutum esse arbitrabatur, neque suae n
2 populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque,
summa difficultas faciendi pontis proponebatur p
ter latitudinem, rapiditatem altitudinemque flum
tamen id sibi contendendum aut aliter non tradu
dum exercitum existimabat. Rationem pontis l
3 instituit. Tigna bina sesquipedalia paulum ab
praeacuta dimensa ad altitudinem fluminis interv
4 pedum duorum inter se iungebat. Haec cum ma
nationibus immissa in flumen defixerat fistucisque
gerat, non sublicae modo derecte ad perpendicu
sed prone ac fastigate, ut secundum naturam flun
5 procumberent, his item contraria duo ad eundem
dum iuncta intervallo pedum quadragenum ab i
riore parte contra vim atque impetum fluminis
6 versa statuebat. Haec utraque insuper bipedal
trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunc
distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte
7 *tinebantur*; quibus disclusis atque in contrariam
tem revinctis tanta erat operis firmitudo atqu

rerum natura, ut, quo maior vis aquae se incitavisset, hoc artius illigata tenerentur. Haec derecta materia iniecta contexebantur ac longuriis cratibusque consternebantur; ac nihilo setius sublicae et ad inferiorem partem fluminis oblique agebantur, quae pro ariete subiectae et cum omni opere coniunctae vim fluminis exciperent, et aliae item supra pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci sive naves deiciendi operis essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVIII. Diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Caesar ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto in fines Sugambrorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit obsidesque ad se adduci iubet. Sugambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata hortantibus iis, quos ex Tencteris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant suaque omnia exportaverant seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

XVIIII. Caesar paucos dies in eorum finibus moratus omnibus vicis aedificiisque incensis frumentisque succisis se in fines Ubiorum recepit atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Suebis premerentur, haec ab iis cognovit: Suebos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores suaque omnia in silvis deponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suebi obtinerent; hic Romanorum adventum exspectare atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Caesar comperit, omnibus rebus iis confectis, quarum rerum causa traducere exercitum *constituerat, ut Germanis* metum iniceret, ut

Sugambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret,
diebus omnino decem et octo trans Rhenum consump-
tis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum
arbitratus, se in Galliam recepit pontemque rescidit.
1 XX. Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi
in his locis, quod omnis Gallia ad septentriones ver-
git, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam pro-
ficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis
hostibus nostris inde subministrata auxilia intellegebat
2 et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret,
tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo in-
sulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, por-
tus, aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant
3 incognita. Neque enim temere praeter mercatores illo
adiit quisquam, neque iis ipsis quicquam praeter oram
maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gal-
4 lias, notum est. Itaque vocatis ad se undique mer-
catoribus, neque quanta esset insulae magnitudo, neque
quae aut quantae nationes incolerent, neque quem
usum belli haberent aut quibus institutis uterentur,
neque qui essent ad maiorum navium multitudinem
idonei portus, reperire poterat.
1 XXI. Ad haec cognoscenda, priusquam periculum
faceret, idoneum esse arbitratus Gaium Volusenum
2 cum navi longa praemittit. Huic mandat, ut explo-
ratis omnibus rebus ad se quam primum revertatur.
3 Ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod
4 inde erat brevissimus in Britanniam traiectus. Huc
naves undique ex finitimis regionibus et, quam supe-
riore aestate ad Veneticum bellum effecerat classem,
5 iubet convenire. Interim consilio eius cognito et per
mercatores perlato ad Britannos, a compluribus in-
sulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui pollice-
antur obsides dare atque imperio populi Romani ob-
6 temperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus horta-
tusque, ut in ea sententia permanerent, eos domum
7 remittit, et cum iis una Commium, quem ipse Atre-

batibus superatis regem ibi constituerat, cuius et vir-
tutem et consilium probabat et quem sibi fidelem
esse arbitrabatur, cuiusque auctoritas in his regioni-
bus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas 8
possit, adeat civitates horteturque, ut populi Romani
fidem sequantur, seque celeriter eo venturum nuntiet.
Volusenus perspectis regionibus omnibus, quantum ei 9
facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris
committere non auderet, quinto die ad Caesarem re-
vertitur, quaeque ibi perspexisset, renuntiat.

XXII. Dum in his locis Caesar navium paranda- 1
rum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad
eum legati venerunt, qui se de superioris temporis
consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae
consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecis-
sent, seque ea, quae imperasset, facturos pollicerentur.
Hoc sibi Caesar satis oportune accidisse arbitratus, 2
quod neque post tergum hostem relinquere volebat
neque belli gerendi propter anni tempus facultatem
habebat neque has tantularum rerum occupationes
Britanniae anteponendas iudicabat, magnum iis nume-
rum obsidum imperat. Quibus adductis eos in fidem
recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis con- 3
tractisque, quod satis esse ad duas transportandas le-
giones existimabat, quod praeterea navium longarum
habebat, quaestori, legatis praefectisque distribuit.
Huc accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo 4
loco ab milibus passuum VIII vento tenebantur, quo
minus in eundem portum venire possent: has equiti-
bus distribuit. Reliquum exercitum Quinto Titurio 5
Sabino et Lucio Aurunculeio Cottae legatis in Mena-
pios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad
eum legati non venerant, ducendum dedit; Publium 6
Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio, quod
satis esse arbitrabatur, *portum* tenere iussit.

XXIII. His constitutis rebus nactus idoneam ad 1
navigandum tempestatem tertia fere vigilia solvit

equitesque in ulteriorem portum progredi et naves
2 conscendere et se sequi iussit. A quibus cum paulo
tardius esset administratum, ipse hora circiter diei
quarta cum primis navibus Britanniam attigit atque
ibi in omnibus collibus expositas hostium copias ar-
3 matas conspexit. Cuius loci haec erat natura, atque
ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis
4 superioribus in litus telum adigi posset. Hunc ad
egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus,
dum reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam
5 in ancoris exspectavit. Interim legatis tribunisque
militum convocatis, et quae ex Voluseno cognosset
et quae fieri vellet, ostendit monuitque, ut rei mili-
taris ratio, maxime ut maritimae res postularent, ut
quae celerem atque instabilem motum haberent, ad
nutum et ad tempus omnes res ab iis administraren-
6 tur. His dimissis et ventum et aestum uno tempore
nactus secundum, dato signo et sublatis ancoris cir-
citer milia passuum septem ab eo loco progressus,
aperto ac plano litore naves constituit.

1 XXIIII. At barbari, consilio Romanorum cognito,
praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere
in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti
2 nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has
causas summa difficultas, quod naves propter magni-
tudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus
autem ignotis locis, impeditis manibus magno et gravi
onere armorum oppressis simul et de navibus desilien-
dum et in fluctibus consistendum et cum hostibus
3 erat pugnandum, cum illi aut ex arido aut paulum
in aquam progressi omnibus membris expeditis, no-
tissimis locis audacter tela conicerent et equos insue-
4 factos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti at-
que huius omnino generis pugnae imperiti non eadem
alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis
consuerant, utebantur.

1 *XXV.* *Quod* ubi Caesar animadvertit, naves lon-

;as, quarum et species erat barbaris inusitatior et
notus ad usum expeditior, paulum removeri ab one-
ariis navibus et remis incitari et ad latus apertum
ıostium constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis
ıostes propelli ac summoveri iussit; quae res magno usui
ostris fuit. Nam et navium figura et remorum motu 2
t inusitato genere tormentorum permoti barbari
onstiterunt ac paulum modo pedem rettulerunt. At- 3
ue nostris militibus cunctantibus, maxime propter
ltitudinem maris, qui decimae legionis aquilam fere-
at, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveni-
ıt, *Desilite*, inquit, *milites, nisi vultis aquilam hostibus*
rodere: ego certe meum rei publicae atque imperatori
ficium praestitero. Hoc cum voce magna dixisset, 4
e ex navi proiecit atque in hostes aquilam ferre coe-
it. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dede- 5
ıs admitteretur, universi ex navi desiluerunt. Hos 6
em ex proximis [primis] navibus cum conspexissent,
ıbsecuti hostibus appropinquarunt.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri 1
amen, quod neque ordines servare neque firmiter in-
istere neque signa subsequi poterant, atque alius alia
x navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggrega-
ıat, magno opere perturbabantur; hostes vero, notis 2
ımnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex
ıavi egredientes conspexerant, incitatis equis impe- 3
litos adoriebantur, plures paucos circumsistebant, alii
ıb latere aperto in universos tela coniciebant. Quod 4
:um animadvertisset Caesar, scaphas longarum navi-
ım, item speculatoria navigia militibus compleri iussit
ıt, quos laborantes conspexerat, his subsidia submit-
ebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis om- 5
ıibus consecutis in hostes impetum fecerunt atque
os in fugam dederunt, neque longius prosequi potue-
unt, quod equites *cursum* tenere atque insulam ca-
ere *non potuerant. Hoc* unum ad pristinam fortu-
m Caesari defuit.

1 XXVII. Hostes proelio superati, simul atque
ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos
pace miserunt, obsides daturos, quaeque imperas
2 facturos [esse] polliciti sunt. Una cum his leg
Commius Atrebas venit, quem supra demonstrave
3 a Caesare in Britanniam praemissum. Hunc ill
navi egressum, cum ad eos oratoris modo Caes
mandata deferret, comprehenderant atque in vin
4 coniecerant; tum proelio facto remiserunt. In pete
pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt
5 propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. (
sar questus, quod, cum ultro in continentem leg
missis pacem ab se petissent, bellum sine causa
tulissent, ignoscere imprudentiae dixit obsidesque
6 peravit; quorum illi partem statim dederunt, par
ex longinquioribus locis arcessitam paucis diebus s
7 daturos dixerunt. Interea suos remigrare in ag
iusserunt, principesque undique convenire et se civ
tesque suas Caesari commendare coeperunt.

1 XXVIII. His rebus pace confirmata, post di
quartum, quam est in Britanniam ventum, naves xv
de quibus supra demonstratum est, quae equites s
tulerant, ex superiore portu leni vento solver
2 Quae cum appropinquarent Britanniae et ex cas
viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nu
earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, u
erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem p
tem insulae, quae est propius solis occasum, ma
3 sui cum periculo deicerentur; quae tamen ancoris i
tis cum fluctibus complerentur, necessario adve
nocte in altum provectae continentem petierunt.

1 XXVIIII. Eadem nocte accidit, ut esset luna
na, qui dies maritimos aestus maximos in Oceano
2 ficere consuevit, nostrisque id erat incognitum.
uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercit
transportandum curaverat quasque in aridum subdu
rat, aestus compleverat, et onerarias, quae ad anc

erant deligatae, tempestas afflictabat, neque ulla nos-
tris facultas aut administrandi aut auxiliandi da-
batur. Compluribus navibus fractis reliquae cum 3
essent funibus, ancoris reliquisque armamentis amis-
sis ad navigandum inutiles, magna, id quod ne-
cesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta
est. Neque enim naves erant aliae, quibus reportari 4
possent, et omnia deerant, quae ad reficiendas naves
erant usui, et, quod omnibus constabat, hiemari in
Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem
provisum non erat.

XXX. Quibus rebus cognitis principes Britanniae, 1
qui post proelium ad Caesarem convenerant, inter se
collocuti, cum equites et naves et frumentum Roma-
nis deesse intellegerent et paucitatem militum ex cas-
trorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam
angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones
transportaverat, optimum factu esse duxerunt rebel- 2
lione facta frumento commeatuque nostros prohibere
et rem in hiemem producere, quod his superatis aut
reditu interclusis neminem postea belli inferendi causa
in Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus 3
coniuratione facta paulatim ex castris discedere ac
suos clam ex agris deducere coeperunt.

XXXI. At Caesar, etsi nondum eorum consilia 1
cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex
eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod ac-
cidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia 2
comparabat. Nam et frumentum ex agris cotidie in
castra conferebat et, quae gravissime afflictae erant
naves, earum materia atque aere ad reliquas reficien-
das utebatur et, quae ad eas res erant usui, ex con-
tinenti comportari iubebat. Itaque, cum summo stu- 3
dio a militibus administraretur, XII navibus amissis,
reliquis ut navigari commode posset, effecit.

XXXII. *Dum ea geruntur*, legione ex consuetu-
dine una frumentatum missa, quae appellabatur sep-

tima, neque ulla ad id tempus belli suspicione inter
posita, cum pars hominum in agris remaneret, pars
etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castro
rum in statione erant, Caesari nuntiaverunt, pulverem
maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri
2 quam in partem legio iter fecisset. Caesar id, quod
erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum con
silii, cohortes, quae in stationibus erant, secum in
eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem
cohortes succedere, reliquas armari et confestim sese
3 subsequi iussit. Cum paulo longius a castris proces
sisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinere
et conferta legione ex omnibus partibus tela conic
4 animadvertit. Nam quod omni ex reliquis partibus
demesso frumento pars una erat reliqua, suspicati hos
tes, huc nostros esse venturos, noctu in silvis deli
5 tuerant; tum dispersos depositis armis in metendo
occupatos subito adorti, paucis interfectis reliquos in
certis ordinibus perturbaverant, simul equitatu atque
essedis circumdederant.

1 XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnae. Primo
per omnes partes perequitant et tela coniciunt atque
ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines ple
rumque perturbant, et cum se inter equitum turmas
insinuaverunt, ex essedis desiliunt et pedibus proeli
2 antur. Aurigae interim paulatim ex proelio excedunt
atque ita currus collocant, ut, si illi a multitudine
hostium premantur, expeditum ad suos receptum ha
3 beant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum
in proeliis praestant, ac tantum usu cotidiano et exer
citatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco in
citatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere
et per temonem percurrere et in iugo insistere et se
inde in currus citissime recipere consuerint.

1 XXXIIII. Quibus rebus perturbatis nostris novi
tate pugnae tempore oportunissimo Caesar auxilium
tulit: namque eius adventu hostes constiterunt, nostr

se ex timore receperunt. Quo facto ad lacessendum 2
et ad committendum proelium alienum esse tempus
arbitratus suo se loco continuit et brevi tempore in-
termisso in castra legiones reduxit. Dum haec gerun- 3
tur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris
reliqui, discesserunt. Secutae sunt continuos com- 4
plures dies tempestates, quae et nostros in castris
continerent et hostem a pugna prohiberent. Interim 5
barbari nuntios in omnes partes dimiserunt paucita-
temque nostrorum militum suis praedicaverunt et,
quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui libe-
randi facultas daretur, si Romanos castris expulissent,
demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitu- 6
dine peditatus equitatusque coacta ad castra venerunt.

XXXV. Caesar etsi idem, quod superioribus die- 1
bus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi,
celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites
circiter xxx, quos Commius Atrebas, de quo ante dic-
tum est, secum transportaverat, legiones in acie pro cas-
tris constituit. Commisso proelio diutius nostrorum 2
militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga
verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu 3
et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occi-
derunt, deinde omnibus longe lateque aedificiis incen-
sis se in castra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati ab hostibus missi ad 1
Caesarem de pace venerunt. His Caesar numerum 2
obsidum, quem ante imperaverat, duplicavit eosque in
continentem adduci iussit, quod propinqua die aequi-
noctii infirmis navibus hiemi navigationem subicien-
dam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem 3
nanctus paulo post mediam noctem naves solvit; quae
omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex 4
iis onerariae duae eosdem, quos reliqui, portus capere
non potuerunt et paulo infra delatae sunt.

XXXVII. *Quibus* ex navibus cum essent expositi 1
milites circiter trecenti atque in castra contenderent,

Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pac
tos reliquerat, spe praedae adducti primo non i
magno suorum numero circumsteterunt ac, si sese i
2 terfici nollent, arma ponere iusserunt. Cum illi or
facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hom
num circiter milia sex convenerunt. Qua re nuntia
Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misi
3 Interim nostri milites impetum hostium sustinueru
atque amplius horis quattuor fortissime pugnaveru
et paucis vulneribus acceptis complures ex his occ
4 derunt. Postea vero quam equitatus noster in co
spectum venit, hostes abiectis armis terga verterun
magnusque eorum numerus est occisus.

1 XXXVIII. Caesar postero die Titum Labienu
legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia redux
2 rat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Q
cum propter siccitates paludum, quo se reciperen
non haberent, quo superiore anno perfugio erant us
3 omnes fere in potestatem Labieni pervenerunt. A
Q. Titurius et Lucius Cotta legati, qui in Menapioru
fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastati
frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii s
omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Ca
4 sarem receperunt. Caesar in Belgis omnium legi
num hiberna constituit. Eo duae omnino civitat
ex Britannia obsides miserunt, reliquae neglexerun
5 His rebus gestis ex litteris Caesaris dierum vigin
supplicatio a senatu decreta est.

C. IULI CAESARIS
BELLI GALLICI
LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCC.] I. Alterum bellum Britannicum.

Caesar magnam classem in Gallia parari iubet; ipse in Illyrico Pirustas cohibet, c. I. In Galliam reversus Treverorum turbas componit, Dumnorigem interficit, Aeduos coercet, c. II—VII. Iterum in Britanniam traicit, c. VIII—XI, quae describitur c. XII—XIIII. Caesar Cassivellaunum ducem devincit, Trinobantes et alias quasdam gentes in deditionem accipit, c. XV—XXII; in Galliam redit, c. XXIII.

II. Bellum Ambiorigis.

Eburones Ambiorige et Catuvolco ducibus deficiunt. Sabinus et Cotta legati cum quindecim cohortibus conciduntur, c. XXIIII—XXXVII. Nervii cum Aduatucis atque Eburonibus Q. Ciceronis castra graviter oppugnant, c. XXXVIII—XXXXVIII, a Caesare profligantur, c. XXXXVIIII—LIII,2.

III. Senonum et Treverorum motus.

Senones et Treveri res novas moliuntur, sed interfecto Indutiomaro Gallia fit paulo quietior, c. LIII,3—LVIII.

I. Lucio Domitio, Ap. Claudio consulibus discedens 1
ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuerat, legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti, quam plurimas possent, hieme naves aedificandas veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. *Ad celeritatem* onerandi subductionesque *paulo facit humiliores*, quam quibus in

nostro mari uti consuevimus, atque id eo magis, quod propter crebras commutationes aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera ac multitudinem iumentorum transportandam paulo latiores, quam quibus
3 in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem humilitas multum adiuvat.
4 Ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania
5 apportari iubet. Ipse conventibus Galliae citerioris peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem provinciae incursionibus vastari au-
6 diebat. Eo cum venisset, civitatibus milites imperat
7 certumque in locum convenire iubet. Qua re nuntiata Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satis-
8 facere. Percepta oratione eorum Caesar obsides imperat eosque ad certam diem adduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat.
9 Iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem aestiment poenamque constituant.

1 II. His confectis rebus conventibusque peractis in citeriorem Galliam revertitur atque inde ad exercitum
2 proficiscitur. Eo cum venisset, circuitis omnibus hibernis singulari militum studio in summa omnium rerum inopia circiter sescentas eius generis, cuius supra demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis
3 diebus deduci possint. Collaudatis militibus atque iis, qui negotio praefuerant, quid fieri velit, ostendit atque omnes ad portum Itium convenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam traiectum esse cognoverat, circiter milium passuum XXX [transmissum] a continenti: huic rei quod satis esse visum est militum,
4 reliquit. Ipse cum legionibus expeditis IIII et equitibus DCCC in fines Treverorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia veniebant neque imperio parebant Germanosque Transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Haec civitas longe plurimum totius Galliae 1
uitatu valet magnasque habet copias peditum, Rhe-
mque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civi- 2
;e duo de principatu inter se contendebant, Indutio-
ırus et Cingetorix; e quibus alter, simul atque de 3
esaris legionumque adventu cognitum est, ad eum
ıit, se suosque omnes in officio futuros neque ab
ıicitia populi Romani defecturos confirmavit, quae-
e in Treveris gererentur, ostendit. At Indutiomarus 4
uitatum peditatumque cogere iisque, qui per aetatem
armis esse non poterant, in silvam Arduennam ab-
ıis, quae ingenti magnitudine per medios fines Tre-
rorum a flumine Rheno ad initium Remorum per-
ıet, bellum parare instituit. Sed posteaquam non 5
lli principes ex ea civitate, et familiaritate Cingeto-
;is adducti et adventu nostri exercitus perterriti, ad
esarem venerunt et de suis privatim rebus ab eo
tere coeperunt, quoniam civitati consulere non pos-
ıt, veritus, ne ab omnibus desereretur, [Indutio-
ırus] legatos ad Caesarem mittit: Sese idcirco ab 6
is discedere atque ad eum venire noluisse, quo
:ilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobili-
:is discessu plebs propter imprudentiam laberetur:
ıque esse civitatem in sua potestate, seseque, si 7
esar permitteret, ad eum in castra venturum, suas
ritatisque fortunas eius fidei permissurum.

IIII. Caesar, etsi intellegebat, qua de causa ea 1
:erentur quaeque eum res ab instituto consilio de-
:reret, tamen, ne aestatem in Treveris consumere
geretur omnibus ad Britannicum bellum rebus com-
ratis, Indutiomarum ad se cum ducentis obsidibus
uire iussit. His adductis, in iis filio propinquisque 2
ıs omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus
dutiomarum hortatusque est, uti in officio maneret;
ıilo tamen setius *principibus* Treverorum ad se con- 3
catis *hos singillatim* Cingetorigi conciliavit, quod
ı *merito eius a se fieri* intellegebat, tum magni

interesse arbitrabatur eius auctoritatem inter suo
quam plurimum valere, cuius tam egregiam in se vo
4 luntatem perspexisset. Id tulit factum graviter Indu
tiomarus, suam gratiam inter suos minui, et, qui iar
ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius ho
dolore exarsit.

1 V. His rebus constitutis Caesar ad portum Itiur
2 cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit, LX naves
quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas cur
sum tenere non potuisse atque eodem, unde erant pro
fectae, revertisse; reliquas paratas ad navigandur
3 atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equi
tatus totius Galliae convenit numero milium quattuo
4 principesque ex omnibus civitatibus; ex quibus per
paucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere i
Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat
quod, cum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

1 VI. Erat una cum ceteris Dumnorix Aeduus, d
quo ante ab nobis dictum est. Hunc secum haber
in primis constituerat, quod eum cupidum rerum nc
varum, cupidum imperii, magni animi, magnae inte
2 Gallos auctoritatis cognoverat. Accedebat huc, quo
in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat, sibi a Caesar
regnum civitatis deferri; quod dictum Aedui gravite
ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legato
3 ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex sui
hospitibus Caesar cognoverat. Ille omnibus prim
precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretu
partim quod insuetus navigandi mare timeret, par
4 tim quod religionibus impediri sese diceret. Postea
quam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impe
trandi adempta, principes Galliae sollicitare, sevocar
singulos hortarique coepit, uti in continenti remane
5 rent; metu territare: non sine causa fieri, ut Galli
omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Caesaris
ut, quos in conspectu Galliae interficere vereretur, ho
6 omnes in Britanniam traductos necaret; fidem reliq

interponere, ius iurandum poscere, ut, quod esse ex
usu Galliae intellexissent, communi consilio adminis-
trarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur. 7

VII. Qua re cognita Caesar, quod tantum civitati 1
Aeduae dignitatis tribuebat, coërcendum atque deter-
rendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem sta-
tuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat, 2
prospiciendum, ne quid sibi ac rei publicae nocere
posset. Itaque dies circiter xxv in eo loco commo- 3
ratus, quod Corus ventus navigationem impediebat,
qui magnam partem omnis temporis in his locis flare
consuevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem
contineret, nihilo tamen setius omnia eius consilia
cognosceret; tandem idoneam nactus tempestatem mili- 4
tes equitesque conscendere in naves iubet. At omnium 5
impeditis animis Dumnorix cum equitibus Aeduorum
a castris insciente Caesare domum discedere coepit.
Qua re nuntiata, Caesar intermissa profectione atque 6
omnibus rebus postpositis magnam partem equitatus
ad eum insequendum mittit retrahique imperat; si 7
vim faciat neque pareat, interfici iubet, nihil hunc se
absente pro sano facturum arbitratus, qui praesentis
imperium neglexisset. Ille enim revocatus resistere 8
ac se manu defendere suorumque fidem implorare
coepit, saepe clamitans, liberum se liberaeque esse
civitatis. Illi, ut erat imperatum, circumsistunt ho- 9
minem atque interficiunt; at equites Aedui ad Caesarem
omnes revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continente cum 1
tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto,
ut portus tueretur et rem frumentariam provideret,
quaeque in Gallia gererentur, cognosceret consiliumque
pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque 2
legionibus et pari numero equitum, quem in continenti
reliquerat, ad solis occasum naves solvit et leni Africo
provectus, media circiter nocte vento intermisso, cur-
sum non tenuit et longius delatus aestu orta luce sub

3 sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursu
aestus commutationem secutus remis contendit, ut eam
partem insulae caperet, qua optimum esse egressum
4 superiore aestate cognoverat. Qua in re admodum
fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibus-
que navigiis non intermisso remigandi labore longarum
5 navium cursum adaequarunt. Accessum est ad Bri-
tanniam omnibus navibus meridiano fere tempore,
6 neque in eo loco hostis est visus; sed, ut postea
Caesar ex captivis cognovit, cum magnae manus eo
convenissent, multitudine navium perterritae, quae cum
annotinis privatisque, quas sui quisque commodi fe-
cerat, amplius octingentae uno erant visae tempore, a
litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant.

1 VIIII. Caesar exposito exercitu et loco castris
idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco
hostium copiae consedissent, cohortibus decem ad mare
relictis et equitibus trecentis, qui praesidio navibus
essent, de tertia vigilia ad hostes contendit, eo minus
veritus navibus, quod in litore molli atque aperto
deligatas ad ancoram relinquebat, et praesidio navi-
2 busque Quintum Atrium praefecit. Ipse noctu pro-
gressus milia passuum circiter XII hostium copias con-
3 spicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen
progressi ex loco superiore nostros prohibere et proe-
4 lium committere coeperunt. Repulsi ab equitatu se in
silvas abdiderunt, locum nancti egregie et natura et
opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur,
causa iam ante praeparaverant: nam crebris arboribus
5 succisis omnes introitus erant praeclusi. Ipsi ex silvis
rari propugnabant nostrosque intra munitiones ingredi
6 prohibebant. At milites legionis septimae testudine
facta et aggere ad munitiones adiecto locum ceperunt
eosque ex silvis expulerunt paucis vulneribus accep
7 Sed eos fugientes longius Caesar prosequi vetuit, et qu
loci naturam ignorabat, et quod magna parte diei c
sumpta munitioni castrorum tempus relinqui volel

X. Postridie eius diei mane tripertito milites equi- 1
tesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant,
persequerentur. His aliquantum itineris progressis, 2
cum iam extremi essent in prospectu, equites a Quinto
Atrio ad Caesarem venerunt, qui nuntiarent, superiore
nocte maxima coorta tempestate prope omnes naves
afflictas atque in litore eiectas esse, quod neque an-
corae funesque subsisterent neque nautae gubernatores-
que vim tempestatis pati possent: itaque ex eo con- 3
cursu navium magnum esse incommodum acceptum.

XI. His rebus cognitis Caesar legiones equitatum- 1
que revocari atque in itinere resistere iubet, ipse ad
naves revertitur; eadem fere, quae ex nuntiis litterisque 2
cognoverat, coram perspicit, sic ut amissis circiter
XL navibus reliquae tamen refici posse magno negotio
viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit et ex 3
continenti alios arcessi iubet; Labieno scribit, ut, quam 4
plurimas posset, iis legionibus, quae sunt apud eum,
naves instituat. Ipse, etsi res erat multae operae ac 5
laboris, tamen commodissimum esse statuit omnes
naves subduci et cum castris una munitione coniungi.
In his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis 6
quidem temporibus ad laborem militum intermissis.
Subductis navibus castrisque egregie munitis easdem 7
copias, quas ante, praesidio navibus reliquit, ipse eodem,
unde redierat, proficiscitur. Eo cum venisset, maiores 8
iam undique in eum locum copiae Britannorum con-
venerant summa imperii bellique administrandi com-
muni consilio permissa Cassivellauno; cuius fines a
maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur
Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX. Huic 9
superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia
bella intercesserant; sed nostro adventu permoti Bri-
tanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

XII. Britanniae *pars interior* ab iis incolitur, quos 1
natos in insula ipsi memoria proditum dicunt, maritima 2
pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi causa ex

Belgio transierunt (qui omnes fere iis nominibus civi-
tatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo per-
venerunt) et bello illato ibi permanserunt atque agros
3 colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo
creberrimaque aedificia fere Gallicis consimilia, pecorum
4 magnus numerus. Utuntur aut aere [aut nummo
aureo] aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis
pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in medi-
terraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed eius
5 exigua est copia; aere utuntur importato. Materia
cuiusque generis, ut in Gallia, est praeter fagum atque
6 abietem. Leporem et gallinam et anserem gustare
fas non putant; haec tamen alunt animi voluptatisque
7 causa. Loca sunt temperatiora quam in Gallia,
remissioribus frigoribus.
1 XIII. Insula natura triquetra, cuius unum latus
est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui
est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves
appelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem
spectat. Hoc pertinet circiter milia passuum quingenta.
2 Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem;
qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existi-
matur, quam Britannia, sed pari spatio transmissus,
3 atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio
cursu est insula, quae appellatur Mona; complures
praeterea minores subiectae insulae existimantur; de
quibus insulis non nulli scripserunt, dies continuos XXX
4 sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontati-
onibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris
breviores esse quam in continenti noctes videbamus.
5 Huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio,
6 septingentorum milium. Tertium est contra septen-
triones; cui parti nulla est obiecta terra, sed eius
angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc
milia passuum octingenta in longitudinem esse existi-
7 *matur. Ita* omnis insula est in circuitu viciens cen-
tenum milium passuum.

XIIII. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, 1
ui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis,
eque multum a Gallica differunt consuetudine. In- 2
riores plerique frumenta non serunt, sed lacte et
rne vivunt pellibusque sunt vestiti. Omnes vero se
itanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem,
que hoc horridiores sunt in pugna aspectu; capillo- 3
ie sunt promisso atque omni parte corporis rasa
aeter caput et labrum superius. Uxores habent deni 4
odenique inter se communes, et maxime fratres cum
tribus parentesque cum liberis; sed, qui sunt ex iis 5
ti, eorum habentur liberi, quo primum virgo quae-
e deducta est.

XV. Equites hostium essedariique acriter proelio 1
m equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut
stri omnibus partibus superiores fuerint atque eos
silvas collesque compulerint; sed compluribus inter- 2
ctis cupidius insecuti non nullos ex suis amiserunt.
t illi intermisso spatio, imprudentibus nostris atque 3
cupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis
ecerunt impetuque in eos facto, qui erant in statione
o castris collocati, acriter pugnaverunt, duabusque 4
issis subsidio cohortibus a Caesare, atque his primis
gionum duarum, cum hae perexiguo intermisso loci
patio inter se constitissent, novo genere pugnae per-
rritis nostris per medios audacissime perruperunt
eque inde incolumes receperunt. Eo die Quintus 5
aberius Durus tribunus militum interficitur. Illi
luribus submissis cohortibus repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnae, cum sub oculis 1
mnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est,
ostros propter gravitatem armorum, quod neque in-
equi cedentes possent neque ab signis discedere au-
erent, minus aptos esse ad huius generis hostem,
quites autem magno cum *periculo* proelio dimicare, 2
ropterea *quod illi etiam consulto* plerumque cederent
cum paulum ab legionibus nostros removissent, ex

essedis desilirent et pedibus dispari proelio cont
3 derent. Equestris autem proelii ratio et cedentibus
4 insequentibus par atque idem periculum inferebat. .
cedebat huc, ut numquam conferti, sed rari magnis
intervallis proeliarentur stationesque dispositas ha
rent, atque alios alii deinceps exciperent integrique
recentes defetigatis succederent.
1 XVII. Postero die procul a castris hostes in cc
bus constiterunt rarique se ostendere et lenius qu
2 pridie nostros equites proelio lacessere coeperunt.
meridie, cum Caesar pabulandi causa tres legio
atque omnem equitatum cum Gaio Trebonio leg
misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulato
advolaverunt, sic uti ab signis legionibusque non
3 sisterent. Nostri acriter in eos impetu facto rep
lerunt neque finem sequendi fecerunt, quoad subsi
confisi equites, cum post se legiones viderent, pr
4 cipites hostes egerunt, magnoque eorum numero in
fecto neque sui colligendi neque consistendi aut
5 essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fu
protinus, quae undique convenerant, auxilia disces
runt, neque post id tempus umquam summis nobisc
copiis hostes contenderunt.
1 XVIII. Caesar cognito consilio eorum ad flun
Tamesim in fines Cassivellauni exercitum duxit; qu
flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aeg
2 transiri potest. Eo cum venisset, animum adver
ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hosti
3 instructas. Ripa autem erat acutis sudibus praefi
munita, eiusdemque generis sub aqua defixae su
4 flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis p
fugisque Caesar praemisso equitatu confestim legio
5 subsequi iussit. Sed ea celeritate atque eo imp
milites ierunt, cum capite solo ex aqua exstarent,
hostes impetum legionum atque equitum sustinere n
possent ripasque dimitterent ac se fugae mandare
1 XVIIII. Cassivellaunus, ut supra demonstravim

omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus
opiis, milibus circiter quattuor essedariorum relictis,
tinera nostra servabat paulumque ex via excedebat
ocisque impeditis ac silvestribus sese occultabat atque
is regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat,
ecora atque homines ex agris in silvas compellebat
t, cum equitatus noster liberius praedandi vastandi- 2
ue causa se in agros eiecerat, omnibus viis semitisque
ssedarios ex silvis emittebat et magno cum periculo
ostrorum equitum cum iis confligebat atque hoc metu
atius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque 3
ongius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur,
t tantum in agris vastandis incendiisque faciendis
ostibus noceretur, quantum labore atque itinere
egionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum 1
egionum civitas, ex qua Mandubracius adulescens
aesaris fidem secutus ad eum in continentem Galliam
enerat, cuius pater in ea civitate regnum obtinuerat
nterfectusque erat a Cassivellauno, ipse fuga mortem
itaverat, legatos ad Caesarem mittunt pollicentur-
ue, sese ei dedituros atque imperata facturos; petunt, 2
t Mandubracium ab iniuria Cassivellauni defendat
tque in civitatem mittat, qui praesit imperiumque
btineat. His Caesar imperat obsides quadraginta 3
rumentumque exercitui Mandubraciumque ad eos mittit.
lli imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum 4
rumentumque miserunt.

XXI. Trinobantibus defensis atque ab omni mili- 1
um iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancali-
es, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Caesari
edunt. Ab iis cognoscit, non longe ex eo loco oppi- 2
lum Cassivellauni abesse silvis paludibusque munitum,
uo satis magnus hominum pecorisque numerus con-
enerit. Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas 3
mpeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis
ostium vitandae causa convenire consuerunt. Eo 4

proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie
natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex
5 partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati
militum nostrorum impetum non tulerunt seseque
6 alia ex parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus
pecoris repertus, multique in fuga sunt comprehensi
atque interfecti.

1 XXII. Dum haec in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus quattuor reges praeerant,
Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segovax, nuntios
mittit atque iis imperat, uti coactis omnibus copiis
castra navalia de improviso adoriantur atque oppugnent.
2 Ii cum ad castra venissent, nostri eruptione
facta multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce
3 Lugotorige suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus
hoc proelio nuntiato, tot detrimentis acceptis, vastatis
finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum,
legatos per Atrebatem Commium de deditione ad
4 Caesarem mittit. Caesar, cum constituisset hiemare
in continenti propter repentinos Galliae motus, neque
multum aestatis superesset, atque id facile extrahi
posse intellegeret, obsides imperat et, quid in annos
singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet,
5 constituit; interdicit atque imperat Cassivellauno, ne
Mandubracio neu Trinobantibus noceat.

1 XXIII. Obsidibus acceptis exercitum reducit ad
2 mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et
captivorum magnum numerum habebat et non nullae tempestate deperierant naves, duobus commeatibus
3 exercitum reportare instituit. Ac sic accidit, uti ex
tanto navium numero tot navigationibus neque hoc
neque superiore anno ulla omnino navis, quae milites
4 portaret, desideraretur, et ex iis, quae inanes ex continenti ad eum remitterentur, et prioris commeatus
expositis militibus et quas postea Labienus faciendas
curaverat numero LX, perpaucae locum caperent, reli-

quae fere omnes reicerentur. Quas cum aliquamdiu 5
Caesar frustra exspectasset, ne anni tempore a navi-
gatione excluderetur, quod aequinoctium suberat, ne-
cessario angustius milites collocavit ac, summa tran- 6
quillitate consecuta, secunda inita cum solvisset vigilia,
prima luce terram attigit omnesque incolumes naves
perduxit.

XXIIII. Subductis navibus concilioque Gallorum 1
Samarobrivae peracto, quod eo anno frumentum in
Gallia propter siccitates angustius provenerat, coactus
est aliter ac superioribus annis exercitum in hibernis
collocare legionesque in plures civitates distribuere.
Ex quibus unam in Morinos ducendam Gaio Fabio 2
legato dedit, alteram in Nervios Quinto Ciceroni, ter-
tiam in Esubios Lucio Roscio; quartam in Remis cum
Tito Labieno in confinio Treverorum hiemare iussit;
tres in Belgis collocavit; his Marcum Crassum quaes- 3
torem et Lucium Munatium Plancum et Gaium Trebo-
nium legatos praefecit. Unam legionem, quam proxime 4
trans Padum conscripserat, et cohortes v in Eburones,
quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum,
qui sub imperio Ambiorigis et Catuvolci erant, misit.
His militibus Quintum Titurium Sabinum et Lucium 5
Aurunculeium Cottam legatos praeesse iussit. Ad 6
hunc modum distributis legionibus facillime inopiae
frumentariae sese mederi posse existimavit. Atque 7
harum tamen omnium legionum hiberna praeter eam,
quam Lucio Roscio in pacatissimam et quietissimam
partem ducendam dederat, milibus passuum centum
continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocatas 8
munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari
constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus 1
Tasgetius, cuius maiores in sua civitate regnum ob-
tinuerant. Huic Caesar pro eius virtute atque in se 2
benevolentia, quod in omnibus bellis singulari eius
opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. Ter- 3

tium iam hunc annum regnantem inimici [iam] multis
palam ex civitate [et iis] auctoribus [eum] interfecerunt.
4 Defertur ea res ad Caesarem. Ille veritus, quod ad
plures pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret,
Lucium Plancum cum legione ex Belgio celeriter in
Carnutes proficisci iubet ibique hiemare, quorumque
opera cognoverat Tasgetium interfectum, hos compre-
5 hensos ad se mittere. Interim ab omnibus [legatis
quaestoribusque], quibus legiones tradiderat, certior fac-
tus est, in hiberna perventum locumque hibernis esse
munitum.

1 XXVI. Diebus circiter quindecim, quibus in hiberna
ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis
2 ortum est ab Ambiorige et Catuvolco; qui, cum ad
fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent fru-
mentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari
Treveri nuntiis impulsi suos concitaverunt subitoque
oppressis lignatoribus magna manu ad castra oppu-
3 gnatum venerunt. Cum celeriter nostri arma cepissent
vallumque ascendissent atque una ex parte Hispanis
equitibus emissis equestri proelio superiores fuissent,
desperata re hostes suos ab oppugnatione reduxerunt.
4 Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris
ad colloquium prodiret: habere sese, quae de re communi
dicere vellent, quibus rebus controversias minui posse
sperarent.

1 XXVII. Mittitur ad eos colloquendi causa Gaius
Arpineius eques Romanus, familiaris Quinti Titurii, et
Quintus Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu
Caesaris ad Ambiorigem ventitare consuerat; apud quos
2 Ambiorix ad hunc modum locutus est: Sese pro Cae-
saris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod
eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduatucis,
finitimis suis, pendere consuesset, quodque ei et filius
et fratris filius ab Caesare remissi essent, quos Adua-
tuci obsidum numero missos apud se in servitute et
3 *catenis tenuissent*; neque id, quod fecerit de oppugna

tione castrorum, aut iudicio aut voluntate sua fecisse,
sed coactu civitatis, suaque esse eius modi imperia, ut
non minus haberet iuris in se multitudo, quam ipse
in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, 4
quod repentinae Gallorum coniurationi resistere non
potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse,
quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis po-
pulum Romanum superari posse confidat. Sed esse Gal- 5
liae commune consilium: omnibus hibernis Caesaris
oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio al-
terae legioni subsidio venire posset. Non facile Gallos 6
Gallis negare potuisse, praesertim cum de recuperanda
communi libertate consilium initum videretur. Quibus 7
quoniam pro pietate satisfecerit, habere nunc se ratio-
nem officii pro beneficiis Caesaris: monere, orare Ti-
turium pro hospitio, ut suae ac militum saluti consulat.
Magnam manum Germanorum conductam Rhenum trans- 8
isse; hanc affore biduo. Ipsorum esse consilium, ve- 9
lintne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis
milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere,
quorum alter milia passuum circiter quinquaginta, alter
paulo amplius ab iis absit. Illud se polliceri et iure 10
iurando confirmare, tutum iter per fines daturum. Quod 11
cum faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis
levetur, et Caesari pro eius meritis gratiam referre.
Hac oratione habita discedit Ambiorix.

XXVIII. Arpineius et Iunius, quae audierunt, ad 1
legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab
hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda existima-
bant, maximeque hac re permovebantur, quod civita-
tem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte
populo Romano bellum facere ausam vix erat creden-
dum. Itaque ad consilium rem deferunt, magnaque 2
inter eos exsistit controversia. Lucius Aurunculeius 3
compluresque tribuni militum et primorum ordinum
centuriones nihil temere agendum neque ex hibernis
iniussu Caesaris discedendum existimabant; quantasvis

[magnas etiam] copias Germanorum sustineri posse
munitis hibernis docebant: rem esse testimonio, quod
primum hostium impetum multis ultro vulneribus il-
5 latis fortissime sustinuerint; re frumentaria non premi;
interea et ex proximis hibernis et a Caesare conven-
6 tura subsidia; postremo quid esse levius aut turpius,
quam auctore hoste de summis rebus capere consilium?

1 XXVIIII. Contra ea Titurius sero facturos clamita-
bat, cum maiores manus hostium adiunctis Germanis
convenissent, aut cum aliquid calamitatis in proximis
hibernis esset acceptum. Brevem consulendi esse oc-
2 casionem. Caesarem arbitrari profectum in Italiam;
neque aliter Carnutes interficiundi Tasgetii consilium
fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta
3 contemptione nostri ad castra venturos esse. Non hos-
tem auctorem, sed rem spectare: subesse Rhenum;
magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et su-
4 periores nostras victorias; ardere Galliam tot contu-
meliis acceptis sub populi Romani imperium redactam,
5 superiore gloria rei militaris exstincta. Postremo quis
hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad eius
6 modi consilium descendisse? Suam sententiam in utram-
que partem esse tutam: si nihil esset durius, nullo peri-
culo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis
cum Germanis consentiret, unam esse in celeritate
7 positam salutem. Cottae quidem atque eorum, qui
dissentirent, consilium quem habere exitum? in quo si
non praesens periculum, at certe longinqua obsidione
fames esset timenda.

1 XXX. Hac in utramque partem disputatione habita,
cum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur,
Vincite, inquit, *si ita vultis*, Sabinus, et id clariore voce,
2 ut magna pars militum exaudiret; *neque is sum*, inquit,
qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient;
3 *si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent; qui,*
si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis
coniuncti communem cum reliquis belli casum sustineant

non reiecti et relegati longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant.

XXXI. Consurgitur ex consilio; comprehendunt 1
utrumque et orant, ne sua dissensione et pertinacia
rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, 2
seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes
sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se
salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noc- 3
tem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus:
superat sententia Sabini. Pronuntiatur, prima luce 4
ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum
sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare
posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere
cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo 5
maneatur et languore militum et vigiliis periculum
augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut 6
quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine
amicissimo [Ambiorige] consilium datum, longissimo
agmine maximisque impedimentis.

XXXII. At hostes, posteaquam ex nocturno fre- 1
mitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, col-
locatis insidiis bipertito in silvis oportuno atque occulto
loco a milibus passuum circiter duobus Romanorum
adventum exspectabant, et cum se maior pars agminis 2
in magnam convallem demisisset, ex utraque parte eius
vallis subito se ostenderunt novissimosque premere et
primos prohibere ascensu atque iniquissimo nostris
loco proelium committere coeperunt.

XXXIII. Tum demum Titurius, qui nihil ante 1
providisset, trepidare et concursare cohortesque dispo-
nere, haec tamen ipsa timide atque ut eum omnia
deficere viderentur; quod plerumque iis accidere con-
suevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur.
At Cotta, qui cogitasset, haec posse in itinere accidere, 2
atque ob eam *causam profectionis* auctor non fuisset,
nulla in re communi saluti deerat: et in appellandis
cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis

3 officia praestabat. Cum propter longitudinem agmini
minus facile omnia per se obire et, quid quoque loc
faciendum esset, providere possent, iusserunt pronur
tiare, ut impedimenta relinquerent atque in orbem cor
4 sisterent. Quod consilium etsi in eius modi casu re
5 prehendendum non est, tamen incommode accidit: nar
et nostris militibus spem minuit et hostes ad pugnar
dum alacriores effecit, quod non sine summo timor
6 et desperatione id factum videbatur. Praeterea accidi
quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis dis
cederent, quaeque quisque eorum carissima habere
ab impedimentis petere atque arripere properare
clamore et fletu omnia complerentur.
1 XXXIIII. At barbaris consilium non defuit. Nar
duces eorum tota acie pronuntiare iusserunt, ne qui
ab loco discederet: illorum esse praedam atque illi
reservari, quaecumque Romani reliquissent: proind
2 omnia in victoria posita existimarent. Erant et virtut
et studio pugnandi pares nostri: tametsi ab duce e
a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis i
virtute ponebant, et quotiens quaeque cohors procu
rerat, ab ea parte magnus numerus hostium cadeba
3 Qua re animadversa Ambiorix pronuntiari iubet, u
procul tela coniciant neu propius accedant, et quar
4 in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitat
armorum et cotidiana exercitatione nihil iis nocer
posse; rursus se ad signa recipientes insequantur.
1 XXXV. Quo praecepto ab iis diligentissime ob
servato, cum quaepiam cohors ex orbe excesserat atqu
2 impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. In
terim eam partem nudari necesse erat et ab latere aper
3 to tela recipi. Rursus, cum in eum locum, unde erar
egressi, reverti coeperant, et ab iis, qui cesserant, e
4 ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; si
autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinque
batur, neque ab tanta multitudine coniecta tela confer
5 vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, n

tis vulneribus acceptis resistebant et magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam octavam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum Tito Balventio, qui superiore anno primum 6
pilum duxerat, viro forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragula traicitur; Quintus Lucanius, eius- 7
dem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur; Lucius Cotta legatus omnes co- 8
hortes ordinesque adhortans in adversum os funda vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Quintus Titurius, cum 1
procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Gnaeum Pompeium ad eum mittit rogatum, ut sibi militibusque parcat. Ille appellatus 2
respondit: Si velit secum colloqui, licere; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere. Ille cum Cotta saucio 3
communicat, si videatur, pugna ut excedant et cum Ambiorige una colloquantur: sperare, ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat atque in eo perseverat.

XXXVII. Sabinus, quos in praesentia tribunos 1
militum circum se habebat, et primorum ordinum centuriones se sequi iubet et, cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abicere imperatum facit suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de con- 2
dicionibus inter se agunt longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant 3
atque ululatum tollunt impetuque in nostros facto ordines perturbant. Ibi Lucius Cotta pugnans interficitur 4
cum maxima parte militum. Reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus Lucius Petro- 5
sidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Illi aegre ad noc-

tem oppugnationem sustinent; noctu ad unum omnes
7 desperata salute se ipsi interficiunt. Pauci ex proelio
elapsi incertis itineribus per silvas ad Titum Labienum
legatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus
gestis certiorem faciunt.

1 XXXVIII. Hac victoria sublatus Ambiorix statim
cum equitatu in Aduatucos, qui erant eius regno fini-
timi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit
2 peditatumque sese subsequi iubet. Re demonstrata
Aduatucisque concitatis, postero die in Nervios per-
venit hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi at-
que ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, in-
3 iuriis occasionem dimittant: interfectos esse legatos
duos magnamque partem exercitus interisse demonstrat;
4 nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quae
cum Cicerone hiemet, interfici; se ad eam rem pro-
fitetur adiutorem. Facile hac oratione Nerviis per-
suadet.

1 XXXVIIII. Itaque confestim dimissis nuntiis ad
Ceutrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidumnos,
qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas
manus possunt, cogunt et de improviso ad Ciceronis
hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii
2 morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse,
ut non nulli milites, qui lignationis munitionisque causa
in silvas discessissent, repentino equitum adventu in-
3 terciperentur. His circumventis, magna manu Eburones,
Nervii, Aduatuci atque horum omnium socii et clientes
legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad
4 arma concurrunt, vallum conscendunt. Aegre is dies
sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate pone-
bant atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore
victores confidebant.

1 XXXX. Mittuntur ad Caesarem confestim ab
Cicerone litterae, magnis propositis praemiis, si per-
tulissent; obsessis omnibus viis missi intercipiuntur.
2 *Noctu ex materia,* quam munitionis causa comporta-

verant, turres admodum cxx excitantur incredibili cele-
ritate; quae deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes 3
postero die multo maioribus coactis copiis castra op-
pugnant, fossam complent. Eadem ratione, qua pridie,
ab nostris resistitur. Hoc idem reliquis deinceps fit 4
diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem 5
intermittitur; non aegris, non vulneratis facultas quietis
latur. Quaecumque ad proximi diei oppugnationem 6
opus sunt, noctu comparantur; multae praeustae sudes,
magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres
contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur.
Ipse Cicero, cum tenuissima valitudine esset, ne noc- 7
turnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat,
ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere
cogeretur.

XXXXI. Tunc duces principesque Nerviorum, qui 1
aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum Cice-
rone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potes- 2
tate eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, com-
memorant: omnem esse in armis Galliam; Germanos 3
Rhenum transisse; Caesaris reliquorumque hiberna
oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte; Ambiorigem 4
ostentant fidei faciundae causa. Errare eos dicunt, si 5
quicquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffi-
dant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque
Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent atque
hanc inveterascere consuetudinem nolint; licere illis 6
incolumibus per se ex hibernis discedere et, quascum-
que in partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad 7
haec unum modo respondit: non esse consuetudinem
populi Romani accipere ab hoste armato condicionem:
si ab armis discedere velint, se adiutore utantur lega- 8
tosque ad Caesarem mittant; sperare pro eius iustitia,
quae petierint, impetraturos.

XXXXII. Ab hac spe repulsi Nervii vallo pedum 1
IX et *fossa pedum* XV *hiberna* cingunt. Haec et 2
superiorum annorum consuetudine ab nobis cognoverant

et, quos[dam] de exercitu habebant captivos, ab his
3 docebantur, sed nulla ferramentorum copia, quae esset
ad hunc usum idonea, gladiis caespites circumcidere,
4 manibus sagulisque terram exhaurire nitebantur. Qua
quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit:
nam minus horis tribus milium pedum XV in circuitu
5 munitionem perfecerunt, reliquisque diebus turres ad
altitudinem valli, falces testudinesque, quas idem cap-
tivi docuerant, parare ac facere coeperunt.

1 XXXXIII. Septimo oppugnationis die maximo
coorto vento ferventes fusili ex argilla glandes fundis
et fervefacta iacula in casas, quae more Gallico stra-
2 mentis erant tectae, iacere coeperunt. Hae celeriter
ignem comprehenderunt et venti magnitudine in omnem
3 locum castrorum distulerunt. Hostes maximo clamore,
sicuti parta iam atque explorata victoria, turres testu-
dinesque agere et scalis vallum ascendere coeperunt.
4 At tanta militum virtus atque ea praesentia animi fuit,
ut, cum undique flamma torrerentur maximaque te-
lorum multitudine premerentur suaque omnia impedi-
menta atque omnes fortunas conflagrare intellegerent,
non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo,
sed paene ne respiceret quidem quisquam, ac tum
5 omnes acerrime fortissimeque pugnarent. Hic dies nos-
tris longe gravissimus fuit; sed tamen hunc habuit
eventum, ut eo die maximus numerus hostium vul-
neraretur atque interficeretur, ut se sub ipso vallo con-
stipaverant recessumque primis ultimi non dabant.
6 Paulum quidem intermissa flamma et quodam loco
turri adacta et contingente vallum, tertiae cohortis
centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt suos-
que omnes removerunt, nutu vocibusque hostes, si in-
troire vellent, vocare coeperunt; quorum progredi ausus
7 est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis de-
turbati, turrisque succensa est.

1 *XXXXIIII.* Erant in ea legione fortissimi viri,
centuriones, qui primis ordinibus appropinquarent,

itus Pulio et Lucius Vorenus. Hi perpetuas inter 2
: controversias habebant, quinam anteferretur, om-
ibusque annis de locis summis simultatibus conten-
ebant. Ex his Pulio, cum acerrime ad munitiones 3
ugnaretur, *Quid dubitas*, inquit, *Vorene? aut quem*
cum tuae probandae virtutis exspectas? hic dies de nos-
is controversiis iudicabit. Haec cum dixisset, pro- 4
edit extra munitiones, quaeque pars hostium confer-
ssima est visa, irrumpit. Ne Vorenus quidem sese 5
allo continet, sed omnium veritus existimationem
ubsequitur. Mediocri spatio relicto Pulio pilum in 6
ostes immittit atque unum ex multitudine procurren-
m traicit; quo percusso et exanimato, hunc scutis
rotegunt, in hostem tela universi coniciunt neque
unt regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pu- 7
oni et verutum in balteo defigitur. Avertit hic ca- 8
us vaginam et gladium educere conanti dextram
oratur manum, impeditumque hostes circumsistunt.
uccurrit inimicus illi Vorenus et laboranti subvenit. 9
d hunc se confestim a Pulione omnis multitudo con- 10
ertit; illum veruto arbitrantur occisum. Gladio com- 11
inus rem gerit Vorenus atque uno interfecto reliquos
aulum propellit; dum cupidius instat, in locum de-
ctus inferiorem concidit. Huic rursus circumvento 12
rt subsidium Pulio, atque ambo incolumes compluri-
us interfectis summa cum laude sese intra munitio-
es recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine 13
trumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio sa-
tique esset, neque diiudicari posset, uter utri virtute
nteferendus videretur.

XXXXV. Quanto erat in dies gravior atque aspe- 1
or oppugnatio, et maxime, quod magna parte mili-
um confecta vulneribus res ad paucitatem defensorum
ervenerat, tanto crebriores litterae nuntiique ad Cae-
arem mittebantur; *quorum* pars deprehensa in con-
pectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur.
rat unus intus Nervius nomine Vertico, loco natus

honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfu-
3 gerat summamque ei fidem praestiterat. Hic servo
spe libertatis magnisque persuadet praemiis, ut litte-
4 ras ad Caesarem deferat. Has ille in iaculo illigatas
effert et Gallus inter Gallos sine ulla suspicione ver-
5 satus ad Caesarem pervenit. Ab eo de periculis Cice-
ronis legionisque cognoscitur.

1 XXXXVI. Caesar acceptis litteris hora circiter
undecima diei statim nuntium in Bellovacos ad M. Cras-
sum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo
2 milia passuum xxv; iubet media nocte legionem pro-
3 ficisci celeriterque ad se venire. Exit cum nuntio
Crassus. Alterum ad Gaium Fabium legatum mittit, ut
in Atrebatum fines legionem adducat, qua sibi sit iter
4 faciendum. Scribit Labieno, si rei publicae commodo
facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat.
5 Reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius,
non putat exspectandam; equites circiter quadringentos
ex proximis hibernis colligit.

1 XXXXVII. Hora circiter tertia ab antecursoribus
de Crassi adventu certior factus eo die milia passu-
2 um xx procedit. Crassum Samarobrivae praeficit le-
gionemque attribuit, quod ibi impedimenta exercitus,
obsides civitatum, litteras publicas frumentumque omne,
quod eo tolerandae hiemis causa devexerat, relinque-
3 bat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum
4 moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus,
interitu Sabini et caede cohortium cognita, cum om-
nes ad eum Treverorum copiae venissent, veritus, ne,
si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, [ut]
hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos
5 recenti victoria efferri sciret, litteras Caesari remittit,
quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus
esset, rem gestam in Eburonibus perscribit, docet,
omnes peditatus equitatusque copias Treverorum tria
milia passuum longe ab suis castris consedisse.

1 XXXXVIII. Caesar consilio eius probato, etsi

opinione trium legionum deiectus ad duas redierat,
tamen unum communis salutis auxilium in celeritate
ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. 2
Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem geran-
tur quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex 3
equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad
Ciceronem epistulam deferat. Hanc Graecis conscriptam 4
litteris mittit, ne intercepta epistula nostra ab hostibus
consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, 5
ut tragulam cum epistula ad ammentum deligata intra
munitionem castrorum abiciat. In litteris scribit, se 6
cum legionibus profectum celeriter affore; hortatur, ut
pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, 7
ut erat praeceptum, tragulam mittit. Haec casu ad 8
turrim adhaesit neque ab nostris biduo animadversa
tertio die a quodam milite conspicitur, dempta ad
Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu mili- 9
tum recitat maximaque omnes laetitia afficit. Tum fumi 10
incendiorum procul videbantur, quae res omnem dubi-
tationem adventus legionum expulit.

XXXXVIIII. Galli re cognita per exploratores ob- 1
sidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis con-
tendunt. Haec erant armata circiter milia LX. Cicero 2
data facultate Gallum ab eodem Verticone, quem supra
demonstravimus, repetit, qui litteras ad Caesarem de-
ferat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat;
perscribit in litteris, hostes ab se discessisse omnem- 3
que ad eum multitudinem convertisse. Quibus litteris 4
circiter media nocte Caesar allatis suos facit certiores
eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die 5
luce prima movet castra et circiter milia passuum
quattuor progressus trans vallem et rivum multitu-
dinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res 6
tantulis copiis iniquo loco dimicare; tum, quoniam
obsidione liberatum Ciceronem sciebat, aequo animo
remittendum de celeritate existimabat: consedit et,
quam aequissimo loco potest, castra communit atque

haec, etsi erant exigua per se, vix hominum milium septem, praesertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat.
8 Interim speculatoribus in omnes partes dimissis explorat, quo commodissime itinere valles transiri possit.

1 L. Eo die parvulis equestribus proeliis ad aquam
2 factis utrique sese suo loco continent: Galli, quod ampliores copias, quae nondum convenerant, exspectabant,
3 Caesar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris proelio contenderet; si id efficere non posset, ut exploratis itineribus minore cum periculo vallem rivumque trans-
4 iret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit
5 proeliumque cum nostris equitibus committit. Caesar consulto equites cedere seque in castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri portasque obstrui atque in his administrandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione agi timoris iubet.

1 LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati copias traducunt aciemque iniquo loco constituunt, nostris vero etiam de vallo deductis propius accedunt et tela intra
2 munitionem ex omnibus partibus coniciunt praeconibusque circummissis pronuntiari iubent, seu quis Gallus seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potes-
3 tatem; ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus caespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum
4 manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tum Caesar omnibus portis eruptione facta equitatuque emisso celeriter hostes in fugam dat, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque ex eis numerum occidit atque omnes armis exuit.

1 LII. Longius prosequi veritus, quod silvae paludesque intercedebant neque etiam parvulo detrimento il-

lorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolumi-
bus copiis eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas 2
turres, testudines munitionesque hostium admiratur;
legione producta cognoscit, non decimum quemque
esse reliquum militem sine vulnere: ex his omnibus 3
iudicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum
virtute res sint administratae. Ciceronem pro eius 4
merito legionemque collaudat; centuriones singillatim
tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse
virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu
Sabini et Cottae certius ex captivis cognoscit. Postero 5
die contione habita rem gestam proponit, milites con-
solatur et confirmat: quod detrimentum culpa et te- 6
meritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo
ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium
et virtute eorum expiato incommodo neque hostibus
diutina laetatio neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili 1
celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut, cum
ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset circiter
LX, eoque post horam nonam diei Caesar pervenisset,
ante mediam noctem ad portas castrorum clamor ore-
retur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque
ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treveros per- 2
lata Indutiomarus, qui postero die castra Labieni op-
pugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnes
in Treveros reducit. Caesar Fabium cum sua legione 3
remittit in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum
Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit et,
quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem
ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incom- 4
modo de Sabini morte perlato omnes fere Galliae civi-
tates de bello consultabant, nuntios legationesque in
omnes partes dimittebant et, quid reliqui consilii ca-
perent atque unde initium belli fieret, explorabant noc-
turnaque in locis desertis concilia habebant. Neque 5
ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Cae-

saris intercessit, quin aliquem de consiliis ac motu
6 Gallorum nuntium acciperet. In his ab Lucio Roscio
[quaestore], quem legioni tertiae decimae praefecerat,
certior factus est, magnas Gallorum copias earum ci-
vitatum, quae Aremoricae appellantur, oppugnandi sui
7 causa convenisse neque longius milia passuum octo ab
hibernis suis afuisse, sed nuntio allato de victoria Caesaris
discessisse, adeo ut fugae similis discessus videretur.
1 LIIII. At Caesar principibus cuiusque civitatis ad
se evocatis alias territando, cum se scire, quae fierent,
denuntiaret, alias cohortando magnam partem Galliae
2 in officio tenuit. Tamen Senones, quae est civitas in
primis firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Ca-
varinum, quem Caesar apud eos regem constituerat,
cuius frater Moritasgus adventu in Galliam Caesaris
cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere pu-
blico consilio conati, cum ille praesensisset ac profugis-
set, usque ad fines insecuti regno domoque expulerunt
3 et, missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, cum
is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto au-
4 dientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros
valuit, esse aliquos repertos principes inferendi belli,
tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit,
ut praeter Aeduos et Remos, quos praecipuo semper
honore Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua
erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gal-
lici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta
5 nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit, cum
compluribus aliis de causis, tum maxime, quod ei, qui
virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum
se eius opinionis deperdidisse, ut a populo Romano
imperia perferrent, gravissime dolebant.
1 LV. Treveri vero atque Indutiomarus totius hiemis
nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum le-
gatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias polli-
cerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo
2 minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli

civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum
transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello
et Tencterorum transitu: non esse amplius fortunam
temptaturos. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo mi- 3
nus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare,
exsules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad
se allicere coepit. Ac tantam sibi iam his rebus in 4
Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum
legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam pu-
blice privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit, ultro ad se veniri, altera ex 1
parte Senones Carnutesque conscientia facinoris insti-
gari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis
parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex
finibus suis progredi coepisset, armatum concilium in-
dicit. Hoc more Gallorum est initium belli: quo lege 2
communi omnes puberes armati convenire consuerunt;
qui ex iis novissimus convenit, in conspectu multitu-
dinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo con- 3
cilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum
suum, quem supra demonstravimus Caesaris secutum
fidem ab eo non discessisse, hostem iudicat bonaque
eius publicat. His rebus confectis in concilio pronun- 4
tiat, arcessitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque
compluribus Galliae civitatibus; huc iturum per fines 5
Remorum eorumque agros populaturum ac, priusquam
id faciat, castra Labieni oppugnaturum. Quae fieri
velit, praecipit.

LVII. Labienus, cum et loci natura et manu mu- 1
nitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis peri-
culo nihil timebat, ne quam occasionem rei bene ge-
rendae dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige at- 2
que eius propinquis oratione Indutiomari cognita, quam
in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas civi-
tates equitesque undique evocat: his certum diem con-
veniendi dicit. Interim prope cotidie cum omni equi-
tatu Indutiomarus sub castris eius vagabatur, alias ut

situm castrorum cognosceret, alias colloquendi aut
territandi causa; equites plerumque omnes tela intra
4 vallum coniciebant. Labienus suos intra munitionem
continebat timorisque opinionem, quibuscumque poterat
rebus, augebat.

1 LVIII. Cum maiore in dies contemptione Indu-
tiomarus ad castra accederet, nocte una intromissis
equitibus omnium finitimarum civitatum, quos arces-
sendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis
intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunti-
2 ari aut ad Treveros perferri posset. Interim ex con-
suetudine cotidiana Indutiomarus ad castra accedit at-
que ibi magnam partem diei consumit; equites tela
coniciunt et magna cum contumelia verborum nostros
3 ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso
ubi visum est, sub vesperum dispersi ac dissipati dis-
4 cedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equi-
tatum emittit; praecipit atque interdicit, proterritis
hostibus atque in fugam coniectis (quod fore, sicut
accidit, videbat) unum omnes peterent Indutiomarum
neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum
viderit, quod mora reliquorum spatium nactum illum
5 effugere nolebat; magna proponit iis, qui occiderint
6 praemia; submittit cohortes equitibus subsidio. Com-
probat hominis consilium fortuna, et cum unum om-
nes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indu-
tiomarus interficitur caputque eius refertur in castra
redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque
7 occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum et Ner-
viorum, quae convenerant, copiae discedunt, pauloque
habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

C. IULI CAESARIS
BELLI GALLICI
LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCI.] I. **Galliae motus.**

Caesar maiorem Galliae motum exspectans copias auget, I. Nerviis, Senonibus, Carnutibus in deditionem acceptis enapios subigit, c. II—VI. Treveros Labienus devincit, c. II. VIII.

II. **Caesaris in Suebos expeditio.**

Caesar iterum Rhenum transit, c. VIIII. Suebi ad extre-ios fines suos se recipiunt, c. X. — Gallorum et Germanorum ıstituta moresque comparantur, c. XI—XXIIII. Hercynia silva escribitur, c. XXV—XXVIII.

III. **Eburonum fines devastantur.**

Caesar Suebis frustra temptatis in Eburones revertitur, . XXVIIII—XXXIII; omnes Gallos ad hos diripiendos evocat, . XXXIIII. Interim Sugambri Ciceronis castra adorti despe-ata eorum expugnatione domum revertuntur, c. XXXV—XXXXII. Caesar Eburonum agris vastatis concilioque peracto ı Italiam ad conventus agendos proficiscitur, c. XXXXIII. XXXXIIII.

I. Multis de causis Caesar maiorem Galliae mo- 1
ıum exspectans per Marcum Silanum, Gaium Antistium Reginum, Titum Sextium legatos dilectum habere in-stituit; simul ab Gnaeo Pompeio proconsule petit, 2
quoniam *ipse ad urbem cum* imperio rei publicae causa *emaneret, quos ex Cisalpina* Gallia consul[is] sacra-

mento rogavisset, ad signa convenire et ad se pro-
3 ficisci iuberet, magni interesse etiam in reliquum tem-
pus ad opinionem Galliae existimans, tantas videri
Italiae facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti
acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam
4 maioribus augeri copiis posset. Quod cum Pompeius
et rei publicae et amicitiae tribuisset, celeriter confecto
per suos dilectu tribus ante exactam hiemem et con-
stitutis et adductis legionibus duplicatoque earum co-
hortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et
celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disci-
plina atque opes possent.

1 II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius
propinquos a Treveris imperium defertur. Illi finitimos
Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt.
2 Cum ab proximis impetrare non possent, ulteriores
temptant. Inventis non nullis civitatibus iure iurando
inter se confirmant obsidibusque de pecunia cavent;
3 Ambiorigem sibi societate et foedere adiungunt. Qui-
bus rebus cognitis Caesar, cum undique bellum parari
videret, Nervios, Aduatucos, [ac] Menapios adiunctis
Cisrhenanis omnibus Germanis esse in armis, Senones
ad imperatum non venire et cum Carnutibus finitimis-
que civitatibus consilia communicare, a Treveris Ger-
manos crebris legationibus sollicitari, maturius sibi de
bello cogitandum putavit.

1 III. Itaque nondum hieme confecta proximis quat-
tuor coactis legionibus de improviso in fines Nerviorum
2 contendit et, priusquam illi aut convenire aut profugere
possent, magno pecoris atque hominum numero capto
atque ea praeda militibus concessa vastatisque agris in
3 deditionem venire atque obsides sibi dare coëgit. Eo
celeriter confecto negotio rursus in hiberna legiones
4 reduxit. Concilio Galliae primo vere, ut instituerat,
indicto, cum reliqui praeter Senones, Carnutes Treveros-
que venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbi-
tratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lut

m Parisiorum transfert. Confines erant hi Senoni- 5
s civitatemque patrum memoria coniunxerant, sed
hoc consilio afuisse existimabantur. Hac re pro 6
ggestu pronuntiata eodem die cum legionibus in
nones proficiscitur magnisque itineribus eo pervenit.

IIII. Cognito eius adventu Acco, qui princeps 1
is consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem con-
nire. Conantibus, priusquam id effici posset, adesse
manos nuntiatur. Necessario sententia desistunt 2
gatosque deprecandi causa ad Caesarem mittunt;
eunt per Aeduos, quorum antiquitus erat in fide ci-
as. Libenter Caesar petentibus Aeduis dat veniam 3
cusationemque accipit, quod aestivum tempus instan-
belli, non quaestionis esse arbitratur. Obsidibus 4
peratis centum, hos Aeduis custodiendos tradit.
dem Carnutes legatos obsidesque mittunt usi de- 5
ecatoribus Remis, quorum erant in clientela: eadem
unt responsa. Peragit concilium Caesar equitesque 6
perat civitatibus.

V. Hac parte Galliae pacata totus et mente et 1
imo in bellum Treverorum et Ambiorigis insistit.
varinum cum equitatu Senonum secum proficisci 2
bet, ne quis aut ex huius iracundia aut ex eo, quod
eruerat, odio civitatis motus exsistat. His rebus con- 3
tutis, quod pro explorato habebat, Ambiorigem
oelio non esse concertaturum, reliqua eius consilia
imo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Ebu- 4
num finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti,
i uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos num-
am miserant. Cum his esse hospitium Ambiorigi
iebat; item per Treveros venisse Germanis in ami-
tiam cognoverat. Haec prius illi detrahenda auxilia 5
istimabat, quam ipsum bello lacesseret, ne desperata
lute aut se in Menapios abderet aut cum Trans-
enanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio totius 6
ercitus impedimenta ad Labienum in Treveros mittit
sque ad eum legiones proficisci iubet; ipse cum

legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitu
7 Illi nulla coacta manu loci praesidio freti in silva
paludesque confugiunt suaque eodem conferunt.

1 VI. Caesar partitis copiis cum Gaio Fabio legat
et Marco Crasso quaestore celeriterque effectis ponti
bus adit tripertito, aedificia vicosque incendit, magn
2 pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebu
coacti Menapii legatos ad eum pacis petendae caus
3 mittunt. Ille obsidibus acceptis hostium se habiturun
numero confirmat, si aut Ambiorigem aut eius legato
4 finibus suis recepissent. His confirmatis rebus Com
mium Atrebatem cum equitatu custodis loco in Mena
piis relinquit, ipse in Treveros proficiscitur.

1 VII. Dum haec a Caesare geruntur, Treveri ma
gnis coactis peditatus equitatusque copiis Labienun
cum una legione, quae in eorum finibus hiemaverat
2 adoriri parabant; iamque ab eo non longius bidui vi
aberant, cum duas venisse legiones missu Caesari
3 cognoscunt. Positis castris a milibus passuum quin
decim auxilia Germanorum exspectare constituunt
4 Labienus hostium cognito consilio, sperans, temeritat
eorum fore aliquam dimicandi facultatem, praesidi
quinque cohortium impedimentis relicto cum XXV co
hortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitu
et mille passuum intermisso spatio castra communit
5 Erat inter Labienum atque hostem difficili transit
flumen ripisque praeruptis. Hoc neque ipse transir
habebat in animo neque hostes transituros existimabat
6 Augebatur auxiliorum cotidie spes. Loquitur in con
silio palam, quoniam Germani appropinquare dicantu
sese suas exercitusque fortunas in dubium non devoca
turum et postero die prima luce castra moturum
7 Celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gal
lorum equitum numero non nullos [Gallos] Gallici
8 rebus favere natura cogebat. Labienus noctu tribuni
militum primisque ordinibus convocatis, quid sui si
consilii, proponit et, quo facilius hostibus timoris d

suspicionem, maiore strepitu et tumultu, quam populi
Romani fert consuetudo, castra moveri iubet. His
rebus fugae similem profectionem effecit. Haec quo- 9
que per exploratores ante lucem in tanta propinquitate
castrorum ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones 1
processerat, cum Galli cohortati inter se, ne speratam
praedam ex manibus dimitterent; longum esse perter-
ritis Romanis Germanorum auxilium exspectare, neque
suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam
manum, praesertim fugientem atque impeditam, adoriri
non audeant, flumen transire et iniquo loco committere
proelium non dubitant. Quae fore suspicatus Labienus, 2
ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione
itineris placide progrediebatur. Tum praemissis pau- 3
lum impedimentis atque in tumulo quodam collocatis,
Habetis, inquit, *milites, quam petistis, facultatem: hostem
impedito atque iniquo loco tenetis: praestate eandem nobis* 4
*ducibus virtutem, quam saepe numero imperatori praestitis-
tis, atque illum adesse et haec coram cernere existimate.* 5
Simul signa ad hostem converti aciemque derigi iubet
et paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis
reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri 6
clamore sublato pila in hostes immittunt. Illi, ubi
praeter spem, quos fugere credebant, infestis signis
ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt
ac primo concursu in fugam coniecti proximas silvas
petiverunt. Quos Labienus equitatu consectatus magno 7
numero interfecto, compluribus captis paucis post die-
bus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio ve-
niebant, percepta Treverorum fuga sese domum rece-
perunt. Cum his propinqui Indutiomari, qui defectionis 8
auctores fuerant, comitati eos ex civitate excesserunt.
Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio 9
demonstravimus, principatus atque imperium est tra-
ditum.

VIIII. Caesar, postquam ex Menapiis in Treveros

venit, duabus de causis Rhenum transire constituit;
2 quarum una erat, quod auxilia contra se Treveris
miserant, altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet.
3 His constitutis rebus paulum supra eum locum, quo
ante exercitum traduxerat, facere pontem instituit.
4 Nota atque instituta ratione magno militum studio
5 paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treveris ad
pontem praesidio relicto, ne quis ab his subito motus
6 oreretur, reliquas copias equitatumque traducit. Ubii,
qui ante obsides dederant atque in deditionem venerant,
purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant,
neque auxilia ex sua civitate in Treveros missa neque
7 ab se fidem laesam; petunt atque orant, ut sibi parcat,
ne communi odio Germanorum innocentes pro nocen-
tibus poenas pendant; si amplius obsidum vellet, dare
8 pollicentur. Cognita Caesar causa reperit, ab Suebis
auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accipit,
aditus viasque in Suebos perquirit.

1 X. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior,
Suebos omnes in unum locum copias cogere atque iis
nationibus, quae sub eorum sint imperio, denuntiare,
2 ut auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis
rebus rem frumentariam providet, castris idoneum lo-
cum deligit; Ubiis imperat, ut pecora deducant suaque
omnia ex agris in oppida conferant, sperans, barbaros
atque imperitos homines inopia cibariorum adductos
3 ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci; mandat,
ut crebros exploratores in Suebos mittant, quaeque
4 apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt
et paucis diebus intermissis referunt: Suebos omnes,
posteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum
venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas
5 coëgissent, penitus ad extremos fines se recepisse: sil-
vam esse ibi infinita magnitudine, quae appellatur
Bacenis; hanc longe introrsus pertinere et pro nativo
muro obiectam Cheruscos ab Suebis Suebosque ab
Cheruscis iniuriis incursionibusque prohibere: ad eius

initium silvae Suebos adventum Romanorum exspectare
constituisse.

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non 1
alienum esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus
et, quo differant hae nationes inter sese, proponere. In 2
Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in om-
nibus pagis partibusque, sed paene etiam in singulis
domibus factiones sunt, earumque factionum principes 3
sunt, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere
existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa
omnium rerum consiliorumque redeat. Itaque eius rei 4
causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe
contra potentiorem auxilii egeret: suos enim quisque
opprimi et circumveniri non patitur, neque, aliter si
faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. Haec 5
eadem ratio est in summa totius Galliae; namque om-
nes civitates in partes divisae sunt duas.

XII. Cum Caesar in Galliam venit, alterius fac- 1
tionis principes erant Aedui, alterius Sequani. Hi cum 2
per se minus valerent, quod summa auctoritas anti-
quitus erat in Aeduis magnaeque eorum erant clien-
telae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant
eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque per-
duxerant. Proeliis vero compluribus factis secundis 3
atque omni nobilitate Aeduorum interfecta tantum po-
tentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab 4
Aeduis ad se traducerent obsidesque ab iis principum
filios acciperent et publice iurare cogerent, nihil se
contra Sequanos consilii inituros, et partem finitimi
agri per vim occupatam possiderent Galliaeque totius
principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Di- 5
vitiacus auxilii petendi causa Romam ad senatum pro-
fectus imperfecta re redierat. Adventu Caesaris facta 6
commutatione rerum, obsidibus Aeduis redditis, veteri-
bus clientelis restitutis, novis per Caesarem comparatis,
quod hi, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant,
meliore condicione atque aequiore imperio se uti vide-

bant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque ampli-
7 ficata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum
Remi successerant; quos quod adaequare apud Caesa-
rem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimi-
citias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se
8 Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tue-
bantur: ita et novam et repente collectam auctoritatem
9 tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes
haberentur Aedui, secundum locum dignitatis Remi
obtinerent.

1 XIII. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo
sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam
plebes paene servorum habetur loco, quae nihil audet
2 per se, nullo adhibetur consilio. Plerique, cum aut
aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria
potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant no-
bilibus, *quibus* in hos eadem omnia sunt iura, quae
3 dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum
4 est druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis inter-
sunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones
interpretantur: ad eos magnus adulescentium numerus
disciplinae causa concurrit, magnoque hi sunt apud
5 eos honore. Nam fere de omnibus controversiis pu-
blicis privatisque constituunt, et si quod est admissum
facinus, si caedes facta, si de hereditate, si de finibus
controversia est, idem decernunt, praemia poenasque
6 constituunt; si qui aut privatus aut populus eorum
decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena
7 apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum,
hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his
omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne
quid ex contagione incommodi accipiant, neque his
petentibus ius redditur neque honos ullus communi-
8 catur. His autem omnibus druidibus praeest unus,
9 *qui summam* inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo
aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit, aut,
si sunt plures pares, suffragio druidum, non numquam

etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni 10
tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae
media habetur, considunt in loco consecrato. Huc
omnes undique, qui controversias habent, conveniunt
eorumque decretis iudiciisque parent. Disciplina in 11
Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse
existimatur, et nunc, qui diligentius eam rem cognos-
cere volunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

XIIII. Druides a bello abesse consuerunt neque 1
tributa una cum reliquis pendunt, militiae vacationem
omniumque rerum habent immunitatem. Tantis ex- 2
citati praemiis et sua sponte multi in disciplinam con-
veniunt et a parentibus propinquisque mittuntur. Ma- 3
gnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque
annos non nulli xx in disciplina permanent. Neque fas
esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis
fere rebus, publicis privatisque rationibus, Graecis lit-
teris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse 4
videntur, quod neque in vulgum disciplinam efferri
velint neque eos, qui discunt, litteris confisos minus
memoriae studere; quod fere plerisque accidit, ut prae-
sidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam
remittant. In primis hoc volunt persuadere, non in- 5
terire animas, sed ab aliis post mortem transire ad
alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant,
metu mortis neglecto. Multa praeterea de sideribus 6
atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine,
de rerum natura, de deorum immortalium vi ac po-
testate disputant et iuventuti tradunt.

XV. Alterum genus est equitum. Hi, cum est 1
usus atque aliquod bellum incidit (quod fere ante Cae-
saris adventum quotannis accidere solebat, uti aut ipsi
iniurias inferrent aut illatas propulsarent), omnes in
bello versantur, atque eorum ut quisque est genere 2
copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambac-
tos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiam-
que noverunt.

1 XVI. Natio est omnium Gallorum admodum de-
2 dita religionibus, atque ob eam causam, qui sunt af-
fecti gravioribus morbis quique in proeliis periculis-
que versantur, aut pro victimis homines immolant aut
se immolaturos vovent administrisque ad ea sacrificia
3 druidibus utuntur, quod, pro vita hominis [non] nisi
hominis vita reddatur, non posse deorum immortalium
numen placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis
4 habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine
simulacra habent, quorum contexta viminibus membra
vivis hominibus complent; quibus succensis circum-
5 venti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum,
qui in furto aut in latrocinio aut aliqua noxia sint
comprehensi, gratiora dis immortalibus esse arbitran-
tur; sed cum eius generis copia defecit, etiam ad in-
nocentium supplicia descendunt.

1 XVII. Deum maxime Mercurium colunt; huius sunt
plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium
ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad
quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam
arbitrantur; post hunc Apollinem et Martem et Iovem
2 et Minervam. De his eandem fere, quam reliquae
gentes, habent opinionem: Apollinem morbos depellere,
Minervam operum atque artificiorum initia tradere,
Iovem imperium caelestium tenere, Martem bella re-
3 gere. Huic, cum proelio dimicare constituerunt, ea,
quae bello ceperint, plerumque devovent; cum supera-
verunt, animalia capta immolant reliquasque res in
4 unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum
rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari
5 licet; neque saepe accidit, ut neglecta quispiam religione
aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet,
gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu con-
stitutum est.

1 XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos
2 praedicant idque ab druidibus proditum dicunt. Ob
eam causam spatia omnis temporis non numero dierum,

sed noctium finiunt; dies natales et mensium et anno-
rum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur.
In reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, 3
quod suos liberos, nisi cum adoleverunt, ut munus
militiae sustinere possint, palam ad se adire non pa-
tiuntur filiumque puerili aetate in publico in conspectu
patris assistere turpe ducunt.

XVIIII. Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis no- 1
mine acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatione facta
cum dotibus communicant. Huius omnis pecuniae con- 2
iunctim ratio habetur fructusque servantur; uter eorum
vita superavit, ad eum pars utriusque cum fructibus
superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicuti 3
in liberos, vitae necisque habent potestatem; et cum
pater familiae illustriore loco natus decessit, eius pro-
pinqui conveniunt et, de morte si res in suspicionem
venit, de uxoribus in servilem modum quaestionem
habent et, si compertum est, igni atque omnibus tor-
mentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu 4
Gallorum magnifica et sumptuosa; omniaque, quae
vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam
animalia, ac paulo supra hanc memoriam servi et cli- 5
entes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeri-
bus confectis una cremabantur.

XX. Quae civitates commodius suam rem publi- 1
cam administrare existimantur, habent legibus sanctum,
si quis quid de re publica a finitimis rumore aut fama
acceperit, uti ad magistratum deferat neve cum quo
alio communicet, quod saepe homines temerarios atque 2
imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli
et de summis rebus consilium capere cognitum est.
Magistratus, quae visa sunt, occultant, quaeque esse ex 3
usu iudicaverunt, multitudini produnt. De re publica
nisi per concilium loqui non conceditur.

XXI. Germani *multum* ab hac consuetudine diffe- 1
runt. *Nam neque druides* habent, qui rebus divinis
praesint, neque sacrificiis student. Deorum numero

eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam, reliquos
3 ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit; ab parvulis
4 labori ac duritiae student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires nervosque confirmari putant.
5 Intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse in turpissimis habent rebus; cuius rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut parvis renonum tegimentis utuntur, magna corporis parte nuda.

1 XXII. Agri culturae non student, maiorque pars
2 eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui tum una coierunt, quantum et quo loco visum est agri, attribuunt atque
3 anno post alio transire cogunt. Eius rei multas afferunt causas: ne assidua consuetudine capti studium belli gerendi agri cultura commutent; ne latos fines parare studeant potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas,
4 qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

1 XXIII. Civitatibus maxima laus est quam latissime
2 circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos ce-
3 dere neque quemquam prope audere consistere: simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinae incursionis
4 timore sublato. Cum bellum civitas aut illatum defendit aut infert, magistratus, qui ei bello praesint, ut
5 vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt controversias-

que minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quae 6
extra fines cuiusque civitatis fiunt, atque ea iuventutis
exercendae ac desidiae minuendae causa fieri praedi-
cant. Atque ubi quis ex principibus in concilio dixit, 7
se ducem fore, qui sequi velint, profiteantur, consur-
gunt ii, qui et causam et hominem probant, suumque
auxilium pollicentur atque ab multitudine collaudantur;
qui ex his secuti non sunt, in desertorum ac prodi- 8
torum numero ducuntur, omniumque his rerum postea
fides derogatur. Hospitem violare fas non putant; qui 9
quaque de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent,
sanctos habent, hisque omnium domus patent victus-
que communicatur.

XXIIII. Ac fuit antea tempus, cum Germanos 1
Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter
hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum
colonias mitterent. Itaque ea, quae fertilissima Ger- 2
maniae sunt, loca circum Hercyniam silvam, quam
Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse
video, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tecto-
sages occupaverunt atque ibi consederunt; quae gens 3
ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque
habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. Nunc, 4
quod in eadem inopia, egestate, patientia, qua *ante*,
Germani permanent, eodem victu et cultu corporis 5
utuntur, Gallis autem provinciarum propinquitas et
transmarinarum rerum notitia multa ad copiam atque
usus largitur, paulatim assuefacti superari multisque 6
victi proeliis ne se quidem ipsi cum illis virtute
comparant.

XXV. Huius Hercyniae silvae, quae supra de- 1
monstrata est, latitudo novem dierum iter expedito
patet; non enim aliter finiri potest, neque mensuras
itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum et Neme- 2
tum et Rauricorum finibus rectaque fluminis Danuvii
regione *pertinet ad fines* Dacorum et Anartium; hinc 3
se flectit sinistrorsus diversis ab flumine regionibus

multarumque gentium fines propter magnitudinem a
4 tingit; neque quisquam est huius Germaniae, qui
[aut audisse] aut adisse ad initium eius silvae dic
cum dierum iter LX processerit, aut, quo ex lo
5 oriatur, acceperit; multaque in ea genera ferar
nasci constat, quae reliquis in locis visa non sint;
quibus quae maxime differant ab ceteris et memori
prodenda videantur, haec sunt.

1 XXVI. Est bos cervi figura, cuius a media fro
inter aures unum cornu exsistit excelsius magisq
derectum his, quae nobis nota sunt, cornibus; ab e
2 summo sicut palmae ramique late diffunduntur. Ead
est feminae marisque natura, eadem forma magni
doque cornuum.

1 XXVII. Sunt item, quae appellantur alces. Har
est consimilis capris figura et varietas pellium, s
magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt cor
2 bus et crura sine nodis articlisque habent, neq
quietis causa procumbunt neque, si quo afflictae ca
3 conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. I
sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant atq
4 ita paulum modo reclinatae quietem capiunt. Quar
ex vestigiis cum est animadversum a venatoribus, q
se recipere consuerint, omnes eo loco aut ab radici
subruunt aut accidunt arbores, tantum ut sum
5 species earum stantium relinquatur. Huc cum se c
suetudine reclinaverunt, infirmas arbores pondere af
gunt atque una ipsae concidunt.

1 XXVIII. Tertium est genus eorum, qui uri a
pellantur. Hi sunt magnitudine paulo infra elephant
2 specie et colore et figura tauri. Magna vis eor
est et magna velocitas, neque homini neque fer
3 quam conspexerunt, parcunt. Hos studiose fov
captos interficiunt; hoc se labore durant adulescen
atque hoc genere venationis exercent, et qui plurin
ex his interfecerunt, relatis in publicum cornib
4 quae sint testimonio, magnam ferunt laudem.

assuescere ad homines et mansuefieri ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum et figura 5
et species multum a nostrorum boum cornibus differt.
Haec studiose conquisita ab labris argento circum- 6
cludunt atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXVIIII. Caesar, postquam per Ubios explora- 1
tores comperit, Suebos sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agri culturae student, constituit non progredi longius; sed, ne omnino metum 2
reditus sui barbaris tolleret atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quae ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum ducentorum rescindit atque in extremo ponte turrim 3
tabulatorum quattuor constituit praesidiumque cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco praesidioque Gaium Volcacium Tullum adulescentem praefecit. Ipse, 4
cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam silvam, quae est totius Galliae maxima atque ab ripis Rheni finibusque Treverorum ad Nervios pertinet milibusque amplius quingentis in longitudinem patet, Lucium Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit, si quid celeritate itineris atque oportunitate temporis proficere posset; monet, ut ignes in castris fieri prohibeat, ne 5
qua eius adventus procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit.

XXX. Basilus, ut imperatum est, facit. Celeriter 1
contraque omnium opinionem confecto itinere multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus 2
rebus, tum in re militari potest fortuna. Nam *sicut* magno accidit casu, ut in ipsum incautum etiam atque imparatum incideret, priusque eius adventus ab omnibus videretur, *quam fama ac nuntius* afferretur, sic

magnae fuit fortunae, omni militari instrumento
circum se habebat, erepto, raedis equisque comp
3 sis ipsum effugere mortem. Sed hoc quoque f
est, quod aedificio circumdato silva, ut sunt fe
micilia Gallorum, qui vitandi aestus causa p
que silvarum ac fluminum petunt propinquitates,
tes familiaresque eius angusto in loco paulispe
4 tum nostrorum vim sustinuerunt. His pugna
illum in equum quidam ex suis intulit: fug
silvae texerunt. Sic et ad subeundum pericul
ad vitandum multum fortuna valuit.

1 XXXI. Ambiorix copias suas iudicione no
duxerit, quod proelio dimicandum non existima
tempore exclusus et repentino equitum advent
hibitus, cum reliquum exercitum subsequi cr
2 dubium est. Sed certe dimissis per agros nunti
quemque consulere iussit. Quorum pars in Ardu
3 silvam, pars in continentes paludes profugit; q
ximi Oceano fuerunt, hi insulis sese occulta
4 quas aestus efficere consuerunt; multi ex suis
5 egressi se suaque omnia alienissimis crediderunt.
volcus, rex dimidiae partis Eburonum, qui un
Ambiorige consilium inierat, aetate iam con
cum laborem belli aut fugae ferre non posset,
bus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius
lii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Galli
maniaque copia est, se exanimavit.

1 XXXII. Segni Condrusique, ex gente et n
Germanorum, qui sunt inter Eburones Treve
legatos ad Caesarem miserunt oratum, ne se i
tium numero duceret neve omnium Germanoru
essent citra Rhenum, unam esse causam iud
nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi
2 misisse. Caesar explorata re quaestione capti
si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent,
ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines
3 *se violaturum* negavit. Tum copiis in tre

distributis impedimenta omnium legionum Aduatucam
contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in 4
mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurun-
culeius hiemandi causa consederant. Hunc cum reli- 5
quis rebus locum probarat, tum quod superioris anni
munitiones integrae manebant, ut militum laborem
sublevaret. Praesidio impedimentis legionem quartam 6
decimam reliquit, unam ex his tribus, quas proxime
conscriptas ex Italia traduxerat. Ei legioni castrisque 7
Quintum Tullium Ciceronem praeficit ducentosque
equites attribuit.

XXXIII. Partito exercitu Titum Labienum cum 1
legionibus tribus ad Oceanum versus in eas partes,
quae Menapios attingunt, proficisci iubet, Gaium Tre- 2
bonium cum pari legionum numero ad eam regionem,
quae ad Aduatucos adiacet, depopulandam mittit, ipse 3
cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit
in Mosam, extremasque Arduennae partis ire consti-
tuit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem
audiebat. Discedens post diem septimum sese rever- 4
surum confirmat, quam ad diem ei legioni, quae in
praesidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. La- 5
bienum Treboniumque hortatur, si rei publicae com-
modo facere possint, ad eum diem revertantur, ut
rursus communicato consilio exploratisque hostium
rationibus aliud initium belli capere possent.

XXXIIII. Erat, ut supra demonstravimus, manus 1
certa nulla, non oppidum, non praesidium, quod se
armis defenderet, sed in omnis partis dispersa multi-
tudo. Ubi cuique aut valles abdita aut locus silves- 2
tris aut palus impedita spem praesidii aut salutis
aliquam offerebat, consederat. Haec loca vicinitatibus 3
erant nota, magnamque res diligentiam requirebat
non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat
universis *ab* perterritis ac dispersis periculum accidere),
sed *in singulis militibus* conservandis; quae tamen ex
parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam et

praedae cupiditas multos longius evocabat, et silvae
incertis occultisque itineribus confertos adire prohi-
5 bebant. Si negotium confici stirpemque hominum
sceleratorum interfici vellet, dimittendae plures manus
6 diducendique erant milites; si continere ad signa mani-
pulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus
Romani postulabat, locus ipse erat praesidio barbaris,
neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi
7 singulis deerat audacia. Ut in eius modi difficultati-
bus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur,
ut potius in nocendo aliquid praetermitteretur, etsi
omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum
8 aliquo militum detrimento noceretur. Dimittit ad fini-
timas civitates nuntios Caesar: omnes evocat spe prae-
dae ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis Gal-
lorum vita quam legionarius miles periclitetur, simul
ut magna multitudine circumfusa pro tali facinore
9 stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique
numerus celeriter convenit.

1 XXXV. Haec in omnibus Eburonum partibus
gerebantur, diesque appetebat septimus, quem ad diem
Caesar ad impedimenta legionemque reverti consti-
2 tuerat. Hic, quantum in bello fortuna possit et quan-
3 tos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac per-
territis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla,
4 quae parvam modo causam timoris afferret. Trans
Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones
5 atque ultro omnes ad praedam evocari. Cogunt equi-
tum duo milia Sugambri, qui sunt proximi Rheno, a
quibus receptos ex fuga Tencteros atque Usipetes su-
6 pra docuimus. Transeunt Rhenum navibus ratibusque
triginta milibus passuum infra eum locum, ubi pons
erat perfectus praesidiumque ab Caesare relictum; pri-
mos Eburonum fines adeunt; multos ex fuga dispersos
excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidis-
7 *simi barbari,* potiuntur. Invitati praeda longius pro-
cedunt. *Non* hos palus in bello latrociniisque natos,

n silvae morantur. Quibus in locis sit Caesar, ex
ptivis quaerunt; profectum longius reperiunt om-
nque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus 8
captivis, *Quid vos,* inquit, *hanc miseram ac tenuem*
tamini praedam, quibus licet iam esse fortunatissimos?
ibus horis Aduatucam venire potestis: huc omnes suas 9
tunas exercitus Romanorum contulit; praesidii tantum
, ut ne murus quidem cingi possit neque quisquam
edi extra munitiones audeat. Oblata spe Germani, 10
am nacti erant praedam, in occulto relinquunt; ipsi
luatucam contendunt usi eodem duce, cuius haec in-
io cognoverant.

XXXVI. Cicero, qui omnes superiores dies prae- 1
ptis Caesaris cum summa diligentia milites in castris
ntinuisset ac ne calonem quidem quemquam extra
mitionem egredi passus esset, septimo die, diffidens,
numero dierum Caesarem fidem servaturum, quod
ngius progressum audiebat neque ulla de reditu eius
ma afferebatur, simul eorum permotus vocibus, qui 2
ius patientiam paene obsessionem appellabant, si
idem ex castris egredi non liceret, nullum eius modi
sum exspectans, quo, novem oppositis legionibus
aximoque equitatu dispersis ac paene deletis hosti-
s, in milibus passuum tribus offendi posset, quinque
hortes frumentatum in proximas segetes mittit,
as inter et castra unus omnino collis intererat. Com- 3
ures erant ex legionibus aegri relicti; ex quibus qui
c spatio dierum convaluerant, circiter trecenti, sub
xillo una mittuntur; magna praeterea multitudo ca- 4
num, magna vis iumentorum, quae in castris sub-
derant, facta potestate sequitur.

XXXVII. Hoc ipso tempore et casu Germani 1
uites interveniunt protinusque eodem illo, quo vene-
nt, cursu ab decumana porta in castra irrumpere
nantur, nec prius sunt visi obiectis ab ea parte silvis, 2
am castris appropinquarent, usque eo, ut, qui sub
lo tenderent mercatores, recipiendi sui facultatem

3 non haberent. Inopinantes nostri re nova perturban-
tur, ac vix primum impetum cohors in statione sus-
4 tinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus,
5 si quem aditum reperire possent. Aegre portas nostri
tuentur; reliquos aditus locus ipse per se munitioque
6 defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio
causam tumultus quaerit; neque quo signa ferantur,
neque quam in partem quisque conveniat, provident.
7 Alius castra iam capta pronuntiat, alius deleto exercitu
atque imperatore victores barbaros venisse contendit;
8 plerique novas sibi ex loco religiones fingunt Cottae-
que et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint
9 castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus
perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo
10 audierant, nullum esse intus praesidium. Perrumpere
nituntur seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam
ex manibus dimittant.

1 XXXVIII. Erat aeger cum praesidio relictus Pu-
blius Sextius Baculus, qui primum pilum ad Caesarem
duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis fecimus,
2 ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diffisus suae
atque omnium saluti inermis ex tabernaculo prodit;
videt imminere hostes atque in summo esse rem dis-
crimine: capit arma a proximis atque in porta con-
3 sistit. Consequuntur hunc centuriones eius cohortis,
quae in statione erat; paulisper una proelium sustinent.
4 Relinquit animus Sextium gravibus acceptis vulneri-
5 bus; aegre per manus tractus servatur. Hoc spatio
interposito reliqui sese confirmant tantum, ut in muni-
tionibus consistere audeant speciemque defensorum
praebeant.

1 XXXVIIII. Interim confecta frumentatione milites
nostri clamorem exaudiunt; praecurrunt equites; quanto
2 res sit in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio
est, quae perterritos recipiat: modo conscripti atque
usus militaris imperiti ad tribunum militum centurio-
nesque ora convertunt; quid ab his praecipiatur, ex

spectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate per- 3
turbetur. Barbari signa procul conspicati oppugna- 4
tione desistunt; redisse primo legiones credunt, quas
longius discessisse ex captivis cognoverant; post-
ea dispecta paucitate ex omnibus partibus impetum
faciunt.

XXXX. Calones in proximum tumulum procur- 1
runt. Hinc celeriter deiecti se in signa manipulosque
coniciunt; eo magis timidos perterrent milites. Alii, 2
cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent, quoniam
tam propinqua sint castra, et, si pars aliqua circum-
venta ceciderit, at reliquos servari posse confidunt;
alii, ut in iugo consistant atque eundem omnes ferant 3
casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub 4
vexillo una profectos docuimus. Itaque inter se co-
hortati duce Gaio Trebonio, equite Romano, qui eis
erat praepositus, per medios hostes perrumpunt inco-
lumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos 5
subsecuti calones equitesque eodem impetu militum
virtute servantur. At ii, qui in iugo constiterant, 6
nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in
eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco
superiore defenderent, neque eam, quam prodesse aliis
vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se
in castra recipere conati iniquum in locum demiserunt.
Centuriones, quorum non nulli ex inferioribus ordinibus 7
reliquarum legionum virtutis causa in superiores erant
ordines huius legionis traducti, ne ante partam rei
militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes con-
ciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hos- 8
tibus, praeter spem incolumis in castra pervenit, pars
a barbaris circumventa periit.

XXXXI. Germani desperata expugnatione castro- 1
rum, quod nostros iam constitisse in munitionibus
videbant, cum ea praeda, quam in silvis deposuerant,
trans Rh*enum sese rece*perunt. Ac tantus fuit etiam 2
post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum Gaius

Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset,
fidem non faceret, adesse cum incolumi Caesarem exer-
3 citu. Sic omnino animos timor praeoccupaverat, ut
paene alienata mente deletis omnibus copiis equitatum
se ex fuga recepisse dicerent neque incolumi exercitu
Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent.
4 Quem timorem Caesaris adventus sustulit.
1 XXXXII. Reversus ille, eventus belli non ignorans,
unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent
emissae, questus (ne minimo quidem casu locum relin-
qui debuisse) multum fortunam in repentino hostium
2 adventu potuisse iudicavit, multo etiam amplius, quod
paene ab ipso vallo portisque castrorum barbaros
3 avertisset. Quarum omnium rerum maxime admiran-
dum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum
transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad
castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi bene-
ficium obtulerunt.
1 XXXXIII. Caesar rursus ad vexandos hostes pro-
fectus magno coacto numero ex finitimis civitatibus
2 in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia
aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur;
3 praeda ex omnibus locis agebatur; frumenta non so-
lum a tanta multitudine iumentorum atque hominum
consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbri-
bus procubuerant, ut, si qui etiam in praesentia se
occultassent, tamen his deducto exercitu rerum omnium
4 inopia pereundum videretur. Ac saepe in eum locum
ventum est tanto in omnis partis diviso equitatu, ut
[non] modo visum ab se Ambiorigem in fuga circum-
spicerent captivi nec plane etiam abisse ex conspectu
5 contenderent, ut spe consequendi illata atque infinito
labore suscepto, qui se summam ab Caesare gratiam
inituros putarent, paene naturam studio vincerent, sem-
perque paulum ad summam felicitatem defuisse vide-
6 retur, atque ille latebris aut saltibus se eriperet et
noctu occultatus alias regiones partesque peteret non

maiore equitum praesidio quam quattuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

XXXXIIII. Tali modo vastatis regionibus exer- 1
citum Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliae indicto de coniuratione Senonum et Carnutum quaes-
tionem habere instituit et de Accone, qui princeps eius 2
consilii fuerat, graviore sententia pronuntiata more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium veriti
profugerunt. Quibus cum aqua atque igni interdixisset, 3
duas legiones ad fines Treverorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agedinci in hibernis collocavit frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

C. IULI CAESARIS
BELLI GALLICI
LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCII.] Bellum Vercingetorigis.

Dum Caesar in Italia versatur, Galli nova de bello consilia ineunt, c. I. Primi Carnutes, deinde Arverni Vercingetorige auctore Biturigibus adiunctis bellum suscipiunt, c. II—V. Caesar de improviso Arvernos invadit et opprimit, c. VI—VIII; Boiis auxilio contra Vercingetorigem profectus in itinere Vellaunodunum, Cenabum, Noviodunum oppida capit, c. VIIII—XIII; Avaricum, cui uni ceteris Biturigum oppidis incensis Galli pepercerant, aliquamdiu fortiter defensum expugnat, c. XIIII—XXVIII. Dum Vercingetorix bellum persequitur, Caesar Aeduorum turbis avocatur, c. XXVIIII—XXXII. His compositis Labienum in Senones Parisiosque delegat, ipse ad Gergoviam proficiscitur, c. XXXIII—XXXVI. Dum hanc oppugnat, graviores in Aeduis turbae excitantur, c. XXXVII—XXXVIIII. Dum Caesar auxiliis Aeduorum obviam proficiscitur, castra aegre a Gallorum impetu defenduntur, c. XXXX. XXXXI. Aedui clam de bello consilia ineunt, c. XXXXII. XXXXIII. Romani Gergoviam impetu capere conati magna cum clade repelluntur, c. XXXXIIII—LI. Caesar contione apud milites habita obsidionem solvit, c. LII. LIII, castra in Aeduos movet, qui a Romanis deficiunt, Noviodunum diripiunt atque incendunt, c. LIIII—LVI. Labienus re prospere in Parisiis gesta exercitum cum Caesare coniungit, c. LVII—LXII. Aeduorum exemplo incitati omnes fere Galli deficiunt, Caesarem in Sequanos iter facientem aggressi duce Vercingetorige equestri proelio vincuntur, c. LXIII—LXVII. Vercingetorix Alesiam se confert omnemque Galliam ad bellum evocat, c. LXVIII—LXXI. Caesar Alesiam munitionibus cingit, c. LXXII—LXXIIII. Galli socios obsidione liberare conati profligantur, c. LXXV—LXXXVIII. Alesia et Vercingetorix deduntur, c. LXXXVIIII. Caesar Aeduos et Arvernos in deditionem accipit, legiones in hiberna distribuit, c. LXXXX.

1 I. *Quieta* Gallia Caesar, ut constituerat, in Italiam *ad conventus* agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de

Clodii caede, *de* senatusque consulto certior factus, ut
omnes iuniores Italiae coniurarent, dilectum tota pro-
vincia habere instituit. Eae res in Galliam Trans- 2
alpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et affin-
gunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur,
retineri urbano motu Caesarem neque in tantis dissen-
sionibus ad exercitum venire posse. Hac impulsi occa- 3
sione, qui iam ante se populi Romani imperio sub-
iectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia
inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliae con- 4
ciliis silvestribus ac remotis locis queruntur de Acco-
nis morte; posse hunc casum ad ipsos recidere 5
demonstrant; miserantur communem Galliae fortunam;
omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt, qui
belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam
in libertatem vindicent. In primis rationem esse haben- 6
dam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia effe-
rantur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. Id esse 7
facile, quod neque legiones audeant absente impera-
tore ex hibernis egredi, neque imperator sine praesidio
ad legiones pervenire possit. Postremo in acie prae- 8
stare interfici, quam non veterem belli gloriam liber-
tatemque, quam a maioribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis profitentur Carnutes, se 1
nullum periculum communis salutis causa recusare,
principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur
et, quoniam in praesentia obsidibus cavere inter se non 2
possint, ne res efferatur, ut iure iurando ac fide san-
ciatur, petunt, collatis militaribus signis, quo more
eorum gravissima caerimonia continetur, ne facto initio
belli ab reliquis deserantur. Tum collaudatis Carnu- 3
tibus, dato iure iurando ab omnibus, qui aderant, tem-
pore eius rei constituto ab concilio disceditur.

III. Ubi ea dies venit, Carnutes Gutruato et Con- 1
connetodumno ducibus, desperatis hominibus, Cenabum
*signo dato concurrunt ci*vesque Romanos, qui negoti-
andi causa ibi constiterant, in his Gaium Fufium Citam,

honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae
iussu Caesaris praeerat, interficiunt bonaque eorum
2 diripiunt. Celeriter ad omnes Galliae civitates fama
perfertur. Nam, ubi quae maior atque illustrior in-
cidit res, clamore per agros regionesque significant;
hunc alii deinceps excipiunt et proximis tradunt; ut
3 tum accidit. Nam, quae Cenabi oriente sole gesta
essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Ar-
vernorum audita sunt, quod spatium est milium pas-
suum circiter centum LX.
1 IIII. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli
filius, Arvernus, summae potentiae adulescens, cuius
pater principatum Galliae totius obtinuerat et ob eam
causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat inter-
2 fectus, convocatis suis clientibus facile incendit. Co-
gnito eius consilio ad arma concurritur. Prohibetur
ab Gobannitione, patruo suo, reliquisque principibus,
qui hanc temptandam fortunam non existimabant, ex-
3 pellitur ex oppido Gergovia; non destitit tamen atque
in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hac
coacta manu, quoscumque adit ex civitate, ad suam
4 sententiam perducit; hortatur, ut communis libertatis
causa arma capiant, magnisque coactis copiis adver-
sarios suos, a quibus paulo ante erat eiectus, expellit
5 ex civitate. Rex ab suis appellatur. Dimittit quoque
6 versus legationes; obtestatur, ut in fide maneant. Ce-
leriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Tu-
ronos, Aulercos, Lemovices, Andos reliquosque omnes,
qui Oceanum attingunt, adiungit; omnium consensu
7 ad eum defertur imperium. Qua oblata potestate om-
nibus his civitatibus obsides imperat, certum numerum
8 militum ad se celeriter adduci iubet, armorum quantum
quaeque civitas domi quodque ante tempus efficiat
9 constituit; in primis equitatui studet. Summae dili-
gentiae summam imperii severitatem addit; magnitu-
10 *dine suppl*icii dubitantes cogit. Nam maiore commisso
delicto igne atque omnibus tormentis necat, leviore

de causa auribus desectis aut singulis effossis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu Lucte- 1
rium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficis-
citur. Eius adventu Bituriges ad Aeduos, quorum 2
erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo
facilius hostium copias sustinere possint. Aedui de 3
consilio legatorum, quos Caesar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus
mittunt. Qui cum ad flumen Ligerim venissent, quod 4
Bituriges ab Aeduis dividit, paucos dies ibi morati
neque flumen transire ausi domum revertuntur legatis- 5
que nostris renuntiant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni
se circumsisterent. Id eane de causa, quam legatis 6
pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse proponen-
dum. Bituriges eorum discessu statim cum Arvernis 7
iunguntur.

VI. His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, cum 1
iam ille urbanas res virtute Cn. Pompei commodiorem in statum pervenisse intellegeret, in Transalpinam
Galliam profectus est. Eo cum venisset, magna diffi- 2
cultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire
posset. Nam, si legiones in provinciam arcesseret, se 3
absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat; si ipse ad exercitum contenderet, ne his quidem eo tempore, qui quieti viderentur, suam salutem recte committi videbat.

VII. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos 1
missus eam civitatem Arvernis conciliat. Progressus 2
in Nitiobroges et Gabalos ab utrisque obsides accipit et magna coacta manu in provinciam Narbonem versus *eruptionem facere contendit*. Qua re nuntiata Caesar

omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Na
4 bonem proficisceretur. Eo cum venisset, timentes con
firmat, praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Are
comicis, Tolosatibus circumque Narbonem, quae loc
5 hostibus erant finitima, constituit, partem copiaru
ex provincia supplementumque, quod ex Italia ad
duxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingun
convenire iubet.

1 VIII. His rebus comparatis represso iam Luc
terio et remoto, quod intrare intra praesidia pericu
2 losum putabat, in Helvios proficiscitur. Etsi mon
Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissim
tempore anni altissima nive iter impediebat, tame
discussa nive sex in altitudinem pedum atque ita vi
patefactis summo militum sudore ad fines Arvernoru
3 pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Ce
venna ut muro munitos existimabant, ac ne singula
quidem umquam homini eo tempore anni semitae pat
erant, equitibus imperat, ut, quam latissime possin
vagentur et quam maximum hostibus terrorem inferan
4 Celeriter haec fama ac nuntii ad Vercingetorigem pe
feruntur; quem perterriti omnes Arverni circumsistun
atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, ne[ve] a
hostibus diripiantur, praesertim cum videat omne a
5 se bellum translatum. Quorum ille precibus permotu
castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

1 VIIII. At Caesar biduum in his locis moratu
quod haec de Vercingetorige usu ventura opinion
praeceperat, per causam supplementi equitatusque co
gendi ab exercitu discedit, Brutum adulescentem hi
2 copiis praeficit; hunc monet, ut in omnis partes equite
quam latissime pervagentur: daturum se operam, n
3 longius triduo ab castris absit. His constitutis rebu
suis inopinantibus, quam maximis potest itineribu
4 Viennam pervenit. Ibi nanctus recentem equitatum
quem multis ante diebus eo praemiserat, neque diurn
neque nocturno itinere intermisso per fines Aeduoru

in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant,
ut, si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur con-
silii, celeritate praecurreret. Eo cum pervenisset, ad 5
reliquas legiones mittit priusque omnes in unum locum
cogit, quam de eius adventu Arvernis nuntiari posset.
Hac re cognita Vercingetorix rursus in Bituriges exer- 6
citum reducit atque inde profectus Gorgobinam, Boio-
rum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar
collocaverat Aeduisque attribuerat, oppugnare instituit.

X. Magnam haec res Caesari difficultatem ad 1
consilium capiendum afferebat, si reliquam partem
hiemis uno in loco legiones contineret, ne stipendiariis
Aeduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod
nullum amicis in eo praesidium videret positum esse;
si maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria
duris subvectionibus laboraret. Praestare visum est 2
tamen omnis difficultates perpeti, quam tanta contu-
melia accepta omnium suorum voluntates alienare.
Itaque cohortatus Aeduos de supportando commeatu 3
praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant
hortenturque, ut in fide maneant atque hostium im-
petum magno animo sustineant. Duabus Agedinci 4
legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis
ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die cum ad oppidum Senonum Vel- 1
launodunum venisset, ne quem post se hostem relin-
queret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, op-
pugnare instituit idque biduo circumvallavit; tertio die 2
missis ex oppido legatis de deditione, arma conferri,
iumenta produci, sescentos obsides dari iubet. Ea qui 3
conficeret, C. Trebonium legatum relinquit; ipse, ut
quam primum iter faceret, Cenabum Carnutum proficis-
citur; qui, tum primum allato nuntio de oppugnatione 4
Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existi-
marent, praesidium Cenabi tuendi causa, quod eo mit-
terent, comparabant. Huc biduo pervenit. Castris 5
ante oppidum positis diei tempore exclusus in posterum

oppugnationem differt, quaeque ad eam rem usui sint,
6 militibus imperat et, quod oppidum Cenabum pons
fluminis Ligeris contingebat, veritus, ne nocte ex op-
pido profugerent, duas legiones in armis excubare
7 iubet. Cenabenses paulo ante mediam noctem silentio
8 ex oppido egressi flumen transire coeperunt. Qua re
per exploratores nuntiata Caesar legiones, quas ex-
peditas esse iusserat, portis incensis intromittit atque
oppido potitur perpaucis ex hostium numero deside-
ratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atque itine-
9 rum angustiae multitudinis fugam intercluserant. Op-
pidum diripit atque incendit, praedam militibus donat,
exercitum Ligerem traducit atque in Biturigum fines
pervenit.

1 XII. Vercingetorix, ubi de Caesaris adventu co-
gnovit, oppugnatione destitit atque obviam Caesari
2 proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in via
3 Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido
cum legati ad eum venissent oratum, ut sibi ignos-
ceret suaeque vitae consuleret, ut celeritate reliquas
res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma
4 conferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam
obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, cen-
turionibus et paucis militibus intromissis, qui arma
iumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus
5 est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem
simul atque oppidani conspexerunt atque in spem
auxilii venerunt, clamore sublato arma capere, portas
6 claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in
oppido, cum ex significatione Gallorum novi aliquid
ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis destrictis
portas occupaverunt suosque omnes incolumes rece-
perunt.

1 XIII. Caesar ex castris equitatum educi iubet,
proelium equestre committit; laborantibus iam suis
Germanos equites circiter CCCC submittit, quos ab
2 initio habere secum instituerat. Eorum impetum Galli

sustinere non potuerunt atque in fugam coniecti multis
amissis se ad agmen receperunt. Quibus profligatis
rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum
opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem
perduxerunt seseque ei dediderunt. Quibus rebus con- 8
fectis Caesar ad oppidum Avaricum, quod erat maxi-
mum munitissimumque in finibus Biturigum atque
agri fertilissima regione, profectus est, quod eo oppido
recepto civitatem Biturigum se in potestatem redac-
turum confidebat.

XIIII. Vercingetorix tot continuis incommodis 1
Vellaunoduni, Cenabi, Novioduni acceptis suos ad con-
cilium convocat. Docet, longe alia ratione esse bellum 2
gerendum, atque antea gestum sit: omnibus modis
huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Ro-
mani prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi 3
abundent et quod anni tempore subleventur. Pabulum 4
secari non posse; necessario dispersos hostes ex aedi-
ficiis petere: hos omnes cotidie ab equitibus deleri
posse. Praeterea salutis causa rei familiaris commoda 5
neglegenda: vicos atque aedificia incendi oportere [hoc
spatio a Boia] quoque versus, quo pabulandi causa
adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam 6
suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur,
eorum opibus subleventur; Romanos aut inopiam non 7
laturos aut magno periculo longius ab castris proces-
suros; neque interesse, ipsosne interficiant impedimen- 8
tisne exuant, quibus amissis bellum geri non possit.
Praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione 9
et loci natura ab omni sint periculo tuta, neu suis
sint ad detrectandam militiam receptacula neu Ro-
manis proposita ad copiam commeatus praedamque
tollendam. Haec si gravia aut acerba videantur, 10
multo illa gravius aestimare, liberos, coniuges in ser-
vitutem abstrahi, ipsos interfici; quae sit necesse acci-
dere victis.

XV. Omnium consensu hac sententia probata,

uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur.
2 Hoc idem in reliquis fit civitatibus. In omnibus partibus
incendia conspiciuntur; quae etsi magno cum dolore
omnes ferebant, tamen hoc sibi solacii proponebant,
quod se prope explorata victoria celeriter amissa reci-
3 peraturos confidebant. Deliberatur de Avarico in
4 communi concilio, incendi placeret an defendi. Pro-
cumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pul-
cherrimam prope totius Galliae urbem, quae praesidio
et ornamento sit civitati, suis manibus succendere
5 cogerentur; facile se loci natura defensuros dicunt,
quod, prope ex omnibus partibus flumine et palude
circumdata, unum habeat et perangustum aditum.
6 Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercinge-
torige, post concedente et precibus ipsorum et miseri-
cordia volgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

1 XVI. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus
subsequitur et locum castris deligit paludibus silvisque
2 munitum ab Avarico longe milia passuum XVI. Ibi
per certos exploratores in singula diei tempora, quae
ad Avaricum agerentur, cognoscebat et, quid fieri
3 vellet, imperabat. Omnis nostras pabulationes fru-
mentationesque observabat dispersosque, cum longius
necessario procederent, adoriebatur magnoque incom-
modo afficiebat, etsi, quantum ratione provideri poterat,
ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diver-
sisque itineribus iretur.

1 XVII. Castris ad eam partem oppidi positis Caesar,
quae intermissa a flumine et a paludibus aditum, ut
supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare,
vineas agere, turres duas constituere coepit; nam cir-
2 cumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria
Boios atque Aeduos adhortari non destitit; quorum
alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiu-
vabant, alteri non magnis facultatibus, quod civitas
erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, con-
3 sumpserunt. Summa difficultate rei frumentariae affecto

exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum,
incendiis aedificiorum, usque eo, ut complures dies
frumento milites caruerint et pecore ex longinquioribus
vicis adacto extremam famem sustentarent, nulla tamen
vox est ab iis audita populi Romani maiestate et
superioribus victoriis indigna. Quin etiam Caesar cum 4
in opere singulas legiones appellaret et, si acerbius
inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret,
universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se com- 5
plures annos illo imperante meruisse, ut nullam igno-
miniam acciperent, nusquam infecta re discederent: hoc 6
se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem
reliquissent; praestare omnes perferre acerbitates, quam 7
non civibus Romanis, qui Cenabi perfidia Gallorum
interissent, parentarent. Haec eadem centurionibus 8
tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Cae-
sarem deferrentur.

XVIII. Cum iam muro turres appropinquassent, 1
ex captivis Caesar cognovit, Vercingetorigem con-
sumpto pabulo castra movisse propius Avaricum atque
ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites
proeliari consuessent, insidiarum causa eo profectum,
quo nostros postero die pabulatum venturos arbitra-
retur. Quibus rebus cognitis media nocte silentio 2
profectus ad hostium castra mane pervenit. Illi cele- 3
riter per exploratores adventu Caesaris cognito carros
impedimentaque sua in artiores silvas abdiderunt, copias
omnis in loco edito atque aperto instruxerunt. Qua 4
re nuntiata Caesar celeriter sarcinas conferri, arma
expediri iussit.

XVIIII. Collis erat leniter ab infimo acclivis. 1
Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque
impedita cingebat non latior pedibus quinquaginta.
Hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci 2
continebant generatimque distributi [in civitates] omnia
vada *ac saltus eius paludis* obtinebant, sic animo parati,
ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur,

3 haesitantes premerent ex loco superiore, ut, qui pro-
pinquitatem loci videret, paratos prope aequo Marte
ad dimicandum existimaret, qui iniquitatem condicionis
perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognos-
4 ceret. Indignantes milites Caesar, quod conspectum
suum hostes perferre possent tantulo spatio interiecto,
et signum proelii exposcentes edocet, quanto detri-
mento et quot virorum fortium morte necesse sit
5 constare victoriam; quos cum sic animo paratos videat,
ut nullum pro sua laude periculum recusent, summae
se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam
6 sua salute habeat cariorem. Sic milites consolatus
eodem die reducit in castra reliquaque, quae ad op-
pugnationem pertinebant oppidi, administrare instituit.

1 XX. Vercingetorix, cum ad suos redisset, prodi-
tionis insimulatus, quod castra propius Romanos mo-
visset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine
imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu
2 Romani tanta oportunitate et celeritate venissent; non
haec omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse;
regnum illum Galliae malle Caesaris concessu quam
3 ipsorum habere beneficio: tali modo accusatus ad haec
respondit: Quod castra movisset, factum inopia pabuli
etiam ipsis hortantibus; quod propius Romanos
accessisset, persuasum loci oportunitate, qui se ipsa
4 munitione defenderet; equitum vero operam neque in
loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem,
5 quo sint profecti. Summam imperii se consulto nulli
discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad
dimicandum impelleretur; cui rei propter animi molli-
tiem studere omnes videret, quod diutius laborem
6 ferre non possent. Romani si casu intervenerint, for-
tunae, si alicuius indicio vocati, huic habendam gra-
tiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore
cognoscere et virtutem despicere potuerint, qui dimi-
7 *care non ausi* turpiter se in castra receperint. Im-
perium se ab Caesare per proditionem nullum desi-

derare, quod habere victoria posset, quae iam esset
sibi atque omnibus Gallis explorata; quin etiam ipsis
remittere, si sibi magis honorem tribuere quam ab se
salutem accipere videantur. *Haec ut intellegatis,* inquit, 8
a me sincere pronuntiari, audite Romanos milites. Pro- 9
ducit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus
exceperat et fame vinculisque excruciaverat. Hi iam 10
ante edocti, quae interrogati pronuntiarent, milites se
esse legionarios dicunt; fame et inopia adductos clam
ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris
reperire possent; simili omnem exercitum inopia premi, 11
nec iam vires sufficere cuiusquam nec ferre operis la-
borem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in
oppugnatione oppidi profecissent, triduo exercitum de-
ducere. *Haec,* inquit, *a me,* Vercingetorix, *beneficia* 12
*habetis, quem proditionis insimulatis; cuius opera sine
vestro sanguine tantum exercitum victorem fame con-
sumptum videtis; quem turpiter se ex fuga recipientem
ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est.*

XXI. Conclamat omnis multitudo et suo more 1
armis concrepat, quod facere in eo consuerunt, cuius
orationem approbant: summum esse Vercingetorigem
ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiore ratione
bellum administrari posse. Statuunt, ut x milia ho- 2
minum delecta ex omnibus copiis in oppidum mittan-
tur, nec solis Biturigibus communem salutem commit- 3
tendam censent, quod penes eos, si id oppidum retinuis-
sent, summam victoriae constare intellegebant.

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti con- 1
silia cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est sum-
mae genus sollertiae atque ad omnia imitanda et effi-
cienda, quae ab quoque traduntur, aptissimum. Nam 2
et laqueis falces avertebant, quas, cum destinaverant,
tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis
subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnae
sunt ferrariae atque omne genus cuniculorum notum
atque usitatum est. Totum autem murum ex omni

parte turribus contabulaverant atque has coriis :
4 texerant. Tum crebris diurnis nocturnisque erupt
nibus aut aggeri ignem inferebant aut milites occuı
tos in opere adoriebantur et nostrarum turrium al
tudinem, quantum has cotidianus agger expresser
5 commissis suarum turrium malis adaequabant et ap
tos cuniculos praeusta et praeacuta materia et p:
fervefacta et maximi ponderis saxis morabantur moe:
busque appropinquare prohibebant.

1 XXIII. Muri autem omnes Gallici hac fere forı
sunt. Trabes derectae perpetuae in longitudinem pa
bus intervallis distantes inter se binos pedes in sc
2 collocantur. Hae revinciuntur introrsus et multo a
gere vestiuntur, ea autem, quae diximus, interva
3 grandibus in fronte saxis effarciuntur. His colloca
et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut ide
illud intervallum servetur neque inter se continga
trabes, sed paribus intermissae spatiis singulae singu
4 saxis interiectis arte contineantur. Sic deinceps om
opus contexitur, dum iusta muri altitudo expleatı
5 Hoc cum in speciem varietatemque opus deforme n
est alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis su
ordines servant, tum ad utilitatem et defensione
urbium summam habet oportunitatem, quod et ab :
cendio lapis et ab ariete materia defendit, quae p
petuis trabibus pedes quadragenos plerumque intrors
revincta neque perrumpi neque distrahi potest.

1 XXIIII. His tot rebus impedita oppugnatione mi
tes, cum toto tempore frigore et assiduis imbribus ta
darentur, tamen continenti labore omnia haec supeı
verunt et diebus XXV aggerem latum pedes CCCXX
2 altum pedes LXXX exstruxerunt. Cum is murum hostiu
paene contingeret et Caesar ad opus consuetudine e
cubaret militesque hortaretur, ne quod omnino temp
ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam vigilia
est animadversum, fumare aggerem, quem cunicu
3 hostes succenderant, eodemque tempore toto muro

more sublato duabus portis ab utroque latere turrium
eruptio fiebat; alii faces atque aridam materiem de 4
muro in aggerem eminus iaciebant, picem reliquasque
res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut, quo
primum curreretur aut cui rei ferretur auxilium, vix
ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Caesaris sem- 5
per duae legiones pro castris excubabant pluresque
partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est,
ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent
aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multi-
tudo ad restinguendum concurreret.

XXV. Cum in omnibus locis consumpta iam reli- 1
qua parte noctis pugnaretur semperque hostibus spes
victoriae redintegraretur, eo magis, quod deustos plu-
teos turrium videbant nec facile adire apertos ad auxili-
andum animadvertebant, semperque ipsi recentes de-
fessis succederent omnemque Galliae salutem in illo
vestigio temporis positam arbitrarentur, accidit in-
spectantibus nobis, quod dignum memoria visum prae-
tereundum non existimavimus. Quidam ante portam 2
oppidi Gallus per manus sebi ac picis traditas glaebas
in ignem e regione turris proiciebat: scorpione ab
latere dextro traiectus exanimatusque concidit. Hunc 3
ex proximis unus iacentem transgressus eodem illo
munere fungebatur; eadem ratione ictu scorpionis ex-
animato alteri successit tertius et tertio quartus, nec 4
prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus,
quam restincto aggere atque omni ex parte summotis
hostibus finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli, quod res nulla suc- 1
cesserat, postero die consilium ceperunt ex oppido pro-
fugere, hortante et iubente Vercingetorige. Id silentio 2
noctis conati non magna iactura suorum sese effec-
turos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido
castra Vercingetorigis aberant, et palus, quae perpetua
intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iam- 3
que hoc facere noctu apparabant, cum matres familiae

repente in publicum procurrerunt flentesque proiectae
ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se et
communes liberos hostibus ad supplicium dederent,
quos ad capiendam fugam naturae et virium infirmitas
4 impediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt,
quod plerumque in summo periculo timor misericor-
diam non recipit, conclamare et significare de fuga
5 Romanis coeperunt. Quo timore perterriti Galli, ne
ab equitatu Romanorum viae praeoccuparentur, con-
silio destiterunt.

1 XXVII. Postero die Caesar promota turri derec-
tisque operibus, quae facere instituerat, magno coorto
imbre, non inutilem hanc ad capiendum consilium tem-
pestatem arbitratus est, quod paulo incautius custodias
in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere
2 versari iussit et, quid fieri vellet, ostendit. Legioni-
busque intra castra [vineas] in occulto expeditis, co-
hortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum
victoriae perciperent, iis, qui primi murum ascendissent,
3 praemia proposuit militibusque signum dedit. Illi su-
bito ex omnibus partibus evolaverunt murumque ce-
leriter compleverunt.

1 XXVIII. Hostes re nova perterriti, muro turri-
busque deiecti in foro ac locis patentioribus cuneatim
constiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obviam
2 [contra] veniretur, acie instructa depugnarent. Ubi
neminem in aequum locum sese demittere, sed toto
undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino
spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi
3 partes continenti impetu petiverunt, parsque ibi, cum
angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus,
pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta.
4 Nec fuit quisquam, qui praedae studeret. Sic et Ce-
nabi caede et labore operis incitati non aetate confec-
5 tis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Deni-
que ex omni numero, qui fuit circiter milium XL, vix
DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerunt,

ncolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille 6
nulta iam nocte silentio ex fuga excepit, veritus, ne
[ua in castris ex eorum concursu et misericordia volgi
editio oreretur, ut, procul in via dispositis familiari-
ous suis principibusque civitatum, disparandos dedu-
endosque ad suos curaret, quae cuique civitati pars
astrorum ab initio obvenerat.

XXVIIII. Postero die concilio convocato consola- 1
tus cohortatusque est, ne se admodum animo demit-
terent, ne perturbarentur incommodo. Non virtute 2
neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam
et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti.
Errare, si qui in bello omnis secundos rerum proven- 3
tus exspectent. Sibi numquam placuisse Avaricum 4
lefendi, cuius rei testes ipsos haberet, sed factum im-
orudentia Biturigum et nimia obsequentia reliquorum,
iti hoc incommodum acciperetur. Id tamen se cele- 5
iter maioribus commodis sanaturum. Nam, quae ab 6
eliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia
diuncturum atque unum consilium totius Galliae effec-
urum, cuius consensui ne orbis quidem terrarum possit
bsistere; idque se prope iam effectum habere. Interea 7
equum esse ab iis communis salutis causa impetrari,
it castra munire instituerent, quo facilius repentinos
iostium impetus sustinerent.

XXX. Fuit haec oratio non ingrata Gallis, et 1
naxime, quod ipse animo non defecerat tanto accepto
ncommodo, neque se in occultum abdiderat et con-
pectum multitudinis fugerat; plusque animo providere 2
t praesentire existimabatur, quod re integra primo
ncendendum Avaricum, post deserendum censuerat.
taque ut reliquorum imperatorum res adversae auc- 3
oritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas in-
ommodo accepto in dies augebatur. Simul in spem 4
veniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ci-
vitatibus; primumque eo tempore Galli castra munire
nstituerunt, et sic sunt animo consternati homines

insueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, sibi pa-
tienda exstimarent.

1 XXXI. Nec minus, quam est pollicitus, Vercinge-
torix animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret,
2 atque eas donis pollicitationibusque alliciebat. Huic
rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut
oratione subdola aut amicitia facillime capere posset.
3 Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestien-
4 dosque curat; simul, ut deminutae copiae redintegra-
rentur, imperat certum numerum militum civitatibus,
quem et quam ante diem in castra adduci velit, sagit-
tariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in
Gallia, conquiri et ad se mitti iubet. His rebus celeri-
5 ter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Teu-
tomatus Olloviconis filius, rex Nitiobrogum, cuius pa-
ter ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno
equitum suorum numero et quos ex Aquitania con-
duxerat ad eum pervenit.

1 XXXII. Caesar Avarici complures dies commora-
tus summamque ibi copiam frumenti et reliqui com-
meatus nanctus exercitum ex labore atque inopia re-
2 fecit. Iam prope hieme confecta, cum ipso anni tem-
pore ad gerendum bellum vocaretur et ad hostem pro-
ficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque
elicere sive obsidione premere posset, legati ad eum
principes Aeduorum veniunt oratum, ut maxime ne-
3 cessario tempore civitati subveniat: summo esse in
periculo rem, quod, cum singuli magistratus antiquitus
creari atque regiam potestatem annum obtinere con-
suessent, duo magistratum gerant et se uterque eorum
4 legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Con-
victolitavem, florentem et illustrem adulescentem, alte-
rum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum
hominem summae potentiae et magnae cognationis,
cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistra-
5 *tum gesserit.* Civitatem esse omnem in armis; divisum
senatum, divisum populum, suas cuiusque eorum cli-

eutelas. Quod si diutius alatur controversia, fore, uti 6
pars cum parte civitatis confligat; id ne accidat, posi-
tum in eius diligentia atque auctoritate.

XXXIII. Caesar, etsi a bello atque hoste discedere 1
detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans,
quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent,
ne tanta et tam coniuncta populo Romano civitas,
quam ipse semper aluisset omnibusque rebus ornasset,
ad vim atque arma descenderet, atque ea pars, quae
minus confideret, auxilia a Vercingetorige arcesseret,
huic rei praevertendum existimavit et, quod legibus 2
Aeduorum iis, qui summum magistratum obtinerent,
excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut
de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Aeduos
proficisci statuit senatumque omnem et quos inter con-
troversia esset ad se Decetiam evocavit. Cum prope 3
omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis clam
convocatis alio loco, alio tempore, atque oportuerit,
fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duo ex una
familia vivo utroque non solum magistratus creari
vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum
imperium deponere coëgit, Convictolitavem, qui per
sacerdotes more civitatis intermissis magistratibus esset
creatus, potestatem obtinere iussit.

XXXIIII. Hoc decreto interposito cohortatus Ae- 1
duos, ut controversiarum ac dissensionis oblivisceren-
tur atque omnibus omissis [his] rebus huic bello ser-
virent eaque, quae meruissent, praemia ab se devicta
Gallia exspectarent equitatumque omnem et peditum
milia x sibi celeriter mitterent, quae in praesidiis rei
frumentariae causa disponeret, exercitum in duas par-
tes divisit: quattuor legiones in Senones Parisiosque 2
Labieno ducendas dedit, sex ipse in Arvernos ad oppi-
dum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit; equi-
tatus partem illi *attribuit*, partem sibi reliquit. Qua 3
re cognita Vercingetorix omnibus interruptis eius flu-
minis pontibus ab altera fluminis parte iter facere coepit.

1 XXXV. Cum uterque utrique esset exercitus in
conspectu fereque e regione castris castra poneret,
dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani
2 copias traducerent, erat in magnis Caesaris difficulta-
tibus res, ne maiorem aestatis partem flumine im-
pediretur, quod non fere ante autumnum Elaver vado
3 transiri solet. Itaque, ne id accideret, silvestri loco
castris positis e regione unius eorum pontium, quos
Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum
4 duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum
omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, distractis
quibusdam cohortibus, uti numerus legionum constare
5 videretur. His, quam longissime possent, egredi iussis,
cum iam ex diei tempore coniecturam ceperat in castra
perventum, isdem sublicis, quarum pars inferior integra
6 remanebat, pontem reficere coepit. Celeriter effecto
opere legionibusque traductis et loco castris idoneo
7 delecto reliquas copias revocavit. Vercingetorix re
cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogere-
tur, magnis itineribus antecessit.

1 XXXVI. Caesar ex eo loco quintis castris Gergo-
viam pervenit equestrique eo die proelio levi facto,
perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte
omnis aditus difficiles habebat, de expugnatione de-
speravit, de obsessione non prius agendum constituit,
2 quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix
castris prope oppidum positis mediocribus circum se
intervallis separatim singularum civitatium copias
collocaverat, atque omnibus eius iugi collibus occupa-
tis, qua dispici poterat, horribilem speciem praebebat
3 principesque earum civitatium, quos sibi ad consilium
capiendum delegerat, prima luce cotidie ad se convenire
iubebat, seu quid communicandum, seu quid adminis-
4 trandum videretur, neque ullum fere diem intermitte-
bat, quin equestri proelio interiectis sagittariis, quid
in quoque esset animi ac virtutis suorum, perspiceret.
5 Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus mon-

tis egregie munitus atque ex omni parte circumcisus; quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et pabulatione libera prohibituri hostes videbantur. Sed 6
is locus praesidio ab his non nimis firmo tenebatur. Tamen silentio noctis Caesar ex castris egressus, prius, 7
quam subsidio ex oppido veniri posset, deiecto praesidio potitus loco, duas ibi legiones collocavit fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

XXXVII. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Con- 1
victolitavis Aeduus, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecunia cum quibusdam adulescentibus colloquitur, quorum erat princeps Litaviccus atque eius fratres, amplissima familia nati adulescentes. Cum his praemium 2
communicat hortaturque, ut se liberos et imperio natos meminerint. Unam esse Aeduorum civitatem, quae 3
certissimam Galliae victoriam detineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua traducta locum consistendi Romanis in Gallia non fore. Esse non nullo se Caesaris 4
beneficio affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Aedui de suo iure et de legibus ad 5
Caesarem disceptatorem, quam Romani ad Aeduos veniant? Celeriter adulescentibus et oratione magis- 6
tratus et praemio deductis, cum se vel principes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litaviccus decem 7
illis milibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua qua ratione agi placeat, constituunt.

XXXVIII. Litaviccus accepto exercitu, cum milia 1
passuum *circiter XXX ab* Gergovia abesset, convocatis *subito militibus lacrimans, Quo proficiscimur*, inquit,

milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit; principes civitatis, Eporedorix et Viridomarus, insimulati proditionis, ab Romanis indicta causa interfecti sunt.
3 *Haec ab ipsis cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt; nam ego, fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis, dolore prohibeor, quae gesta sunt, pronuntiare.*
4 Producuntur hi, quos ille edocuerat, quae dici vellet, atque eadem, quae Litaviccus pronuntiaverat, multitu-
5 dini exponunt: [multos] equites Aeduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse atque ex media caede
6 fugisse. Conclamant Aedui et Litaviccum obsecrant,
7 ut sibi consulat. *Quasi vero*, inquit ille, *consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere et cum*
8 *Arvernis nosmet coniungere. An dubitamus, quin nefario facinore admisso Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt, atque*
9 *hos latrones interficiamus.* Ostendit cives Romanos, qui eius praesidii fiducia una erant; magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excru-
10 ciatos interficit. Nuntios tota civitate Aeduorum dimittit, eodem mendacio de caede equitum et principum permovet; hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur.

1 XXXVIIII. Eporedorix Aeduus, summo loco natus adulescens et summae domi potentiae, et una Viridomarus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem Caesar ab Divitiaco sibi traditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero
2 convenerant nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio, et in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitavi, alter pro Coto
3 summis opibus pugnaverant. Ex his Eporedorix cognito Litavicci consilio media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, ne patiatur civitatem pravis adulescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere;

quod futurum provideat, si se tot hominum milia cum 4
hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propin-
qui neglegere neque civitas levi momento aestimare
posset.

XXXX. Magna affectus sollicitudine hoc nuntio 1
Caesar, quod semper Aeduorum civitati praecipue in-
dulserat, nulla interposita dubitatione legiones expe-
ditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit;
nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, 2
quod res posita in celeritate videbatur; C. Fabium le-
gatum cum legionibus duabus castris praesidio relin-
quit. Fratres Litavicci cum comprehendi iussisset, 3
paulo ante repperit ad hostes fugisse. Adhortatus 4
milites, ne necessario tempore itineris labore permo-
veantur, cupidissimis omnibus progressus milia passuum
xxv, agmen Aeduorum conspicatus, immisso equitatu
iter eorum moratur atque impedit, interdicitque om-
nibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et 5
Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter
equites versari suosque appellare iubet. His cognitis 6
et Litavicci fraude perspecta Aedui manus tendere
[deditionem significare] et proiectis armis mortem de-
precari incipiunt. Litaviccus cum suis clientibus, qui- 7
bus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna
deserere patronos, Gergoviam profugit.

XXXXI. Caesar nuntiis ad civitatem Aeduorum 1
missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos
iure belli interficere potuisset, tribusque horis [noctis]
exercitui ad quietem datis castra ad Gergoviam movit.
Medio fere itinere equites a Fabio missi, quanto res 2
in periculo fuerit, exponunt. Summis copiis castra
oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis
succederent nostrosque assiduo labore defetigarent, qui-
bus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset
isdem in vallo permanendum. Multitudine sagittarum 3
atque omnis generis telorum multos vulneratos; ad
haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium

discessu eorum duabus relictis portis obstruere ceteras
pluteosque vallo addere et se in posterum diem simi-
5 lemque casum apparare. His rebus cognitis Caesar
summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

1 XXXXII. Dum haec ad Gergoviam geruntur,
Aedui primis nuntiis ab Litavicco acceptis nullum sibi
2 ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios
avaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi
hominum generi est innata, ut levem auditionem ha-
3 beant pro re comperta. Bona civium Romanorum diri-
4 piunt, caedes faciunt, in servitutem abstrahunt. Adiu-
vat rem proclinatam Convictolitavis plebemque ad
furorem impellit, ut facinore admisso ad sanitatem re-
5 verti pudeat. Marcum Aristium tribunum militum iter
ad legionem facientem fide data ex oppido Cabillono
educunt; idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa
6 ibi constiterant. Hos continuo *in* itinere adorti omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrimque interfectis maiorem multitudinem armatorum concitant.

1 XXXXIII. Interim nuntio allato, omnes eorum
milites in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad
Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant;
2 quaestionem de bonis direptis decernunt, Litavicci fra-
trumque bona publicant, legatos ad Caesarem sui pur-
3 gandi gratia mittunt. Haec faciunt reciperandorum
suorum causa; sed contaminati facinore et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, timore poenae exterriti consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque reliquas legationibus solli-
4 citant. Quae tametsi Caesar intellegebat, tamen, quam
mitissime potest, legatos appellat: nihil se propter inscientiam levitatemque volgi gravius de civitate iudicare neque de sua in Aeduos benevolentia deminuere.
5 Ipse maiorem Galliae motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quem

ad modum a Gergovia discederet ac rursus omnem
exercitum contraheret, ne profectio nata ab timore de-
fectionis similis fugae videretur.

XXXXIIII. Haec cogitanti accidere visa est fa- 1
cultas bene rei gerendae. Nam cum in minora castra
operis perspiciendi causa venisset, animadvertit collem,
qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui
superioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat.
Admiratus quaerit ex perfugis causam, quorum ma- 2
gnus ad eum cotidie numerus confluebat. Constabat 3
inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores
cognoverat, dorsum esse eius iugi prope aequum, sed
hunc *locum* silvestrem et angustum, qua esset aditus
ad alteram partem oppidi; vehementer huic illos loco 4
timere, nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis
occupato, si alterum amisissent, quin paene circum-
vallati atque omni exitu et pabulatione interclusi vide-
rentur: ad hunc muniendum omnes a Vercingetorige 5
evocatos.

XXXXV. Hac re cognita Caesar mittit complures 1
equitum turmas [eis] de media nocte; imperat, ut paulo
tumultuosius omnibus locis vagarentur. Prima luce 2
magnum numerum impedimentorum ex castris mulorum-
que produci deque his stramenta detrahi mulionesque
cum cassidibus equitum specie ac simulatione collibus
circumvehi iubet. His paucos addit equites, qui latius 3
ostentationis causa vagarentur. Longo circuitu easdem
omnes iubet petere regiones. Haec procul ex oppido 4
videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra,
neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat.
Legionem unam eodem iugo mittit et paulum pro- 5
gressam inferiore constituit loco silvisque occultat.
Augetur Gallis suspicio, atque omnes illo ad munitio- 6
nem copiae traducuntur. Vacua castra hostium Caesar 7
conspicatus tectis insignibus suorum occultatisque signis
militaribus *raros milites*, ne ex oppido animadverte-
rentur, ex maioribus castris in minora traducit lega-

tisque, quos singulis legionibus praefecerat, quid fieri
8 velit, ostendit; in primis monet, ut contineant milites,
ne studio pugnandi aut spe praedae longius progre-
9 diantur; quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit;
hoc una celeritate posse mutari; occasionis esse rem,
10 non proelii. His rebus expositis signum dat et ab
dextra parte alio ascensu eodem tempore Aeduos mittit.
1 XXXXVI. Oppidi murus ab planicie atque initio
ascensus recta regione, si nullus amfractus intercederet,
2 mille passus CC aberat; quicquid huc circuitus ad mollien-
dum clivum accesserat, id spatium itineris augebat.
3 A medio fere colle in longitudinem, ut natura montis
ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui
nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli atque
inferiore omni spatio vacuo relicto superiorem partem
collis usque ad murum oppidi densissimis castris com-
4 pleverant. Milites dato signo celeriter ad munitionem
perveniunt eamque transgressi trinis castris potiuntur;
5 ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teuto-
matus, rex Nitiobrogum, subito in tabernaculo op-
pressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis
parte nudata, vulnerato equo vix se ex manibus prae-
dantium militum eriperet.
1 XXXXVII. Consecutus id, quod animo proposu-
erat, Caesar receptui cani iussit legionisque decimae,
2 quacum erat, continuo signa constituit. Ac reliquarum
legionum milites non exaudito tubae sono, quod satis
magna valles intercedebat, tamen ab tribunis militum
legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur;
3 sed elati spe celeris victoriae et hostium fuga et supe-
riorum temporum secundis proeliis nihil adeo arduum
sibi esse existimaverunt, quod non virtute consequi
possent, neque finem prius sequendi fecerunt, quam
4 muro oppidi portisque appropinquarunt. Tum vero ex
omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius
aberant, repentino tumultu perterriti, cum hostem intra
portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt.

Matres familiae de muro vestem argentumque iactabant 5
et pectore nudo prominentes passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent neu, sicut Avarici fecissent, ne a mulieribus quidem atque infantibus abstinerent; non nullae de muris per manus demissae sese 6
militibus tradebant. L. Fabius, centurio legionis VIII., 7
quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Avaricensibus praemiis neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares atque ab iis sublevatus murum ascendit, hos ipse rursus singulos exceptans in murum extulit.

XXXXVIII. Interim ii, qui ad alteram partem 1
oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum a Romanis teneri, praemissis equitibus magno concursu eo contenderunt. Eorum ut 2
quisque primus venerat, sub muro consistebat suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum cum ma- 3
gna multitudo convenisset, matres familiae, quae paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari et more Gallico passum capillum ostentare liberosque in conspectum proferre coeperunt. Erat Romanis 4
nec loco nec numero aequa contentio; simul et cursu et spatio pugnae defetigati non facile recentes atque integros sustinebant.

XXXXVIIII. Caesar cum iniquo loco pugnari 1
hostiumque augeri copias videret, praemetuens suis Titum Sextium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, misit, ut cohortes ex castris celeriter educeret et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, ut, si nostros loco depulsos vidisset, quo 2
minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse pau- 3
lum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnae exspectabat.

L. Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes 1
loco et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Aedui visi ab latere nostris aperto, quos Caesar ab

dextra parte alio ascensu manus distinendae causa
2 miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros
perterruerunt, ac tametsi dextris umeris exsertis
animadvertebantur, quod insigne pacatorum esse con-
suerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab
3 hostibus factum existimabant. Eodem tempore Lucius
Fabius centurio, quique una murum ascenderant, cir-
4 cumventi atque interfecti muro praecipitabantur. Mar-
cus Petronius, eiusdem legionis centurio, cum portas
excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi
desperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus
suis, qui illum secuti erant, *Quoniam*, inquit, *me una
vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae
prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum
5 deduxi. Vos data facultate vobis consulite.* Simul in
medios hostis irrupit duobusque interfectis reliquos a
6 porta paulum summovit. Conantibus auxiliari suis,
Frustra, inquit, *meae vitae subvenire conamini, quem iam
sanguis viresque deficiunt. Proinde abite, dum est facultas,
vosque ad legionem recipite.* Ita pugnans post paulum
concidit ac suis saluti fuit.

1 LI. Nostri, cum undique premerentur, XLVI cen-
turionibus amissis deiecti sunt loco. Sed intolerantius
Gallos insequentes legio decima tardavit, quae pro sub-
2 sidio paulo aequiore loco constiterat. Hanc rursus
XIII. legionis cohortes exceperunt, quae ex castris mi-
noribus eductae cum Tito Sextio legato ceperant locum
3 superiorem. Legiones, ubi primum planiciem attigerunt,
4 infestis contra hostes signis constiterunt. Vercinge-
torix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit.
Eo die milites sunt paulo minus septingenti desiderati.

1 LII. Postero die Caesar contione advocata teme-
ritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi
ipsi iudicavissent, quo procedendum aut quid agendum
videretur, neque signo recipiendi dato constitissent
neque ab tribunis militum legatisque retineri potuissent.
2 Exposuit, quid iniquitas loci posset, quod ipse ad Ava-

:um sensisset, cum sine duce et sine equitatu deehensis hostibus exploratam victoriam dimisisset, ne ırvum modo detrimentum in contentione propter iniıitatem loci accideret. Quanto opere eorum animi 3
agnitudinem admiraretur, quos non castrorum munioues, non altitudo montis, non murus oppidi tardare otuisset, tanto opere licentiam arrogantiamque reehendere, quod plus se quam imperatorem de vicoria atque exitu rerum sentire existimarent; nec minus 4
ab milite modestiam et continentiam quam virtutem ıque animi magnitudinem desiderare.

LIII. Hac habita contione et ad extremam ora- 1
onem confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo ırmoverentur neu, quod iniquitas loci attulisset, id rtuti hostium tribuerent, eadem de profectione cotans, quae ante senserat, legiones ex castris eduxit iemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix 2
hilo magis in aequum locum descenderet, levi facto uestri proelio atque secundo in castra exercitum reıxit. Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad 3
allicam ostentationem minuendam militumque animos nfirmandos factum existimans in Aeduos movit castra. e tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen 4
laver pontes reficit eoque exercitum traducit.

LIIII. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Aeduis 1
ıpellatus discit, cum omni equitatu Litaviccum ad llicitandos Aeduos profectum: opus esse ipsos antedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis iam 2
bus perfidiam Aeduorum perspectam habebat atque ırum discessu admaturari defectionem civitatis existiabat, tamen eos retinendos non constituit, ne aut ferre iniuriam videretur aut dare timoris aliquam ıspicionem. Discedentibus his breviter sua in Aeduos 3
erita exposuit, quos et quam humiles accepisset, comılsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis cois, imposito stipendio, obsidibus summa cum con-
.melia extortis, et quam in fortunam quamque in 4

amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum
statum redissent, sed omnium temporum dignitatem
et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis
eos ab se dimisit.

1 LV. Noviodunum erat oppidum Aeduorum ad
2 ripas Ligeris oportuno loco positum. Huc Caesar om-
nes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam,
suorum atque exercitus impedimentorum magnam par-
3 tem contulerat; huc magnum numerum equorum huius
belli causa in Italia atque Hispania coëmptum miserat.
4 Eo cum Eporedorix Viridomarusque venissent et de
statu civitatis cognovissent, Litaviccum Bibracti ab
Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae
auctoritatis, Convictolitavim magistratum magnamque
partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercin-
getorigem de pace et amicitia concilianda publice
missos, non praetermittendum tantum commodum existi-
5 maverunt. Itaque interfectis Novioduni custodibus,
quique eo negotiandi causa convenerant, pecuniam at-
6 que equos inter se partiti sunt, obsides civitatum Bi-
7 bracte ad magistratum deducendos curaverunt, oppidum,
quod a se teneri non posse iudicabant, ne cui esset
8 usui Romanis, incenderunt, frumenti quod subito potu-
erunt, navibus avexerunt, reliquum flumine atque in-
9 cendio corruperunt. Ipsi ex finitimis regionibus copias
cogere, praesidia custodiasque ad ripas Ligeris dis-
ponere equitatumque omnibus locis iniciendi timoris
causa ostentare coeperunt, si ab re frumentaria Roma-
nos excludere aut adductos inopia in provinciam ex-
10 pellere possent. Quam ad spem multum eos adiuvabat,
quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non
posse transiri videretur.

1 LVI. Quibus rebus cognitis Caesar maturandum
sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus pericli-
tandum, ut prius, quam essent maiores eo coactae co-
2 piae, dimicaret. Nam ne commutato consilio iter in
provinciam converteret, ut nemo *non* tum quidem ne-

cessario faciendum existimabat, cum infamia atque in-
dignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque
difficultas impediebat, tum maxime, quod abiuncto
Labieno atque iis legionibus, quas una miserat, vehe-
menter timebat. Itaque admodum magnis diurnis noc- 3
turnisque itineribus confectis contra omnium opinionem
ad Ligerem venit, vadoque per equites invento pro 4
rei necessitate oportuno, ut bracchia modo atque umeri
ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, dis-
posito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque
hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exer-
citum traduxit, frumentumque in agris et pecoris co- 5
piam nactus, repleto his rebus exercitu iter in Senones
facere instituit.

LVII. Dum haec apud Caesarem geruntur, La- 1
bienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat,
relicto Agedinci, ut esset impedimentis praesidio, cum
IIII legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum
Parisiorum, quod positum est in insula fluminis Se-
quanae. Cuius adventu ab hostibus cognito, magnae 2
ex finitimis civitatibus copiae convenerunt. Summa 3
imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui prope con-
fectus aetate tamen propter singularem scientiam rei
militaris ad eum est honorem evocatus. Is cum animad- 4
vertisset, perpetuam esse paludem, quae influeret in
Sequanam atque illum omnem locum magno opere
impediret, hic consedit nostrosque transitu prohibere
instituit.

LVIII. Labienus primo vineas agere, cratibus at- 1
que aggere paludem explere atque iter munire cona-
batur. Postquam id difficilius confieri animadvertit, 2
silentio e castris tertia vigilia egressus eodem, quo
venerat, itinere Metiosedum pervenit. Id est oppidum 3
Senonum, in insula Sequanae positum, ut paulo ante
de Lutetia diximus. Deprensis navibus circiter quin- 4
quaginta celeriterque coniunctis atque eo militibus in-
iectis et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna

pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido
5 potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes
resciderant, exercitum traducit et secundo flumine ad
6 Lutetiam iter facere coepit. Hostes re cognita ab iis,
qui Metiosedo fugerant, Lutetiam incendi pontesque
eius oppidi rescindi iubent; ipsi profecti a palude ad
ripas Sequanae e regione Lutetiae contra Labieni
castra considunt.
1 LVIIII. Iam Caesar a Gergovia discessisse audie-
batur, iam de Aeduorum defectione et secundo Galliae
motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis in-
terclusum itinere et Ligeri Caesarem inopia frumenti
2 coactum in provinciam contendisse confirmabant. Bello-
vaci autem defectione Aeduorum cognita, qui iam ante
erant per se infideles, manus cogere atque aperte bel-
3 lum parare coeperunt. Tum Labienus tanta rerum
commutatione longe aliud sibi capiendum consilium,
4 atque antea senserat, intellegebat, neque iam, ut ali-
quid acquireret proelioque hostes lacesseret, sed, ut
incolumem exercitum Agedincum reduceret, cogitabat.
5 Namque altera ex parte Bellovaci, quae civitas in
Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant,
alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu
tenebat; tum legiones a praesidio atque impedimentis
6 interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito
difficultatibus obiectis ab animi virtute auxilium pe-
tendum videbat.
1 LX. Sub vesperum consilio convocato, cohortatus,
ut ea, quae imperasset, diligenter industrieque admini-
strarent, naves, quas Metiosedo deduxerat, singulas
equitibus Romanis attribuit et prima confecta vigilia
IIII milia passuum secundo flumine silentio progredi
2 ibique se exspectari iubet. Quinque cohortes, quas
minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris
3 praesidio relinquit; quinque eiusdem legionis reliquas
de media nocte cum omnibus impedimentis adverso
4 flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit

etiam lintres; has magno sonitu remorum incitatas
in eandem partem mittit. Ipse post paulo silentio
egressus cum tribus legionibus eum locum petit, quo
naves appelli iusserat.

LXI. Eo cum esset ventum, exploratores hostium, 1
ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod
magna subito erat coorta tempestas, ab nostris oppri-
muntur; exercitus equitatusque equitibus Romanis ad- 2
ministrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter
transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus 3
nuntiatur, in castris Romanorum praeter consuetudinem
tumultuari, et magnum ire agmen adverso flumine
sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, et paulo
infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, 4
quod existimabant, tribus locis transire legiones atque
omnes perturbatos defectione Aeduorum fugam parare,
suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam 5
praesidio e regione castrorum relicto et parva manu
Metiosedum versus missa, quae tantum progrediatur,
quantum naves processissent, reliquas copias contra
Labienum duxerunt.

LXII. Prima luce et nostri omnes erant trans- 1
portati et hostium acies cernebatur. Labienus milites 2
cohortatus, ut suae pristinae virtutis et secundissimorum
proeliorum retinerent memoriam atque ipsum Cae-
sarem, cuius ductu saepe numero hostes superassent,
praesentem adesse existimarent, dat signum proelii.
Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio 3
constiterat, hostes pelluntur atque in fugam coniciun-
tur; ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, 4
cum primi ordines hostium transfixi telis concidissent,
tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspici-
onem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus 5
suis aderat atque eos cohortabatur. Incerto etiam nunc 6
exitu victoriae, cum septimae legionis tribunis esset
nuntiatum, quae in sinistro cornu gererentur, post
tergum hostium legionem ostenderunt signaque intu-

7 lerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit,
sed circumventi omnes interfectique sunt. Eandem
8 fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui praesidio
contra castra Labieni erant relicti, cum proelium com-
missum audissent, subsidio suis ierunt collemque ce-
perunt, neque nostrorum militum victorum impetum
9 sustinere potuerunt. Sic cum suis fugientibus permixti,
quos non silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt
10 interfecti. Hoc negotio confecto Labienus revertitur
Agedincum, ubi impedimenta totius exercitus relicta
erant; in*de* die III. cum omnibus copiis ad Caesarem
pervenit.

1 LXIII. Defectione Aeduorum cognita bellum au-
2 getur. Legationes in omnes partes circummittuntur;
quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sol-
3 licitandas civitates nituntur; nacti obsides, quos Caesar
apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes ter-
4 ritant. Petunt a Vercingetorige Aedui, ut ad se veniat
rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata
contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur, et re in
controversiam deducta totius Galliae concilium Bibracte
6 indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multi-
tudinis suffragiis res permittitur; ad unum omnes Ver-
7 cingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio
Remi, Lingones, Treveri afuerunt, illi, quod amicitiam
Romanorum sequebantur, Treveri, quod aberant longius
et ab Germanis premebantur, quae fuit causa, quare
8 toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. Magno
dolore Aedui ferunt se deiectos principatu, queruntur
fortunae commutationem et Caesaris indulgentiam in
se requirunt, neque tamen suscepto bello suum con-
9 silium ab reliquis separare audent. Inviti summae
spei adulescentes Eporedorix et Viridomarus Vercin-
getorigi parent.

1 LXIIII. Ipse imperat reliquis civitatibus obsides
diemque ei rei constituit [diem]. Huc omnes equites,
2 *xv milia* numero, celeriter convenire iubet. Peditatu,

ιem antea habuerat, se fore contentum dicit, neque
rtunam temptaturum aut in acie dimicaturum, sed,
ιoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumen-
tionibus pabulationibusque Romanos prohibere, aequo 3
odo animo sua ipsi frumenta corrumpant aedificia-
ιe incendant, qua rei familiaris iactura perpetuum
ιperium libertatemque se consequi videant. His con- 4
itutis rebus Aeduis Segusiavisque, qui sunt finitimi
'ovinciae, decem milia peditum imperat; huc addit
uites DCCC. His praeficit fratrem Eporedorigis bel- 5
mque inferri Allobrogibus iubet. Altera ex parte 6
ıbalos proximosque pagos Arvernorum in Helvios,
ɜm Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomi-
rum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis 7
ιntiis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum
entes nondum ab superiore bello resedisse sperabat.
ɔrum principibus pecunias, civitati autem imperium 8
tius provinciae pollicetur.

LXV. Ad hos omnes casus provisa erant prae- 1
lia cohortium duarum et viginti, quae ex ipsa pro-
ncia ab Lucio Caesare legato ad omnes partes op-
ınebantur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio 2
ngressi pelluntur et Gaio Valerio Donnotauro, Ca-
ıri filio, principe civitatis, compluribusque aliis inter-
ɜtis intra oppida ac muros compelluntur. Allobroges 3
ebris ad Rhodanum dispositis praesidiis magna cum
ra et diligentia suos fines tuentur. Caesar, quod 4
ıstes equitatu superiores esse intellegebat et inter-
ısis omnibus itineribus nulla re ex provincia atque
ılia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam
ittit ad eas civitates, quas superioribus annis paca-
rat, equitesque ab his arcessit et levis armaturae
dites, qui inter eos proeliari consuerant. Eorum 5
ventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis
ilitum reliquisque [sed et] equitibus Romanis atque
ocatis equos sumit Germanisque distribuit.

LXVI. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae 1

ex Arvernis equitesque, qui toti Galliae erant imperati,
2 conveniunt. Magno horum coacto numero, cum Caesar
in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret,
quo facilius subsidium provinciae ferri posset, circiter
milia passuum x ab Romanis trinis castris Vercin-
3 getorix consedit convocatisque ad concilium praefectis
equitum venisse tempus victoriae demonstrat: fugere
4 in provinciam Romanos Galliaque excedere. Id sibi
ad praesentem obtinendam libertatem satis esse; ad
reliqui temporis pacem atque otium parum profici:
maioribus enim coactis copiis reversuros neque finem
bellandi facturos. Proinde in agmine impeditos adori-
5 antur. Si pedites suis auxilium ferant atque in eo
morentur, iter facere non posse; si, id quod magis
futurum confidat, relictis impedimentis suae saluti
consulant, et usu rerum necessariarum et dignitate
6 spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo
eorum progredi modo extra agmen audeat, [et] ipsos
quidem non debere dubitare. Id quo maiore faciant
animo, copias se omnes pro castris habiturum et ter-
7 rori hostibus futurum. Conclamant equites, sanctissimo
iure iurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur,
ne ad liberos, ne ad parentes, ad uxorem aditum habeat,
qui non bis per agmen hostium perequitasset.

1 LXVII. Probata re atque omnibus iure iurando
adactis, postero die in tres partes distributo equitatu
duae se acies ab duobus lateribus ostendunt, una a
2 primo agmine iter impedire coepit. Qua re nuntiata
Caesar suum quoque equitatum tripertito divisum contra
hostem ire iubet. Pugnatur una omnibus in partibus.
3 Consistit agmen; impedimenta inter legiones recipiun-
4 tur. Si qua in parte nostri laborare aut gravius premi
videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque constitui
iubebat; quae res et hostes ad insequendum tardabat
5 et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani
ab dextro latere summum iugum nancti hostes loco
*dep*ellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix

cum pedestribus copiis consederat, persequuntur com-
pluresque interficiunt. Qua re animadversa reliqui, ne 6
circumirentur, veriti se fugae mandant. Omnibus locis
fit caedes. Tres nobilissimi Aedui capti ad Caesarem 7
perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controver-
siam cum Convictolitavi proximis comitiis habuerat,
et Cavarillus, qui post defectionem Litavicci pedestri-
bus copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante ad-
ventum Caesaris Aedui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII. Fugato omni equitatu, Vercingetorix co- 1
pias, ut pro castris collocaverat, reduxit protinusque
Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere
coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se
subsequi iussit. Caesar impedimentis in proximum 2
collem deductis, duabus legionibus praesidio relictis
secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tri-
bus milibus hostium ex novissimo agmine interfectis
altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis 3
situ perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime
parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus ad
laborem milites circumvallare instituit.

LXVIIII. Ipsum erat oppidum Alesia in colle 1
summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expu-
gnari non posse videretur; cuius collis radices duo 2
duabus ex partibus flumina subluebant. Ante id op- 3
pidum planicies circiter milia passuum III in longi-
tudinem patebat; reliquis ex omnibus partibus colles 4
mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio op-
pidum cingebant. Sub muro, quae pars collis ad 5
orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae
Gallorum compleverant fossamque et maceriam sex
in altitudinem pedum praeduxerant. Eius munitionis, 6
quae ab Romanis instituebatur, circuitus XI milia
passuum tenebat. Castra oportunis locis erant posita 7
ibique castella XXIII facta, quibus in castellis interdiu
stationes ponebantur, ne qua subito eruptio fieret; haec
eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

1 LXX. Opere instituto fit equestre proelium in ea
planicie, quam intermissam collibus tria milia passuum in longitudinem patere supra demonstravimus.
2 Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris
Caesar Germanos summittit legionesque pro castris
constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu
3 fiat. Praesidio legionum addito nostris animus augetur; hostes in fugam coniecti se ipsi multitudine impediunt atque angustioribus portis relictis coacervantur.
4 Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit
5 magna caedes; non nulli relictis equis fossam transire
et maceriam transcendere conantur. Paulum legiones
Caesar, quas pro vallo constituerat, promoveri iubet.
6 Non minus, qui intra munitiones erant, perturbantur
Galli: veniri ad se confestim existimantes ad arma
conclamant; non nulli perterriti in oppidum irrumpunt.
7 Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur.
Multis interfectis, compluribus equis captis Germani
sese recipiunt.

1 LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab
Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se
2 equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut
suam quisque eorum civitatem adeat omnesque, qui
per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant.
3 Sua in illos merita proponit obtestaturque, ut suae
salutis rationem habeant, neu se optime de communi
libertate meritum hostibus in cruciatum dedant. Quod
si indiligentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX
4 una secum interitura demonstrat. Ratione inita exigue
dierum se habere XXX frumentum, sed paulo etiam
5 longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis,
qua *nostrum* opus erat intermissum, secunda vigilia
6 silentio equitatum mittit. Frumentum omne ad se
referri iubet, capitis poenam iis, qui non paruerint,
7 constituit; pecus, cuius magna erat copia ab Mandubiis
compulsa, viritim distribuit, frumentum parce et pau-
8 *latim metiri* instituit. Copias omnes, quas pro oppido

collocaverat, in oppidum recepit. His rationibus auxilia 9
Galliae exspectare et bellum parat administrare.

LXXII. Quibus rebus cognitis ex perfugis et cap- 1
tivis Caesar haec genera munitionis instituit. Fossam
pedum XX derectis lateribus duxit, ut eius fossae
solum tantundem pateret, quantum summae fossae
labra distarent. Reliquas omnes munitiones ab ea 2
fossa pedes quadringentos reduxit, id hoc consilio,
quoniam tantum esset necessario spatium complexus
nec facile totum corpus corona militum cingeretur, ne
de improviso aut noctu ad munitiones hostium mul-
titudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi
destinatos conicere possent. Hoc intermisso spatio 3
duas fossas quindecim pedes latas eadem altitudine
perduxit; quarum interiorem campestribus ac demissis
locis aqua ex flumine derivata complevit. Post eas 4
aggerem ac vallum XII pedum exstruxit. Huic lori-
cam pinnasque adiecit, grandibus cervis eminentibus
ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascen-
sum hostium tardarent, et turres toto opere circum-
dedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

LXXIII. Erat eodem tempore et materiari et 1
frumentari et tantas munitiones fieri necesse deminutis
nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur;
ac non numquam opera nostra Galli temptare atque
eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere
conabantur. Quare ad haec rursus opera addendum 2
Caesar putavit, quo minore numero militum muni-
tiones defendi possent. Itaque truncis arborum [aut]
admodum firmis ramis abscisis atque horum delibratis
ac praeacutis cacuminibus perpetuae fossae quinos
pedes altae ducebantur. Huc illi stipites demissi et 3
ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis emi-
nebant. Quini erant ordines coniuncti inter se atque 4
implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis
induebant. Hos cippos appellabant. Ante quos obli- 5
quis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes tres

in altitudinem pedes fodiebantur paulatim angustiore
6 ad infimum fastigio. Huc teretes stipites feminis
crassitudine ab summo praeacuti et praeusti demitte-
bantur ita, ut non amplius digitis quattuor ex terra
7 eminerent; simul confirmandi et stabiliendi causa sin-
guli ab infimo solo pedes terra exculcabantur; reliqua
pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac vir-
8 gultis integebatur. Huius generis octoni ordines ducti
ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine
9 floris lilium appellabant. Ante haec taleae pedem
longae ferreis hamis infixis totae in terram infodie-
bantur mediocribusque intermissis spatiis omnibus locis
disserebantur, quos stimulos nominabant.

1 LXXIIII. His rebus perfectis, regiones secutus
quam potuit aequissimas pro loci natura, XIIII milia
passuum complexus paris eiusdem generis munitiones,
diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut
ne magna quidem multitudine, si ita accidat e*quitat*us
discessu, munitionum praesidia circumfundi possent;
2 *ne* aut*em* cum periculo ex castris egredi cogatur,
dierum triginta pabulum frumentumque habere omnes
convectum iubet.

1 LXXV. Dum haec apud Alesiam geruntur, Galli
concilio principum indicto non omnes eos, qui arma
ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos
statuunt, sed certum numerum cuique ex civitate im-
perandum, ne tanta multitudine confusa nec moderari
nec discernere suos nec frumentandi rationem habere
2 possent. Imperant Aeduis atque eorum clientibus,
Segusiavis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, [Blan-
noviis,] milia XXXV; parem numerum Arvernis ad-
iunctis Eleutetis, Cadurcis, Gabalis, Vellaviis, qui sub
3 imperio Arvernorum esse consuerunt; Sequanis, Seno-
nibus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duo-
dena milia; Bellovacis X; [totidem Lemovicibus;] octona
Pictonibus et Turonis et Parisiis et Helvetiis; sena
Andibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis,

Morinis; Nitiobrogibus quinque milia; Aulercis Ceno-
manis totidem; Atrebatibus IIII; Veliocassis *totidem;*
Lemovicibus et Aulercis Eburovicibus terna; Rauricis
et Boiis *bina;* XXX universis civitatibus, quae Oceanum 4
attingunt quaeque eorum consuetudine Aremoricae ap-
pellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Redones,
Ambibarii, Caletes, Osismi, Lexobii, Venelli. Ex his 5
Bellovaci suum numerum non compleverunt, quod se
suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum ges-
turos dicebant neque cuiusquam imperio obtempera-
turos; rogati tamen ab Commio pro eius hospitio II
milia una miserunt.

LXXVI. Huius opera Commii, ut antea demons- 1
travimus, fideli atque utili superioribus annis erat
usus in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis civi-
tatem eius immunem esse iusserat, iura legesque red-
diderat atque ipsi Morinos attribuerat. Tamen tanta 2
universae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae
et pristinae belli laudis recuperandae, ut neque bene-
ficiis neque amicitiae memoria moverentur, omnesque
et animo et opibus in id bellum incumberent. Coactis 3
equitum VIII milibus et peditum circiter CCL, haec in
Aeduorum finibus recensebantur, numerusque inibatur,
praefecti constituebantur. Commio Atrebati, Virido- 4
maro et Eporedorigi Aeduis, Vercassivellauno Arverno,
consobrino Vercingetorigis, summa imperii traditur.
His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum con-
silio bellum administraretur. Omnes alacres et fidu- 5
ciae pleni ad Alesiam proficiscuntur, neque erat om-
nium quisquam, qui aspectum modo tantae multitudinis
sustineri posse arbitraretur, praesertim ancipiti proelio,
cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae
copiae equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. At ii, qui Alesiae obsidebantur, prae- 1
terita die, qua auxilia suorum exspectaverant, con-
sumpto omni frumento inscii, quid in Aeduis gere-
retur, concilio coacto de exitu suarum fortunarum

2 consultabant. Ac variis dictis sententiis, quarum pars
deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem
censebat, non praetereunda oratio Critognati videtur
propter eius singularem et nefariam crudelitatem.
3 Hic, summo in Arvernis ortus loco et magnae habitus
auctoritatis, *Nihil*, inquit, *de eorum sententia dicturus*
sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine ap-
pellant, neque hos habendos civium loco neque ad con-
4 *cilium adhibendos censeo. Cum his mihi res sit, qui*
eruptionem probant; quorum in consilio omnium vestrum
consensu pristinae residere virtutis memoria videtur.
5 *Animi est ista mollitia, non virtus, paulisper inopiam*
ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius
6 *reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque*
ego hanc sententiam probarem (tantum apud me dignitas
potest), si nullam praeterquam vitae nostrae iacturam
7 *fieri viderem; sed in consilio capiendo omnem Galliam*
respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus.
8 *Quid hominum milibus* LXXX *uno loco interfectis pro-*
pinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis,
si paene in ipsis cadaveribus proelio decertare cogentur?
9 *Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestrae salutis*
causa suum periculum neglexerunt, nec stultitia ac teme-
ritate vestra aut animi imbecillitate omnem Galliam pro-
10 *sternere et perpetuae servituti subicere. An, quod ad*
diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis?
Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus
11 *animine causa cotidie exerceri putatis? Si illorum nun-*
tiis confirmari non potestis omni aditu praesaepto, his
utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cuius
rei timore exterriti diem noctemque in opere versantur.
12 *Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri maiores*
nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt;
qui in oppida compulsi ac simili inopia subacti eorum
corporibus, qui aetate ad bellum inutiles videbantur, vitam
13 *toleraverunt neque se hostibus tradiderunt. Cuius rei si*
exemplum non haberemus, tamen libertatis causa institui

et posteris prodi pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi 14
simile bello fuit? Depopulata Gallia Cimbri magnaque il-
lata calamitate finibus quidem nostris aliquando excesserunt
atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem
nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud aut quid 15
volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles potentesque
bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considere
atque his aeternam iniungere servitutem? Neque enim ulla
alia condicione bella gesserunt. Quod si ea, quae in lon- 16
ginquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam
Galliam, quae in provinciam redacta, iure et legibus com-
mutatis, securibus subiecta perpetua premitur servitute.

LXXVIII. Sententiis dictis constituunt, ut ii, qui va- 1
letudine aut aetate inutiles sunt bello, oppido excedant
atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sen-
tentiam descendant; illo tamen [tempore] potius uten- 2
dum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam
aut deditionis aut pacis subeundam condicionem. Man- 3
dubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxori-
bus exire coguntur. Hi cum ad munitiones Romanorum 4
accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in
servitutem receptos cibo iuvarent. At Caesar dispositis 5
in vallo custodibus recipi prohibebat.

LXXVIIII. Interea Commius reliquique duces, qui- 1
bus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis
ad Alesiam perveniunt et colle exteriore occupato non
longius mille passibus ab nostris munitionibus con-
sidunt. Postero die equitatu ex castris educto omnem 2
eam planiciem, quam in longitudinem tria milia pas-
suum patere demonstravimus, complent pedestresque
copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus
constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in cam- 3
pum. Concurrunt his auxiliis visis; fit gratulatio inter
eos atque omnium animi ad laetitiam excitantur. Ita- 4
que productis copiis ante oppidum considunt et pro-
ximam fossam cratibus integunt atque aggere explent
seque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

1 LXXX. Caesar omni exercitu ad utramque partem
munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque
locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et
2 proelium committi iubet. Erat ex omnibus castris,
quae summum undique iugum tenebant, despectus, at-
que omnes milites intenti pugnae proventum exspec-
3 tabant. Galli inter equites raros sagittarios expeditos-
que levis armaturae interiecerant, qui suis cedentibus
auxilio succurrerent et nostrorum equitum impetus sus-
tinerent. Ab his complures de improviso vulnerati
4 proelio excedebant. Cum suos pugna superiores esse
Galli confiderent et nostros multitudine premi viderent,
ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus contine-
bantur, et hi, qui ad auxilium convenerant, clamore
5 et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in
conspectu omnium res gerebatur neque recte ac tur-
piter factum celari poterat, utrosque et laudis cupidi-
6 tas et timor ignominiae ad virtutem excitabat. Cum
a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pu-
gnaretur, Germani una in parte confertis turmis in
7 hostes impetum fecerunt eosque propulerunt; quibus
in fugam coniectis sagittarii circumventi interfectique
8 sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque
ad castra insecuti sui colligendi facultatem non de-
9 derunt. At ii, qui ab Alesia processerant, maesti prope
victoria desperata se in oppidum receperunt.

1 LXXXI. Uno die intermisso Galli atque hoc spatio
magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto
media nocte silentio ex castris egressi ad campestres
2 munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua
significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo ad-
ventu cognoscere possent, crates proicere, fundis, sagit-
tis, lapidibus nostros de vallo proturbare reliquaque,
quae ad oppugnationem pertinent, parant administrare.
3 Eodem tempore clamore exaudito dat tuba signum suis
4 Vercingetorix atque ex oppido educit. Nostri, ut su-
perioribus diebus suus cuique erat locus attributus,

ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque,
quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos pro-
terrent. Prospectu tenebris adempto multa utrimque 5
vulnera accipiuntur. Complura tormentis tela conici-
untur. At Marcus Antonius et Gaius Trebonius legati, 6
quibus hae partes ad defendendum obvenerant, qua
ex parte nostros premi intellexerant, his auxilio ex
ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXXII. Dum longius ab munitione aberant 1
Galli, plus multitudine telorum proficiebant; posteaquam
propius successerunt, aut se stimulis inopinantes in-
duebant aut in scrobes delati transfodiebantur aut ex
vallo ac turribus traiecti pilis muralibus interibant.
Multis undique vulneribus acceptis nulla munitione 2
perrupta, cum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto
ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se
ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quae a 3
Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant, pro-
ferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus ad- 4
ministrandis morati prius suos discessisse cognoverunt,
quam munitionibus appropinquarent. Ita re infecta
in oppidum reverterunt.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi 1
Galli, quid agant, consulunt; locorum peritos adhi-
bent; ex his superiorum castrorum situs munitiones-
que cognoscunt. Erat a septentrionibus collis, quem 2
propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non
potuerant nostri: necessario paene iniquo loco et leni-
ter declivi castra fecerunt. Haec Gaius Antistius Re- 3
ginus et Gaius Caninius Rebilus legati cum duabus
legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores re- 4
gionibus duces hostium LX milia ex omni numero
deligunt earum civitatum, quae maximam virtutis opi-
nionem habebant; quid quoque pacto agi placeat, oc- 5
culte inter se constituunt; adeundi tempus definiunt,
cum meridies esse videatur. His copiis Vercassivel- 6
launum Arvernum, *unum* ex quattuor ducibus, pro-

7 pinquum Vercingetorigis, praeficiunt. Ille ex castris
prima vigilia egressus prope confecto sub lucem itinere
post montem se occultavit militesque ex nocturno la-
8 bore sese reficere iussit. Cum iam meridies appropin-
quare videretur, ad ea castra, quae supra demonstra-
vimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad
campestres munitiones accedere et reliquae copiae pro
castris sese ostendere coeperunt.

1 LXXXIIII. Vercingetorix ex arce Alesiae suos con-
spicatus ex oppido egreditur; cratis, longurios, mus-
culos, falces reliquaque, quae eruptionis causa para-
2 verat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis,
atque omnia temptantur; quae minime visa pars firma
3 est, huc concurritur. Romanorum manus tantis mu-
nitionibus distinetur nec facile pluribus locis occurrit.
4 Multum ad terrendos nostros valet clamor, qui post
tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in
5 aliena vident salute constare; omnia enim plerumque,
quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

1 LXXXV. Caesar idoneum locum nactus, quid qua-
que ex parte geratur, cognoscit; laborantibus submit-
2 tit. Utrisque ad animum occurrit, unum esse illud
3 tempus, quo maxime contendi conveniat: Galli, nisi
perfregerint munitiones, de omni salute desperant; Ro-
mani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium ex-
4 spectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur,
quo Vercassivellaunum missum demonstravimus. Ini-
quum loci ad declivitatem fastigium magnum habet
5 momentum. Alii tela coniciunt, alii testudine facta
6 subeunt; defetigatis in vicem integri succedunt. Agger
ab universis in munitionem coniectus et ascensum dat
Gallis et ea, quae in terra occultaverant Romani, con-
tegit; nec iam arma nostris nec vires suppetunt.

1 LXXXVI. His rebus cognitis Caesar Labienum cum
2 cohortibus sex subsidio laborantibus mittit; imperat,
si sustinere non posset, deductis cohortibus eruptione
3 *pugnaret; id* nisi necessario ne faciat. Ipse adit re-

liquos, cohortatur, ne labori succumbant; omnium su-
periorum dimicationum fructum in eo die atque hora
docet consistere. Interiores desperatis campestribus 4
locis propter magnitudinem munitionum loca praerupta
ex ascensu temptant; huc ea, quae paraverant, con-
ferunt. Multitudine telorum ex turribus propugnantes 5
deturbant, aggere et cratibus fossas explent, falcibus
vallum ac loricam rescindunt.

LXXXVII. Mittit primo Brutum adulescentem cum 1
cohortibus Caesar, post cum aliis Gaium Fabium le-
gatum; postremo ipse, cum vehementius pugnaretur,
integros subsidio adducit. Restituto proelio ac repul- 2
sis hostibus eo, quo Labienum miserat, contendit; co-
hortes IIII ex proximo castello deducit, equitum par-
tem se sequi, partem circumire exteriores munitiones
et ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam 3
neque aggeres neque fossae vim hostium sustinere po-
terant, coactis una XL cohortibus, quas ex proximis
praesidiis deductas fors obtulit, Caesarem per nuntios
facit certiorem, quid faciendum existimet. Accelerat
Caesar, ut proelio intersit.

LXXXVIII. Eius adventu ex colore vestitus co- 1
gnito, quo insigni in proeliis uti consuerat, turmisque
equitum et cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut
de locis superioribus haec declivia et devexa cerneban-
tur, hostes proelium committunt. Utrimque clamore 2
sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus muni-
tionibus clamor. Nostri omissis pilis gladiis rem ge- 3
runt. Repente post tergum equitatus cernitur; cohortes
aliae appropinquant. Hostes terga vertunt; fugientibus
equites occurrunt. Fit magna caedes. Sedulius, dux 4
et princeps Lemovicum, occiditur; Vercassivellaunus
Arvernus vivus in fuga comprehenditur; signa militaria
LXXIIII ad Caesarem referuntur; pauci ex tanto numero
se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido 5
caedem et fugam suorum desperata salute copias a
munitionibus reducunt. Fit protinus hac re audita ex 6

castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac
totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium
7 copiae deleri potuissent. De media nocte missus equi-
tatus novissimum agmen consequitur; magnus numerus
capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in civitates
discedunt.

1 LXXXVIIII. Postero die Vercingetorix consilio
convocato id bellum se suscepisse non suarum neces-
2 sitatum, sed communis libertatis causa demonstrat, et
quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque rem se
illis offerre, seu morte sua Romanis satis facere seu
3 vivum tradere velint. Mittuntur de his rebus ad Cae-
sarem legati. Iubet arma tradi, principes produci.
4 Ipse in munitione pro castris consedit; eo duces pro-
ducuntur. Vercingetorix deditur, arma proiciuntur.
5 Reservatis Aeduis atque Arvernis, si per eos civitates
reciperare posset, ex reliquis captivis toto exercitui
capita singula praedae nomine distribuit.

1 LXXXX. His rebus confectis in Aeduos proficis-
2 citur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernis missi,
quae imperaret, se facturos pollicentur. Imperat ma-
3 gnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit.
Captivorum circiter xx milia Aeduis Arvernisque red-
4 dit. Titum Labienum duabus cum legionibus et equi-
tatu in Sequanos proficisci iubet; huic M. Sempronium
5 Rutilum attribuit. Gaium Fabium legatum et Lucium
Minucium Basilum cum legionibus duabus in Remis
collocat, ne quam ab finitimis Bellovacis calamitatem
6 accipiant. Gaium Antistium Reginum in Ambivaretos,
Titum Sextium in Bituriges, Gaium Caninium Rebi-
7 lum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Quin-
tum Tullium Ciceronem et Publium Sulpicium Cabil-
loni et Matiscone in Aeduis ad Ararim rei frumenta-
riae causa collocat. Ipse Bibracte hiemare constituit.
8 His *rebus ex* litteris *Caesaris* cognitis Romae dierum
xx supplicatio redditur.

A. HIRTI
BELLI GALLICI
LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

Prooemium I. (epistula) Hirtii.

[A. U. C. DCCIII.] Res gestae ab Caesare octavo proconsulatus anno, c. I—XXXXVIII.

Caesar Bituriges in deditionem accipit, c. I—III; Carnutes devincit, c. IIII. V; item Bellovacos, c. VI—XXII. (Narrantur insidiae superiore anno Commio Atrebati paratae c. XXIII.) Caesar exercitu in plures partes diviso denuo fines Eburonum populatur, Labienum in Treveros mittit, c. XXIIII. XXV. Dumnacus dux Andium Lemonum obsidens fugatur, c. XXVI—XXXI. Drappes Seno et Lucterius Cadurcus Uxelloduni, quo confugerant, a. C. Caninio legato obsidentur; frumentandi causa ex oppido egressi repelluntur; Drappes capitur. Interim Carnutes et Aremoricae civitates a C. Fabio legato in fidem recipiuntur, c. XXXII—XXXVI. Uxelloduno operibus incluso Caesar supplicio de Gutruato Carnute, belli concitatore, sumpto advenit, oppidanos ad deditionem cogit; Lucterius comprehenditur, c. XXXVII—XXXXIIII. Treveris interim a Labieno devictis Caesar Aquitanos in fidem recipit; exercitum per legatos in hiberna deducit. Commius Atrebas M. Antonio quaestori se dedit, c. XXXXV—XXXXVIII, 9.

[A. U. C. DCCIIII.] Alterum prooemium Hirtii, c. XXXXVIII, 10. 11.

Caesar clementia in devictas civitates usus in Italiam proficiscitur, c. XXXXVIIII—LI; inde in ulteriorem Galliam reversus omnem exercitum lustrat; T. Labienum Galliae togatae praeficit; C. Curio Caesaris causam in senatu defendit, c. LII. Bellum civile exoritur. Legiones Caesari per causam belli Parthici detractae Pompeio traduntur, c LIII—LV.

Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, cum coti- 1
diana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere, rem difficillimam suscepi. Caesaris nostri commentarios rerum 2
gestarum Galliae, non cohaerentibus superioribus atque

insequentibus eius scriptis, contexui novissimumq
perfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci
ad exitum non quidem civilis dissensionis, cuius
3 nullum videmus, sed vitae Caesaris. Quos utina
legent, scire possint, quam invitus susceperim s
dos, quo facilius caream stultitiae atque arrog
crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris s
4 Constat enim inter omnes, nihil tam operose a
esse perfectum, quod non horum elegantia co
5 tariorum superetur. Qui sunt editi, ne scienti
tarum rerum scriptoribus desit, adeoque pro
omnium iudicio, ut praerepta, non praebita f
6 scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior
quam reliquorum est admiratio; ceteri enim, qua
atque emendate, nos etiam, quam facile atque ce
7 eos perfecerit, scimus. Erat autem in Caesar
facultas atque elegantia summa scribendi, tum
8 sima scientia suorum consiliorum explicandorum
ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque A
bello interessem; quae bella quamquam ex parte
Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter audin
quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt,
9 quae pro testimonio sumus dicturi. Sed ego ni
dum omnes excusationis causas colligo, ne cum C
conferar, hoc ipsum crimen arrogantiae subeo
me iudicio cuiusquam existimem posse cum C
comparari. Vale.

1 CAP. I. Omni Gallia devicta Caesar cum a
riore aestate nullum bellandi tempus interm
militesque hibernorum quiete reficere a tantis
bus vellet, complures eodem tempore civitates re
belli consilia nuntiabantur coniurationesque
2 Cuius rei veri similis causa afferebatur, quod
omnibus cognitum esset, neque ulla multitud
unum locum coacta resisti posse [a] Romanis,
diversa bella complures eodem tempore intu
civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum

turum exercitum populi Romani ad omnia persequenda;
non esse autem alicui civitati sortem incommodi re- 3
cusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare
in libertatem.

II. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Cae- 1
sar Marcum Antonium quaestorem suis praefecit hi-
bernis; ipse equitum praesidio pridie Kal. Ianuarias
ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII., quam
non longe a finibus Aeduorum collocaverat in finibus
Biturigum, eique adiungit legionem XI., quae proxima
fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda re- 2
lictis reliquum exercitum in copiosissimos agros Bitu-
rigum inducit, qui, cum latos fines et complura oppida
haberent, unius legionis hibernis non potuerint con-
tineri, quin bellum pararent coniurationesque facerent.

III. Repentino adventu Caesaris accidit, quod im- 1
paratis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine timore
ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur,
quam confugere in oppida possent. Namque etiam 2
illud vulgare incursionis hostium signum, quod incen-
diis aedificiorum intellegi consuevit, Caesaris erat inter-
dicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique, si
longius progredi vellet, deficeretur, aut hostes incendiis
terrerentur. Multis hominum milibus captis perterriti 3
Bituriges, qui primum adventum potuerant effugere
Romanorum, in finitimas civitates aut privatis hospitiis
confisi aut societate consiliorum confugerant. Frustra: 4
nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit
nec dat ulli civitati spatium de aliena potius quam
de domestica salute cogitandi; qua celeritate et fide-
les amicos retinebat et dubitantes terrore ad con-
diciones pacis adducebat. Tali condicione proposita 5
Bituriges, cum sibi viderent clementia Caesaris redi-
tum patere in eius amicitiam finitimasque civitates
sine ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas
esse, idem fecerunt.

IIII. Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, 1

qui brumalibus diebus itineribus difficillimis, frigori-
bus intolerandis studiosissime permanserant in labore,
ducenos sestertios, centurionibus tot milia nummum
praedae nomine condonanda pollicetur legionibusque
in hiberna remissis ipse se recipit die XXXX. Bibracte.
2 Ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt
auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bel-
3 lum sibi querebantur. Qua re cognita, cum dies non
amplius X et VIII in hibernis esset moratus, legiones
XIIII. et sextam ex hibernis ab Arare educit, quas ibi
collocatas explicandae rei frumentariae causa superiore
4 commentario demonstratum est. Ita cum duabus le-
gionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

1 V. Cum fama exercitus ad hostes esset perlata,
calamitate ceterorum ducti Carnutes desertis vicis op-
pidisque, quae tolerandae hiemis causa constitutis
repente exiguis ad necessitatem aedificiis incolebant
(nuper enim devicti complura oppida dimiserant), di-
2 spersi profugiunt. Caesar, erumpentes eo maxime tem-
pore acerrimas tempestates cum subire milites nollet,
in oppido Carnutum Cenabo castra ponit atque in
tecta partim Gallorum, partim quae collectis celeriter
stramentis tentoriorum integendorum gratia erant in-
3 aedificata, milites compegit. Equites tamen et auxi-
liarios pedites in omnes partes mittit, quascumque
petisse dicebantur hostes; nec frustra: nam plerumque
4 magna praeda potiti nostri revertuntur. Oppressi
Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis
expulsi nullo loco diutius consistere auderent nec sil-
varum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent,
dispersi magna parte amissa suorum dissipantur in
finitimas civitates.

1 VI. Caesar tempore anni difficillimo, cum satis
haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium
belli nasceretur, quantumque in ratione esset, explora-
tum haberet, sub tempus aestivorum nullum summum
bellum posse conflari, Gaium Trebonium cum duabus

legionibus, quas secum habebat, in hibernis Cenabi
collocavit; ipse cum crebris legationibus Remorum 2
certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes
Belgasque praestabant, finitimasque his civitates duce
Correo Bellovaco et Commio Atrebate exercitus com-
parare atque in unum locum cogere, ut omni multi-
tudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi,
facerent impressionem, pertinere autem non tantum
ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret,
nullam calamitatem socios optime de republica meritos
accipere, legionem ex hibernis evocat rursus undecimam, 3
litteras autem ad Gaium Fabium mittit, ut in fines
Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret,
alteramque ex duabus ab Tito Labieno arcessit. Ita, 4
quantum hibernorum oportunitas bellique ratio postu-
labat, perpetuo suo labore in vicem legionibus ex-
peditionum onus iniungebat.

VII. His copiis coactis ad Bellovacos proficiscitur 1
castrisque in eorum finibus positis equitum turmas
dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex
quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio 2
functi renuntiant, paucos in aedificiis esse inventos,
atque hos, non qui agrorum colendorum causa reman-
sissent (namque esse undique diligenter demigratum),
sed qui speculandi causa essent remissi. A quibus 3
cum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bello-
vacorum quodve esset consilium eorum, inveniebat:
Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum 4
locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Ca-
letos, Veliocassis, Atrebatas; locum castris excelsum
in silva circumdata palude delegisse, impedimenta
omnia in ulteriores silvas contulisse. Complures esse 5
principes belli auctores, sed multitudinem maxime Cor-
reo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen
populi Romani intellexissent. Paucis ante diebus ex 6
his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia
Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua

7 et multitudo esset infinita. Constituisse autem Bello-
vacos omnium principum consensu, summa plebis cu-
piditate, si, ut diceretur, Caesar cum tribus legionibus
veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore
postea condicione cum toto exercitu decertare cogeren-
8 tur; si maiores copias adduceret, in eo loco permanere
quem delegissent, pabulatione autem, quae propter
anni tempus cum exigua tum disiecta esset, et frumen-
tatione et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Ro-
manos.

1 VIII. Quae Caesar consentientibus pluribus cum
cognosset atque ea, quae proponerentur, consilia plena
prudentiae longeque a temeritate barbarorum remota
esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit
quo celerius hostes contempta suorum paucitate pro-
2 dirent in aciem. Singularis enim virtutis veterrimas
legiones VII., VIII., VIIII. habebat, summae spei delectae-
que iuventutis XI., quae octavo iam stipendio tamen in
collatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac
3 virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio advocato
rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis
4 animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium
legionum numero posset elicere ad dimicandum, agmi-
nis ordinem ita constituit, ut legiones VII., VIII., VIIII
ante omnia irent impedimenta, deinde omnium impedi-
mentorum agmen, quod tamen erat mediocre, ut in
expeditionibus esse consuevit, cogeret XI., ne maioris
multitudinis species accidere hostibus posset, quam
5 ipsi depoposcissent. Hac ratione paene quadrato agmine
instructo in conspectum hostium celerius opinione eo-
rum exercitum adducit.

1 VIIII. Cum repente instructas velut in acie certo
gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant
ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata, sive cer-
taminis periculo sive subito adventu sive exspectatione
nostri consilii copias instruunt pro castris nec loco
2 superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optaverat

tamen admiratus tantam multitudinem hostium valle
intermissa magis in altitudinem depressa quam late
patente castra castris hostium confert. Haec imperat 3
vallo pedum duodecim muniri, loriculam pro [hac]
ratione eius altitudinis inaedificari, fossam duplicem
pedum denum quinum lateribus deprimi derectis, turris
excitari crebras in altitudinem trium tabulatorum, pon-
tibus traiectis constratisque coniungi, quorum frontes
viminea loricula munirentur, ut ab hostibus duplici
fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur,
quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, 4
hoc audacius longiusque permitteret tela, alter, qui
propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte
ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altiores-
que turres imposuit.

X. Huius munitionis duplex erat consilium. Nam- 1
que et operum magnitudinem et timorem suum spera-
bat fiduciam barbaris allaturum, et cum pabulatum
frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis
copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi.
Interim crebro paucis utrimque procurrentibus inter 2
bina castra palude interiecta contendebatur; quam
tamen paludem non numquam aut nostra auxilia [aut]
Gallorum Germanorumque transibant acriusque hostes
insequebantur, aut vicissim hostes eadem transgressi
nostros longius summovebant. Accidebat autem coti- 3
dianis pabulationibus, id quod accidere erat necesse,
cum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquire-
retur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circum-
venirentur; quae res, etsi mediocre detrimentum iumen- 4
torum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas
cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis,
quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum
arcessenda docui, cum equitibus venerat; qui tametsi 5
numero non amplius erant quingenti, tamen Germa-
norum adventu barbari nitebantur.

XI. Caesar cum animadverteret, hostem com- 1

plures dies castris palude et loci natura munitis s
tenere, neque oppugnari castra eorum sine dimication
perniciosa nec locum munitionibus claudi nisi a maior
exercitu posse, litteras ad Trebonium mittit, ut, quan
celerrime posset, legionem XIII., quae cum T. Sexti
legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret atque it
cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret
2 ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum reli
quarumque civitatum, quorum magnum numerum evo
caverat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas in
cursiones hostium sustinerent.

1 XII. Quod cum cotidie fieret, ac iam consuetudin
diligentia minueretur, quod plerumque accidit diutur
nitate, Bellovaci delecta manu peditum cognitis statio
nibus cotidianis equitum nostrorum silvestribus loci
2 insidias disponunt eodemque equites postero die mittunt
qui primum elicerent nostros [insidiae], deinde circum
3 ventos aggrederentur. Cuius mali sors incidit Remis
quibus ille dies fungendi muneris obvenerat. Namqu
hi, cum repente hostium equites animadvertissent a
numero superiores paucitatem contempsissent, cupidiu
4 insecuti peditibus undique sunt circumdati. Quo fact
perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestri
proelii, se receperunt amisso Vertisco principe civitatis
5 praefecto equitum; qui cum vix equo propter aetaten
posset uti, tamen consuetudine Gallorum neque aetati
excusatione in suscipienda praefectura usus erat nequ
6 dimicari sine se voluerat. Infl[amm]antur atque in
citantur hostium animi secundo proelio, principe e
7 praefecto Remorum interfecto, nostrique detriment
admonentur diligentius exploratis locis stationes dis
ponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

1 XIII. Non intermittunt interim cotidiana proeli
in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vad
2 transitusque fiebant paludis. Qua contentione German
quos propterea Caesar traduxerat Rhenum, ut equitibu
*interpositi pro*eliarentur, cum constantius universi pa

ludem transissent paucisque in resistendo interfectis
pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, per-
territi non solum ii, qui aut comminus opprimebantur
aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius sub-
sidiari consuerant, turpiter refugerunt nec prius finem 3
fugae fecerunt saepe amissis superioribus locis, quam
se aut in castra suorum reciperent aut non nulli pudore
coacti longius profugerent. Quorum periculo sic om- 4
nes copiae sunt perturbatae, ut vix iudicari posset,
utrum secundis minimisque rebus insolentiores an ad-
verso mediocri casu timidiores essent.

XIIII. Compluribus diebus isdem *in* castris con- 1
sumptis, cum propius accessisse legiones et Gaium Tre-
bonium legatum cognovissent, duces Bellovacorum
veriti similem obsessionem Alesiae noctu dimittunt eos,
quos aut aetate aut viribus inferiores aut inermes
habebant, unaque reliqua impedimenta. Quorum per- 2
turbatum et confusum dum explicant agmen (magna
enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos
consuevit), oppressi luce copias armatorum pro suis
instruunt castris, ne prius Romani persequi se inci-
perent, quam longius agmen impedimentorum suorum
processisset. At Caesar neque resistentes aggrediendos 3
tanto collis ascensu iudicabat, neque non usque eo
legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine peri-
culo barbari militibus instantibus non possent. Ita, 4
cum palude impedita a castris castra dividi videret,
quae transeundi difficultas celeritatem insequendi tar-
dare posset, atque id iugum, quod trans paludem paene
ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris
eorum intercisum animum adverteret, pontibus palude
constrata legiones traducit celeriterque in summam
planiciem iugi pervenit, quae declivi fastigio duobus
ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis ad 5
ultimum iugum pervenit aciemque eo loco constituit,
unde tormento missa tela in hostium cuneos conici
possent.

1 XV. Barbari confisi loci natura, cum dimic
non recusarent, si forte Romani subire collem cc
rentur, paulatim copias distributas dimittere non p
sent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanseri
2 Quorum pertinacia cognita Caesar xx cohortibus
structis castrisque eo loco metatis muniri iubet cas
3 Absolutis operibus pro vallo legiones instructas
4 locat, equites frenatis equis in statione disponit. Be
vaci, cum Romanos ad insequendum paratos viden
neque pernoctare aut diutius permanere sine peric
eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi
5 perunt. Fasces [ut consueverant; namque in acie sed
Gallos consuesse superioribus commentariis Caesa
declaratum est] per manus stramentorum ac virg
torum, quorum summa erat in castris copia, inter
traditos ante aciem collocarunt extremoque temp
6 diei signo pronuntiato uno tempore incenderunt.
continens flamma copias omnes repente a conspe
texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehem
tissimo cursu refugerunt.

1 XVI. Caesar, etsi discessum hostium anim
vertere non poterat incendiis oppositis, tamen id c
silium cum fugae causa initum suspicaretur, legio
promovet, turmas mittit ad insequendum; ipse veri
insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis
que elicere nostros in locum conaretur iniquum, t
2 dius procedit. Equites cum intrare fumum et fla
mam densissimam timerent ac, si qui cupidius in
verant, vix suorum ipsi priores partes animadverten
equorum, insidias veriti liberam facultatem sui r
3 piendi Bellovacis dederunt. Ita fuga timoris sin
calliditatisque plena sine ullo detrimento milia
amplius decem progressi hostes loco munitissimo cas
4 posuerunt. Inde cum saepe in insidiis equites pedi
que disponerent, magna detrimenta Romanis in pa
lationibus inferebant.

1 XVII. Quod cum crebrius accideret, ex ca

quodam comperit Caesar, Correum, Bellovacorum ducem, fortissimorum milia sex peditum delegisse equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum propter copiam frumenti ac pabuli Romanos missuros suspicaretur. Quo cognito 2
consilio legiones plures, quam solebat, educit equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidio consuerat, praemittit; huic interponit auxilia levis armaturae; ipse cum legionibus, quam potest maxime, 3
appropinquat.

XVIII. Hostes in insidiis dispositi, cum sibi de- 1
legissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus mille, silvis undique aut impeditissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt. Explorato hostium con- 2
silio nostri ad proeliandum animo atque armis parati, cum subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quo- 3
rum adventu cum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum fecit. Nostri 4
constanter incursum sustinent insidiatorum neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus proeliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

XVIIII. Cum dispositis turmis in vicem rari 1
proeliarentur neque ab lateribus circumveniri suos paterentur, erumpunt ceteri Correo proeliante ex silvis. Fit magna contentione diversum proelium. Quod 2
cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros coëgit cedere equites. Quibus celeriter subveniunt levis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi constanter proeliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione; deinde, ut ratio 3
postulabat proelii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab

insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum.
4 Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem
tempore et nostris et hostibus nuntii afferuntur, im-
5 peratorem instructis copiis adesse. Qua re cognita
praesidio cohortium confisi nostri acerrime proeliantur,
ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam com-
6 municasse cum legionibus viderentur. Hostes conci-
dunt animis atque itineribus diversis fugam quaerunt.
Nequiquam: nam quibus difficultatibus locorum Roma-
7 nos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi tamen
perculsique maiore parte amissa consternati profugiunt
partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga
8 a nostris acriter insequentibus conficiuntur: cum in-
terim nulla calamitate victus Correus excedere proelio
silvasque petere aut invitantibus nostris ad deditionem
potuit adduci, quin fortissime proeliando compluresque
vulnerando cogeret elatos iracundia victores in se tela
conicere.

1 XX. Tali modo re gesta recentibus proelii vesti-
giis ingressus Caesar, cum victos tanta calamitate
existimaret hostes nuntio accepto locum castrorum re-
licturos, quae non longius ab ea caede abesse passuum
VIII milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum
transitum videbat, tamen exercitu traducto progreditur.
2 At Bellovaci reliquaeque civitates repente ex fuga pau-
cis atque his vulneratis receptis, qui silvarum beneficio
casum evitaverant, omnibus adversis, [cognita calami-
tate] interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis
peditibus, cum adventare Romanos existimarent, con-
cilio repente cantu tubarum convocato conclamant, le-
gati obsidesque ad Caesarem mittantur.

1 XXI. Hoc omnibus probato consilio, Commius
Atrebas ad eos confugit Germanos, a quibus ad id
2 bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mit-
tunt ad Caesarem legatos petuntque, ut ea poena sit
contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre
integris posset, pro sua clementia atque humanitate

numquam profecto esset illaturus. Afflictas opes 3
equestri proelio Bellovacorum esse; delectorum pedi-
tum multa milia interisse, vix refugisse nuntios caedis.
Tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo 4
proelio commodum esse consecutos, quod Correus, auc-
tor belli, concitator multitudinis, esset interfectus:
numquam enim senatum tantum in civitate illo vivo,
quantum imperitam plebem, potuisse.

XXII. Haec orantibus legatis commemorat Cae- 1
sar: Eodem tempore superiore anno Bellovacos ceteras-
que Galliae civitates suscepisse bellum; pertinacissime
hos ex omnibus in sententia permansisse neque ad
sanitatem reliquorum deditione esse perductos. Scire 2
atque intellegere se, causam peccati facillime mortuis
delegari. Neminem vero tantum pollere, ut invitis
principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnan-
tibus infirma manu plebis bellum concitare et gerere
posset; sed tamen se contentum fore ea poena, quam
sibi ipsi contraxissent.

XXIII. Nocte insequenti legati responsa ad suos 1
referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum
civitatium legati, quae Bellovacorum speculabantur
eventum. Obsides dant, imperata faciunt, excepto 2
Commio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam
committere salutem. Nam superiore anno Titus La- 3
bienus, Caesare in Gallia citeriore ius dicente, cum
Commium comperisset sollicitare civitates et coniura-
tionem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine
ulla perfidia iudicavit comprimi posse. Quem quia 4
non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne temp-
tando cautiorem faceret, Gaium Volusenum Quadratum
misit, qui eum per simulationem colloquii curaret
interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tra-
dit centuriones. Cum in colloquium ventum esset et, 5
ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset,
centurio vel[ut] insueta re permotus vel celeriter a
familiaribus prohibitus Commii conficere hominem non

potuit; graviter tamen primo ictu gladio caput per-
6 cussit. Cum utrimque gladii destricti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant affectum, Gallorum, quod insidiis cognitis plura, quam
7 videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur numquam in conspectum cuiusquam Romani venire.

1 XXIIII. Bellicosissimis gentibus devictis Caesar, cum videret nullam iam esse civitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret, sed non nullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad praesens imperium evitandum, plures in partes exercitum dimittere con-
2 stituit. M. Antonium quaestorem cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohortibus xxv mittit in diversissimam partem Galliae, quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus erat, satis firmas duas legiones habere existimabat.
3 Titum Labienum ad se evocat; legionem autem xv., quae cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu illorum erant op-
4 pressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum ac fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat adeo fines eius vastare civibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

1 XXV. Cum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset atque omnia caedibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto Labienum cum duabus legioni-
2 *bus in Treveros* mittit, quorum civitas propter Germaniae

vicinitatem cotidianis exercitata bellis cultu et feritate non multum a Germanis differebat neque imperata umquam nisi exercitu coacta faciebat.

XXVI. Interim Gaius Caninius legatus, cum ma- 1
gnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum litteris nuntiisque Durati cognosceret, qui perpetuo in amicitia manserat Romanorum, cum pars quaedam civitatis eius defecisset, ad oppidum Lemonum contendit. Quo cum adventaret atque ex capti- 2
vis certius cognosceret, multis hominum milibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari, neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra posuit loco munito. Dumnacus, cum 3
appropinquare Caninium cognosset, copiis omnibus ad legiones conversis castra Romanorum oppugnare instituit. Cum complures dies in oppugnatione consump- 4
sisset et magno suorum detrimento nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius legatus com- 1
plures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat litterisque Gai Canini Rebili fit certior, quae in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus adventu 2
Fabii cognito desperata salute, si tempore eodem coactus esset [et Romanum] et externum sustinere hostem et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumine Ligeri, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias traduxisset. Fabius, etsi 3
nondum in conspectum venerat hostibus neque se Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum 4
copiis ad eundem pontem contendit equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defetigatione equorum in eadem

5 se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, u
erat praeceptum, invaduntque Dumnaci agmen et fu
gientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggress
magna praeda multis interfectis potiuntur. Ita re ben
gesta se recipiunt in castra.

1 XXVIII. Insequente nocte Fabius equites prae
mittit sic paratos, ut confligerent atque omne agme
2 morarentur, dum consequeretur ipse. Cuius praecepti
ut res gereretur, Quintus Atius Varus praefectus equ
tum, singularis et animi et prudentiae vir, suos ho
tatur agmenque hostium consecutus turmas partim id
neis locis disponit, partim equitum proelium committi
3 Confligit audacius equitatus hostium succedentibus sil
peditibus; qui toto agmine subsistentes equitibus sui
4 contra nostros ferunt auxilium. Fit proelium acri ce
tamine. Namque nostri contemptis pridie superati
[que] hostibus, cum subsequi legiones meminissent, e
pudore cedendi et cupiditate per se conficiendi proel
5 fortissime contra pedites proeliabantur, hostesque nih
amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie co
gnoverant, delendi equitatus nostri nacti occasioner
videbantur.

1 XXVIIII. Cum aliquamdiu summa contention
dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esse
equitibus in vicem praesidio, cum repente conferta
2 legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visi
perculsae barbarorum turmae ac perterritae acies ho
stium, perturbato impedimentorum agmine, magno cla
3 more discursuque passim fugae se mandant. At nostr
equites, qui paulo ante cum resistentibus fortissim
conflixerant, laetitia victoriae elati, magno undique cla
more sublato cedentibus circumfusi, quantum equorur
vires ad persequendum dextraeque ad caedendum va
4 lent, tantum eo proelio interficiunt. Itaque ampliu
milibus duodecim aut armatorum aut eorum, qui e
timore arma proiecerant, interfectis omnis multitud
*capitur imp*edimentorum

XXX. Qua ex fuga cum constaret Drappetem 1
Senonem, qui, ut primum defecerat Gallia, collectis
undique perditis hominibus, servis ad libertatem vo-
catis, exsulibus omnium civitatum ascitis, receptis la-
tronibus impedimenta et commeatus Romanorum inter-
ceperat, non amplius hominum milibus ex fuga quinque
collectis provinciam petere, unaque consilium cum eo
Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commen-
tario prima defectione Galliae facere in provinciam
voluisse impetum cognitum est, Caninius legatus cum 2
legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne
detrimento aut timore provinciae magna infamia per-
ditorum hominum latrociniis caperetur.

XXXI. Gaius Fabius cum reliquo exercitu in 1
Carnutes ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo
proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas
sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate 2
submissiores essent futurae, dato vero spatio ac tem-
pore eodem instigante Dumnaco possent concitari.
Qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis 3
civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui 4
saepe vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis
obsidibus veniunt in deditionem, ceteraeque civitates
positae in ultimis Galliae finibus Oceano coniunctae,
quae Aremoricae appellantur, auctoritate adductae
Carnutum adventu Fabii legionumque imperata sine
mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus errans 5
latitansque solus extremas Galliae regiones petere est
coactus.

XXXII. At Drappes unaque Lucterius, cum legi- 1
ones Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine
certa pernicie persequente exercitu putarent provinciae
fines intrare posse nec iam libere vagandi latrocini-
orumque faciendorum facultatem haberent, in finibus
consistunt Cadurcorum. Ibi cum Lucterius apud suos 2
cives quondam integris rebus multum potuisset sem-
perque auctor novorum consiliorum magnam apud

barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat eius, egregie natura loci munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppidanosque sibi coniungit.

1 XXXIII. Quo cum confestim Gaius Caninius venisset animadverteretque, omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo defendente nullo tamen armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripertito cohortibus divisis trina excelsissimo loco castra fecit;
2 a quibus paulatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

1 XXXIIII. Quod cum animadverterent oppidani miserrimaque Alesiae memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret, frumenti rationem esse habendam, constituunt omnium consensu parte ibi relicta copiarum ipsi cum expeditis
2 ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato proxima nocte duobus milibus armatorum relictis reliquos ex oppido Drappes et Lucterius edu-
3 cunt. Hi paucos dies morati ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant, non numquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum
4 adoriuntur. Quam ob causam Gaius Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non possit aut plurimis in locis infirma disponat praesidia.

1 XXXV. Magna copia frumenti comparata considunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido decem milibus, unde paulatim frumentum in oppidum
2 supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur: Drappes castris praesidio cum parte copiarum restitit,

Lucterius agmen iumentorum ad oppidum ducit. Dis- 3
positis ibi praesidiis hora noctis circiter decima sil-
vestribus angustisque itineribus frumentum importare
in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles cas- 4
trorum cum sensissent, exploratoresque missi, quae
gererentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohor-
tibus armatis ex proximis castellis in frumentarios
sub ipsam lucem impetum fecit. Hi repentino malo 5
perterriti diffugiunt ad sua praesidia; quae nostri ut
viderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex
eo numero vivum capi patiuntur. Profugit inde cum 6
paucis Lucterius nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gesta Caninius ex captivis 1
comperit, partem copiarum cum Drappete esse in cas-
tris a milibus non [longe] amplius XII. Qua re ex 2
compluribus cognita, cum intellegeret, fugato duce
altero [perterritos] reliquos facile opprimi posse, magnae
felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex caede refu-
gisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium
Drappeti perferret. Sed in experiundo cum periculum 3
nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites,
summae velocitatis homines, ad castra hostium prae-
mittit; ipse legionem unam in trina castra distribuit,
alteram secum expeditam ducit. Cum propius hostis 4
accessisset, ab exploratoribus, quos praemiserat, co-
gnoscit, castra eorum, ut barbarorum fere consuetudo
est, relictis locis superioribus ad ripas esse fluminis
demissa, at Germanos equitesque imprudentibus omni-
bus de improviso advolasse proeliumque commisisse.
Qua re cognita legionem armatam instructamque ad- 5
ducit. Ita repente omnibus ex partibus signo dato
loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani
equitesque signis legionis visis vehementissime proeli-
antur. Confestim cohortes undique impetum faciunt 6
omnibusque aut interfectis aut captis magna praeda
potiuntur. Capitur ipse eo proelio Drappes.

XXXVII. Caninius felicissime re gesta sine ullo 1

paene militis vulnere ad obsidendos oppidanos reve titur externoque hoste deleto, cuius timore ant dividere praesidia et munitione oppidanos circumda prohibitus erat, opera undique imperat administra
2 Venit eodem cum suis copiis postero die Gaius Fabi partemque oppidi sumit ad obsidendum.

1 XXXVIII. Caesar interim M. Antonium quae torem cum cohortibus xv in Bellovacis relinquit, qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belg
2 facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit, obsid plures imperat, timentes omnium animos consolatio
3 sanat. Cum in Carnutes venisset, quorum in civita superiore commentario Caesar exposuit initium be esse ortum, quod praecipue eos propter conscientia facti timere animadvertebat, quo celerius civitate timore liberaret, principem sceleris illius et concit
4 torem belli Gutruatum ad supplicium depoposcit. Q etsi ne civibus quidem suis se committebat, tam celeriter omnium cura quaesitus in castra perducitu
5 Cogitur in eius supplicium Caesar contra suam nat ram concursu maximo militum, qui ei omnia pericu et detrimenta belli [a Gutruato] accepta referebar adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretu

1 XXXVIIII. Ibi crebris litteris Caninii fit certio quae de Drappete et Lucterio gesta essent, quoq
2 in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi pa citatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poe esse afficiendam iudicabat, ne universa Gallia non si vires defuisse ad resistendum Romanis, sed constantia putaret, neve hoc exemplo ceterae civitates locoru
3 oportunitate fretae se vindicarent in libertatem, cu omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam es unam aestatem suae provinciae, quam si sustine
4 potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaq Q. Calenum legatum cum legionibus reliquit, qui ius itineribus subsequeretur; ipse cum omni equitatu, qua potest celerrime, ad Caninium contendit.

XXXX. Caesar cum contra exspectationem omni- 1
ı Uxellodunum venisset oppidumque operibus clau-
m animadverteret neque ab oppugnatione recedi
leret ulla condicione posse, magna autem copia
ımenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset,
ua prohibere hostem temptare coepit. Flumen in- 2
ıam vallem dividebat, quae totum paene montem
ıgebat, in quo positum erat praeruptum undique
pidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohi- 3
bat: in infimis enim sic radicibus montis ferebatur,
nullam in partem depressis fossis derivari posset.
at autem oppidanis difficilis et praeruptus eo de- 4
ınsus, ut prohibentibus nostris sine vulneribus ac
riculo vitae neque adire flumen neque arduo se
ipere possent ascensu. Qua difficultate eorum co- 5
ita Caesar sagittariis funditoribusque dispositis, tor-
ntis etiam quibusdam locis contra facillimos de-
nsus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos.

XXXXI. Quorum omnis postea multitudo aqua- 1
rum unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi
ırum, ubi magnus fons aquae prorumpebat ab ea parte,
ae fere pedum trecentorum intervallo fluminis cir-
itu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos 2
m optarent reliqui, Caesar unus videret, e regione
ıs vineas agere adversus montem et aggerem in-
ruere coepit magno cum labore et continua dimica-
ne. Oppidani enim loco superiore decurrunt et 3
ıinus sine periculo proeliantur multosque pertinaciter
ccedentes vulnerant; non deterrentur tamen milites
stri vineas proferre et labore atque operibus loco-
m vincere difficultates. Eodem tempore cuniculos 4
tos ab vineis agunt ad caput fontis, quod genus
eris sine ullo periculo, sine suspicione hostium facere
ebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum LX, 5
llocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem
ae moenibus aequaret (id enim nullis operibus effici
terat), sed quae superare fontis fastigium posset.

6 Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditun
nec sine periculo possent aquari oppidani, non tantu
pecora atque iumenta, sed etiam magna hostium mu
titudo siti consumebatur.

1 XXXXII. Quo malo perterriti oppidani cupa
sebo, pice, scandulis complent; eas ardentes in ope
provolvunt eodemque tempore acerrime proeliantu
ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo d
2 terreant Romanos. Magna repente in ipsis operib
flamma exstitit. Quaecumque enim per locum pra
cipitem missa erant, ea vineis et aggere suppress
3 comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milit
contra nostri, quamquam periculoso genere proel
locoque iniquo premebantur, tamen omnia fortissim
4 sustinebant animo. Res enim gerebatur et excels
loco et in conspectu exercitus nostri, magnusq
5 utrimque clamor oriebatur. Ita quam quisque potera
maxime insignis, quo notior testatiorque virtus ess
eius, telis hostium flammaeque se offerebat.

1 XXXXIII. Caesar cum complures suos vulnera
videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes monte
ascendere et simulatione moenium occupandorum cl
2 morem undique iubet tollere. Quo facto perterri
oppidani, cum, quid ageretur in locis reliquis, esse
suspensi, revocant ab impugnandis operibus armat
3 murisque disponunt. Ita nostri fine proelii facto cel
riter opera flamma comprehensa partim restinguun
4 partim interscindunt. Cum pertinaciter resisterent o
pidani, magna etiam parte amissa siti suorum in se
tentia permanerent, ad postremum cuniculis vena
5 fontis intercisae sunt atque aversae. Quo facto repent
perennis exaruit fons tantamque attulit oppidani
salutis desperationem, ut id non hominum consili
sed deorum voluntate factum putarent. Itaque s
necessitate coacti tradiderunt.

1 XXXXIIII. Caesar, cum suam lenitatem cognita
omnibus sciret neque vereretur, ne quid crudelit

naturae videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures consilia inissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui 2
arma tulerant, manus praecidit vitamque concessit, quo testatior esset poena improborum. Drappes, quem 3
captum esse a Caninio docui, sive indignitate et dolore vinculorum sive timore gravioris supplicii paucis diebus cibo se abstinuit atque ita interiit. Eodem tempore 4
Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi, cum in potestatem venisset Epasnacti Arverni (crebro enim 5
mutandis locis multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Caesarem habere), hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus 6
populo Romano, sine dubitatione ulla vinctum ad Caesarem deduxit.

XXXXV. Labienus interim in Treveris equestre 1
proelium facit secundum compluribusque Treveris interfectis et Germanis, qui nullis adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos redigit in suam potestatem, atque in his Surum Aeduum, qui et vir- 2
tutis et generis summam nobilitatem habebat solusque ex Aeduis ad id tempus permanserat in armis.

XXXXVI. Ea re cognita Caesar, cum in omnibus 1
partibus Galliae bene res geri videret iudicaretque, superioribus aestivis Galliam devictam subactamque esse, Aquitaniam numquam adisset, per Publium Crassum quadam ex parte devicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliae est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret aestivorum. Quam rem, sicuti cetera, 2
celeriter feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad Caesarem miserunt obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis ipse equitum praesidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit: quattuor legiones in Belgio collocavit 4
cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio legatis,

duas legiones in Aeduos deduxit, quorum in omni
Gallia summam esse auctoritatem sciebat, duas in
Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem illam
regionem coniunctam Oceano continerent, duas reliquas
in Lemovicum finibus non longe ab Arvernis, ne qua
5 pars Galliae vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse
in provincia moratus, cum celeriter omnes conventus
percucurrisset, publicas controversias cognosset, bene
6 meritis praemia tribuisset (cognoscendi enim maximam
facultatem habebat, quali quisque fuisset animo in to-
tius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque
7 auxiliis provinciae illius), his confectis rebus ad legio-
nes in Belgium se recepit hibernavitque Nemetocennae.

1 XXXXVII. Ibi cognoscit, Commium Atrebatem
2 proelio cum equitatu suo contendisse. Nam cum An-
tonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in
officio esset, Commius, qui post illam vulnerationem,
quam supra commemoravi, semper ad omnes motus pa-
ratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli
quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente
Romanis civitate cum suis equitibus latrociniis se suos-
3 que alebat infestisque itineribus commeatus complures,
qui comportabantur in hiberna Romanorum, inter-
cipiebat.

1 XXXXVIII. Erat attributus Antonio praefectus
equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiber-
naret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum
2 hostium mittit. Volusenus ad eam virtutem, quae
singularis erat in eo, magnum odium Commii adiunge-
bat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Ita-
que dispositis insidiis saepius equites eius aggressus
3 secunda proelia faciebat. Novissime, cum vehementius
contenderetur ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii
cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset,
ille autem fuga vehementi Volusenum produxisset lon-
gius, inimicus homini suorum invocat fidem atque
auxilium, ne sua vulnera per fidem imposita pateren-

tur impunita, conversoque equo se a ceteris incautius
permittit in praefectum. Faciunt hoc idem omnes 4
eius equites paucosque nostros convertunt atque in-
sequuntur. Commius incensum calcaribus equum con- 5
iungit equo Quadrati lanceaque infesta magnis viribus
medium femur traicit Voluseni. Praefecto vulnerato 6
non dubitant nostri resistere et conversis equis hostem
pellere. Quod ubi accidit, complures hostium magno 7
nostrorum impetu perculsi vulnerantur ac partim in
fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod [ubi]
malum dux equi velocitate evitavit, ac sic proelio se-
cundo graviter ab eo vulneratus praefectus, ut vitae
periculum aditurus videretur, refertur in castra. Com- 8
mius autem sive expiato suo dolore sive magna parte
amissa suorum legatos ad Antonium mittit seque et
ibi futurum, ubi praescripserit, et ea facturum, quae
imperarit, obsidibus firmat; unum illud orat, ut timori
suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam
Romani. Cuius postulationem Antonius cum iudi- 9
caret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit,
obsides accepit.

Scio, Caesarem singulorum annorum singulos com- 10
mentarios confecisse; quod ego non existimavi mihi
esse faciendum, propterea quod insequens annus, L.
Paulo, C. Marcello consulibus, nullas habet magno
opere Galliae res gestas. Ne quis tamen ignoraret, 11
quibus in locis Caesar exercitusque eo tempore fuis-
sent, pauca esse scribenda coniungendaque huic com-
mentario statui.

XXXXVIIII. Caesar in Belgio cum hiemaret, unum 1
illud propositum habebat, continere in amicitia civi-
tates, nulli spem aut causam dare armorum. Nihil 2
enim minus volebat, quam sub decessu suo necessita-
tem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, cum exer-
citum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur,

quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo sus-
3 ciperet. Itaque honorifice civitates appellando, prin-
cipes maximis praemiis afficiendo, nulla onera iniun-
gendo defessam tot adversis proeliis Galliam condicione
parendi meliore facile in pace continuit.

1 L. Ipse hibernis peractis contra consuetudinem in
Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut
municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii,
quaestoris sui, commendaverat sacerdotii petitionem.
2 Contendebat enim gratia cum libenter pro homine sibi
coniunctissimo, quem paulo ante praemiserat ad peti-
tionem, tum acriter contra factionem et potentiam pau-
corum, qui M. Antonii repulsa Caesaris decedentis
3 gratiam convellere cupiebant. Hunc etsi augurem prius
factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat,
tamen non minus iustam sibi causam municipia et
colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret,
quod frequentiam atque officium suum Antonio prae-
4 stitissent, simulque se et honorem suum insequentis
anni commendaret, propterea quod insolenter adver-
sarii sui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum
consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem
Caesaris spoliarent, ereptum Ser. Galbae consulatum,
cum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod
sibi coniunctus et familiaritate et consuetudine lega-
tionis esset.

1 LI. Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus
municipiis et coloniis incredibili honore atque amore.
Tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae
2 bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum,
itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat,
3 excogitari poterat. Cum liberis omnis multitudo ob-
viam procedebat, hostiae omnibus locis immolabantur,
tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel
spectatissimi triumphi laetitia praecipi posset. Tanta
erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud
humiliores.

LII. Cum omnes regiones Galliae togatae Caesar 1
percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemeto-
cennam rediit legionibusque ex omnibus hibernis ad
fines Treverorum evocatis eo profectus est ibique exer-
citum lustravit. T. Labienum Galliae praefecit togatae, 2
quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus
petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum
satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem
existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat, Labienum 3
ab inimicis suis sollicitari, certiorque fiebat, id agi
paucorum consiliis, ut interposita senatus auctoritate
aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de
Labieno credidit quicquam neque, contra senatus auc-
toritatem ut aliquid faceret, adduci potuit. Iudicabat
enim, liberis sententiis patrum conscriptorum causam
suam facile obtineri. Nam C. Curio tribunus plebis, 4
cum Caesaris causam dignitatemque defendendam sus-
cepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor
armorum Caesaris laederet, quoniam Pompei dominatio
atque arma non minimum terrorem foro inferrent,
discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret:
fore eo facto liberam et sui iuris civitatem. Neque 5
hoc tantum pollicitus est, sed etiam SC per dis-
cessionem facere coepit; quod ne fieret, consules ami-
cique Pompei evicerunt atque ita rem morando dis-
cusserunt.

LIII. Magnum hoc testimonium senatus erat uni- 1
versi conveniensque superiori facto. Nam Marcellus
proximo anno, cum impugnaret Caesaris dignitatem,
contra legem Pompei et Crassi rettulerat ante tempus
ad senatum de Caesaris provinciis, sententiisque dictis
discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem digni-
tatem ex Caesaris invidia quaerebat, senatus frequens in
alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi 2
inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores
pararent necessitates, quibus cogi posset senatus id
probare, quod ipsi constituissent.

1 LIIII. Fit deinde senatus consultum, ut ad bel-
lum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a
C. Caesare mitteretur; neque obscure duae legiones
2 uni detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam,
quam ad Caesarem miserat confectam ex dilectu pro-
vinciae Caesaris, eam tamquam ex suo numero dedit.
3 Caesar tamen, cum de voluntate minime dubium esset
adversariorum suorum, Pompeio legionem remisit et
suo nomine quintam decimam, quam in Gallia citeriore
habuerat, ex senatus consulto iubet tradi; in eius
locum tertiam decimam legionem in Italiam mittit,
quae praesidia tueretur, ex quibus praesidiis quinta
4 decima deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna:
C. Trebonium cum legionibus IIII in Belgio collocat,
5 C. Fabium cum totidem in Aeduos deducit. Sic enim
existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum
maxima virtus, Aedui, quorum auctoritas summa esset,
exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.

1 LV. Quo cum venisset, cognoscit, per C. Marcel-
lum consulem legiones duas ab se remissas, quae ex
senatus consulto deberent ad Parthicum bellum duci,
Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse.
2 Hoc facto quamquam nulli erat dubium, quidnam
contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia pa-
tienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinquere-
tur iure potius disceptandi quam belli gerendi.

INDEX NOMINUM.

(Romanorum hominum nomina ex nominibus gentilibus digesta sunt.)

L

M

N

R

T

II.

C. IULI CAESARIS

COMMENTARII

DE

BELLO CIVILI.

C. IULI CAESARIS
DE BELLO CIVILI
COMMENTARIUS PRIMUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCV.] I. Res in Italia, Africa, Gallia gestae.

De litteris Caesaris non refertur ad senatum, qui aperte favet Pompeio. Senatus consulta in Caesarem fiunt. Provinciae Pompeianis decernuntur, tota Italia delectus habentur, c. I—VI. Caesar frustra pacem servare conatus auctis suis copiis omni ora marituma Italiae — maxime Corfinio oppido — a Ravenna ad Brundisium potitur, unde Pompeius obsessus ab eo Dyrrachium traicit, c. VII—XXVIIII. Ex Pompeianis M. Cotta a Valerio legato Caesaris eicitur ex Sardinia. item M. Cato ab C. Curione ex Sicilia, P. Attius Varus in Africa resistit L. Aelio Tuberoni [Q. Tulli Ciceronis legato], c. XXX. XXXI. Caesar postquam Romae in senatu de pace egit frustraque legatos ad Pompeium mittendos censuit, in Galliam ulteriorem proficiscitur. Ubi cum Massilia ei portas clausisset, eam oppugnat, c. XXXII—XXXVI.

II. Bellum in Hispania cum Afranio et Petreio gestum.

Caesar C. Trebonio et D. Bruto ad Massiliam relictis C. Fabio legato praemisso ipse in Hispaniam contendit, quam L. Afranius et M. Petreius legati Pompei obtinebant, c. XXXVII. XXXVIII. Cum his pluribus proeliis certat, maxime ad Ilerdam, c. XXXVIIII—LII. Rebus prospere gestis Pompeianorum animi confirmantur; Caesar strenue resistit, c. LIII—LV. — Interea proelio navali Massilienses a D. Bruto vincuntur, c. LVI—LVIII. — Fortuna subito mutata Caesar, postquam aliquot Hispaniae populi ab Afranio desciverunt, cum hoc et Petreio prospere pugnat, c. LVIIII—LXX. Dum Caesar sine proelio victoriam se reportaturum sperat et ab adversariis de ducum vita

atque de pace cum eo agitur, Petreius partem Caesarianorum perfide trucidat, Caesar Pompeianos salvos dimittit, c. LXXI—LXXVII. Afraniani omnis generis inopia pressi castra relinquunt; in itinere impediuntur ab Caesare et ad deditionem coguntur, c. LXXVIII—LXXXV. Caesar partem exercitus hostium statim, reliquos postea dimittit, c. LXXXVI. LXXXVII.

1 I. Litteris a Gaio Caesare consulibus redditis, aegre
ab his impetratum est summa tribunorum plebis conten-
tione, ut in senatu recitarentur; ut vero ex litteris ad se-
2 natum referretur, impetrari non potuit. Referunt consu-
les de republica [in civitate]. L. Lentulus consul senatui
reique publicae se non defuturum pollicetur, si audacter
3 ac fortiter sententias dicere velint; sin Caesarem respi-
ciant atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fece-
rint temporibus, se sibi consilium capturum neque senatus
auctoritati obtemperaturum; habere se quoque ad Caesa-
4 ris gratiam atque amicitiam receptum. In eandem sen-
tentiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo reipubli-
cae non deesse, si senatus sequatur; si cunctetur atque
agat lenius, nequiquam eius auxilium, si postea velit, se-
natum imploraturum.

1 II. Haec Scipionis oratio, quod senatus in urbe habe-
batur Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompei mitti
2 videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo
M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere
ante de ea re ad senatum referri, quam delectus tota Ita-
lia habiti et exercitus conscripti essent, quo praesidio
3 tuto et libere senatus, quae vellet, decernere auderet; ut
M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas provin-
cias proficisceretur, ne qua esset armorum causa: timere
Caesarem ereptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius
periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius
4 videretur; ut M. Rufus, qui sententiam Calidii paucis fere
mutatis rebus sequebatur. Hi omnes convicio L. Lentuli
5 consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Ca-
lidii pronuntiaturum se omnino negavit, Marcellus perter-
6 ritus conviciis a sua sententia discessit. Sic vocibus con-
sulis, terrore praesentis exercitus, minis amicorum Pom-

pei plerique compulsi inviti et coacti Scipionis sententiam
secuntur: uti ante certam diem Caesar exercitum dimit-
tat; si non faciat, eum adversus rempublicam facturum
videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni ple- 7
bis. Refertur confestim de intercessione tribunorum.
Dicuntur sententiae graves; ut quisque acerbissime cru- 8
delissimeque dixit, ita [quam] maxime ab inimicis Caesa-
ris conlaudatur.

III. Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt eius 1
ordinis, a Pompeio evocantur. Laudat Pompeius atque
in posterum confirmat, segniores castigat atque incitat.
Multi undique ex veteribus Pompei exercitibus spe prae- 2
miorum atque ordinum evocantur, multi ex duabus legio-
nibus, quae sunt traditae a Caesare, accersuntur. Com- 3
pletur urbs et [ius] comitium tribunis, centurionibus, evo-
catis. Omnes amici consulum, necessarii Pompei atque 4
eorum, qui veteres inimicitias cum Caesare gerebant, in
senatum coguntur; quorum vocibus et concursu terren- 5
tur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque vero libere
decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso censor, 6
sese iturum ad Caesarem, item L. Roscius praetor, qui
de his rebus eum doceant; sex dies ad eam rem confi-
ciendam spatii postulant. Dicuntur etiam ab nonnullis 7
sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur, qui volunta-
tem senatus ei proponant.

IIII. Omnibus his resistitur omnibusque oratio con- 1
sulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres ini-
micitiae Caesaris incitant et dolor repulsae. Lentulus 2
aeris alieni magnitudine et spe exercitus ac provincia-
rum et regum appellandorum largitionibus movetur, se-
que alterum fore Sullam inter suos gloriatur, ad quem
summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciae 3
atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine par-
titurum cum Pompeio arbitrabatur, simul iudiciorum me-
tus, adulatio atque ostentatio sui et potentium, qui in
republica iudiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pom- 4
peius, ab inimicis Caesaris incitatus et quod neminem
dignitate secum exaequari volebat, totum se ab eius ami-

citia averterat et cum communibus inimicis in gratiam
redierat, quorum ipse maximam partem illo adfinitatis
5 tempore iniunxerat Caesari; simul infamia duarum legio-
num permotus, quas ab itinere Asiae Syriaeque ad suam
potentiam dominatumque converterat, rem ad arma de-
duci studebat.

1 V. His de causis aguntur omnia raptim atque tur-
bate. Nec docendi Caesaris propinquis eius spatium da-
tur, nec tribunis plebis sui periculi deprecandi neque
etiam extremi iuris intercessione retinendi [, quod L. Sulla
2 reliquerat,] facultas tribuitur, sed de sua salute septimo
die cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi superio-
ribus temporibus tribuni plebis *post* octo denique menses
3 variarum actionum respicere ac timere consuerant. Decur-
ritur ad illud extremum atque ultimum senatus consul-
tum, quo nisi paene in ipso urbis incendio atque in despe-
ratione omnium salutis [latorum audacia] numquam ante
descensum est: dent operam consules, praetores, tribuni
plebis, quique *pro* coss. *sint* ad urbem, ne quid respublica
4 detrimenti capiat. Haec SCto perscribuntur a. d. VII. Id.
Ian. Itaque V primis diebus, quibus haberi senatus po-
tuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto
comitiali et de imperio Caesaris et de amplissimis viris,
tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur.
5 Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis seseque ad Cae-
sarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennae expecta-
batque suis lenissimis postulatis responsa, si qua hominum
aequitate res ad otium deduci posset.

1 VI. Proximis diebus habetur extra urbem senatus.
Pompeius eadem illa, quae per Scipionem ostenderat,
agit; senatus virtutem constantiamque conlaudat; copias
2 suas exponit: legiones habere sese paratas X; praeterea
cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cae-
sarem milites neque iis posse persuaderi, uti eum defen-
3 dant aut sequantur saltem. De reliquis rebus ad senatum
refertur: tota Italia delectus habeatur; Faustus Sulla pro-
pere in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex aerario
4 *Pompeio detur.* Refertur etiam de rege Iuba, ut socius

sit atque amicus; Marcellus vero passurum in praesentia
negat. De Fausto impedit Philippus tribunus plebis. De 5
reliquis rebus senatusconsulta perscribuntur. Provinciae
privatis decernuntur, duae consulares, reliquae praetoriae.
Scipioni obvenit Syria, L. Domitio Gallia. Philippus et Cotta
privato consilio praetereuntur, neque eorum sortes dei-
ciuntur. In reliquas provincias praetores mittuntur. Ne- 6
que expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de
eorum imperio ad populum feratur, paludatique votis
nuncupatis exeunt. Consules, quod ante id tempus accidit 7
nunquam, *clam* ex urbe proficiscuntur, lictoresque ha-
bent in urbe et Capitolio privati contra omnia vetustatis
exempla. Tota Italia delectus habentur, arma imperantur, 8
pecuniae a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur, omnia
divina humanaque iura permiscentur.

VII. Quibus rebus cognitis Caesar apud milites con- 1
tionatur. Omnium temporum iniurias inimicorum in se
commemorat; a quibus deductum ac depravatum Pom-
peium queritur invidia atque obtrectatione laudis suae,
cuius ipse honori et dignitati semper faverit adiutorque
fuerit. Novum in republica introductum exemplum que- 2
ritur, ut tribunicia intercessio armis notaretur atque ob-
primeretur, quae superioribus annis [armis] esset resti-
tuta. Sullam nudata omnibus rebus tribunicia potestate 3
tamen intercessionem liberam reliquisse; Pompeium, qui 4
amissa restituisse videatur bona, etiam, quae ante habue-
rint, ademisse. Quotienscumque sit decretum, darent 5
operam magistratus, ne quid respublica detrimenti cape-
ret, qua voce et quo senatusconsulto populus Romanus ad
arma sit vocatus, factum in perniciosis legibus, in vi tri-
bunicia, in secessione populi, templis locisque editioribus
occupatis; atque haec superioris aetatis exempla expiata
Saturnini atque Gracchorum casibus docet; quarum rerum
illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem [: nulla lex
promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio
facta]. Hortatur, cuius imperatoris ductu VIIII annis rem- 6
publicam felicissime gesserint plurimaque proelia secunda
fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut

eius existimationem dignitatemque ab inimicis defendant.
7 Conclamant legionis XIII., quae aderat, milites — hanc
enim initio tumultus evocaverat; reliquae nondum vene-
rant —, sese paratos esse imperatoris sui tribunorumque
plebis iniurias defendere.

1 VIII. Cognita militum voluntate Ariminum cum ea
legione proficiscitur ibique tribunos plebis, qui ad eum
confugerant, convenit; reliquas legiones ex hibernis evo-
2 cat et subsequi iubet. Eo L. Caesar adolescens venit,
cuius pater Caesaris erat legatus. Is reliquo sermone con-
fecto, cuius rei causa venerat, habere se a Pompeio ad
3 eum privati officii mandata demonstrat: Velle Pompeium
se Caesari purgatum, ne ea, quae reipublicae causa egerit,
in suam contumeliam vertat. Semper se reipublicae com-
moda privatis necessitudinibus habuisse potiora. Caesa-
rem quoque pro sua dignitate debere et studium et ira-
cundiam suam reipublicae dimittere neque adeo graviter
irasci inimicis, ut, cum illis nocere se speret, reipublicae
4 noceat. Pauca eiusdem generis addit cum excusatione
Pompei coniuncta. Eadem fere atque eisdem verbis prae-
tor Roscius agit cum Caesare sibique Pompeium comme-
morasse demonstrat.

1 VIIII. Quae res etsi nihil ad levandas iniurias perti-
nere videbantur, tamen idoneos nactus homines, per quos
ea, quae vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque,
quoniam Pompei mandata ad se detulerint, ne graventur
sua quoque ad eum postulata deferre, si parvo labore ma-
gnas controversias tollere atque omnem Italiam metu
2 liberare possint. Sibi semper primam reipublicae fuisse
dignitatem vitaque potiorem. Doluisse se, quod populi
Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis ex-
torqueretur, ereptoque semenstri imperio in urbem retra-
heretur, cuius absentis rationem haberi proximis comi-
3 tiis populus iussisset. Tamen hanc iacturam honoris sui
reipublicae causa aequo animo tulisse; cum litteras ad se-
natum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id
4 quidem impetravisse. Tota Italia delectus haberi, retineri
legiones II, quae ab se simulatione Parthici belli sint ab-

ductae, civitatem esse in armis. Quonam haec omnia nisi
ad suam perniciem pertinere? Sed tamen ad omnia se 5
descendere paratum atque omnia pati reipublicae causa.
Proficiscatur Pompeius in suas provincias, ipsi exercitus
dimittant, discedant in Italia omnes ab armis, metus e
civitate tollatur, libera comitia atque omnis respublica
senatui populoque Romano permittatur. Haec quo facilius 6
certisque condicionibus fiant et iureiurando sanciantur,
aut ipse propius accedat aut se patiatur accedere; fore,
uti per colloquia omnes controversiae componantur.

X. Acceptis mandatis Roscius a Caesare Capuam per- 1
venit ibique consules Pompeiumque invenit; postulata
Caesaris renuntiat. Illi deliberata *re* respondent scripta- 2
que ad eum mandata remittunt, quorum haec erat summa:
Caesar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exer- 3
citus dimitteret; quae si fecisset, Pompeium in Hispanias
iturum. Interea, quoad fides esset data, Caesarem factu- 4
rum, quae polliceretur, non intermissuros consules Pom-
peiumque delectus.

XI. Erat iniqua condicio postulare, ut Caesar Arimino 1
excederet atque in provinciam reverteretur, ipsum et
provincias et legiones alienas tenere; exercitum Caesaris
velle dimitti, delectus habere; polliceri, se in provinciam 2
iturum, neque, ante quem diem iturus sit, definire, ut, si
peracto consulatu Caesaris non profectus esset, nulla ta-
men mendacii religione obstrictus videretur; tempus vero 3
colloquio non dare neque accessurum polliceri magnam
pacis desperationem adferebat. Itaque ab Arimino M. An- 4
tonium cum cohortibus V Arretium mittit; ipse Arimini
cum duabus [legionibus] subsistit ibique delectum ha-
bere instituit; Pisaurum, Fanum, Anconam singulis co-
hortibus occupat.

XII. Interea certior factus, Iguvium Thermum prae- 1
torem cohortibus V tenere, oppidum munire, omniumque
esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem, Curionem
cum tribus cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat,
mittit. Cuius adventu cognito diffisus municipii voluntati 2
Thermus cohortes ex urbe reducit et profugit. Milites

in itinere ab eo discedunt ac domum revertuntur. Curio
3 summa omnium voluntate Iguvium recipit. Quibus rebus
cognitis confisus municipiorum voluntatibus Caesar cohortes legionis XIII. ex praesidiis deducit Auximumque proficiscitur; quod oppidum Attius cohortibus introductis tenebat delectumque toto Piceno circummissis senatoribus habebat.

1 XIII. Adventu Caesaris cognito decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt; docent, sui iudicii rem non esse; neque se neque reliquos municipes pati posse C. Caesarem imperatorem, bene de republica meritum, tantis rebus gestis oppido moenibusque prohiberi:
2 proinde habeat rationem posteritatis et periculi sui. Quorum oratione permotus Varus praesidium, quod intro-
3 duxerat, ex oppido educit ac profugit. Hunc ex primo ordine pauci Caesaris consecuti milites consistere coëge-
4 runt. Commisso proelio deseritur a suis Varus; nonnulla pars militum domum discedit; reliqui ad Caesarem perveniunt, atque una cum iis deprensus L. Pupius, primi pili centurio, adducitur, qui hunc eundem ordinem in
5 exercitu Cn. Pompei antea duxerat. At Caesar milites Attianos conlaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias seque eorum facti memorem fore pollicetur.

1 XIIII. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror invasit, ut, cum Lentulus consul ad aperiendum aerarium venisset ad pecuniam Pompeio ex senatusconsulto proferendam, protinus aperto sanctiore aerario ex urbe profugeret. Caesar enim adventare iam iamque et
2 adesse eius equites falso nuntiabantur. Hunc Marcellus
3 collega et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas a Caesare acceptas in Apulia hibernorum
4 causa disposuerat. Delectus circa urbem intermittuntur; nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuae primum sese confirmant et colligunt delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, *ad forum* productos Lentulus *spe* libertatis confirmat at-

que his equos adtribuit et se sequi iussit; quos postea 5
monitus ab suis, quod ea rēs omnium iudiciō reprehen-
debatur, circum familias conventus Campaniae custodiae
causa distribuit. *

XV. Auximo Caesar progressus omnem agrum Pi- 1
cenum percurrit. Cunctae earum regionum praefecturae
libentissimis animis eum recipiunt exercitumque eius
omnibus rebus iuvant. Etiam Cingulo, quod oppidum 2
Labienus constituerat suaque pecunia exaedificaverat, ad
eum legati veniunt, quaeque imperaverit, se cupidissime
facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea 3
legio XII. Caesarem consequitur. Cum his duabus Ascu-
lum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther
X cohortibus tenebat; qui Caesaris adventu cognito pro-
fugit ex oppido cohortesque secum abducere conatus
magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum 4
paucis incidit in Vibullium Rufum missum a Pompeio in
agrum Picenum confirmandorum hominum causa. A quo
factus Vibullius certior, quae res in Piceno gererentur,
milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis 5
regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus
Pompeianis; in his Camerino fugientem Lucilium Hirrum
cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio habuerat, ex-
cipit; quibus coactis XIII efficit. Cum his ad Domitium 6
Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit Cae-
saremque adesse cum legionibus duabus nuntiat. Domitius 7
per se circiter XX cohortes Alba, ex Marsis et Paelignis,
finitimis ab regionibus coēgerat.

XVI. Recepto Asculo expulsoque Lentulo Caesar con- 1
quiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui
iubet; ipse unum diem ibi rei frumentariae causa mo-
ratus Corfinium contendit. Eo cum venisset, cohortes V 2
praemissae a Domitio ex oppido pontem fluminis inter-
rumpebant, qui erat ab oppido milia passum circiter III.
Ibi cum antecursoribus Caesaris proelio commisso cele- 3
riter Domitiani a ponte repulsi se in oppidum receperunt.
Caesar legionibus transductis ad oppidum constitit iuxta- 4
que murum castra posuit.

1 XVII. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam
peritos regionum magno proposito praemio cum litteris
mittit, qui petant atque orent, ut sibi subveniat: Caesa-
rem duobus exercitibus et locorum angustiis facile inter-
2 cludi posse frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se
cohortesque amplius XXX magnumque numerum senato-
rum atque equitum Romanorum in periculum esse ven-
3 turum. Interim suos cohortatus tormenta in muris dispo-
nit certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit;
4 militibus in contione agros ex suis possessionibus polli-
cetur, quaterna in singulos iugera et pro rata parte cen-
turionibus evocatisque.

1 XVIII. Interim Caesari nuntiatur, Sulmonenses, quod
oppidum a Corfinio VII milium intervallo abest, cupere
ea facere, quae vellet, sed a Q. Lucretio senatore et At-
tio Paeligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium
2 praesidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis
XIII. cohortibus V. Sulmonenses, simul atque signa no-
stra viderunt, portas aperuerunt universique, et oppidani
3 et milites, obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucre-
tius et Attius de muro se deiecerunt. Attius ad Antonium
deductus petit, ut ad Caesarem mitteretur. Antonius cum
cohortibus et Attio eodem die, quo profectus erat, rever-
4 titur. Caesar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit
Attiumque incolumem dimisit. Caesar primis diebus
castra magnis operibus munire et ex finitumis municipiis
frumentum comportare reliquasque copias expectare in-
5 stituit. Eo triduo legio VIII. ad eum venit cohortesque
ex novis Galliae delectibus XXII equitesque ab rege No-
rico circiter CCC. Quorum adventu altera castra ad al-
teram oppidi partem ponit; his castris Curionem praefecit.
6 Reliquis diebus oppidum vallo castellisque circumvenire
instituit. Cuius operis maxima parte effecta, eodem fere
tempore missi a Pompeio revertuntur.

1 XVIIII. Litteris perlectis Domitius dissimulans in
concilio pronunciat, Pompeium celeriter subsidio ven-
turum, hortaturque eos, ne animo deficiant, quaeque usui
2 ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcano cum

paucis familiaribus suis colloquitur consiliumque fugae
capere constituit. Cum vultus Domitii cum oratione non 3
consentiret atque omnia trepidantius timidiusque ageret,
quam superioribus diebus consuesset, multumque cum
suis consiliandi causa secreto praeter consuetudinem col-
loqueretur, concilia convontusque hominum fugeret, res
diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim 4
rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum
non esse, neque suo consilio aut voluntate Domitium se
in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua fuisset
facultas, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri 5
posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

XX. Divulgato Domitii consilio milites, qui erant Cor- 1
finii, prima vesperi secessionem faciunt atque ita inter
se per tribunos militum centurionesque atque honestis-
simos sui generis conlocuntur: obsideri se a Caesare; 2
opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum
Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proie-
ctis omnibus fugae consilium capere: debere se suae sa-
lutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire in- 3
cipiunt eamque oppidi partem, quae munitissima videretur,
occupant, tantaque inter eos dissensio existit, ut manum
conserere atque armis dimicare conentur; post paulo ta- 4
men internuntiis ultro citroque missis, quae ignorabant,
de L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque omnes uno con- 5
silio Domitium productum in publicum circumsistunt et
custodiunt legatosque ex suo numero ad Caesarem mit-
tunt: sese paratos esse portas aperire, quaeque imperave-
rit, facere et L. Domitium vivum eius potestati tradere.

XXI. Quibus rebus cognitis Caesar, etsi magni inter- 1
esse arbitrabatur, quam primum oppido potiri cohortes-
que ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus
aut animi confirmatione aut falsis nuntiis commutatio fie-
ret voluntatis, quod saepe in bello parvis momentis ma-
gni casus intercederent, tamen veritus, ne militum in- 2
troitu et nocturni temporis licentia oppidum diriperetur,
eos, qui venerant, collaudat atque in oppidum dimittit,
portas murosque adservari iubet. Ipse *in* iis operibus, 3

quae facere instituerat, milites disponit, non certis spa-
tiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo,
sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter
4 se atque omnem munitionem expleant; tribunos militum
et praefectos circummittit atque hortatur, non solum ab
eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum oc-
5 cultos exitus adservent. Neque vero tam remisso ac lan-
guido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte con-
6 quieverit. Tanta erat summae rerum expectatio, ut alius
in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis
Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis
accideret, qui quosque eventus exciperent.

1 XXII. Quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de
muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur: velle,
2 si sibi fiat potestas, Caesarem convenire. Facta potestate
ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites
3 discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. Cum
eo de salute sua *agit*, orat atque obsecrat, ut sibi parcat,
veteremque amicitiam commemorat Caesarisque in se be-
4 neficia exponit, quae erant maxima: quod per eum in
collegium pontificum venerat, quod provinciam Hispaniam
ex praetura habuerat, quod in petitione consulatus erat
5 sublevatus. Cuius orationem Caesar interpellat: se non
maleficii causa ex provincia egressum, sed uti se a con-
tumeliis inimicorum defenderet, ut tribunos plebis [in
ea re] ex civitate expulsos in suam dignitatem restitueret,
ut se et populum Romanum factione paucorum oppres-
6 sum in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus
Lentulus, ut in oppidum reverti liceat, petit: quod de sua
salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suam spem
solatio; adeo esse perterritos nonnullos, ut suae vitae du-
rius consulere cogantur. Facta potestate discedit.

1 XXIII. Caesar, ubi luxit, omnes senatores senato-
rumque liberos, tribunos militum equitesque Romanos ad
2 se produci iubet. Erant quinque ordinis *senatorii*, L. Do-
mitius, P. Lentulus Spinther, L. Caecilius Rufus, Sex.
Quintilius Varus quaestor, L. Rubrius; praeterea filius
Domiti aliique complures adulescentes et magnus nume-

rus equitum Romanorum et decurionum, quos ex muni-
cipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a con- 3
tumeliis militum conviciisque prohibet; pauca apud eos
loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit
pro suis in eos maximis beneficiis; dimittit omnes inco-
lumes. HS LX, quod advexerat Domitius atque in publico 4
deposuerat, adlatum ad se ab IIviris Corfiniensibus Do-
mitio reddit, ne continentior in vita hominum quam in
pecunia fuisse videatur, etsi eam pecuniam publicam esse
constabat datamque a Pompeio in stipendium. Milites 5
Domitianos sacramentum apud se dicere iubet atque eo
die castra movet iustumque iter conficit VII omnino dies
ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum,
Frentanorum, Larinatium in Apuliam pervenit.

XXIIII. Pompeius his rebus cognitis, quae erant ad 1
Corfinium gestae, Luceria proficiscitur Canusium atque
inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis dele- 2
ctibus ad se cogi iubet; servos, pastores armat atque iis
equos adtribuit; ex his circiter CCC equites conficit. L. 3
Manlius praetor Alba cum cohortibus sex profugit, Ruti-
lius Lupus praetor Tarracina cum tribus; quae procul
equitatum Caesaris conspicatae, cui praeerat Vibius Cu-
rius, relicto praetore signa ad Curium transferunt atque
ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullae co- 4
hortes in agmen Caesaris, aliae in equites incidunt. Re-
ducitur ad eum deprensus ex itinere N. Magius Cremona,
praefectus fabrum Cn. Pompei. Quem Caesar ad eum re- 5
mittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas col-
loquendi non fuerit, atque ipse Brundisium sit venturus,
interesse reipublicae et communis salutis, se cum Pom-
peio colloqui; neque vero idem profici longo itineris spa-
tio, cum per alios condiciones ferantur, ac si coram de
omnibus condicionibus disceptetur.

XXV. His datis mandatis Brundisium cum legionibus 1
VI pervenit, veteranis III et reliquis, quas ex novo delectu
confecerat atque in itinere compleverat; Domitianas enim 2
cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Repe-
rit, consules Dyrrhachium profectos cum magna parte

exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus
3 viginti; neque certum inveniri poterat, obtinendine Brundisii causa ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare extremis Italiae partibus regionibusque Graeciae in potestate baberet atque ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia navium ibi restitisset,
4 veritusque ne ille Italiam dimittendam non existimaret, exitus administrationesque Brundisini portus inpedire in-
5 stituit. Quorum operum haec erat ratio. Qua fauces erant angustissimae portus, moles atque aggerem ab utraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat vadosum
6 mare. Longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices quoque versus pedum
7 XXX e regione molis conlocabat. Has quaternis ancoris
8 ex IIII angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatisque alias deinceps pari magnitudine
9 rates iungebat. Has terra atque aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur; a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis pro-
10 tegebat; in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

1 XXVI. Contra haec Pompeius navis magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat easque multis tormentis et omni genere telorum completas ad opera Caesaris appellebat, ut rates perrumperet atque opera disturbaret. Sic cotidie utrimque eminus fundis, sagittis
2 reliquisque telis pugnabatur. Atque haec Caesar ita administrabat, ut condiciones pacis dimittendas non existimaret; ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atque ea res saepe temptata etsi impetus eius consiliaque tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseverandum
3 putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scriboni Libonis, mittit ad eum colloquii causa; mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; *inprimis,* ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postu-

lat; magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit 4
potestas facta, fore, ut aequis condicionibus ab armis dis-
cedatur; cuius rei magnam partem laudis atque existima-
tionis ad Libonem perventuram, si illo auctore atque
agente ab armis sit discessum. Libo a conloquio Canini 5
digressus ad Pompeium proficiscitur. Paulo post renun-
tiat, quod consules absint, sine illis non posse agi de
compositione. Ita saepius rem frustra temptatam Caesar 6
aliquando dimittendam sibi iudicat et de bello agendum.

XXVII. Prope dimidia parte operis a Caesare effecta 1
diebusque in ea re consumptis VIIII, naves a consulibus
Dyrrhachio remissae, quae priorem partem exercitus eo
deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius sive 2
operibus Caesaris permotus sive etiam, quod ab initio Ita-
lia excedere constituerat, adventu navium profectionem
parare incipit, et quo facilius impetum Caesaris tardaret, 3
ne sub ipsa profectione milites oppidum inrumperent,
portas obstruit, vicos plateasque inaedificat, fossas trans-
versas viis praeducit atque ibi sudes stipitesque praea-
cutos defigit. Haec levibus cratibus terraque inaequat. 4
aditus autem atque itinera duo, quae extra murum ad
portum ferebant, maximis defixis trabibus atque eis prae-
acutis praesepit. His paratis rebus milites silentio naves 5
conscendere iubet, expeditos autem ex evocatis, sagitta-
riis funditoribusque raros in muro turribusque disponit.
Hos certo signo revocare constituit, cum omnes milites 6
naves conscendissent, atque iis expedito loco actuaria
navigia relinquit.

XXVIII. Brundisini Pompeianorum militum iniuriis 1
atque ipsius Pompei contumeliis permoti Caesaris rebus
favebant. Itaque cognita Pompei profectione concursan- 2
tibus illis atque in ea re occupatis vulgo ex tectis signifi-
cabant. Per quos re cognita Caesar scalas parari milites-
que armari iubet, ne quam rei gerendae faculatem dimit-
tat. Pompeius sub noctem navis solvit. Qui erant in muro 3
custodiae causa conlocati, eo signo, quod convenerat, re-
vocantur notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites 4
positis scalis muros ascendunt, sed moniti a Brundisinis,

ut vallum caecum fossasque caveant, subsistunt et longo
itinere ab his circumducti ad portum perveniunt duasque
naves cum militibus, quae ad moles Caesaris adhaeserant,
scaphis lintribusque reprehendunt, reprehensas excipiunt.
1 XXVIIII. Caesar, etsi ad spem conficiendi negotii
maxime probabat coactis navibus mare transire et Pompeium sequi, priusquam ille sese transmarinis auxiliis
confirmaret, tamen eius rei moram temporisque longinquitatem timebat, quod omnibus coactis navibus Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ademerat.
2 Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliae
Picenique et a freto naves essent expectandae. Id propter
3 anni tempus longum atque impeditum videbatur. Interea
veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum
erat altera maximis beneficiis Pompei devincta, auxilia,
equitatum parari, Galliam Italiamque temptari se absente
nolebat.
1 XXX. Itaque in praesentia Pompei sequendi rationem omittit, in Hispaniam proficisci constituit, duumviris
municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant
2 Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam
cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem
pro praetore cum legionibus II; eundem, cum Siciliam
recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet.
Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato; Africam
3 sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se
Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua
sponte Cottam ex oppido eiciunt. Ille perterritus, quod
omnem provinciam consentire intellegebat, ex Sardinia in
4 Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres
reficiebat, novas civitatibus imperabat. Haec magno studio agebat. In Lucanis Bruttiisque per legatos suos civium Romanorum delectus habebat, equitum peditumque
5 certum numerum a civitatibus Siciliae exigebat. Quibus
rebus paene perfectis adventu Curionis cognito queritur
in contione, sese proiectum ac proditum a Cn. Pompeio,
qui omnibus rebus imparatissimis non necessarium bel-
*lum suscepi*sset et ab se reliquisque in senatu interroga-

tus omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmavisset. Haec in contione questus ex provincia fugit.

XXXI. Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, 1
Curio Siciliam cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, 2
cum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus protinus ex fuga in Africam pervenerat atque eam sua sponte vacuam occupaverat delectuque habito duas legiones effecerat, hominum et locorum notitia et usu eius provinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex praetura eam
provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam navibus 3
Tuberonem portu atque oppido prohibet neque adfectum valitudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis ancoris excedere eo loco cogit.

XXXII. His rebus confectis Caesar, ut reliquum tem- 1
pus a labore intermitteretur, milites in proxima munici-
pia deducit; ipse ad urbem proficiscitur. Coacto senatu 2
iniurias inimicorum commemorat. Docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed expectato legitimo tempore consulatus eo fuisse contentum, quod omnibus
civibus pateret. Latum ab x tribunis plebis contra- 3
dicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante et pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio; qui si improbasset, cur ferri passus esset? si probasset, cur
se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam propo- 4
nit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse fa-
cturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui, quod 5
ab altero postularent, in se recusarent atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere.
Iniuriam in eripiendis legionibus praedicat, crudelitatem 6
et insolentiam in circumscribendis tribunis plebis; condiciones a se latas, expetita colloquia et denegata com-
memorat. Pro quibus rebus hortatur ac postulat, ut rem- 7
publicam suscipiant atque una secum administrent. Sin timore defugiant, illis se oneri non futurum et per se

8 rempublicam administraturum. Legatos ad Pompeium de
compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod
in senatu Pompeius paulo ante dixisset, ad quos legati
mitterentur, his auctoritatem attribui timoremque eorum,
9 qui mitterent, significari. Tenuis atque infirmi haec animi
videri. Se vero, ut operibus anteire studuerit, sic iustitia
et aequitate velle superare.

1 XXXIII. Probat rem senatus de mittendis legatis;
sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timo-
ris causa pro se quisque id munus legationis recusabat.
2 Pompeius enim discedens ab urbe in senatu dixerat, eo-
dem se habiturum loco, qui Romae remansissent et qui
3 in castris Caesaris fuissent. Sic triduum disputationibus
excusationibusque extrahitur. Subicitur etiam L. Metel-
lus tribunus plebis ab inimicis Caesaris, qui hanc rem
distrahat reliquasque res, quascumque agere instituerit,
4 impediat. Cuius cognito consilio Caesar frustra diebus
aliquot consumptis, ne reliquum tempus amittat, infectis
iis, quae agere destinaverat, ab urbe proficiscitur atque
in ulteriorem Galliam pervenit.

1 XXXIIII. Quo cum venisset, cognoscit, missum *in
Hispaniam* a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis
2 ante diebus Corfinio captum ipse dimiserat; profectum
item Domitium ad occupandam Massiliam navibus actua-
riis septem, quas Igili et in Cosano a privatis coactas ser-
3 vis, libertis, colonis suis compleverat; praemissos etiam
legatos Massilienses domum, nobiles adulescentes, quos ab
urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cae-
saris officia veterum suorum beneficiorum in eos memo-
4 riam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massilienses
portas Caesari clauserant; Albicos, barbaros homines, qui
in eorum fide antiquitus erant montesque supra Massiliam
5 incolebant, ad se vocaverant; frumentum ex finitimis re-
gionibus atque ex omnibus castellis in urbem convexerant;
armorum officinas in urbe instituerant; muros, portas,
classem reficiebant.

1 XXXV. Evocat ad se Caesar Massilia XV primos. Cum
his agit, ne initium inferendi belli ab Massiliensibus oria-

tur: debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius
quam unius hominis voluntati obtemperare. Reliqua, 2
quae ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur,
commemorat. Cuius orationem legati domum referunt 3
atque ex auctoritate haec Caesari renuntiant: Intellegere
se, divisum esse populum Romanum in duas partes. Ne-
que sui iudicii neque suarum esse virium discernere, utra
pars iustiorem habeat causam. Principes vero esse ea- 4
rum partium Cn. Pompeium et C. Caesarem, patronos
civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et
Helviorum publice iis concesserit, alter bello victos Sal-
lyas adtribuerit vectigaliaque auxerit. Quare paribus eo- 5
rum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere de-
bere et neutrum eorum contra alterum iuvare aut urbe
aut portibus recipere.

XXXVI. Haec dum inter eos aguntur, Domitius na- 1
vibus Massiliam pervenit atque ab iis receptus urbi prae-
ficitur; summa ei belli administrandi permittitur. Eius 2
imperio classem quoque versus dimittunt; onerarias na-
ves, quas ubique possunt, deprehendunt atque in por-
tum deducunt, parum clavis aut materia atque armamen-
tis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utun-
tur; frumenti quod inventum est, in publicum conferunt; 3
reliquas merces commeatusque ad obsidionem urbis, si
accidat, reservant. Quibus iniuriis permotus Caesar le- 4
giones tres Massiliam adducit; turres vineasque ad op-
pugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero
XII facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus 5
XXX, a qua die materia caesa est, adductisque Massiliam,
his D. Brutum praeficit, C. Trebonium legatum ad op-
pugnationem Massiliae relinquit.

XXXVII. Dum haec parat atque administrat, C. Fa- 1
bium legatum cum legionibus III, quas Narbone circum-
que ea loca hiemandi causa disposuerat, in Hispaniam
praemittit celeriterque saltus Pyrenaeos occupari iubet,
qui eo tempore ab L. Afranio legato praesidiis teneban-
tur. Reliquas legiones, quae longius hiemabant, sub- 2
sequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita cele- 3

ritate praesidium ex saltu deiecit magnisque itineribus ad
exercitum Afranii contendit.

1 XXXVIII. Adventu L. Vibullii Rufi, quem a Pompeio
missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et Pe-
treius et Varro, legati Pompei, quorum unus Hispaniam
citeriorem *tribus legionibus, alter ulteriorem* a saltu Ca-
stulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana
Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum
2 obtinebat, officia inter se partiuntur, uti Petreius ex Lu-
sitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium
proficiscatur, Varro cum iis, quas habebat, legionibus
3 omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus consti-
tutis equites auxiliaque toti Lusitaniae a Petreio, Celtibe-
riae, Cantabris barbarisque omnibus, qui ad Oceanum
4 pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis celeri-
ter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit, constitu-
untque communi consilio, bellum ad Ilerdam propter
ipsius loci opportunitatem gerere.

1 XXXVIIII. Erant, ut supra demonstratum est, legiones
Afranii III, Petrei duae, praeterea scutatae [citerioris pro-
vinciae] et cetratae [ulterioris Hispaniae] cohortes cir-
citer LXXX equitumque [utriusque provinciae] circiter
2 V milia. Caesar legiones in Hispaniam praemiserat [ad]
VI [milia]. Auxilia peditum V milia, equitum III milia
omnibus superioribus bellis habuerat et parem ex Gallia
numerum, quam ipse pacaverat, nominatim ex omnibus
civitatibus nobilissimo quoque evocato; huc optimi gene-
ris hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam pro-
3 vinciam adtingunt, *adiecerat* . . . Audierat, Pompeium
per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere
confestimque esse venturum. Simul a tribunis militum
centurionibusque mutuas pecunias sumpsit; has exercitui
4 distribuit. Quo facto duas res consecutus est, quod pi-
gnore animos centurionum devinxit et largitione militum
voluntates redemit.

1 XXXX. Fabius finitimarum civitatum animos litteris
nuntiisque temptabat. In Sicore flumine pontes effecerat
duos distantes inter se milia passuum quattuor. His pon-

tibus pabulatum mittebat, quod ea, quae citra flumen fu-
erant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere 2
atque eadem de causa Pompeiani exercitus duces facie-
bant, crebroque inter se equestribus proeliis contende-
bant. Huc cum cotidiana consuetudine egressae pabula- 3
toribus praesidio propiore *ponte* legiones Fabianae duae
flumen transissent impedimentaque et omnis equitatus
sequeretur, subito vi ventorum et aquae magnitudine pons
est interruptus et reliqua multitudo equitum interclusa.
Quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere atque crati- 4
bus, quae flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afra-
nius, quem oppido castrisque coniunctum habebat, legio-
nes III equitatumque omnem traiecit duabusque Fabianis
occurrit legionibus. Cuius adventu nuntiato L. Plancus, 5
qui legionibus praeerat, necessaria re coactus, locum
capit superiorem diversamque aciem in duas partes con-
stituit, ne ab equitatu circumveniri posset. Ita congres- 6
sus impari numero magnos impetus legionum equitatus-
que sustinet. Commisso ab equitibus proelio signa legio- 7
num duarum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C.
Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat suspica-
tus, fore id, quod accidit, ut duces adversariorum occa-
sione et beneficio fortunae ad nostros opprimendos ute-
rentur. Quarum adventu proelium dirimitur ac suas uter-
que legiones reducit in castra.

XXXXI. Eo biduo Caesar cum equitibus DCCCC, quos 1
sibi praesidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui
fuerat tempestate interruptus, paene erat refectus: hunc
nocte perfici iussit. Ipse cognita locorum natura ponti 2
castrisque praesidio sex cohortis reliquit atque omnia im-
pedimenta et postero die omnibus copiis, triplici instru-
cta acie, ad Ilerdam proficiscitur et sub castris Afranii
constitit et ibi paulisper sub armis moratus facit aequo
loco pugnandi potestatem. Potestate facta Afranius co-
pias educit et in medio colle sub castris constituit. Cae- 3
sar ubi cognovit, per Afranium stare, quo minus proelio
dimicaretur, ab infimis radicibus montis intermissis cir-
citer passibus CCCC castra facere constituit et, ne in 4

opere faciundo milites repentino hostium incursu exter-
rerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit,
quod eminere et procul videri necesse erat, sed a fronte
5 contra hostem pedum xv fossam fieri iussit. Prima et
secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, per-
manebat; post hos opus in occulto a III. acie fiebat. Sic
omne prius est perfectum, quam intellegeretur, ab Afra-
6 nio castra muniri. Sub vesperum Caesar intra hanc fos-
sam legiones reducit atque ibi sub armis proxima nocte
conquiescit.

1 XXXXII. Postero die omnem exercitum intra fossam
continet et, quod longius erat agger petendus, in prae-
sentia similem rationem operis instituit singulaque latera
castrorum singulis attribuit legionibus munienda fossas-
que ad eandem magnitudinem perfici iubet; reliquas le-
2 giones in armis expeditas contra hostem constituit. Afra-
nius Petreiusque terrendi causa atque operis impediendi
copias suas ad infimas montis radices producunt et proe-
lio lacessunt, neque idcirco Caesar opus intermittit,
confisus praesidio legionum trium et munitione fossae.
3 Illi non diu commorati nec longius ab infimo colle pro-
4 gressi copias in castra reducunt. Tertio die Caesar
vallo castra communit, reliquas cohortes, quas in supe-
rioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se traduci
iubet.

1 XXXXIII. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum
collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, pla-
nicies circiter passum CCC, atque in hoc fere medio spatio
2 tumulus erat paulo editior; quem si occupavisset Caesar
et communisset, ab oppido et ponte et commeatu omni,
quem in oppidum contulerant, se interclusurum adver-
3 sarios confidebat. Hoc sperans legiones III ex castris
educit acieque in locis idoneis instructa unius legionis
antesignanos procurrere atque eum tumulum occupare
4 iubet. Qua re cognita celeriter, quae in statione pro
castris erant Afrani cohortes, breviore itinere ad eundem
5 occupandum locum mittuntur. Contenditur proelio et,
quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repel-

luntur atque aliis summissis subsidiis terga vertere seque ad signa legionum recipere coguntur.

XXXXIIII. Genus erat pugnae militum illorum, ut 1 magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent; si premerentur, pedem referre et 2 loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaro quodam genere pugnae adsuefacti; quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteraverit, ut multum earum regionum consuetudine moveatur. Haec 3 tum ratio nostros perturbavit insuetos huius generis pugnae: circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis arbitrabantur; ipsi autem suos ordines servare neque ab signis discedere neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque perturbatis antesignanis legio, quae in eo cornu 4 constiterat, locum non tenuit atque in proximum collem sese recepit.

XXXXV. Caesar paene omni acie perterrita, quod 1 praeter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos legionem nonam subsidio ducit; hostem insolenter atque acriter nostros insequentem subprimit rursusque terga vertere seque ad oppidum Ilerdam recipere et sub muro consistere cogit. Sed nonae legionis milites 2 elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti longius fugientes, in locum iniquum progrediuntur et sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda, succedunt. Hinc se recipere cum vellent, rursus 3 illi ex loco superiore nostros premebant. Praeruptus lo- 4 cus erat, utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructae cohortes eum locum explerent, ut neque subsidia a lateribus submitti neque equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem 5 declivis locus tenui fastigio vergebat in longitudinem passuum circiter CCCC. Hac nostris erat receptus, quod eo 6 incitati studio inconsultius processerant; hoc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo et quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos

mitteretur. Tamen virtute et patientia nitebantur atque
7 omnia vulnera sustinebant. Augebatur illis copia, atque
ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur,
8 ut integri defessis succederent. Hoc idem Caesar facere
cogebatur, ut summissis in eundem locum cohortibus defessos reciperet.

1 XXXXVI. Hoc cum esset modo pugnatum continenter
horis quinque, nostrique gravius a multitudine premerentur, consumptis omnibus telis gladiis destrictis impetum
adversus montem in cohortis faciunt paucisque deiectis
2 reliquos sese convertere cogunt. Submotis sub murum
cohortibus ac nonnulla parte propter terrorem in oppi-
3 dum compulsis facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis atque
inferioribus locis constiterat, tamen summa in iugum
virtute conititur atque inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario
4 certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIIII., qui propter eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat; vulneran-
5 tur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Caecilius, primi pili centurio, et praeter eum centuriones IIII.
milites amplius CC.

1 XXXXVII. Sed haec eius diei praefertur opinio, ut
2 se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani,
quod, cum esse omnium iudicio inferiores viderentur,
comminus tam diu stetissent et nostrorum impetum sustinuissent et initio locum tumulumque tenuissent, quae
causa pugnandi fuerat, et nostros primo congressu terga
3 vertere coëgissent; nostri autem, quod iniquo loco atque
impari congressi numero quinque horis proelium sustinuissent, quod montem gladiis destrictis ascendissent, quod
ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent
4 atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro
quo pugnatum est, magnis operibus munierunt praesidiumque ibi posuerunt.

1 XXXXVIII. Accidit etiam repentinum incommodum

biduo, quo haec gesta sunt. Tanta enim tempestas cori-
tur, ut numquam illis locis maiores aquas fuisse consta-
ret. Tum autem ex omnibus montibus nives proluit ac 2
summas ripas fluminis superavit pontisque ambo, quos
C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quae res magnas 3
difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra enim, ut
supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo,
Sicorim et Cingam, spatio milium xxx, neutrum horum
transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis con-
tinebantur. Neque civitates, quae ad Caesaris amicitiam 4
accesserant, frumentum supportare, neque ii, qui pabu-
latum longius progressi erant, interclusi fluminibus re-
verti, neque maximi commeatus, qui ex Italia Galliaque
veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus erat 5
autem difficillimum, quo neque frumenta in hibernis
erant neque multum a maturitate aberant, ac civitates
exinanitae, quod Afranius paene omne frumentum ante
Caesaris adventum Ilerdam convexerat, reliqui si quid
fuerat, Caesar superioribus diebus consumpserat; pecora, 6
quod secundum poterat esse inopiae subsidium, propter
bellum finitimae civitates longius removerant. Qui erant 7
pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos levis ar-
maturae Lusitani peritique earum regionum cetrati cite-
rioris Hispaniae consectabantur; quibus erat proclive
tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut
sine utribus ad exercitum non eant.

XXXXVIIII. At exercitus Afrani omnium rerum ab- 1
undabat copia. Multum erat frumentum provisum et con-
vectum superioribus temporibus, multum ex omni pro-
vincia comportabatur; magna copia pabuli suppetebat.
Harum omnium rerum facultates sine ullo periculo pons 2
Ilerdae praebebat et loca trans flumen integra, quo om-
nino Caesar adire non poterat.

L. Hae permanserunt aquae dies complures. Cona- 1
tus est Caesar reficere pontes, sed nec magnitudo flumi-
nis permittebat neque ad ripam dispositae cohortes ad-
versariorum perfici patiebantur; quod illis prohibere erat 2
facile cum ipsius fluminis natura atque aquae magnitu-

dine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum
3 locum tela iaciebantur; atque erat difficile eodem tem
pore rapidissimo flumine opera perficere et tela vitare.

1 LI. Nuntiatur Afranio, magnos commeatus, qui ite
habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. Veneran
eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis car
ris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo
2 Erant praeterea cuiusque generis hominum milia circite
VI cum servis liberisque; sed nullus ordo, nullum im
perium certum, cum suo quisque consilio uteretur atqu
omnes sine timore iter facerent, usi superiorum tempo
3 rum atque itinerum licentia. Erant complures honest
adulescentes, senatorum filii et ordinis equestris; eran
legationes civitatum; erant legati Caesaris. Hos omne
4 flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omn
equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte profici
scitur inprudentesque ante missis equitibus adgreditur
Celeriter sese tamen Galli equites expediunt proeliumqu
5 committunt. Ii, dum pari certamine res geri potuit, ma
gnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi sign
legionum appropinquare coeperunt, paucis amissis ses
6 in proximos montes conferunt. Hoc pugnae tempus ma
gnum attulit nostris ad salutem momentum: nacti enim
spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sun
eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atqu
impedimentorum non magnus numerus.

1 LII. His tamen omnibus annona crevit; quae fer
res non solum inopia praesentis, sed etiam futuri tempo
2 ris timore ingravescere consuevit. Iamque ad denario
L in singulos modios annona pervenerat, et militum vire
inopia frumenti deminuerat, atque incommoda in die
3 augebantur; et tam paucis diebus magna erat rerum fact
commutatio ac se fortuna inclinaverat, ut nostri magn
inopia necessariarum rerum conflictarentur, illi omnibu
4 abundarent rebus superioresque haberentur. Caesar ii
civitatibus, quae ad eius amicitiam accesserant, quo
minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad

longinquiores civitates dimittebat; ipse praesentem ino-
piam, quibus poterat subsidiis, tutabatur.

LIII. Haec Afranius Petreiusque et eorum amici ple- 1
niora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant.
Multa rumor adfingebat, ut paene bellum confectum vi-
deretur. Quibus litteris nuntiisque Romam perlatis, ma- 2
gni domum concursus ad Afranium magnaeque gratula-
tiones fiebant; multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficisce-
bantur, alii, ut principes talem nuntium attulisse, alii, ne
eventum belli expectasse aut ex omnibus novissimi ve-
nisse viderentur.

LIIII. Cum in his angustiis res esset atque omnes 1
viae ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur
nec pontes perfici possent, imperat militibus Caesar, ut
naves faciant, cuius generis eum superioribus annis usus
Britanniae docuerat. Carinae ac prima statumina levi 2
materia fiebant; reliquum corpus navium viminibus con-
textum coriis integebatur. Has perfectas carris iunctis 3
devehit noctu milia passuum a castris XXII militesque his
navibus flumen transportat continentemque ripae collem
improviso occupat. Hunc celeriter, priusquam ab adver- 4
sariis sentiatur, communit. Huc legionem postea transi-
cit atque ex utraque parte pontem instituit, biduo per-
ficit. Ita commeatus et, qui frumenti causa processerant, 5
tuto ad se recipit et rem frumentariam expedire incipit.

LV. Eodem die equitum magnam partem flumen tra- 1
iecit. Qui inopinantis pabulatores et sine ullo dissipatos
timore adgressi magnum numerum iumentorum atque
hominum intercipiunt cohortibusque cetratis subsidio
missis scienter in duas partes sese distribuunt, alii ut
praedae praesidio sint, alii ut venientibus resistant atque
eos propellant, unamque cohortem, quae temere ante ce- 2
teras extra aciem procurrerat, seclusam ab reliquis cir-
cumveniunt atque interficiunt incolumesque cum magna
praeda eodem ponte in castra revertuntur.

LVI. Dum haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses 1
usi L. Domitii consilio navis longas expediunt numero
XVII, quarum erant XI tectae. Multa huc minora navigia 2

addunt, ut ipsa multitudine nostra classis terreatur. Ma-
gnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de
quibus supra demonstratum est, imponunt atque hos
3 praemiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi depo-
scit naves Domitius atque has colonis pastoribusque, quos
4 secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructa
classe magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus
praeerat D. Brutus. Hae ad insulam, quae est contra
Massiliam, stationes obtinebant.

1 LVII. Erat multo inferior numero navium Brutus;
sed electos ex omnibus legionibus fortissimos viros, an-
tesignanos, centuriones, Caesar ei classi adtribuerat, qui
2 sibi id muneris depoposcerant. Hi manus ferreas atque
harpagones paraverant magnoque numero pilorum, tra-
gularum reliquorumque telorum se instruxerant. Ita co-
gnito hostium adventu suas naves ex portu educunt, cum
3 Massiliensibus confligunt. Pugnatum est utrimque fortis-
sime atque acerrime: neque multum Albici nostris vir-
tute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in
4 armis; atque hi modo digressi *a* Massiliensibus recentem
eorum pollicitationem animis continebant, pastoresque
indomiti spe libertatis excitati sub oculis domini suam
probare operam studebant.

1 LVIII. Ipsi Massilienses et celeritate navium et scien-
tia gubernatorum confisi nostros eludebant impetusque
eorum decipiebant et, quoad licebat latiore uti spatio,
producta longius acie circumvenire nostros aut pluribus
navibus adoriri singulas aut remos transcurrentes deter-
2 gere, si possent, contendebant; cum propius erat neces-
sario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificiis
3 ad virtutem montanorum confugiebant. *Nostri* cum mi-
nus exercitatis remigibus minusque peritis gubernato-
ribus utebantur, qui repente ex onerariis navibus erant
producti neque dum etiam vocabulis armamentorum co-
gnitis, tum etiam tarditate et gravitate navium impe-
diebantur: factae enim subito ex humida materia non
4 eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus
comminus pugnandi daretur, aequo animo singulas binis

navibus obiciebant atque iniecta manu ferrea et retenta utraque nave diversi pugnabant atque in hostium naves transcendebant, et magno numero Albicorum et pastorum interfecto partem navium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo 5
die naves Massiliensium cum iis, quae sunt captae, intereunt VIIII.

LVIIII. Hoc primum Caesari ad Ilerdam nuntiatur; 1
simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi per- 2
territi virtute equitum minus libere, minus audacter vagabantur, alias non longo a castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur, alias longiore circuitu custodias stationesque equitum vitabant, aut aliquo accepto detrimento aut procul equitatu viso ex medio itinere proiectis sarcinis fugiebant. Postremo 3
et plures intermittere dies et praeter consuetudinem omnium noctu constituerant pabulari.

LX. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant 1
cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses 2
et Iacetani et Ausetani et paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Hiberum attingunt, insequuntur. Petit 3
ab his omnibus, ut se frumento iuvent. Pollicentur atque omnibus undique conquisitis iumentis in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum co- 4
gnito civitatis consilio et signa ex statione transfert. Magna celeriter commutatio rerum. Perfecto ponte, ma- 5
gnis quinque civitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multae longinquiores civitates ab Afranio desciscunt et Caesaris amicitiam sequuntur.

LXI. Quibus rebus perterritis animis adversariorum 1
Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum XXX in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret vadumque in eo flumine efficeret. His paene effectis magnum in timorem Afranius 2

Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque
intercluderentur, quod multum Caesar equitatu valebat.
Itaque constituunt ipsi *his* locis excedere et in Celtibe-
3 riam bellum transferre. Huic consilio subfragabatur
etiam illa res, quod, ex duobus contrariis generibus quae
superiore bello cum Sertorio steterant civitates, victae
nomen atque imperium absentis Pompei timebant, quae
in amicitia manserant, magnis adfectae beneficiis eum di-
ligebant, Caesaris autem erat in barbaris nomen obscu-
4 rius. Hic magnos equitatus magnaque auxilia expectabant
5 et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc
inito consilio toto flumine Hibero naves conquirere et
Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad
6 Hiberum miliaque passuum a castris aberat XXX. Ad
eum locum fluminis navibus iunctis pontem imperant fieri
legionesque duas flumen Sicorim traducunt, castra mu-
niunt vallo pedum XII.

1 LXII. Qua re per exploratores cognita summo labore
militum Caesar continuato diem noctemque opere in flu-
mine avertendo huc iam reduxerat rem, ut equites, etsi
difficulter atque aegre fiebat, possent tamen atque au-
2 derent flumen transire, pedites vero tantummodo humeris
ac summo pectore extarent et cum altitudine aquae tum
etiam rapiditate fluminis ad transeundum inpedirentur.
3 Sed tamen eodem fere tempore pons in Hibero prope
effectus nuntiabatur et in Sicori vadum reperiebatur.

1 LXIII. Iam vero eo magis illi maturandum iter ex-
istimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdae
praesidio relictis omnibus copiis Sicorim transeunt et
cum duabus legionibus, quas superioribus diebus tra-
2 duxerant, castra iungunt. Relinquebatur Caesari nihil,
nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et
carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut
multo breviore itinere illi ad Hiberum pervenire possent.
3 Equites ab eo missi flumen transeunt et, cum de tertia
vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente
sese ad novissimum agmen ostendunt et magna multitu-
dine circumfusa morari atque iter impedire incipiunt.

LXIIII. Prima luce ex superioribus locis, quae Cae- 1
saris castris erant coniuncta, cernebantur, equitatus no-
stri proelio novissimos illorum premi vehementer ac
nonnumquam sustinere extremum agmen atque interrumpi,
alias inferri signa et universarum cohortium impetu no-
stros propelli, dein rursus conversos insequi. Totis vero 2
castris milites circulari et dolere, hostem ex manibus
dimitti, bellum necessario longius duci, centuriones tri-
bunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Cae-
sar certior fieret, ne labori suo neu periculo parceret:
paratos esse sese, posse et audere ea transire flumen,
qua traductus esset equitatus. Quorum studio et vocibus 3
excitatus Caesar, etsi timebat tantae magnitudini fluminis
exercitum obicere, conandum tamen atque experiendum
iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis 4
deligi iubet, quorum aut animus aut vires videbantur
sustinere non posse. Hos cum legione una praesidio ca- 5
stris relinquit; reliquas legiones expeditas educit ma-
gnoque numero iumentorum in flumine supra atque infra
constituto traducit exercitum. Pauci ex his militibus ab- 6
repti vi fluminis ab equitatu excipiuntur ac sublevantur;
interit tamen nemo. Traducto incolumi exercitu copias
instruit triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum 7
fuit in militibus studii, ut milium sex ad iter addito cir-
cuitu magnaque ad vadum fluminis mora interposita eos,
qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei VIIII. con-
sequerentur.

LXV. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio 1
conspexit, nova re perterritus locis superioribus consti-
tit aciemque instruit. Caesar in campis exercitum reficit, 2
ne defessum proelio obiciat; rursus conantes progredi
insequitur et moratur. Illi necessario maturius, quam 3
constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes at-
que a milibus passum V itinera difficilia atque angusta
excipiebant. Hos montes intrare cupiebant, ut equitatum 4
effugerent Caesaris praesidiisque in angustiis collocatis
exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac ti-
more Hiberum copias traducerent. Quod fuit illis conan- 5

dum atque omni ratione efficiendum; sed totius diei pu-
gna atque itineris labore defessi rem in posterum diem
distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit.
1 LXVI. Media circiter nocte iis, qui [ad]aquandi
causa longius a castris processerant, ab equitibus cor-
reptis, fit ab his certior Caesar, duces adversariorum
silentio copias castris educere. Quo cognito signum dari
2 iubet et vasa militari more conclamari. Illi exaudito cla-
more veriti, ne noctu impediti sub onere confligere coge-
rentur aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tene-
rentur, iter supprimunt copiasque in castris continent.
3 Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad ex-
ploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex castris Cae-
saris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci
4 naturam perspiciat. Uterque idem suis renuntiat: V milia
passuum proxima intercedere itineris campestris, inde
excipere loca aspera et montuosa; qui prior has angustias
occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii.
1 LXVII. Disputatur in consilio ab Petreio atque Afra-
nio et tempus profectionis quaeritur. Plerique censebant,
ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri,
2 quam sentiretur. Alii, quod pridie noctu conclamatum
esset in Caesaris castris, argumenti sumebant loco, non
3 posse clam exiri. Circumfundi noctu equitatum Caesaris
atque omnia loca atque itinera obsidere; nocturnaque
proelia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dis-
4 sensione timori magis quam religioni consulere consue-
verit. At lucem multum per se pudorem omnium oculis,
multum etiam tribunorum militum et centurionum prae-
sentiam adferre; quibus rebus coerceri milites et in officio
5 contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu per-
rumpendum: etsi aliquo accepto detrimento, tamen summa
6 exercitus salva locum, quem petant, capi posse. Haec vin-
cit in consilio sententia, et prima luce postridie consti-
tuunt proficisci.
1 LXVIII. Caesar exploratis regionibus albente caelo
omnes copias castris educit magnoque circuitu nullo certo
itinere exercitum ducit. Nam quae itinera ad Hiberum

atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis
tenebantur. Ipsi erant transcendendae valles maximae ac 2
difficillimae, saxa multis locis praerupta iter impediebant,
ut arma per manus necessario traderentur militesque inermi
sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris
conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod 3
eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem
Hibero intercludere et frumento prohibere potuissent.

LXVIIII. Ac primo Afraniani milites visendi causa 1
laeti ex castris procurrebant contumeliosisque vocibus
prosequebantur: necessarii victus inopia coactos fugere
atque ad Ilerdam reverti. Erat enim iter a proposito diversum,
contrariamque in partem iri videbatur. Duces 2
vero eorum consilium suum laudibus ferebant, quod se
castris tenuissent; multumque eorum opinionem adiuvabat,
quod sine iumentis impedimentisque ad iter profectos
videbant, ut non posse inopiam diutius sustinere
confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dex- 3
tram conspexerunt iamque primos superare regionem castrorum
animum adverterunt, nemo erat adeo tardus aut
fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum
putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes 4
copiae paucis praesidio relictis cohortibus exeunt rectoque
ad Hiberum itinere contendunt.

LXX. Erat in celeritate omne positum certamen, utri 1
prius angustias montesque occuparent; sed exercitum
Caesaris viarum difficultates tardabant, Afranii copias
equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab 2
Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores
montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent,
impedimenta totius exercitus cohortisque in castris
relictas servare non possent; quibus interclusis exercitu
Caesaris auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit 3
prior iter Caesar atque ex magnis rupibus nactus planiciem
in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, cum
ab equitatu novissimum agmen premeretur, ante se hostem
videret, collem quendam nactus ibi constitit. Ex eo 4
loco IIII cetratorum cohortis in montem, qui erat in con-

spectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet et mutato itinere iugis Octo-
5 gesam perveniret. Hunc cum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Caesaris in cohortis impetum fecit; nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt omnesque ab eis circumventi in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

1 LXXI. Erat occasio bene gerendae rei. Neque vero id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum undique equitatu, cum in loco aequo atque aperto confligeretur; idque ex omnibus partibus ab eo
2 flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones tribunique militum: Ne dubitaret proelium committere. Omnium
3 esse militum paratissimos animos. Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse: quod suis non subvenissent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incursus sustinerent conlatisque in unum locum signis
4 conferti neque ordines neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio nec sine aqua permanere posset.

1 LXXII. Caesar in eam spem venerat, se sine pugna et sine volnere suorum rem conficere posse, quod re fru-
2 mentaria adversarios interclusisset. Cur etiam secundo proelio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime de se meritos milites? cur denique fortunam periclitaretur? praesertim cum non minus esset imperato-
3 ris consilio superare quam gladio. Movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat; quibus
4 salvis atque incolumibus rem optinere malebat. Hoc consilium Caesaris plerisque non probabatur; milites vero palam inter se loquebantur, quoniam talis occasio victoriae dimitteretur, etiam cum vellet Caesar, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseverat et paulum ex eo loco degreditur, ut timorem adversariis minuat.
5 Petreius atque Afranius oblata facultate in castra sese re-

ferunt. Caesar praesidiis in montibus dispositis omni ad
Hiberum incluso itinere, quam proxime potest hostium
castris, castra communit.

LXXIII. Postero die duces adversariorum perturbati, 1
quod omnem rei frumentariae fluminisque Hiberi spem
dimiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum 2
iter, Ilerdam si reverti vellent, alterum, si Tarraconem
peterent. Haec consiliantibus eis nuntiantur aquatores ab
equitatu premi nostro. Qua re cognita crebras stationes 3
disponunt equitum et cohortium alariarum legionariasque
intericiunt cohortis vallumque ex castris ad aquam ducere
incipiunt, ut intra munitionem et sine timore et sine
stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius 4
atque Afranius partiuntur ipsique perficiundi operis causa
longius progrediuntur.

LXXIIII. Quorum discessu liberam nacti milites col- 1
loquiorum facultatem vulgo procedunt, et quem quisque
in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque
evocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi 2
perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere.
Deinde imperatoris fidem quaerunt, rectene se illi sint
commissuri, et, quod non ab initio fecerint armaque cum
hominibus necessariis et consanguineis contulerint, que-
runtur. His provocati sermonibus fidem ab imperatore 3
de Petrei atque Afranii vita petunt, ne quod in se scelus
concepisse neu suos prodidisse videantur. Quibus con-
firmatis rebus se statim signa translaturos confirmant le-
gatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cae-
sarem mittunt. Interim alii suos in castra invitandi causa 4
adducunt, alii ab suis abducuntur, adeo ut una castra iam
facta ex binis viderentur; compluresque tribuni militum
et centuriones ad Caesarem veniunt seque ei commen-
dant. Idem hoc fit a principibus Hispaniae, quos evoca- 5
verant et secum in castris habebant obsidum loco. Hi
suos notos hospitesque quaerebant, per quem quisque
eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem.
Afranii etiam filius adulescens de sua ac parentis sui sa- 6
lute cum Caesare per Sulpicium legatum agebat. Erant 7

plena laetitia et gratulatione omnia, eorum, qui tanta pe-
ricula vitasse, et eorum, qui sine vulnere tantas res con-
fecisse videbantur, magnumque fructum suae pristinae
lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat, consiliumque
eius a cunctis probabatur.
1 LXXV. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto
opere discedit seque in castra recipit, sic paratus, ut vi-
debatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto et
2 aequo animo ferret. Petreius vero non deserit sese. Ar-
mat familiam: cum hac et praetoria cohorte cetratorum
barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos
suae custodiae causa habere consuerat, improviso ad
vallum advolat, conloquia militum interrumpit, nostros
3 repellit a castris, quos deprendit, interficit. Reliqui coëunt
inter se et repentino periculo exterriti sinistras sagis in-
volvunt gladiosque destringunt, atque ita se a cetratis
equitibusque defendunt castrorum propinquitate confisi
seque in castra recipiunt et ab iis cohortibus, quae erant
in statione ad portas, defenduntur.
1 LXXVI. Quibus rebus confectis flens Petreius mani-
pulos circumit militesque appellat, neu se neu Pompeium
imperatorem suum adversariis ad supplicium tradant, ob-
2 secrat. Fit celeriter concursus in praetorium. Postulat,
ut iurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos
neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consi-
3 lium capturos. Princeps in haec verba iurat ipse; idem
iusiurandum adigit Afranium; subsequuntur tribuni mili-
tum centurionesque; centuriatim producti milites idem
4 iurant. Edicunt, penes quem quisque sit Caesaris miles,
ut producatur: productos palam in praetorio interficiunt.
Sed plerosque ii, qui receperant, celant noctuque per
5 vallum emittunt. Sic terrore oblato a ducibus crudelitas
in supplicio, nova religio iurisiurandi spem praesentis
deditionis sustulit mentesque militum convertit et rem ad
pristinam belli rationem redegit.
1 LXXVII. Caesar, qui milites adversariorum in castra
per tempus colloquii venerant, summa diligentia conquiri
2 *et remitti* iubet. Sed ex numero tribunorum militum

centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt. Quos ille postea magno in honore habuit; centuriones in priores ordines, equites Romanos in tribunicium restituit honorem.

LXXVIII. Premebantur Afraniani pabulatione, aqua- 1
bantur aegre. Frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod dierum XXII ab Ilerda frumentum iussi erant efferre, cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguae et corpora insueta ad onera portanda. Itaque magnus eorum cotidie numerus 2
ad Caesarem perfugiebat. In his erat angustiis res. Sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur, Ilerdam reverti, quod ibi paulum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco 3
aberat longius; quo spatio plures rem posse casus recipere intellegebant. Hoc probato consilio ex castris proficiscuntur. Caesar equitatu praemisso, qui novissimum 4
agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus proeliarentur.

LXXVIIII. Genus erat hoc pugnae. Expeditae cohor- 1
tes novissimum agmen claudebant pluresque in locis campestribus subsistebant. Si mons erat ascendendus, facile 2
ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos ascendentes protegebant; cum vallis aut locus declivis suberat neque ii, qui 3
antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites vero ex loco superiore in aversos tela coniciebant, tum magno erat in periculo res. Relinquebatur, ut, cum eius- 4
modi locis esset appropinquatum, legionum signa consistere iuberent magnoque impetu equitatum repellerent, eo summoto repente incitati cursu sese in vallis universi demitterent, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum 5
auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos superioribus perterritos proeliis in medium reciperent agmen ultroque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur.

1 LXXX. Tali dum pugnatur modo, lente atque pau-
latim proceditur crebroque, ut sint auxilio suis, subsi-
2 stunt; ut tum accidit. Milia enim progressi IIII vehemen-
tiusque peragitati ab equitatu montem excelsum capiunt
ibique una fronte contra hostem castra muniunt neque
3 iumentis onera deponunt. Ubi Caesaris castra posita
tabernaculaque constituta et dimissos equites pabulandi
causa animum adverterunt, sese subito proripiunt hora
circiter sexta eiusdem diei et spem nacti morae discessu
4 nostrorum equitum iter facere incipiunt. Qua re animum
adversa Caesar relictis impedimentis *cum* legionibus sub-
sequitur, praesidio paucas cohortis relinquit; hora X.
subsequi pabulatores equitesque revocari iubet. Celeriter
5 equitatus ad cotidianum itineris officium revertitur. Pu-
gnatur acriter ad novissimum agmen, adeo ut paene terga
convertant, compluresque milites, etiam nonnulli centu-
riones, interficiuntur. Instabat agmen Caesaris atque
universum imminebat.

1 LXXXI. Tum vero neque ad explorandum idoneum
locum castris neque ad progrediendum data facultate
consistunt necessario et procul ab aqua et natura iniquo
2 loco castra ponunt. Sed isdem de causis Caesar, quae
supra sunt demonstratae, proelio non lacessit et eo die
tabernacula statui passus non est, quo paratiores essent
ad insequendum omnes, sive noctu sive interdiu erumpe-
3 rent. Illi animadverso vitio castrorum tota nocte muni-
tiones proferunt castraque castris convertunt. Hoc idem
postero die a prima luce faciunt totumque in ea re diem
4 consumunt. Sed quantum opere processerant et castra
protulerant, tanto aberant ab aqua longius, et praesenti
5 malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi
causa nemo egreditur ex castris; proximo die praesidio
in castris relicto universas ad aquam copias educunt, pa-
6 bulatum emittitur nemo. His eos suppliciis male haberi
Caesar et necessariam subire deditionem quam proelio
decertare malebat. Conatur tamen eos vallo fossaque cir-
cummunire, ut quam maxime repentinas eorum eruptio-
*nes demo*retur; quo necessario descensuros existimabat.

Illi et inopia pabuli adducti, et quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. 7

LXXXII. In his operibus consiliisque biduum consumitur; tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi impediendae reliquae munitionis causa hora circiter VIIII signo dato legiones educunt aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire iubet, aciem instruit: contra opinionem enim militum famamque omnium videri proelium defugisse magnum detrimentum adferebat. Sed eisdem de causis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare vellet, movebatur, atque hoc etiam magis, quod spatii brevitas etiam in fugam coniectis adversariis non multum ad summam victoriae iuvare poterat. Non enim amplius pedum milibus duobus ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant duae; tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta. Si proelium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior proelio non lacessere.
1
2
3
4
5

LXXXIII. Acies erat Afraniana duplex legionum V, tertium in subsidiis locum alariae cohortes obtinebant; Caesaris triplex; sed primam aciem quaternae cohortes ex V legionibus tenebant, has subsidiariae ternae et rursus aliae totidem suae cuiusque legionis subsequebantur; sagittarii funditoresque media continebantur acie, equitatus latera cingebat. Tali instructa acie tenere uterque propositum videbatur: Caesar, ne nisi coactus proelium committeret, ille, ut opera Caesaris impediret. Producitur tum res, aciesque ad solis occasum continentur; inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Caesar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris temptare, si transire possent. Qua re animadversa Caesar Germanos levis armaturae equitumque partem flumen traicit crebrasque in ripis custodias disponit.
1
2
3
4
5

LXXXIIII. Tandem omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquae, lignorum, frumenti inopia, conloquium petunt, et id, si fieri possit, 1

2 semoto a militibus loco. Ubi id a Caesare negatum et,
palam si colloqui vellent, concessum est, datur obsidis
loco Caesari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem
3 Caesar delegit. Audiente utroque exercitu loquitur Afranius:
Non esse aut ipsis aut militibus succensendum,
quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium con-
4 servare voluerint. Sed satis iam fecisse officio satisque
supplicii tulisse. Perpessos omnium rerum inopiam; nunc
vero paene ut feras circummunitos prohiberi aqua, prohi-
beri ingressu, neque corpore dolorem neque animo igno-
5 miniam ferre posse. Itaque se victos confiteri: orare at-
que obsecrare, si qui locus misericordiae relinquatur, ne
ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Haec
quam potest demississime et subiectissime exponit.

1 LXXXV. Ad ea Caesar respondit: Nulli omnium has
partis vel querimoniae vel miserationis minus convenisse.
2 Reliquos enim omnis officium suum praestitisse: *se*, qui
etiam bona condicione, et loco et tempore aequo confli-
gere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia;
exercitum suum, qui iniuria etiam accepta suisque inter-
fectis, quos in sua potestate habuerit, conservarit et texe-
rit; illius denique exercitus milites, qui per se de conci-
lianda pace egerint, qua in re omnium suorum vitae
3 consulendum putarint. Sic omnium ordinum partis in
misericordia constitisse, ipsos duces a pace abhorruisse;
eos neque colloqui neque indutiarum iura servasse et ho-
mines imperitos et per colloquium deceptos crudelissime
4 interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque homi-
num nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat,
uti eo recurrant et id cupidissime petant, quod paulo ante
5 contempserint. Neque nunc se illorum humilitate neque
aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus
opes augeantur suae; sed eos exercitus, quos contra se
6 multos iam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim VI
legiones alia de causa missas in Hispaniam septimamque
ibi conscriptam, neque tot tantasque classis paratas ne-
7 que submissos duces rei militaris peritos. Nihil horum
ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciae provi-

sum, quae propter diuturnitatem pacis nullum auxilium
desiderarit. Omnia haec iam pridem contra se parari: 8
in se novi generis imperia constitui, ut idem ad portas
urbanis praesideat rebus et duas bellicosissimas provin-
cias absens tot annis obtineat; in se iura magistratuum 9
commutari, ne ex praetura et consulatu, ut semper, sed
per paucos probati et electi in provincias mittantur; in
se etiam aetatis excusationem nihil valere, quod superio-
ribus bellis probati ad optinendos exercitus evocentur; in 10
se uno non servari, quod sit omnibus datum semper im-
peratoribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore
aliquo aut certe sine ignominia domum revertantur exer-
citumque dimittant. Quae tamen omnia et se tulisse pa- 11
tienter et esse laturum; neque nunc id agere, ut ab illis
abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile
non sit, sed ne illi habeant, quo contra se uti possint.
Proinde, ut esset dictum, provinciis excederent exerci- 12
tumque dimitterent; si id sit factum, se nociturum ne-
mini. Hanc unam atque extremam esse pacis condicionem.

LXXXVI. Id vero militibus fuit pergratum et iucun- 1
dum, ut ex ipsa significatione cognosci potuit, ut, qui
aliquid iusti incommodi expectavissent, ultro praemium
missionis ferrent. Nam cum de loco et tempore eius rei 2
controversia inferretur, et voce et manibus universi ex
vallo, ubi constiterant, significare coeperunt, ut statim
dimitterentur, neque omni interposita fide firmum esse
posse, si in aliud tempus differretur. Paucis cum esset 3
in utramque partem verbis disputatum, res huc deduci-
tur, ut ei, qui habeant domicilium aut possessionem in Hi-
spania, statim, reliqui ad Varum flumen dimittantur; ne 4
quid eis noceatur, neu quis invitus sacramentum dicere
cogatur, a Caesare cavetur.

LXXXVII. Caesar ex eo tempore, dum ad flumen 1
Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit
etiam, ut, quod quisque eorum in bello amiserit, quae sint
penes milites suos, iis, qui amiserant, restituatur; militi-
bus aequa facta aestimatione pecuniam pro his rebus dis-
solvit. Quascumque postea controversias inter se milites 2

3 habuerunt, sua sponte ad Caesarem in ius adierunt. Pe-
treius atque Afranius cum stipendium ab legionibus paene
seditione facta flagitarentur, cuius illi diem nondum ve-
nisse dicerent, Caesar ut cognosceret, postulatum est, eo-
4 que utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter
tertia exercitus eo biduo dimissa duas legiones suas ante-
cedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se
spatio castra facerent, eique negotio Q. Fufium Calenum
5 legatum praeficit. Hoc eius praescripto ex Hispania ad
Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars ex-
ercitus dimissa est.

C. IULI CAESARIS

DE BELLO CIVILI

COMMENTARIUS SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

I. Oppugnatio et deditio Massiliae. Hispania subacta.

C. Trebonius legatus Caesaris Massiliam undique obsidet, c. I. II. Massilienses ab L. Nasidio Pompeiano adiuti proelio navali a D. Bruto victi, c. III—VII., indutias a Trebonio impetrant, c. VIII—XIII.; quas cum subita eruptione facta operibusque Treboni disiectis violassent, hic celerrime ea reficit eosque in deditionem accipit, c. XIIII—XVI. Interim in Hispania ulteriore M. Terentius Varro legatus Pompei desertus ab suis Caesari se dedit, c. XVII—XX. Caesar absens dictator dictus et Hispaniam omnem et Massiliam in deditionem accipit, c. XXI. XXII.

II. Curionis in Africa res gestae et exitus.

C. Curio Caesaris legatus ad Uticam bene rem gerit contra P. Attium Varum, c. XXIII—XXXVII., sed proelio temere ad Bagradam fl. commisso a Varo et Saburra Iubae regis Numidarum praefecto superatus interficitur, c. XXXVIII—XXXXII. Exercitus reliquiae partim in Siciliam se recipiunt, partim Varo se dedunt, partim a Iuba necantur, c. XXXXIII. XXXXIIII.

I. Dum haec in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui navalibusque, altera ad portam, qua est aditus ex Gallia atque Hispania, ad id mare, quod adiacet ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari adluitur; reliqua quarta est, quae aditum habeat ab terra. Huius quoque spatii pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque hominum mulitudinem ex omni provincia vocat; vimina materiamque comportari iubet. Quibus comparatis rebus aggerem in altitudinem pedum LXXX extruit

1
2
3
4

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium 1
rerum ad bellum apparatus tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullae contextae viminibus vineae
sustinere possent. Asseres enim pedum XII cuspidibus 2
praefixi, atque hi maximis ballistis missi, per IIII ordines
cratium in terra defigebantur. Itaque pedalibus lignis 3
coniunctis inter se porticus integebantur, atque hac agger
inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum 4
LX aequandi loci causa facta item ex fortissimis lignis, convoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus et lapides
defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri 5
atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. Crebrae etiam per Albicos eruptio- 6
nes fiebant ex oppido ignesque aggeri et turribus inferebantur; quae facile nostri milites repellebant, magnisque

ultro illatis detrimentis eos, qui eruptionem fecerant, in
oppidum reiciebant.
1 III. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe
navium XVI, in quibus paucae erant aeratae, L. Domitio
Massiliensibusque subsidio missus freto Siciliae inpru-
2 dente atque inopinante Curione pervehitur adpulsisque
Messanam navibus atque inde propter repentinum terro-
rem principum ac senatus fuga facta ex navalibus eorum
3 unam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naves cursum
Massiliam versus perficit praemissaque clam navicula Do-
mitium Massiliensisque de suo adventu certiores facit
eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe
additis suis auxiliis confligant.
1 IIII. Massilienses post superius incommodum veteres
ad eundem numerum ex navalibus productas navis refe-
cerant summaque industria armaverant — remigum, gu-
2 bernatorum magna copia suppetebat — piscatoriasque
adiecerant atque contexerant, ut essent ab ictu telorum
remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleverunt.
3 Tali modo instructa classe omnium seniorum, matrum
familiae, virginum precibus et fletu excitati, extremo
tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fidu-
4 cia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Com-
muni enim fit vitio naturae, ut in*pro*visis [latitatis] atque
incognitis rebus magis confidamus vehementiusque ex-
terreamur; ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii
5 summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti
idoneum ventum ex portu exeunt et Tauroënta, quod est
castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt ibique
naves expediunt rursusque se ad confligendum animo
confirmant et consilia communicant. Dextra pars adtri-
buitur Massiliensibus, sinistra Nasidio.
1 V. Eodem Brutus contendit aucto navium numero.
Nam ad eas, quae factae erant Arelate per Caesarem, ca-
ptivae Massiliensium accesserant sex. Has superioribus
2 diebus refecerat atque omnibus rebus instruxerat. Itaque
suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos
contemnerent, plenus spei bonae atque animi adversus

eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Treboni atque 3
omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut om-
nis iuventus, quae in oppido remanserat, omnesque su-
perioris aetatis cum liberis atque uxoribus publicisque
custodiis aut ex muro ad caelum manus tenderent, aut
templa deorum immortalium adirent et ante simulacra
proiecti victoriam ab dis exposcerent. Neque erat quis- 4
quam omnium, quin in eius diei casu suarum omnium
fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et ho- 5
nesti ex iuventute et cuiusque aetatis amplissimi nomina-
tim evocati atque obsecrati navis conscenderant, ut, si
quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi
quicquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel do-
mesticis opibus vel externis auxiliis de salute urbis con-
fiderent.

VI. Commisso proelio Massiliensibus res nulla ad 1
virtutem defuit; sed memores eorum praeceptorum, quae
paulo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut
nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur
et, quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita
multo se reliquorum civium fatum antecedere existima-
rent, quibus urbe capta eadem esset belli fortuna pa-
tienda. Diductisque nostris paulatim navibus et arti- 2
ficio gubernatorum *et* mobilitati navium locus dabatur,
et si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus inie-
ctis navem religaverant, undique suis laborantibus suc-
currebant. Neque vero coniuncti Albicis comminus pu- 3
gnando deficiebant neque multum cedebant virtute nostris.
Simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa te-
lorum multa nostris [de improviso] inprudentibus atque
impeditis vulnera inferebant. Conspicataeque naves tri- 4
remes duae navem D. Bruti, quae ex insigni facile agno-
sci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant.
Sed tantum re provisa Brutus celeritate navis enisus est,
ut parvo momento antecederet. Illae adeo graviter inter 5
se incitatae conflixerunt, ut vehementissime utraque ex
concursu laborarent, altera vero praefracto rostro tota
collabefieret. Qua re animadversa, quae proximae ei loco 6

ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum
faciunt celeriterque ambas deprimunt.
1 VII. Sed Nasidianae naves nullo usui fuerunt cele-
riterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus
patriae aut propinquorum praecepta ad extremum vitae
2 periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium
nulla desiderata est; ex Massiliensium classe V sunt de-
pressae, IIII captae, una cum Nasidianis profugit; quae
3 omnes citeriorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis
una praemissa Massiliam huius nuntii perferendi gratia
cum iam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo
effudit, et re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab
4 hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses ta-
men nihilo secius ad defensionem urbis reliqua apparare
coeperunt.
1 VIII. Est animadversum ab legionariis, qui dextram
partem operis administrabant, ex crebris hostium eru-
ptionibus magno sibi esse praesidio posse, si ibi pro
castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecis-
sent. Quam primo ad repentinos incursus humilem par-
2 vamque fecerunt. Huc se referebant; hinc, si qua maior
oppresserat vis, propugnabant; hinc ad repellendum et
prosequendum hostem procurrebant. Patebat haec quo-
que versus pedes XXX, sed parietum crassitudo pedes V.
3 Postea vero, ut est rerum omnium magister usus, homi-
num adhibita sollertia inventum est, magno esse usui
posse, si haec esset in altitudinem turris elata. Id hac
ratione perfectum est.
1 VIIII. Ubi turris altitudo perducta est ad contabula-
tionem, eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum
extrema parietum structura tegerentur, ne quid emine-
2 ret, ubi ignis hostium adhaeresceret. Hanc [in] super con-
tignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum
est, latericulo adstruxerunt supraque eum locum II tigna
transversa iniecerunt non longe ab extremis parietibus,
quibus suspenderent eam contignationem, quae turri te-
gimento esset futura, supraque ea tigna directo transver-
3 sas trabes iniecerunt easque axibus religaverunt. Has

paulo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt, ut esset, ubi tegimenta praependere possent ad defendendos ictus ac repellendos, cum inter eam contignationem parietes extruerentur; eamque con- 4
tabulationem summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium nocere posset, centonesque insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis immissa tabulationem perfringerent aut saxa ex catapultis latericium discuterent.
Storias autem ex funibus ancorariis tres in longitudinem 5
parietum turris latas IIII pedes fecerunt easque ex tribus partibus, quae ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim praependentes religaverunt; quod unum genus tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento traici posse. Ubi vero ea pars turris, quae erat 6
perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt; turris tectum per se ipsum pressionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere coeperunt. Ubi, quantum storiarum demissio 7
patiebatur, tantum elevarant, intra haec tegimenta abditi atque muniti parietes lateribus extruebant rursusque alia pressione ad aedificandum sibi locum expediebant.
Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item 8
ut primo tecta extremis lateribus instruebant exque ea contignatione rursus summam contabulationem storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac periculo sex 9
tabulata extruxerunt fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

X. Ubi ex ea turri, quae circum essent opera, tueri 1
se posse confisi sunt, musculum pedes LX longum ex materia bipedali, quem a turri latericia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt; cuius musculi haec erat forma. Duae primum trabes in solo aeque 2
longae distantes inter se pedes IIII collocantur inque eis columellae pedum in altitudinem V defiguntur. Has inter 3
se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quae musculi tegendi causa ponant, collocentur. Eo super tigna bipedalia iniciunt eaque laminis clavisque religant.
Ad extremum musculi tectum trabesque extremas qua- 4

dratas regulas IIII patentis digitos defigunt, quae lateres,
5 qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigate
atque ordinatim structo *tecto*, ut trabes erant in capre-
olis collocatae, lateribus lutoque musculus, ut ab igni,
6 qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. Super
lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua inmissa la-
teres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidi-
7 bus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus
omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt subitoque
inopinantibus hostibus machinatione navali, phalangis sub-
iectis, ad turrim hostium admovent, ut aedificio iungatur.
1 XI. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam
maxima possunt, vectibus promovent praecipitataque
muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiae
sustinet, et quidquid incidit, fastigio musculi elabitur.
2 Id ubi vident, mutant consilium: cupas taeda ac pice re-
fertas incendunt easque de muro in musculum devolvunt.
Involutae labuntur, delapsae a lateribus longuriis furcis-
3 que ab opere removentur. Interim sub musculo milites
vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta
continebantur, convellunt. Musculus ex turri latericia
a nostris telis tormentisque defenditur; hostes ex muro
ac turribus submoventur; non datur libera muri defen-
4 dendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quae
suberat, turri subductis repentina ruina pars eius turris
concidit, pars reliqua consequens procumbebat, cum ho-
stes urbis direptione perterriti inermes cum infulis se
porta foras universi proripiunt, ad legatos atque exerci-
tum supplices manus tendunt.
1 XII. Qua nova re oblata omnis administratio belli
consistit militesque aversi a proelio ad studium audiendi
2 et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exerci-
tumque pervenerunt, universi se ad pedes proiciunt;
3 orant, ut adventus Caesaris expectetur. Captam suam
urbem videre; opera perfecta, turrim subrutam: itaque
ab defensione desistere. Nullam exoriri moram posse,
quo minus, cum venisset, si imperata non facerent ad
4 nutum, e vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris

concidisset, non posse milites contineri, quin spe prae-
dae in urbem irrumperent urbemque delerent. Haec at-
que eiusdem generis complura ut ab hominibus doctis
magna cum misericordia fletuque pronuntiantur.

XIII. Quibus rebus commoti legati milites ex opere 1
deducunt, oppugnatione desistunt; operibus custodias
relinquunt. Indutiarum quodam genere misericordia fa- 2
cto adventus Caesaris expectatur. Nullum ex muro, nul-
lum a nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam
et diligentiam remittunt. Caesar enim per litteras Tre- 3
bonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum ex-
pugnari pateretur, ne gravius permoti milites et defectio-
nis odio et contemptione sui et diutino labore omnes pube-
res interficerent; quod se facturos minabantur, aegreque 4
tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent, graviterque
eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo mi-
nus oppido potirentur, videbatur.

XIIII. At hostes sine fide tempus atque occasionem 1
fraudis ac doli quaerunt interiectisque aliquot diebus,
nostris languentibus atque animo remissis, subito meri-
diano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino
labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero
omnia reposita contectaque essent, portis [se] foras erum-
punt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt.
Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, 2
testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius
haec omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidis-
set, animadverti posset. Nostri repentina fortuna permoti 3
arma, quae possunt, arripiunt; alii ex castris sese inci-
tant. Fit in hostis impetus eorum, sed muro sagittis tor-
mentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum 4
se recipiunt ibique musculum turrimque latericiam libere
incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia
et vi tempestatis puncto temporis interiit. Temptaverunt 5
hoc idem Massilienses postero die. Eandem nacti tempe-
statem maiore cum fiducia ad alteram turrim aggeremque
eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. Sed 6
ut superioris temporis contentionem nostri omnem remi-

serant, ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensio-
nem paraverant. Itaque multis interfectis reliquos infecta
re in oppidum repulerunt.

1 XV. Trebonius ea, quae sunt amissa, multo maiore
militum studio administrare et reficere instituit. Nam ubi
tantos suos labores et apparatus male cecidisse viderunt
indutiisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore
perdoluerunt, quod, unde agger omnino comportari pos-
2 set, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateque
in finibus Massiliensium excisis et convectis, aggerem
novi generis atque inauditum ex latericiis duobus muris
senum pedum crassitudine atque eorum murorum conti-
gnatione facere instituerunt, aequa fere altitudine atque
3 ille congesticius ex materia fuerat agger. Ubi aut spa-
tium inter muros aut inbecillitas materiae postulare vi-
deretur, pilae interponuntur, traversaria tigna iniciuntur,
quae firmamento esse possint, et quidquid est contigna-
4 tum, cratibus consternitur, crates luto integuntur. Sub
tecto miles dextra ac sinistra muro tectus, adversus plutei
obiectu, operi quaecumque sunt usui, sine periculo sub-
5 portat. Celeriter res administratur; diuturni laboris de-
trimentum sollertia et virtute militum brevi reconciliatur.
Portae, quibus locis videtur, eruptionis causa in muro
relinquuntur.

1 XVI. Quod ubi hostes viderunt, ea, quae diu longo-
que spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum
opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiae neque eru-
ptioni locus esset nec quicquam omnino relinqueretur,
2 qua aut vi militibus aut igni operibus noceri posset, eo-
demque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus ab
terra, muro turribusque circumiri posse, sic ut ipsis con-
sistendi in suis munitionibus locus non esset, cum paene
inaedificata in muris ab exercitu nostro moenia vide-
3 rentur ac telum manu coniceretur, suorumque tormen-
torum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio
propinquitatis interire, parique condicione ex muro ac
turribus bellandi data se virtute nostris adaequare non

posse intellegunt, ad easdem deditionis condiciones recurrunt.

XVII. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis 1
iis rebus, quae sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis
rebus, amicissime de Caesare loquebatur: praeoccupa- 2
tum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum
fide; necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum
Caesare intercedere; neque se ignorare, quod esset offi-
cium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quae vires
suae, quae voluntas erga Caesarem totius provinciae.
Haec omnibus ferebat sermonibus neque se in ullam par- 3
tem movebat. Postea vero, cum Caesarem ad Massiliam 4
detineri cognovit, copias Petrei cum exercitu Afranii esse
coniunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe
atque expectari et consentire omnem citeriorem provin-
ciam, quaeque postea acciderant, de angustiis ad Iler-
dam rei frumentariae, accepit, atque haec ad eum latius
atque inflatius Afranius perscribebat, se quoque ad motus
fortunae movere coepit.

XVIII. Delectum habuit tota provincia, legionibus 1
completis duabus cohortes circiter XXX alarias addidit.
Frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus,
item quod Afranio Petreioque mitteret. Naves longas X
Gaditanis ut facerent imperavit, complures praeterea [in]
Hispali faciendas curavit. Pecuniam omnem omniaque or- 2
namenta ex fano Herculis in oppidum Gadis contulit; eo
sex cohortes praesidii causa ex provincia misit Gaiumque
Gallonium equitem Romanum familiarem Domitii, qui eo
procurandae hereditatis causa venerat missus a Domitio,
oppido Gadibus praefecit; arma omnia privata ac publica
in domum Galloni contulit. Ipse habuit graves in Caesa- 3
rem contiones. Saepe ex tribunali praedicavit, adversa
Caesarem proelia fecisse, magnum numerum ab eo mili-
tum ad Afranium perfugisse: haec se certis nuntiis, certis
auctoribus comperisse. Quibus rebus perterritos civis 4
Romanos eius provinciae sibi ad rempublicam admini-
strandam HS CLXXX et argenti pondo XX milia, tritici
modios CXX milia polliceri coëgit. Quas Caesari esse ami- 5

cas civitates arbitrabatur, his graviora onera iniungebat
praesidiaque eo deducebat et iudicia in privatos redde-
bat; qui verba atque orationem adversus rempublicam
habuissent, eorum bona in publicum addicebat. Provin-
ciam omnem in sua et Pompei verba iusiurandum ad-
6 igebat. Cognitis iis rebus, quae sunt gestae in citeriore
Hispania, bellum parabat. Ratio autem haec erat belli,
ut se cum II legionibus Gadis conferret, naves frumen-
tumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem
Caesaris rebus favere cognoverat. In insula frumento na-
vibusque comparatis bellum duci non difficile existima-
7 bat. Caesar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam
revocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in
Hispaniis relinquere, quod magna esse Pompei beneficia
et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

1 XVIIII. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem
Hispaniam cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse *cum* DC
equitibus magnis itineribus progreditur edictumque prae-
mittit, ad quam diem magistratus principesque omnium
2 civitatum sibi esse praesto Cordubae vellet. Quo edicto
tota provincia pervulgato nulla fuit civitas, quin ad id
tempus partem senatus Cordubam mitteret, non civis Ro-
3 manus paulo notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse
Cordubae conventus per se portas Varroni clausit, custo-
dias vigiliasque in turribus muroque disposuit, cohortes
duas, quae colonicae appellabantur, cum eo casu venis-
4 sent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Isdem diebus
Carmonenses, quae est longe firmissima totius provin-
ciae civitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus
a Varrone praesidio, per se cohortes eiecit portasque
praeclusit.

1 XX. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legio-
nibus quam primum Gadis contenderet, ne itinere aut
traiectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in Caesa-
2 rem voluntas provinciae reperiebatur. Progresso ei paulo
longius litterae a Gadibus redduntur, simulatque sit co-
gnitum de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos princi-
pes cum tribunis cohortium, quae essent ibi in praesidio,

ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque
Caesari servarent. Hoc initio consilio denuntiavisse Gal- 3
lonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet
Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc
timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His co- 4
gnitis rebus altera ex duabus legionibus, quae vernacula
appellabatur, ex castris Varronis adstante et inspectante
ipso signa sustulit seseque Hispalim recepit atque in foro
et porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo 5
eius conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum
ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus re- 6
bus perterritus Varro, cum itinere converso sese Italicam
venturum praemisisset, certior ab suis factus est, prae-
clusas esse portas. Tum vero omni interclusus itinere ad 7
Caesarem mittit, paratum se esse legionem, cui iusserit,
tradere. Ille ad eum Sextum Caesarem mittit atque huic
tradi iubet. Tradita legione Varro Cordubam ad Caesa- 8
rem venit; relatis ad eum publicis cum fide rationibus,
quod penes eum est pecuniae, tradit et, quid ubique ha-
beat frumenti et navium, ostendit.

XXI. Caesar contione habita Cordubae omnibus ge- 1
neratim gratias agit: civibus Romanis, quod oppidum in
sua potestate studuissent habere, Hispanis, quod praesi-
dia expulissent, Gaditanis, quod conatus adversariorum
infregissent seseque in libertatem vindicassent, tribunis
militum centurionibusque, qui eo praesidii causa vene-
rant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent.
Pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani 2
polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos
hanc poenam tulisse cognoverat. Tributis quibusdam pu- 3
blicis privatisque praemiis reliquos in posterum bona spe
complet biduumque Cordubae commoratus Gadis pro-
ficiscitur; pecunias monimentaque, quae ex fano Hercu-
lis collata erant in privatam domum, referri in templum
iubet. Provinciae Q. Cassium praeficit; huic IIII legiones 4
attribuit. Ipse iis navibus, quas M. Varro quasque Ga-
ditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus
pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciae legationes

5 Caesaris adventum expectabant. Eadem ratione privatim
ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus Tar-
racone discedit pedibusque Narbonem atque inde Massi-
liam pervenit. Ibi legem de dictatore latam seseque di-
ctatorem dictum a M. Lepido praetore cognoscit.

1 XXII. Massilienses omnibus defessi malis, rei fru-
mentariae ad summam inopiam adducti, bis navali proelio
superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia
conflictati ex diutina conclusione et mutatione victus —
panico enim vetere atque ordeo corrupto omnes aleban-
tur, quod ad huiusmodi casus antiquitus paratum in pu-
blicum contulerant — deiecta turri, labefacta magna parte
muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis,
quos in Caesaris potestatem venisse cognoverant, sese
2 dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus
L. Domitius cognita Massiliensium voluntate navibus III
comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat,
unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem
3 profectus est. Hunc conspicatae naves, quae missu Bruti
consuetudine cotidiana ad portum excubabant, sublatis
4 ancoris sequi coeperunt. Ex his unum ipsius navigium
contendit et fugere perseveravit auxilioque tempestatis
ex conspectu abiit, duo perterrita concursu nostrarum
5 navium sese in portum receperunt. Massilienses arma
tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt, na-
vis ex portu navalibusque educunt, pecuniam ex publico
6 tradunt. Quibus rebus confectis Caesar magis eos pro
nomine et vetustate quam pro meritis in se civitatis con-
servans duas ibi legiones praesidio reliquit, ceteras in
Italiam mittit; ipse ad urbem proficiscitur.

1 XXIII. Isdem temporibus C. Curio in Africam pro-
fectus ex Sicilia et iam ab initio copias P. Atti Vari
despiciens duas legiones ex IIII, quas a Caesare accepe-
rat, D equites transportabat biduoque et noctibus tribus
navigatione consumptis adpellit ad eum locum, qui ap-
2 pellatur Anquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum
XXII milia habetque non incommodam aestate stationem
3 et duobus eminentibus promunturiis continetur. Huius

adventum L. Caesar filius cum x longis navibus ad Clu-
peam praestolans, quas naves Uticae ex praedonum bello
subductas P. Attius reficiendas huius belli causa curave-
rat, veritus navium multitudinem ex alto refugerat, ad-
pulsaque ad proximum litus trireme constrata et in litore
relicta pedibus Adrumetum perfugerat. Id oppidum C. 4
Considius Longus unius legionis praesidio tuebatur. Re-
liquae Caesaris naves eius fuga se Adrumetum recepe-
runt. Hunc secutus Marcius Rufus quaestor navibus xii, 5
quas praesidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxe-
rat, postquam in litore relictam navem conspexit, hanc
remulco abstraxit; ipse ad Curionem cum classe redit.

XXIIII. Curio Marcium Uticam navibus praemittit; 1
ipse eodem cum exercitu proficiscitur biduique iter pro-
gressus ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium 2
Rebilum legatum cum legionibus reliquit; ipse cum equi-
tatu antecedit ad Castra exploranda Corneliana, quod is
locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum 3
directum eminens in mare, utraque ex parte praeruptum
atque asperum, sed tamen paulo leniore fastigio ab ea
parte, quae ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab 4
Utica paulo amplius passus mille. Sed hoc itinere est
fons, quo mare succedit longius, lateque is locus resta-
gnat: quem si qui vitare voluerit, sex milium circuitu in
oppidum pervenit.

XXV. Hoc explorato loco Curio castra Vari con- 1
spicit muro oppidoque coniuncta ad portam, quae appel-
latur bellica, admodum munita natura loci, una ex parte
ipso oppido Utica, altera a theatro, quod est ante oppi-
dum, substructionibus eius operis maximis, aditu ad castra
difficili et angusto. Simul animadvertit, multa undique 2
portari atque agi plenissimis viis, quae repentini tumultus
timore ex agris in urbem conferantur. Huc equitatum 3
mittit, ut diriperet atque haberet loco praedae; eodem-
que tempore his rebus subsidio DC equites Numidae ex
oppido peditesque CCCC mittuntur a Varo, quos auxilii
causa rex Iuba paucis diebus ante Uticam miserat. Huic 4
et paternum hospitium cum Pompeio et simultas cum

Curione intercedebat, quod tribunus plebis legem pro-
5 mulgaverat, qua lege regnum Iubae publicaverat. Con-
currunt equites inter se; neque vero primum impetum
nostrorum Numidae ferre potuerunt, sed interfectis cir-
citer CXX reliqui se in castra ad oppidum receperunt.
6 Interim adventu longarum navium Curio pronuntiare one-
rariis navibus iubet, quae stabant ad Uticam numero
circiter CC, se in hostium habiturum loco, qui non e
7 vestigio ad Castra Corneliana traduxisset. Qua pronuntia-
tione facta temporis puncto sublatis ancoris omnes Uti-
cam relinquunt et, quo imperatum est, transeunt. Quae
res omnium rerum copia complevit exercitum.

1 XXVI. His rebus gestis Curio se in castra ad Ba-
gradam recipit atque universi exercitus conclamatione
imperator appellatur posteroque die exercitum Uticam
2 ducit et prope oppidum castra ponit. Nondum opere
castrorum perfecto equites ex statione nuntiant, magna
auxilia equitum peditumque ab rege missa Uticam venire;
eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur, et
3 vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. No-
vitate rei Curio permotus praemittit equites, qui primum
impetum sustineant ac morentur; ipse celeriter ab opere
4 deductis legionibus aciem instruit. Equitesque commit-
tunt proelium et, priusquam plane legiones explicari et
consistere possent, tota auxilia regis impedita ac pertur-
bata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in
fugam coniciunt equitatuque omni fere incolumi, quod se
per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum
numerum interficiunt.

1 XXVII. Proxima nocte centuriones Marsi duo ex
castris Curionis cum manipularibus suis XXII ad Attium
2 Varum perfugiunt. Hi sive, vere quam habuerant opi-
nionem, ad eum perferunt, sive etiam auribus Vari ser-
viunt — nam quae volumus, et credimus libenter, et
quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus —, con-
firmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse
a Curione, maximeque opus esse, in conspectum exer-
citum venire et colloquendi dare facultatem. Qua opi-

nione adductus Varus postero die mane legiones ex
castris educit. Facit idem Curio, atque una valle non
magna interiecta suas uterque copias instruit.

XXVIII. Erat in exercitu Vari Sextus Quintilius Va- 1
rus, quem fuisse Corfini supra demonstratum est. Hic
dimissus a Caesare in Africam venerat, legionesque eas
traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio
receperat Caesar, adeo ut paucis mutatis centurionibus
idem ordines manipulique constarent. Hanc nactus ap- 2
pellationis causam Quintilius circuire aciem Curionis at-
que obsecrare milites coepit, ne primam sacramenti, quod
apud Domitium atque apud se quaestorem dixissent, me-
moriam deponerent neu contra eos arma ferrent, qui ea-
dem essent usi fortuna eademque in obsidione perpessi,
neu pro his pugnarent, a quibus *cum* contumelia perfu-
gae appellarentur. Huc pauca ad spem largitionis addi- 3
dit, quae ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti
essent, expectare deberent. Hac habita oratione nullam 4
in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque ita
suas uterque copias reducit.

XXVIIII. At[que] in castris Curionis magnus omnium 1
incessit timor: nam is variis hominum sermonibus cele-
riter augetur. Unusquisque enim opiniones fingebat et
ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat.
Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius 2
alii tradiderat, plures auctores eius rei videbantur. *Erat* 3
civile bellum; genus hominum, cui liceret libere facere
et sequi, quod vellet; legiones eae, quae paulo ante apud
adversarios fuerant — nam etiam Caesaris beneficium mu-
taverat consuetudo [qua offerrentur] —; municipia etiam
diversis partibus coniuncta — neque enim ex Marsis Pae-
lignisque veniebant Ut*icam*, qui *non* [superiore nocte]
tuto a Vari in Curionis *castra* comm*earent* —. Itaque 4
nonnulli graviores sermones militum [dubia] durius acci-
piebantur, nonnulli etiam ab iis, qui diligentiores videri
volebant, fingebantur.

XXX. Quibus de causis consilio *con*vocato de summa 1

2 rerum deliberare incipit. Erant sententiae, quae conandum omnibus modis castraque Vari oppugnanda censerent, quod huiusmodi militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitrarentur: postremo praestare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam desertos et circumventos ab suis gravissimum supplicium
3 perpeti. Erant, qui censerent de tertia vigilia in Castra Cornelia recedendum, ut maiore spatio temporis interiecto militum mentes sanarentur, simul, si quid gravius accidisset, magna multitudine navium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.

1 XXXI. Curio utrumque improbans consilium, quantum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimae fugae rationem habere, il-
2 los etiam iniquo loco dimicandum putare. *Qua enim*, inquit, *fiducia et opere et natura loci munitissima castra*
3 *expugnari posse confidimus? Aut vero quid proficimus, si accepto magno detrimento ab oppugnatione castrorum discedimus? Quasi non felicitas rerum gestarum exercitus benivolentiam imperatoribus et res adversae*
4 *odia colligant! Castrorum autem mutatio quid habet nisi turpem fugam et desperationem omnium et alienationem exercitus? Nam neque pudentes suspicari oportet, sibi parum credi, neque improbos scire, sese timeri, quod illis licentiam timor augeat noster, his studia de-*
5 *minuat. Quod si iam*, inquit, *haec explorata habeamus, quae de exercitus alienatione dicuntur, quae quidem ego aut omnino falsa aut certe minora opinione esse confido, quanto haec dissimulari et occultari, quam per*
6 *nos confirmari praestet? An non, uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adver-*
7 *sariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt, quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. Namque huiusmodi res aut pudore aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime ad-*
8 *versaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam, neque tanti timoris, ut ipse deficiam, atque omnia prius experienda arbitror*

magnaque ex parte iam me una vobiscum de re iudi-
cium facturum confido.

XXXII. Dimisso consilio contionem advocat militum. 1
Commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium
Caesar, ut magnam partem Italiae beneficio atque aucto-
ritate eorum suam fecerit. *Vos enim vestrumque factum* 2
omnia, inquit, *deinceps municipia sunt secuta, neque*
sine causa et Caesar amicissime de vobis et illi gravis-
sime iudicaverunt. Pompeius enim nullo proelio pul- 3
sus vestri facti praeiudicio demotus Italia excessit;
Caesar me, quem sibi carissimum habuit, provinciam
Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Ita-
liam tueri non potest, vestrae fidei commisit. Adsunt, 4
qui vos hortentur, ut a nobis desciscatis. Quid enim
est illis optatius, quam uno tempore et nos circumvenire
et vos nefario scelere obstringere? aut quid irati gra-
vius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui
se vobis omnia debere iudicant, in eorum potestatem
veniatis, qui se per vos perisse existimant? An vero in 5
Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pul-
sos exercitus? duos superatos duces? duas receptas
provincias? haec acta diebus XL, *quibus in conspectum*
adversariorum venerit Caesar? An, qui incolumes re- 6
sistere non potuerunt, perditi resistant? vos autem in-
certa victoria Caesarem secuti diiudicata iam belli
fortuna victum sequamini, cum vestri officii praemia
percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vo- 7
bis dicunt et prioris sacramenti mentionem faciunt.
Vosne vero L. Domitium, an vos Domitius deseruit? 8
Nonne extremam pati fortunam paratos proiecit ille?
nonne sibi clam vobis salutem fuga petivit? nonne pro-
diti per illum Caesaris beneficio estis conservati? Sa- 9
cramento quidem vos tenere qui potuit, cum proiectis
fascibus et deposito imperio privatus et captus ipse in
alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio,
ut eo neglecto sacramerto, quo tenemini, respiciatis
illud, quod deditione ducis et capitis deminutione sub-
latum est. At, credo, si Caesarem probatis, in me 10

offenditis. Qui de meis in vos meritis praedicaturus non sum, quae sunt adhuc et mea voluntate et vestra expectatione leviora; sed tamen sui laboris milites semper eventu belli praemia petiverunt, qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis: diligentiam quidem nostram aut, quem ad finem adhuc res processit, fortu-
11 *nam cur praeteream? An paenitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum nulla omnino nave desiderata traduxerim? quod classem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri proelio superaverim? quod ex portu sinuque adversariorum CC naves oneratas abduxerim eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere neque navibus commeatu*
12 *iuvari possint? Hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis Corfiniensem ignominiam, Italiae fugam, Hispaniarum deditionem, Africi belli praeiudicia sequi-*
13 *mini! Equidem me Caesaris militem dici volui, vos me imperatoris nomine appellavistis. Cuius si vos paenitet, vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum nomen restituite, ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.*

1 XXXIII. Qua oratione permoti milites crebro etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur, discedentem vero ex contione universi cohortantur, magno sit animo, necubi dubitet proelium committere et suam fidem virtu-
2 temque experiri. Quo facto commutata omnium et voluntate et opinione consensu summo constituit Curio, cum primum sit data potestas, proelio rem committere, posteroque die productos eodem loco, quo superioribus diebus
3 constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, sive sollicitandi milites sive aequo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem praetermittat.

1 XXXIIII. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magna, at difficili et arduo ascensu. Hanc uterque si adversariorum copiae transire conarentur, expectabat, quo aequiore loco proelium com-

mitteret. Simul ab sinistro cornu P. Attii equitatus 2
omnis et una levis armaturae interiecti complures, cum se
in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equi- 3
tatum et duas Marrucinorum cohortis mittit; quorum pri-
mum impetum equites hostium non tulerunt, sed admissis
equis ad suos refugerunt: relicti ab his, qui una procur-
rerant levis armaturae, circumveniebantur atque interfi-
ciebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos
fugere et concidi videbat. Tunc Rebilus, legatus Caesa- 4
ris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum
habere usum in re militari sciebat, *Perterritum*, inquit,
*hostem vides, Curio: quid dubitas uti temporis oppor-
tunitate?* Ille unum elocutus, ut memoria tenerent mili- 5
tes ea, quae pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet et
praecurrit ante omnes. Adeoque erat impedita vallis, ut
in ascensu nisi sublevati a suis primi non facile eniteren-
tur. Sed praeoccupatus animus Attianorum militum ti- 6
more et fuga et caede suorum nihil de resistendo cogitabat,
omnesque se iam ab equitatu circumveniri arbitrabantur.
Itaque priusquam telum adici posset aut nostri propius
accederent, omnis Vari acies terga vertit seque in castra
recepit.

XXXV. Qua in fuga Fabius Paelignus quidam ex in- 1
fimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fu-
gientium consecutus magna voce Varum nomine appellans
requirebat, uti unus esse ex eius militibus et monere
aliquid velle ac dicere videretur. Ubi ille saepius appel- 2
latus aspexit ac restitit et, quis esset aut quid vellet,
quaesivit, humerum apertum gladio appetit, paulumque
afuit, quin Varum interficeret; quod ille periculum sub-
lato ad eius conatum scuto vitavit. Fabius a proximis
militibus circumventus interficitur. Hac fugientium mul- 3
titudine ac turba portae castrorum occupantur atque iter
impeditur, pluresque in eo loco sine vulnere quam in
proelio aut fuga intereunt, neque multum afuit, quin etiam
castris expellerentur, ac nonnulli protinus eodem cursu
in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura et muni- 4
tio castrorum aditum prohibebant, tum quod ad proelium

egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quae ad op-
5 pugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exerci-
tum in castra reducit, suis omnibus praeter Fabium inco-
lumibus, ex numero adversariorum circiter DC interfectis
ac mille vulneratis; qui omnes discessu Curionis multique
praeterea per simulationem vulnerum ex castris in oppi-
6 dum propter timorem sese recipiunt. Qua re animad-
versa Varus et terrore exercitus cognito, bucinatore in
castris et paucis ad speciem tabernaculis relictis, de ter-
tia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

1 XXXVI. Postero die Curio obsidere Uticam et vallo
circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens
belli diuturnitate otii, Uticenses pro quibusdam Caesaris
in se beneficiis illi amicissimi, conventus is, qui ex variis
generibus constaret, terror ex superioribus proeliis ma-
2 gnus. Itaque de deditione omnes iam palam loquebantur,
et cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium for-
3 tunas perturbari vellet. Haec cum agerentur, nuntii
praemissi ab rege Iuba venerunt, qui illum adesse cum
magnis copiis dicerent et de custodia ac defensione urbis
hortarentur. Quae res eorum perterritos animos confir-
mavit.

1 XXXVII. Nuntiabantur haec eadem Curioni, sed ali-
quamdiu fides fieri non poterat: tantum habebat suarum
2 rerum fiduciam. Iamque Caesaris in Hispania res secun-
dae in Africam nuntiis et litteris perferebantur. Quibus
rebus omnibus sublatus nihil contra se regem ausurum
3 existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minus
V et XX milibus longe ab Utica eius copias abesse, relictis
4 munitionibus sese in Castra Cornelia recepit. Huc fru-
mentum comportare, castra munire, materiam conferre
coepit statimque in Siciliam misit, uti duae legiones reli-
5 quusque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bel-
lum ducendum aptissima natura loci et munitione et
maris propinquitate et aquae et salis copia, cuius magna
6 vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. Non mate-
ria multitudine arborum, non frumentum, cuius erant
plenissimi agri, deficere poterat. Itaque omnium suorum

consensu Curio reliquas copias expectare et bellum du-
cere parabat.

XXXVIII. His constitutis rebus probatisque consiliis 1
ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam revocatum
finitimo bello et controversiis Leptitanorum restitisse in
regno, Saburram, eius praefectum, cum mediocribus co-
piis missum Uticae appropinquare. His auctoribus te- 2
mere credens consilium commutat et proelio rem commit-
tere constituit. Multum ad hanc rem probandam adiuvat
adulescentia, magnitudo animi, superioris temporis pro-
ventus, fiducia rei bene gerendae. His rebus inpulsus 3
equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit
ad flumen Bagradam; quibus praeerat Saburra, de quo
ante erat auditum; sed rex omnibus copiis insequebatur
et sex milium passuum intervallo a Saburra consederat.
Equites missi nocte iter conficiunt, inprudentis atque 4
inopinantis hostis aggrediuntur. Numidae enim quadam
barbara consuetudine nullis ordinibus passim consede-
rant. Hos oppressos somno et dispersos adorti, magnum 5
eorum numerum interficiunt; multi perterriti profugiunt.
Quo facto ad Curionem equites revertuntur captivosque
ad eum reducunt.

XXXVIIII. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia 1
exierat cohortibus V castris praesidio relictis. Progres-
sus milia passuum VI equites convenit, rem gestam cogno-
vit; e captivis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit:
respondent Saburram. Reliqua studio itineris conficiendi 2
quaerere praetermittit proximaque respiciens signa, *Vi-
detisne*, inquit, *milites, captivorum orationem cum per-
fugis convenire? abesse regem, exiguas esse copias mis-
sas, quae paucis equitibus pares esse non potuerint?
Proinde ad praedam, ad gloriam properate, ut iam de* 3
*praemiis vestris et de referenda gratia cogitare incipia-
mus.* Erant per se magna, quae gesserant equites, prae- 4
sertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine
Numidarum conferretur. Haec tamen ab ipsis inflatius
commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter
praedicant. Multa praeterea spolia praeferebantur, capti 5

homines equique producebantur, ut, quidquid intercede-
ret temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita
6 spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi
iubet sese iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga
perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis con-
fecti subsequi non poterant, atque alii alio loco resiste-
bant. Ne haec quidem *res* Curionem ad spem morabatur.
1 XXXX. Iuba certior factus a Saburra de nocturno
proelio II milia Hispanorum et Gallorum equitum, quos
suae custodiae causa circum se habere consuerat, et pe-
ditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburrae
summisit; ipse cum reliquis copiis elephantisque LX len-
2 tius subsequitur. Suspicatus praemissis equitibus ipsum
affore Curionem Saburra copias equitum peditumque in-
struit atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim
cedant ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum
proelii daturum et, quod rem postulare cognovisset, im-
3 peraturum. Curio, ad superiorem spem addita praesentis
temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex
locis superioribus in campum ducit.
1 XXXXI. Quibus ex locis cum longius esset progressus,
confecto iam labore exercitu XVI milium spatio constitit.
2 Dat suis signum Saburra, aciem constituit et circumire or-
dines atque hortari incipit; sed peditatu duntaxat procul
3 ad speciem utitur, equites in aciem mittit. Non deest
negotio Curio suosque hortatur, ut spem omnem in vir-
tute reponant. Ne militibus quidem, ut defessis, neque
equitibus, ut paucis et labore confectis, studium ad pu-
gnandum virtusque deerat; sed hi erant numero CC, re-
4 liqui in itinere substiterant. Hi, quamcumque in partem
impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant, sed ne-
que longius fugientes prosequi nec vehementius equos
5 incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu
6 circuire aciem nostram et aversos proterere incipit. Cum
cohortes ex acie procucurrissent, Numidae integri cele-
ritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordi-
nes suos se recipientes circuibant et ab acie excludebant.
Sic neque in loco manere ordinesque servare neque pro-

currere et casum subire tutum videbatur. Hostium co- 7
piae summissis ab rege auxiliis crebro augebantur; nostros vires lassitudine deficiebant, simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo 8
vitae tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

XXXXII. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohor- 1
tationes suas neque preces audiri intellegit, unam, ut in miseris rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus proximos colles capere universos atque eo signa inferri iubet. Hos quoque praeoccupat missus a Saburra equitatus.
Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt 2
et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius, 3
praefectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat atque in castra contendat, et se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio numquam se 4
amisso exercitu, quem a Caesare fidei commissum acceperit, in eius conspectum reversurum confirmat, atque ita proelians interficitur. Equites ex proelio perpauci se re- 5
cipiunt; sed ii, quos ad novissimum agmen equorum reficiendorum causa substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XXXXIII. His rebus cognitis Marcius Rufus quaestor 1
in castris relictus a Curione cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus adpulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse co- 2
pias Iubae dicerent, alii cum legionibus instare Varum iamque se pulverem venientium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat, alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus sibi

3 quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci pro-
perabant. Horum fuga navium onerariarum magistros in-
citabat: pauci lenunculi ad officium imperiumque conve-
4 niebant. Sed tanta erat completis litoribus contentio, qui
potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitu-
dine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc ti-
more propius adire tardarentur.

1 XXXXIIII. Quibus rebus accidit, ut pauci milites pa-
tresque familiae, qui aut gratia aut misericordia valerent
aut naves adnare possent, recepti in Siciliam incolumes
pervenirent. Reliquae copiae missis ad Varum noctu le-
2 gatorum numero centurionibus sese ei dediderunt. Qua-
rum cohortium milites postero die ante oppidum Iuba
conspicatus, suam esse praedicans praedam, magnam par-
tem eorum interfici iussit, paucos electos in regnum re-
misit, cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur
3 neque resistere auderet. Ipse equo in oppidum vectus
prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero
erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus, paucis [die-
bus], quae fieri vellet, Uticae constituit atque imperavit,
diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis
recepit.

C. IULI CAESARIS

DE BELLO CIVILI

COMMENTARIUS TERTIUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCVI.] I. Caesar Epiro potitur.

Caesar rebus urbanis compositis, postquam XI dierum dictatura se abdicavit, iterum consul factus Brundisium abit, c. I. II. Pompeius ex Asia magnas copias cogit, c. III—V. Caesar parte classis amissa in Graeciam traicit; M. Octavius

Pompei legatus frustra Salonas oppugnat, c. VI—VIIII. Caesar iterum per L. Vibullium Rufum praefectum Pompei de pace agit; captis Orico et Apollonia ad Apsum fl. castra ponit; item Pompeius, qui, postquam ex Macedonia advenit, Dyrrhachium occupat, c. X—XIIII. M. Bibulus Pompei legatus, postquam cum classe Caesarem Orici obsedit terraque ab eo prohibitus est, in classe moritur. Caesar tertium frustra de pace agit, adversante maximo T. Labieno, qui ad Pompeium perfugerat, c. XV—XVIIII. Interea in Italia M. Coelius Rufus praetor et T. Annius Milo turbas excitant, sed mox interficiuntur, c. XX—XXII.

II. Res ad Dyrrhachium gestae.

M. Antonius legatus frustra aliquamdiu a L. Scribonio Libone Brundisii obsessus suum cum Caesaris exercitu coniungit; Pompeius Asparagium contendit, c. XXIII—XXX. Q. Caecilius Metellus Pius Scipio postquam Syriam provinciam exhausit, antequam Ephesiam pecuniam tollere posset, a Pompeio [sororis marito] accersitus in Macedoniam properat, c. XXXI—XXXIII. Caesar per tres suos legatos Aetoliam, Thessaliam, Macedoniam occupat, hanc per Cn. Domitium Calvinum, contra quem male rem gerit Scipio, c. XXXIIII—XXXVIII. Cn. Pompeius filius frustra Oricum et Lissum expugnare conatur, c. XXXVIIII. XXXX. Pompeius a Caesare ad Dyrrhachium obsidetur pluribusque proeliis devincitur, c. XXXXI—LV. Caesar postquam Achaiam in deditionem accepit rursusque frustra cum Scipione de pace egit, proditus ab duobus Allobrogibus duplici clade a Pompeio afficitur; captivi a Labieno interficiuntur, c. LVI—LXXI.

III. Pugna Pharsalica.

Caesar oppugnatione dimissa profectus, postquam Pompeianos fiduciae plenos proelio equestri ad Genusum fl. vicit, Cn. Domiti exercitu coniuncto Thessaliam occupat, c. LXXII—LXXXI. Pompeius eum sequitur eiusque exercitus auctus Scipionis copiis quasi explorata victoria gestit, c. LXXXII. LXXXIII. Caesar pugnandi facultatem nactus ad Pharsalum Pompeium fundit fugatque, c. LXXXIIII—LXXXXVIIII. — Interea D. Laelius Pompei legatus Brundisinum portum obsidet; C. Cassius classem Caesaris in Sicilia incendit, c. C. CI. — Caesar fugientem Pompeium persequitur; hic in Aegypto ab Achilla regio praefecto et L. Septimio tribuno militum in navicula interficitur; item in custodia L. Cornelius Lentulus Crus [superioris anni consul], c. CII—CIIII.

IIII. Initia belli Alexandrini.

Caesar postquam iterum Ephesiae pecuniae salutem attulit, Alexandriam pervenit, ubi cum Ptolemaei et Cleopatrae de

regno controversias componere vellet, ab Achilla lacessitus proelio superior discedit potiturque Ptolemaeo rege Pharoque insula et Pothinum procuratorem regni interficit, c. CV—CXII.

1 I. Dictatore habente comitia Caesare consules creantur Iulius Caesar et P. Servilius: is enim erat annus, quo
2 per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior neque creditae pecuniae solverentur, constituit, ut arbitri darentur; per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuisset, atque hae creditoribus
3 traderentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existi-
4 mationem esse aptissimum existimavit. Itemque praetoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus, quibus in urbe praesidia legionum Pompeius habuerat, quae iudicia aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit, qui se illi initio civilis belli optulerant, si sua opera in bello uti vellet, proinde aestimans, ac si usus
5 esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim, prius hos iudicio populi debere restitui quam suo beneficio videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia aut arrogans in praeripiendo populi beneficio videretur.

1 II. His rebus et feriis Latinis comitiisque omnibus perficiendis XI dies tribuit dictaturaque se abdicat et ab
2 urbe proficiscitur Brundisiumque pervenit. Eo legiones XII, equitatum omnem venire iusserat. Sed tantum navium reperit, ut anguste XV milia legionariorum militum, DC equites transportari possent. Hoc unum [inopia navium] Caesari ad celeritatem conficiendi belli defuit.
3 Atque hae ipsae copiae hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat, et gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium ex saluberrimis Galliae et Hispaniae regionibus omnem exercitum valitudine temptaverat.

III. Pompeius annuum spatium ad comparandas co- 1
pias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum
fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis, Corcyra,
Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice, Ae-
gypto classem coëgerat, magnam omnibus locis aedifican-
dam curaverat, magnam imperatam Asiae, Syriae regibus- 2
que omnibus et dynastis et tetrarchis et liberis Achaiae
populis pecuniam exegerat, magnam societates earum pro-
vinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat.

IIII. Legiones effecerat civium Romanorum VIIII: V 1
ex Italia, quas traduxerat: unam ex Cilicia veteranam,
quam factam ex duabus gemellam appellabat; unam ex
Creta et Macedonia ex veteranis militibus, qui dimissi a
superioribus imperatoribus in his provinciis consederant;
duas ex Asia, quas Lentulus consul conscribendas cura-
verat. Praeterea magnum numerum ex Thessalia, Boeo- 2
tia, Achaia Epiroque supplementi nomine in legiones
distribuerat; his Antonianos milites admiscuerat. Praeter 3
has expectabat cum Scipione ex Syria legiones II. Sagit-
tarios Creta, Lacedaemone, ex Ponto atque Syria reliquis-
que civitatibus III milia numero habebat, funditorum co-
hortes sexcenarias II, equitum VII milia. Ex quibus DC
Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappado-
cia; ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat et
Sadalam filium miserat; ex Macedonia CC erant, quibus 4
Rhascypolis praeerat, excellenti virtute; D ex Gabinianis
Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius
praesidii causa apud regem Ptolemaeum reliquerat, Pom-
peius filius cum classe adduxerat; DCCC ex servis pasto-
ribusque suis suorum*que* coëgerat; CCC Tarcondarius 5
Castor et Donnilaus ex Gallograecia dederunt — horum
alter una venerat, alter filium miserat —; CC ex Syria a
Commageno Antiocho, cui magna Pompeius praemia tri-
buit, missi erant, in his plerique hippotoxotae. Huc 6
Dardanos, Bessos partim mercennarios, partim imperio
aut gratia comparatos, item Macedones, Thessalos ac re-
liquarum gentium et civitatum adiecerat atque eum, quem
supra demonstravimus, numerum expleverat.

1 V. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ae-
gypto, Creta, Cyrenis reliquisque regionibus comparave-
2 rat. Hiemare Dyrrhachii, Apolloniae omnibusque oppidis
maritimis constituerat, ut mare transire Caesarem prohi-
beret, eiusque rei causa omni ora maritima classem
3 disposuerat. Praeerat Aegyptiis navibus Pompeius filius,
Asiaticis D. Laelius et C. Triarius, Syriacis C. Cassius,
Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio, Liburnicae atque
4 Achaicae classi Scribonius Libo et M. Octavius. Toti ta-
men officio maritumo M. Bibulus praepositus cuncta ad-
ministrabat: ad hunc summa imperii respiciebat.
1 VI. Caesar, ut Brundisium venit, contionatus apud
milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum
esset perventum, aequo animo mancipia atque impedi-
menta in Italia relinquerent, ipsi expediti naves conscen-
derent, quo maior numerus militum posset imponi,
omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent, con-
clamantibus omnibus, imperaret, quod vellet, quodcum-
que imperavisset, se aequo animo esse facturos, II. Non.
2 Ian. naves solvit. Impositae, ut supra demonstratum est,
3 legiones VII. Postridie terram attigit Germiniorum. Saxa
inter et alia loca periculosa quietam nactus stationem et
portus omnes timens, quod teneri ab adversariis arbitra-
bantur, ad eum locum, qui appellabatur Palaeste, omni-
bus navibus ad unam incolumibus milites exposuit.
1 VII. Erant Orici Lucretius Vespillo et Minucius Rufus
cum Asiaticis navibus XVIII, quibus iussu D. Laelii prae-
2 erant, M. Bibulus cum navibus CX Corcyrae. Sed neque
illi sibi confisi ex portu prodire sunt ausi, cum Caesar
omnino XII naves longas praesidio duxisset, in quibus
erant constratae IIII, neque Bibulus impeditis navibus
dispersisque remigibus satis mature occurrit, quod prius
ad continentem visus est Caesar, quam de eius adventu
fama omnino in eas regiones perferretur.
1 VIII. Expositis militibus naves eadem nocte Brundi-
sium a Caesare remittuntur, ut reliquae legiones equita-
2 tusque transportari possent. Huic officio praepositus erat
Fufius Calenus legatus, qui celeritatem in transportandis

legionibus adhiberet. Sed serius a terra provectae naves neque usae nocturna aura in redeundo offenderunt. Bibu- 3
lus enim Corcyrae certior factus de adventu Caesaris sperans, alicui se parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit et nactus circiter XXX in eas indiligentiae suae ac doloris iracundiam erupit omnesque incendit eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine poenae reliquos terreri sperans. Hoc confecto 4
negotio a Sasonis ad Curici portum stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupavit, custodiisque diligentius dispositis ipse gravissima hieme in navibus excubans neque ullum laborem aut munus despiciens neque subsidium expectans, si in Caesaris complexum venire posset, ...
. . . .

VIIII. Discessu Liburnarum ex Illyrico M. Octavius 1
cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit. Ibi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris Issam a Caesaris amicitia avertit; .conventum Salonis cum neque pollicita- 2
tionibus neque denuntiatione periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum et loci natura et colle munitum. Sed celeriter cives Romani, li- 3
gneis effectis turribus, his sese munierunt et, cum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt servosque omnes puberes liberaverunt et praesectis omnium mulierum crinibus tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia Octavius quinis castris oppidum 4
circumdedit atque uno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere coepit. Illi omnia perpeti parati ma- 5
xime a re frumentaria laborabant. Cui rei missis ad Caesarem legatis auxilium ab eo petebant; reliqua, ut poterant, incommoda per se sustinebant. Et longo inter- 6
posito spatio cum diuturnitas oppugnationis neglegentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid cotidianae consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cum iis, quos nuper [maximi] liberave-

7 rant, in proxima Octavi castra inruperunt. His expugna-
tis eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia et quarta
et deinceps reliqua, omnibusque eos castris expulerunt et
magno numero interfecto reliquos atque ipsum Octavium
in naves confugere coëgerunt. [Hic fuit oppugnationis
8 exitus.] Iamque hiems adpropinquabat, et tantis detri-
mentis acceptis Octavius desperata oppugnatione oppidi
Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

1 X. Demonstravimus, L. Vibullium Rufum, Pompei
praefectum, bis in potestatem pervenisse Caesaris atque
ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hi-
2 spania. Hunc pro suis beneficiis Caesar idoneum iudica-
verat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret,
eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere in-
3 tellegebat. Erat autem haec summa mandatorum: debere
utrumque pertinaciae finem facere et ab armis discedere
4 neque amplius fortunam periclitari. Satis esse magna
utrimque incommoda accepta, quae pro disciplina et
praeceptis habere possent, ut reliquos casus timerent:
5 illum Italia expulsum amissa Sicilia et Sardinia duabus-
que Hispaniis et cohortibus *in* Italia atque Hispania ci-
vium Romanorum centum atque XXX; se morte Curionis
et detrimento Africani exercitus tanto militumque dedi-
6 tione ad Curictam. Proinde sibi ac reipublicae parce-
rent, *cum*, quantum in bello fortuna posset, iam ipsi in-
7 commodis suis satis essent documento. Hoc unum esse
tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret et
pares ambo viderentur; si vero alteri paulum modo tri-
buisset fortuna, non esse usurum condicionibus pacis
eum, qui superior videretur, neque fore aequa parte con-
8 tentum, qui se omnia habiturum confideret. Condiciones
pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romae
9 ab senatu et a populo peti debere. Interea et rei-
publicae et ipsis placere oportere, si uterque in con-
tione statim iuravisset, se triduo proximo exercitum
10 dimissurum. Depositis armis auxiliisque, quibus nunc
confiderent, necessario populi senatusque iudicio fore
11 utrumque contentum. [Haec quo facilius Pompeio pro-

bari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.]

XI. Vibullius his expositis [Corcyrae] non minus ne- 1
cessarium esse existimavit, de repentino adventu Caesaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperetur, atque ideo continuato nocte ac die itinere atque [omnibus copiis] mutatis ad celeritatem iumentis ad Pompeium contendit et adesse Caesarem nuntiavit. Pompeius erat eo tempore 2
in Candavia iterque ex Macedonia in hiberna Apolloniam Dyrrhachiumque habebat. Sed re nova perturbatus maioribus itineribus Apolloniam petere coepit, ne Caesar orae maritumae civitates occuparet. At ille expositis militibus 3
eodem die Oricum proficiscitur. Quo cum venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompei oppido praeerat praesidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, cum Graecos murum ascendere atque arma capere iuberet, illi autem se contra imperium populi Ro- 4
mani pugnaturos esse negarent, oppidani [autem] etiam sua sponte Caesarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxiliis portas aperuit et se atque oppidum Caesari dedidit incolumisque ab eo conservatus est.

XII. Recepto Caesar Orico nulla interposita mora 1
Apolloniam proficiscitur. Cuius adventu audito L. Staberius, qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem atque eam munire obsidesque ab Apolloniatibus exigere coepit. Illi vero daturos se negare neque portas consuli praeclu- 2
suros, neque sibi iudicium sumpturos contra atque omnis Italia populusque Romanus iudicavisset. Quorum cognita 3
voluntate clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Caesarem legatos mittunt oppidoque recipiunt. Hos sequun- 4
tur Bullidenses, Amantini et reliquae finitimae civitates totaque Epiros, et legatis ad Caesarem missis, quae imperaret, facturos pollicentur.

XIII. At Pompeius cognitis his rebus, quae erant 1
Orici atque Apolloniae gestae, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus contendit. Simul Caesar ap- 2
propinquare dicebatur: tantusque terror incidit eius exer-

citui, quod properans noctem diei coniunxerat neque iter
intermiserat, ut paene omnes ex Epiro finitimisque regi-
onibus signa relinquerent, complures arma proicerent, ac
3 fugae simile iter videretur. Sed cum prope Dyrrhachium
Pompeius constitisset castraque metari iussisset, perter-
rito etiam tum exercitu princeps Labienus procedit iurat-
que, se eum non deserturum eundemque casum subitu-
4 rum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui
iurant legati; tribuni militum centurionesque secuntur,
5 atque idem omnis exercitus iurat. Caesar praeoccupato
itinere ad Dyrrhachium finem properandi facit castraque
ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium, ut ca-
stellis vigiliisque bene meritae civitates tutae essent [prae-
sidio], ibique reliquarum ex Italia legionum adventum
6 expectare et sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem
Pompeius fecit et trans flumen Apsum positis castris eo
copias omnes auxiliaque conduxit.

1 XIIII. Calenus legionibus equitibusque Brundisi in
naves impositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantum
navium facultatem habebat, naves solvit, paulumque a
portu progressus litteras a Caesare accipit, quibus est
certior factus, portus litoraque omnia classibus adversa-
2 riorum teneri. Quo cognito se in portum recipit navesque
omnes revocat. Una ex his, quae perseveravit neque im-
perio Caleni optemperavit, quod erat sine militibus pri-
vatoque consilio administrabatur, delata Oricum atque a
3 Bibulo expugnata est; qui de servis liberisque omnibus
ad impuberes supplicium sumit et ad unum interficit. Ita
exiguo tempore magnoque casu totius exercitus salus
constitit.

1 XV. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum
classe ad Oricum et, sicuti mari portibusque Caesarem
prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibe-
2 batur: praesidiis enim dispositis omnia litora a Caesare
tenebantur, neque lignandi atque aquandi neque naves ad
3 terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna diffi-
cultate, summisque angustiis rerum necessariarum pre-
mebantur, adeo ut cogerentur sicuti reliquum commeatum

ita ligna atque aquam Corcyra navibus onerariis suppor-
tare, atque etiam uno tempore accidit, ut difficilioribus 4
usi tempestatibus ex pellibus, quibus erant tectae naves,
nocturnum excipere rorem cogerentur; quas tamen diffi- 5
cultates patienter atque aequo animo ferebant neque sibi
nudanda litora et relinquendos portus existimabant. Sed 6
cum essent, in quibus demonstravi angustiis, ac se Libo
cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum
M'. Acilio et Statio Murco legatis, quorum alter oppidi
muris, alter praesidiis terrestribus praeerat: velle se de
maximis rebus cum Caesare loqui, si sibi facultas detur.
Huc addunt pauca rei confirmandae causae, ut de compo- 7
sitione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint indu-
tiae, atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod adfere- 8
bant, videbatur, et Caesarem id summe sciebant cupere,
et profectum aliquid Vibulli mandatis existimabatur.

XVI. Caesar eo tempore cum legione una profectus 1
ad recipiendas ulteriores civitates et rem frumentariam
expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum,
oppositum Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et Murco per 2
litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli legionem
relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo cum venisset, evo- 3
cantur illi ad colloquium. Prodit Libo atque excusat
Bibulum, quod is iracundia summa erat inimicitiasque
habebat etiam privatas cum Caesare ex aedilitate et prae-
tura conceptas: ob eam causam colloquium vitasse, ne
res maximae spei maximaeque utilitatis eius iracundia
impedirentur. Summam *suam* esse ac fuisse semper 4
voluntatem, ut componeretur atque ab armis discederetur,
sed potestatem eius rei nullam habere, propterea quod
de consilii sententia summam belli rerumque omnium
Pompeio permiserint. Sed postulatis Caesaris cognitis 5
missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se actu-
rum hortantibus ipsis. Interea manerent indutiae, dum
ab illo rediri posset, neve alter alteri noceret. Huc addit
pauca de causa et de copiis auxiliisque suis.

XVII. Quibus rebus neque tum respondendum Cae- 1
sar existimavit, neque nunc, ut memoriae prodantur, satis

2 causae putamus. Postulabat Caesar, ut legatos sibi ad
Pompeium sine periculo mittere liceret, idque ipsi fore
3 reciperent aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod
ad indutias pertineret, sic belli rationem esse divisam, ut
illi classe naves auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua
4 terraque eos prohiberet. Si hoc sibi remitti vellent, re-
mitterent ipsi de maritumis custodiis; si illud tenerent,
se quoque id retenturum. Nihilo minus tamen agi posse
de compositione, ut haec non remitterentur, neque hanc
5 rem esse impedimenti loco. Ille neque legatos Caesaris
recipere neque periculum praestare eorum, sed totam rem
ad Pompeium reicere: unum instare de indutiis vehemen-
6 tissimeque contendere. Quem ubi Caesar intellexit prae-
sentis periculi atque inopiae vitandae causa omnem ora-
tionem instituisse neque ullam spem aut condicionem
pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

1 XVIII. Bibulus multos dies terra prohibitus et gra-
viore morbo ex frigore ac labore inplicitus, cum neque
curari posset neque susceptum officium deserere vellet,
2 vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo ad neminem
unum summa imperii redit, sed separatim suam quisque
3 classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius se-
dato tumultu, quem repentinus Caesaris adventus conci-
taverat, ubi primum e re visum est, adhibito Libone et
L. Lucceio et Theophane, quibus*cum* communicare de
maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Cae-
4 saris agere instituit. Quem ingressum in sermonem Pom-
peius interpellavit et loqui plura prohibuit. *Quid mihi*,
inquit, *aut vita aut civitate opus est, quam beneficio
Caesaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non po-
terit, cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus*
5 *existimabor*. Bello perfecto ab iis Caesar haec facta co-
gnovit, qui sermoni interfuerunt; conatus tamen nihilo
minus est aliis rationibus, per colloquia de pace agere.

1 XVIIII. Inter bina castra Pompei atque Caesaris unum
flumen [tantum] intererat Apsus, crebraque inter se col-
loquia milites habebant, neque ullum interim telum per
2 pactiones loquentium traiciebatur. Mittit P. Vatinium le-

gatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quae maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret et crebro magna voce pronuntiaret, liceretne civibus ad cives de pace tuto legatos mittere, quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenaeo praedonibusque licuisset, praesertim cum id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent? Multa suppliciter 3
locutus est, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus. Responsum est 4
ab altera parte, Aulum Varronem profiteri, se altera die ad conloquium venturum atque *eundem* visurum, quemadmodum tuto legati venire et, quae vellent, exponere possent; certumque ei rei tempus constituitur. Quo cum 5
esset postero die ventum, magna utrimque multitudo convenit, magnaque erat expectatio eius rei, atque omnium animi intenti esse ad pacem videbantur. Qua ex frequen- 6
tia Titus Labienus prodit, sed missa oratione de pace loqui *elate* atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum 7
mediam orationem interrumpunt subito undique tela inmissa; quae ille obtectus armis militum vitavit; vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones militesque nonnulli. Tum La- 8
bienus: *Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis nisi Caesaris capite relato pax esse nulla potest.*

XX. Isdem temporibus M. Coelius Rufus praetor 1
causa debitorum suscepta initio magistratus tribunal suum iuxta C. Treboni, praetoris urbani, sellam collocavit et, si quis appellavisset de aestimatione et de solutionibus, quae per arbitrum fierent, ut Caesar praesens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat aequitate decreti et hu- 2
manitate Treboni, qui his temporibus clementer et moderate ius dicendum existimabat, ut reperiri non possent, a quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse in- 3
opiam excusare et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri et difficultates auctionandi proponere etiam mediocris est animi; integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi aut cuius inpudentiae est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur 4
nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat,

5 durior inventus est Coelius. Set ab hoc profectus initio,
ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem
promulgavit, ut sexenni die sine usuris creditae pecuniae
solvantur.

1 XXI. Cum resisteret Servilius consul reliquique ma-
gistratus, et minus opinione sua efficeret, ad hominum
excitanda studia sublata priore lege duas promulgavit,
unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus
2 donavit, aliam tabularum novarum, impetuque multitudi-
nis in C. Trebonium facto et nonnullis vulneratis eum
3 de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius consul
ad senatum retulit, senatusque Coelium ab republica re-
movendum censuit. Hoc decreto eum consul senatu pro-
4 hibuit et contionari conantem de rostris deduxit. Ille
ignominia et dolore permotus palam se proficisci ad Cae-
sarem simulavit; clam nuntiis ad Milonem missis, qui
Clodio interfecto eo nomine erat damnatus, atque eo in
Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiato-
riae familiae reliquias habebat, sibi coniunxit atque eum
5 in Thurinum ad sollicitandos pastores praemisit. Ipse
cum Casilinum venisset, unoque tempore signa eius mili-
taria atque arma Capuae essent comprensa et familia Nea-
poli visa, quae proditionem oppidi appararet, patefactis
consiliis exclusus Capua et periculum veritus, quod con-
ventus arma ceperat atque eum hostis loco habendum ex-
istimabat, consilio destitit atque eo itinere sese avertit.

1 XXII. Interim Milo dimissis circum municipia litteris,
se ea, quae faceret, iussu atque imperio facere Pompei,
quae mandata ad se per Vibullium delata essent, quos ex
2 aere alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos
cum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis
Cosam in agro Thurino oppugnare coepit. Eo cum a
Q. Pedio praetore cum legione ...., lapide
3 ictus ex muro periit. Et Coelius profectus, ut dictitabat,
ad Caesarem pervenit Thurios. Ubi cum quosdam eius
municipii sollicitaret equitibusque Caesaris Gallis atque
Hispanis, qui eo praesidii causa missi erant, pecuniam
4 polliceretur, ab his est interfectus. Ita magnarum initia

rerum, quae occupatione magistratuum et temporum
sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum
habuerunt.

XXIII. Libo profectus ab Orico cum classe, cui prae- 1
erat, navium L Brundisium venit insulamque, quae con-
tra portum Brundisinum est, occupavit, quod praestare
arbitrabatur, unum locum, qua necessarius nostris erat
egressus, quam omnia litora ac portus custodia clausos
teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam 2
nactus incendit et unam frumento onustam abduxit ma-
gnumque nostris terrorem iniecit, et noctu militibus ac
sagittariis in terram expositis praesidium equitum deiecit
et adeo loci opportunitate profecit, uti ad Pompeium lit-
teras mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci et refici
iuberet: sua classe auxilia sese Caesaris prohibiturum.

XXIIII. Erat eo tempore Antonius Brundisii; *is* vir- 1
tute militum confisus scaphas navium magnarum circiter
LX cratibus pluteisque contexit eoque milites delectos in-
posuit atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit
navesque triremes duas, quas Brundisi faciendas curave-
rat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus
prodire iussit. Has cum audacius progressas Libo vidis- 2
set, sperans intercipi posse quadriremes V ad eas misit.
Quae cum navibus nostris *ap*propinquassent, nostri vete-
rani in portum refugiebant, illi studio incitati incautius
sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianae 3
scaphae signo dato se in hostes incitaverunt primoque im-
petu unam ex his quadriremem cum remigibus defensori-
busque suis ceperunt, reliquas turpiter refugere coëge-
runt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus per oram 4
maritumam ab Antonio dispositis aquari prohiberentur.
Qua necessitate et ignominia permotus Libo discessit a
Brundisio obsessionemque nostrorum omisit.

XXV. Multi iam menses erant et hiems praecipita- 1
verat, neque Brundisio naves legionesque ad Caesarem
veniebant. Ac nonnullae eius rei praetermissae occasio-
nes Caesari videbantur, quod certe saepe flaverant venti,
quibus necessario committendum existimabat. Quanto- 2

que eius amplius processerat temporis, tanto erant ala-
criores ad custodias, qui classibus praeerant, maioremque
fiduciam prohibendi habebant, et crebris Pompei litteris
castigabantur, quoniam primo venientem Caesarem non
prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent;
duriusque cotidie tempus ad transportandum saevioribus
3 ventis expectabat. Quibus rebus permotus Caesar Brun-
disium ad suos severius scripsit, nacti idoneum ventum
ne occasionem navigandi dimitterent, sive ad litora Apol-
loniatium *sive ad Labeatium* cursum dirigere atque eo
4 naves eicere possent. Haec a custodiis classium loca ma-
xime vacabant, quod se longius *a* portibus committere
non auderent.

1 XXVI. Illi adhibita audacia et virtute administranti-
bus M. Antonio et Fufio Caleno, multum ipsis militibus
hortantibus neque ullum periculum pro salute Caesaris
recusantibus, nacti Austrum naves solvunt atque altero
2 die Apolloniam [Dyrrhachium] praetervehuntur. Qui cum
essent ex continenti visi, Coponius, qui Dyrrhachi classi
Rhodiae praeerat, naves ex portu educit, et cum iam no-
stris remissiore vento adpropinquasset, idem Auster in-
3 crebuit nostrisque praesidio fuit. Neque vero ille ob eam
causam conatu desistebat, sed labore et perseverantia
nautarum [et] vim tempestatis superari posse sperabat
praetervectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo se-
4 cius sequebatur. Nostri usi fortunae beneficio tamen im-
petum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti
portum, qui appellatur Nymphaeum, ultra Lissum milia
passuum III, eo naves introduxerunt — qui portus ab
Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus — leviusque
5 tempestatis quam classis periculum aestimaverunt. Quo
simulatque intro est itum, incredibili felicitate Auster,
qui per biduum flaverat, in Africum se vertit.

1 XXVII. Hic subitam commutationem fortunae videre
licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus
recipiebat; qui nostris navibus periculum intulerant, de
2 suo timere cogebantur. Itaque tempore commutato tem-
pestas et nostros texit et naves Rhodias afflixit, ita ut ad

unam omnes constratae numero XVI eliderentur et nau-
fragio interirent, et ex magno remigum propugnatorum-
que numero pars ad scopulos adlisa interficeretur, pars
ab nostris detraheretur; quos omnes conservatos Caesar
domum remisit.

XXVIII. Nostrae naves duae tardius cursu confecto 1
in noctem coniectae, cum ignorarent, quem locum reli-
quae cepissent, contra Lissum in ancoris constiterunt.
Has scaphis minoribusque navigiis compluribus summis- 2
sis Otacilius Crassus, qui Lissi praeerat, expugnare para-
bat; simul de deditione eorum agebat et incolumitatem
deditis pollicebatur. Harum altera navis CCXX e legione 3
tironum sustulerat, altera ex veterana paulo minus CC.
Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidii in 4
animi firmitudine. Tirones enim multitudine navium per-
territi et salo nauseaque confecti iureiurando accepto,
nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt; qui
omnes ad eum perducti contra religionem iurisiurandi in
eius conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranae 5
legionis milites, item conflictati et tempestatis et sentinae
vitiis, neque ex pristina virtute remittendum aliquid pu-
taverunt, et tractandis condicionibus et simulatione de-
ditionis extracto primo noctis tempore gubernatorem in
terram navem eicere cogunt, ipsi idoneum locum nacti 6
reliquam noctis partem ibi confecerunt et luce prima
missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae
maritumae adservabant, circiter CCCC, quique eos armati
ex praesidio secuti sunt, se defenderunt et nonnullis eo-
rum interfectis incolumes se ad nostros receperunt.

XXVIIII. Quo facto conventus civium Romanorum, 1
qui Lissum obtinebant, quod oppidum iis antea Caesar
adtribuerat muniendumque curaverat, Antonium recipit
omnibusque rebus iuvit. Otacilius sibi timens *ex* oppido
fugit et ad Pompeium pervenit. *Expositis* omnibus copiis 2
Antonius, quarum erat summa veteranarum trium legio-
num uniusque tironum et equitum DCCC, plerasque naves
in Italiam remittit ad reliquos milites equitesque trans-
portandos, pontones, quod est genus navium Gallicarum, 3

Lissi relinquit, hoc consilio, ut, si forte Pompeius vacuam existimans Italiam eo traiecisset exercitum, quae opinio erat edita in vulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet, nuntiosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset et quid militum transvexisset.

1 XXX. Haec eodem fere tempore Caesar atque Pompeius cognoscunt. Nam praetervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant, ipsi iter secundum eas terra direxerant, sed quo essent eae delatae, primis diebus
2 ignorabant. Cognitaque re diversa sibi ambo consilia capiunt: Caesar, ut quam primum se cum Antonio coniungeret, Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret,
3 si imprudentes ex insidiis adoriri posset; eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt, Pompeius clam et noctu, Caesar palam at-
4 que interdiu. Sed Caesari circuitu maiore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset; Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat,
5 magnis itineribus ad Antonium contendit, atque eum ubi appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit suosque omnes in castris continuit ignesque
6 fieri prohibuit, quo occultior esset eius adventus. Haec ad Antonium statim per Graecos deferuntur. Ille missis ad Caesarem nuntiis unum diem sese castris tenuit; altero
7 die ad eum pervenit Caesar. Cuius adventu cognito Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit atque ibi idoneo loco castra ponit.

1 XXXI. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis imperatorem se appella-
2 verat. Quo facto civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias, item ab publicanis suae provinciae debitam biennii pecuniam exegerat et ab isdem insequentis anni mutuam praeceperat equitesque toti provinciae im-
3 peraverat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorem interfecerant et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones

equitesque ex Syria deduxerat. Summamque in sollicitu- 4
dinem ac timorem Parthici belli provincia cum venisset, ac nonnullae militum voces cum audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra civem et consulem arma non laturos, deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus maximas largitiones fecit et confirmandorum militum causa diripiendas his civitates dedit.

XXXII. Interim acerbissime imperatae pecuniae tota 1
provincia exigebantur. Multa praeterea generatim ad
avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum ac 2
liberorum tributum inponebatur; columnaria, ostiaria, frumentum, milites, arma, remiges, tormenta, vecturae imperabantur; cuius modo rei nomen reperiri poterat,
hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non so- 3
lum urbibus, sed paene vicis castellisque singulis cum imperio praeficiebantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir et civis optimus habeba-
tur. Erat plena lictorum et imperiorum provincia, dif- 4
ferta praefectis atque exactoribus, qui praeter imperatas pecunias suo etiam privato compendio serviebant: dictitabant enim, se domo patriaque expulsos omnibus necessariis egere rebus, ut honesta praescriptione rem
turpissimam tegerent. Accedebant ad haec gravissimae 5
usurae, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis; quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque aes alienum pro-
vinciae eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob 6
eam causam civibus Romanis eius provinciae, sed in singulos conventus singulasque civitates certae pecuniae imperabantur, mutuasque illas ex senatusconsulto exigi dictitabant; publicanis, ut in Syria fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

XXXIII. Praeterea Ephesi a fano Dianae depositas 1
antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat. Certaque eius rei die constituta cum in fanum ventum esset adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litterae ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum

legionibus Caesarem: properaret ad se cum exercitu ve-
2 nire omniaque post [ea quae] haberet. His litteris acce-
ptis, quos advocaverat, dimittit; ipse iter in Macedoniam
parare incipit paucisque post diebus est profectus. Haec
res Ephesiae pecuniae salutem attulit.

1 XXXIIII. Caesar Antoni exercitu coniuncto deducta
Orico legione, quam tuendae orae maritumae causa po-
suerat, temptandas sibi provincias longiusque proceden-
2 dum existimabat; et cum ad eum ex Thessalia Aetoliaque
legati venissent, qui praesidio misso pollicerentur earum
gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum
cum legione tironum, quae appellabatur XXVII., atque
equitibus CC in Thessaliam, C. Calvisium Sabinum cum
cohortibus V paucisque equitibus in Aetoliam misit; ma-
xime eos, quod erant propinquae regiones, de re frumen-
3 taria ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvi-
num cum legionibus duabus, XI. et XII., et equitibus D
4 in Macedoniam proficisci iussit; cuius provinciae ab ea
parte, quae libera appellabatur, Menedemus, princeps
earum regionum, missus legatus omnium suorum excel-
lens studium profitebatur.

1 XXXV. Ex his Calvisius primo adventu summa
omnium Aetolorum receptus voluntate, praesidiis adver-
sariorum Calydone et Naupacto deiectis omni Aetolia po-
2 titus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit.
Hic cum essent factiones duae, varia voluntate civitatum
utebatur: Hegesaretos, veteris homo potentiae, Pompeia-
nis rebus studebat; Petraeus, summae nobilitatis adole-
scens, suis ac suorum opibus Caesarem enixe iuvabat.

1 XXXVI. Eodemque tempore Domitius in Macedo-
niam venit; et cum ad eum frequentes civitatum legatio-
nes convenire coepissent, nuntiatum est, adesse Scipio-
nem cum legionibus, magna opinione et fama omnium:
2 nam plerumque in novitate *rei* fama antecedit. Hic nullo
in loco Macedoniae moratus magno impetu tetendit ad
Domitium et, cum ab eo milia passuum XX afuisset, su-
bito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit.
3 *Hoc* adeo celeriter fecit, ut simul adesse et venire nun-

ita ligna atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare, atque etiam uno tempore accidit, ut difficilioribus 4
usi tempestatibus ex pellibus, quibus erant tectae naves, nocturnum excipere rorem cogerentur; quas tamen diffi- 5
cultates patienter atque aequo animo ferebant neque sibi nudanda litora et relinquendos portus existimabant. Sed 6
cum essent, in quibus demonstravi angustiis, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum M'. Acilio et Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter praesidiis terrestribus praeerat: velle se de maximis rebus cum Caesare loqui, si sibi facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandae causae, ut de compo- 7
sitione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint indutiae, atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod adfere- 8
bant, videbatur, et Caesarem id summe sciebant cupere, et profectum aliquid Vibulli mandatis existimabatur.

XVI. Caesar eo tempore cum legione una profectus 1
ad recipiendas ulteriores civitates et rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum, oppositum Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et Murco per 2
litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli legionem
relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo cum venisset, evo- 3
cantur illi ad colloquium. Prodit Libo atque excusat
Bibulum, quod is iracundi[illegible]mma erat inimicitiasque
habebat etiam privatas c[illegible] ex[illegible]tate et prae-
tura [illegible] itasse, ne
res [illegible] iracundia
imped[illegible] semper 4
[illegible]retur,
[illegible]od
[illegible]m
[illegible]is 5
[illegible]u-
[illegible]m
[illegible]dit
[illegible]
[illegible] Cae- 1
[illegible] satis

partem, ex qua venerat, redit ibique prope flumen edito
5 natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis
noctu insidias equitum collocavit, quo in loco superiori-
bus fere diebus nostri pabulari consuerant; et cum coti-
diana consuetudine Q. Varus, praefectus equitum Domitii,
6 venisset, subito illi ex insidiis consurrexerunt. Sed nostri
fortiter impetum eorum tulerunt celeriterque ad suos
quisque ordines rediit atque ultro universi in hostes im-
7 petum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis,
reliquis in fugam coniectis, duobus amissis in castra se
receperunt.

1 XXXVIII. His rebus gestis Domitius sperans, Scipio-
nem ad pugnam elici posse, simulavit, sese angustiis rei
frumentariae adductum castra movere, vasisque militari
more conclamatis progressus milia passuum III loco ido-
neo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit.
2 Scipio ad sequendum paratus equitum magnam partem
ad explorandum iter Domitii et cognoscendum praemisit.
3 Qui cum essent progressi, primaeque turmae insidias in-
travissent, ex fremitu equorum inlata suspicione ad suos
se recipere coeperunt, quique hos sequebantur, celerem
4 eorum receptum conspicati restiterunt. Nostri cognitis
[hostium] insidiis, ne frustra reliquos expectarent, duas
nacti turmas exceperunt, *quarum perpauci fuga salu-
tem sibi repppererunt* — in his fuit M. Opimius praefectus
equitum —; reliquos omnes earum turmarum aut inter-
fecerunt aut captos ad Domitium deduxerunt.

1 XXXVIIII. Deductis orae maritimae praesidiis Cae-
sar, ut supra demonstratum est, III cohortes Orici oppidi
tuendi causa reliquit isdemque custodiam navium longa-
rum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio op-
2 pidoque Manius Acilius legatus praeerat. Is naves no-
stras interiorem in portum post oppidum reduxit et ad
terram deligavit faucibusque portus navem onerariam
submersam obiecit et huic alteram coniunxit; super quas
turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit et
militibus complevit tuendamque ad omnes repentinos ca-
sus tradidit.

XXXX. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, 1
qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit submer-
samque navim remulco multisque contendens funibus
adduxit atque alteram navem, quae erat ad custodiam ab
Acilio posita, pluribus adgressus navibus, in quibus ad
libram fecerat turres, ut ex superiore pugnans loco inte-
grosque semper defatigatis summittens et reliquis parti-
bus simul ex terra scalis et classe moenia oppidi temptans,
uti adversariorum manus diduceret, labore et multitudine
telorum nostros vicit, deiectisque defensoribus, qui omnes 2
scaphis excepti refugerant, eam navem expugnavit eodem-
que tempore ex altera parte molem tenuit naturaliter obie-
ctam, quae paeneinsulam oppidum effecerat, quattuor*que*
biremes subiectis scutulis [inpulsas vectibus] in interio-
rem partem traduxit. Ita ex utraque parte naves longas 3
adgressus, quae erant deligatae ad terram atque inanes,
IIII ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto ne- 4
gotio D. Laelium ab Asiatica classe abductum reliquit,
qui commeatus Bullide atque Amantia inportari in op-
pidum prohibebat. Ipse Lissum profectus naves onera- 5
rias XXX a M. Antonio relictas intra portum aggressus
omnes incendit; Lissum expugnare conatus defendentibus
civibus Romanis, qui eius conventus erant, militibusque,
quos praesidii causa miserat Caesar, triduum moratus
paucis in oppugnatione amissis re infecta inde discessit.

XXXXI. Caesar, postquam Pompeium ad Asparagium 1
esse cognovit, eodem cum exercitu profectus expugnato
in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius praesi-
dium habebat, tertio die [Macedoniam] ad Pompeium
pervenit iuxtaque eum castra posuit et postridie eductis
omnibus copiis acie instructa decernendi postetatem
Pompeio fecit. Ubi illum suis locis se tenere animadver- 2
tit, reducto in castra exercitu aliud sibi consilium capien-
dum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis ma- 3
gno circuitu difficili angustoque itinere Dyrrhachium
profectus est, sperans, Pompeium aut Dyrrhachium com-
pelli aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum
totiusque belli apparatum eo contulisset, ut accidit. Pom- 4

peius enim primo ignorans eius consilium, quod diverso
ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei
frumentariae compulsum discessisse existimabat; postea
per exploratores certior factus postero die castra movit,
5 breviore itinere se occurrere ei posse sperans. Quod
fore suspicatus Caesar militesque adhortatus, ut aequo
animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere inter-
misso mane Dyrrhachium venit, cum primum agmen
Pompei procul cerneretur, atque ibi castra posuit.

1 XXXXII. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi pro-
positum tenere non potuit, secundo usus consilio edito
loco, qui appellatur Petra aditumque habet navibus me-
diocrem atque eas a quibusdam protegit ventis, castra
2 communit. Eo partem navium longarum convenire, fru-
mentum commeatumque ab Asia atque omnibus regioni-
3 bus, quas tenebat, comportari imperat. Caesar longius
bellum ductum iri existimans et de Italicis commeatibus
desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeia-
nis tenebantur classesque ipsius, quas hieme in Sicilia,
Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumen-
tariae causa Q. Tillium et L. Canuleium legatum misit,
quodque hae regiones aberant longius, locis certis hor-
rea constituit vecturasque frumenti finitimis civitatibus
4 descripsit. Item Lisso Parthinisque et omnibus castellis,
5 quod esset frumenti, conquiri iussit. Id erat perexiguum
cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera et mon-
tuosa, ac plerumque frumento utuntur inportato, tum
quod Pompeius haec providerat et superioribus diebus
praedae loco Parthinos habuerat frumentumque omne
conquisitum spoliatis effossisque eorum domibus per equi-
tes comportarat.

1 XXXXIII. Quibus rebus cognitis Caesar consilium
capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompei
permulti editi atque asperi colles. Hos primum praesi-
2 diis tenuit castellaque ibi communit. Inde, ut loci cuius-
que natura ferebat, ex castello in castellum perducta
3 munitione circumvallare Pompeium instituit, haec spe-
ctans, quod angusta re frumentaria utebatur, quodque

Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui subportare posset, simul, uti pabulatione Pompeium prohiberet equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret, tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum a Caesare obsideri neque audere proelio dimicare.

XXXXIIII. Pompeius neque a mari Dyrrhachioque 1
discedere volebat, quod omnem apparatum belli, tela,
arma, tormenta ibi collocaverat frumentumque exercitui
navibus subportabat, neque munitiones Caesaris prohi-
bere poterat, nisi proelio decertare vellet; quod eo tem-
pore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut 2
extremam rationem belli sequens quam plurimos colles
occuparet et quam latissimas regiones praesidiis teneret
Caesarisque copias, quam maxime posset, distineret;
idque accidit. Castellis enim xxiiii effectis xv milia 3
passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; mul-
taque erant intra eum locum manu sata, quibus interim
iumenta pasceret. Atque ut nostri perpetuas munitiones 4
habebant perductas ex castellis in proxima castella, ne
quo loco erumperent Pompeiani ac nostros post tergum
adorirentur [timebant], ita illi interiore spatio perpetuas
munitiones efficiebant, ne quem locum nostri intrare
atque ipsos a tergo circumvenire possent. Sed illi ope- 5
ribus vincebant, quod et numero militum praestabant et
interiore spatio minorem circuitum habebant. Quae cum 6
erant loca Caesari capienda, etsi prohibere Pompeius to-
tis copiis et dimicare non constituerat, tamen suis locis
sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum ha-
bebat numerum, multique ex nostris vulnerabantur, ma-
gnusque incesserat timor sagittarum, atque omnes fere
milites aut ex coactis aut ex centonibus aut ex coriis
tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

XXXXV. In occupandis praesidiis magna vi uterque 1
nitebatur: Caesar, ut quam angustissime Pompeium con-
tineret, Pompeius, ut quam plurimos colles quam maximo

circuitu occuparet; crebraque ob eam causam proelia
2 fiebant. In his cum legio Caesaris nona praesidium quod-
dam occupavisset et munire coepisset, huic loco propin-
quum et contrarium collem Pompeius occupavit nostros-
3 que opere prohibere coepit, et cum una ex parte prope
aequum aditum haberet, primum sagittariis funditoribus-
que circumiectis, postea levis armaturae magna multitu-
dine missa tormentisque prolatis munitiones impediebat;
neque erat facile nostris uno tempore propugnare et mu-
4 nire. Caesar cum suos ex omnibus partibus vulnerari
videret, recipere se iussit et loco excedere. Erat per de-
5 clive receptus. Illi autem hoc acrius instabant neque re-
gredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum
6 relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud
suos Pompeius dixisse: non recusare se, quin nullius
usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento
legiones Caesaris sese recepissent inde, quo temere es-
sent progressae.

1 XXXXVI. Caesar receptui suorum timens crates ad
extremum tumulum contra hostem proferri et adversas
locari, intra has mediocri latitudine fossam tectis militi-
bus obduci iussit locumque in omnes partes quam ma-
2 xime impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut
praesidio nostris se recipientibus essent. His rebus com-
3 paratis legionem reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius
atque audacius nostros premere et instare coeperunt cra-
tesque pro munitione obiectas propulerunt, ut fossas
4 transcenderent. Quod cum animadvertisset Caesar, veri-
tus, ne non reducti, sed reiecti viderentur, maiusque de-
trimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Anto-
nium, qui ei legioni praeerat, cohortatus tuba signum
5 dari atque in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis
VIIII. subito conspirati pila coniecerunt et ex inferiore loco
adversus clivum incitati cursu praecipites Pompeianos
egerunt et terga vertere coëgerunt; quibus ad recipien-
dum crates disiectae longuriique obiecti et institutae fos-
6 *sae magno* impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis
habebant sine detrimento discedere, compluribus inter-

fectis V omnino suorum amissis quietissime se receperunt pauloque citra eum locum morati aliis comprehensis collibus munitiones perfecerunt.

XXXXVII. Erat nova et inusitata belli ratio cum tot 1
castellorum numero tantoque spatio et tantis munitionibus et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicumque alterum obsidere conati sunt, perculsos 2
atque infirmos hostes adorti aut proelio superatos aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero equitum militumque praestarent; causa autem obsidionis haec fere esse consuevit, ut frumento hostes prohiberent. At tum integras atque incolumes copias 3
Caesar inferiore militum numero continebat, cum illi omnium rerum copia abundarent: cotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quae commeatum subportarent, neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem 4
consumptis omnibus longe lateque frumentis summis erat in angustiis. Sed tamen haec singulari patientia milites 5
ferebant. Recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos labore et patientia maximum bellum confecisse; meminerant, ad Alesiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam maiorem ad Avaricum, maximarum gentium victores discessisse. Non, illis or- 6
deum cum daretur, non legumina recusabant; pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

XXXXVIII. Est etiam genus radicis inventum ab iis, 1
qui *convaluerant ex* vulneribus, quod appellatur chara, quod admixtum lacte multum inopiam levabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Eius erat magna copia. Ex 2
hoc effectos panes, cum in colloquiis Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent.

XXXXVIIII. Iamque frumenta maturescere incipie- 1
bant, atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros *copiam confi*debant; crebraeque voces militum *in vigiliis colloquiis*que audiebantur, prius se cor-

tice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus
2 dimissuros. Libenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum tolerari, reliqua vero iumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona cum angustiis loci et odore taetro ex multitudine cadaverum et cotidianis laboribus, insuetos operum, tum aquae summa inopia adfectos.
3 Omnia enim flumina atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Caesar aut averterat aut magnis operibus obstruxerat, atque ut erant loca montuosa et ad specus angustiae vallium, has sublicis in terram demissis prae-
4 sepserat terramque adiecerat, ut aquam contineret. Itaque illi necessario loca sequi demissa ac palustria et puteos fodere cogebantur atque hunc laborem ad cotidiana opera addebant; qui tamen fontes a quibusdam praesidiis
5 aberant longius et celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus optima valetudine summaque aquae copia utebatur, tum commeatus omni genere praeter frumentum abundabat; . . . .
. . . . , ... quibus cotidie melius [subterere] *fore* tempus maioremque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

1 L. In novo genere belli novae ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, cum animadvertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio adgressi universi intra multitudinem sagittas con-
2 iciebant et se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri usu docti haec reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent . . . .
. . . .
. . . .

1 LI. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit cum legionibus duabus; cuius adventu facile sunt repulsi Pom-
2 peiani. Neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt, primisque deiectis reliqui se verterunt et loco
3 *cesserunt*. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existimant, si *acrius* insequi voluisset, bellum eo die potuisse finire.

Cuius consilium reprehendendum non videtur. Aliae enim 4
sunt legati partes atque imperatoris: alter omnia agere
ad praescriptum, alter libere ad summam rerum consulere
debet. Sulla a Caesare *praesidio* castris relictus libera- 5
tis suis hoc fuit contentus neque proelio decertare voluit,
quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne im-
peratorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis 6
magnam res ad receptum difficultatem adferebat. Nam
ex iniquo progressi loco in summo constiterant: si per
declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes
loco verebantur; neque multum ad solis occasum tempo-
ris supererat: spe enim conficiendi negotii prope in no-
ctem rem duxerant. Ita necessario atque ex tempore 7
capto consilio Pompeius tumulum quendam occupavit,
qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormento
missum adigi non posset. Hoc consedit loco atque eum
communivit omnesque ibi copias continuit.

LII. Eodem tempore duobus praeterea locis pugna- 1
tum est: nam plura castella Pompeius pariter distinendae
manus causa temptaverat, ne ex proximis praesidiis suc-
curri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis 2
sustinuit cohortibus tribus atque eam loco depulit; altero
Germani *extra* munitiones nostras egressi compluribus
interfectis sese ad suos incolumes receperunt.

LIII. Ita uno die VI proeliis factis, tribus ad Dyrrha- 1
chium, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio
haberetur, ad duo milia numero ex Pompeianis cecidisse
reperiebamus, evocatos centurionesque complures — in
eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, eius, qui prae-
tor Asiam obtinuerat —; signaque sunt militaria sex
relata. Nostri non amplius XX omnibus sunt proeliis de- 2
siderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin 3
vulneraretur, quattuorque ex una cohorte centuriones
oculos amiserunt. Et cum laboris sui periculique testi- 4
monium adferre vellent, milia sagittarum circiter XXX in
castellum coniecta Caesari renuntiaverunt, scutoque ad
eum *relato Scaevae centurionis*, inventa sunt in eo fora-
mina CXX. Quem Caesar, ut erat de se meritus et de re- 5

publica, donatum milibus CC *conlaud*at*um*que ab octavis
ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiavit — eius
enim opera castellum magna ex parte conservatum esse
constabat — cohortemque postea duplici stipendio, fru-
mentariis, pecuariis militaribusque donis amplissime
donavit.
1 LIIII. Pompeius noctu magnis additis munitionibus
reliquis diebus turres extruxit et in altitudinem pedum
XV effectis operibus vineis eam partem castrorum obte-
2 xit, et quinque intermissis diebus alteram noctem sub-
nubilam nactus extructis omnibus castrorum partibus et
ad impediendum obtectis, tertia inita vigilia silentio exer-
citum eduxit et se in antiquas munitiones recepit.
1 LV. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in
aciem aequum in locum produxit, si Pompeius proelio
decertare vellet, ut paene castris Pompei legiones sub-
iceret; tantumque a vallo eius prima acies aberat, uti ne
2 telo tormentove adici posset. Pompeius autem, ut famam
opinionemque hominum teneret, sic pro castris exercitum
constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnis
quidem instructus exercitus telis ex vallo abiectis pro-
tegi posset.
1 LVI. Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium
Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, re-
ceptis temptandam sibi Achaiam ac paulo longius progre-
2 diendum existimabat Caesar. Itaque eo Calenum misit
eique Sabinum et Cassium cum cohortibus adiungit.
3 Quorum cognito adventu Rutilius Lupus, qui Achaiam
missus a Pompeio obtinebat, Isthmum praemunire insti-
4 tuit, ut Achaia Fufium prohiberet. Calenus Delphos,
Thebas, Orchomenum voluntate ipsarum civitatum rece-
pit, nonnullas urbes per vim expugnavit, reliquas civita-
tes circummissis legationibus amicitia Caesari conciliare
studebat. In his rebus fere erat Fufius occupatus.
1 LVII. Haec cum in Achaia atque apud Dyrrhachium
gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse con-
staret, non oblitus pristini instituti Caesar mittit ad eum
A. Clodium, suum atque illius familiarem, quem ab illo

traditum initio et commendatum in suorum necessariorum
numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataque 2
ad eum, quorum haec erat summa: Sese omnia de pace
expertum nihil adhuc arbitrari vitio factum eorum, quos
esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata per-
ferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur.
Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere, quae 3
probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compel-
lere atque errantem regere posset; praeesse autem suo
nomine exercitui, ut praeter auctoritatem vires quoque
ad coërcendum haberet. Quod si fecisset, quietem Italiae, 4
pacem provinciarum, salutem imperii uni omnes acceptam
relaturos. Haec ad eum mandata Clodius refert, ac pri- 5
mis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad
colloquium non admittitur, castigato Scipione a Favonio,
ut postea confecto bello reperiebamus, infectaque re sese
ad Caesarem recepit.

LVIII. Caesar, quo facilius equitatum Pompeianum 1
ad Dyrrhachium contineret et pabulatione prohiberet, ad-
itus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis
operibus praemunivit castellaque his locis posuit. Pom- 2
peius, ubi nihil profici equitatu cognovit, paucis inter-
missis diebus rursum eum navibus ad se intra munitio-
nes recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo ut foliis ex 3
arboribus strictis et teneris harundinum radicibus con-
tusis equos alerent: frumenta enim, quae fuerant intra
munitiones sata, consumpserant. Cogebantur Corcyra 4
atque Acarnania longo interiecto navigationis spatio pa-
bulum supportare, quoque erat eius rei minor copia, hor-
deo adaugere atque his rationibus equitatum tolerare.
Sed postquam non modo hordeum pabulumque omnibus 5
locis herbaeque desectae, sed etiam frons ex arboribus
deficiebat, corruptis equis macie conandum sibi aliquid
Pompeius de eruptione existimavit.

LVIIII. Erant apud Caesarem in equitum numero 1
Allobroges II fratres, Raucillus et Egus, Adbucilli filii,
qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, sin-
gulari virtute homines, quorum opera Caesar omnibus

2 Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat agrosque in Gallia ex hostibus captos praemiaque rei pecuniariae magna tribuerat locupletesque ex egentibus fecerat.
3 Hi propter virtutem non solum apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur; sed freti amicitia Caesaris et stulta ac barbara arrogantia elati despiciebant suos stipendiumque equitum fraudabant
4 et praedam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti universi Caesarem adierunt palamque de eorum iniuriis sunt questi et ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent.

1 LX. Caesar neque tempus illud animadversionis esse existimans et multa virtuti eorum concedens rem totam distulit; illos secreto castigavit, quod quaestui equites haberent, monuitque, ut ex sua amicitia omnia expecta-
2 rent et ex praeteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen haec res illis offensionem et contemptionem ad omnes attulit, idque ita esse, cum ex aliorum obiectationibus tum etiam ex domestico iudicio atque animi con-
3 scientia intellegebant. Quo pudore adducti et fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere a nobis et novam temptare fortunam novasque ami-
4 citias experiri constituerunt. Et cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt praefectum equitum C. Volusenum interficere, ut postea bello confecto cognitum est, ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium videren-
5 tur; postquam id difficilius visum est neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt, pecunias mutuati, proinde ac suis satisfacere et fraudata restituere vellent, multis coëmptis equis ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

1 LXI. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati *et instructi* liberaliter magnoque comitatu et multis *iumentis* venerant virique fortes habebantur et in honore

apud Caesarem fuerant, quodque novum et praeter con-
suetudinem acciderat, omnia sua praesidia circumduxit
atque ostentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles 2
aut eques a Caesare ad Pompeium transierat, cum paene
cotidie a Pompeio ad Caesarem perfugerent, vulgo vero
universi in Epiro atque Aetolia conscripti milites earum-
que regionum omnium, quae a Caesare tenebantur. Sed 3
hi cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus per-
fectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris de-
siderari videbatur, temporibusque rerum et spatiis loco-
rum et custodiarum varia diligentia animadversa, prout
cuiusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut
studium ferebat, haec ad Pompeium omnia detulerunt.

LXII. Quibus ille cognitis eruptionisque iam ante 1
capto consilio, ut demonstratum est, tegimenta galeis mi-
lites ex viminibus facere atque aggerem iubet compor-
tare. His paratis rebus magnum numerum levis armatu- 2
rae et sagittariorum aggeremque omnem noctu in scaphas
et naves actuarias inponit et de media nocte cohortes LX
ex maximis castris praesidiisque deductas ad eam partem
munitionum ducit, quae pertinebat ad mare longissime-
que a maximis castris Caesaris aberat. Eodem naves, 3
quas demonstravimus aggere et levis armaturae militibus
completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habe-
bat, mittit et, quid a quoque fieri velit, praecipit. Ad eas 4
munitiones Caesar Lentulum Marcellinum quaestorem
cum legione VIIII. positum habebat. Huic, quod valetu-
dine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adiu-
torem summiserat.

LXIII. Erat eo loco fossa pedum XV et vallum contra 1
hostem in altitudinem pedum X, tantundemque eius valli
agger in latitudinem patebat; ab eo intermisso spatio
pedum DC alter conversus in contrariam partem erat
vallus humiliore paulo munitione. Hoc enim superioribus 2
diebus timens Caesar, ne navibus nostri circumveniren-
tur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut, si ancipiti proe-
lio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo 3
et continens omnium dierum labor, quod milia passuum

in circuitu [munitiones] XVII erat complexus, perfi-
4 ciendi spatium non dabat. Itaque contra mare transver-
sum vallum, qui has duas munitiones coniungeret, non-
5 dum perfecerat. Quae res nota erat Pompeio, delata per
Allobrogas perfugas, magnumque nostris attulerat incom-
6 modum. Nam ut ad mare II cohortes nonae legionis ex-
cubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani [exer-
citus adventus extitit]; simul navibus circumvecti milites
in exteriorem vallum tela iaciebant, fossaeque aggere
complebantur, et legionarii interioris munitionis defen-
sores scalis admotis tormentis cuiusque generis telisque
terrebant, magnaque multitudo sagittariorum ab utraque
7 parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum,
quod unum nostris erat telum, viminea tegimenta galeis
8 inposita defendebant. Itaque cum omnibus rebus nostri
premerentur atque aegre resisterent, animadversum est
vitium munitionis, quod supra demonstratum est, atque
inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare
[navibus expositi] in aversos nostros impetum fecerunt at-
que ex utraque munitione deiectos terga vertere coëgerunt.
1 LXIIII. Hoc tumultu nuntiato Marcellinus . . cohor-
tes subsidio nostris laborantibus submittit ex castris; quae
fugientes conspicatae neque illos suo adventu confirmare
2 potuerunt neque ipsae hostium impetum tulerunt. Itaque
quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore
fugientium terrorem et periculum augebat: hominum enim
3 multitudine receptus impediebatur. In eo proelio cum
gravi vulnere esset affectus aquilifer et iam viribus defi-
ceretur, conspicatus equites nostros, *Hanc ego*, inquit,
*et vivus multos per annos magna diligentia defendi et
nunc moriens eadem fide Caesari restituo. Nolite, obse-
cro, committere, quod ante in exercitu Caesaris non
accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumem-*
4 *que ad eum deferte.* Hoc casu aquila conservatur omni-
bus primae cohortis centurionibus interfectis praeter
principem priorem.
1 LXV. Iamque Pompeiani magna caede nostrorum
castris Marcellini adpropinquabant non mediocri terrore

inlato reliquis cohortibus, et M. Antonius, qui proximum locum praesidiorum tenebat, ea re nuntiata cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cuius adventus Pompeianos compressit nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multo post Cae- 2
sar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis eodem venit. Qui cognito detrimento cum 3
animadvertisset Pompeium extra munitiones egressum, ut libere pabulari posset nec minus aditum navibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, castra secundum mare iuxta Pompeium munire iussit.

LXVI. Qua perfecta munitione animadversum est a 1
speculatoribus Caesaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam et in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus nona 2
Caesaris legio cum se obiecisset Pompeianis copiis atque opere, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Haec silvam quandam contingebant neque lon- 3
gius a mari passibus CCC aberant. Post mutato consilio 4
quibusdam de causis Caesar paulo ultra eum locum castra transtulit, paucisque intermissis diebus eadem Pompeius occupaverat et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo maiorem adiecerat munitionem. Ita minora castra inclusa maioribus castelli atque 5
arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sini- 6
stro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CCCC, quo liberius a periculo milites aquarentur. Sed 7
is quoque mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra; munitiones quidem omnes integrae erant.

LXVII. Eo signo legionis inlato, speculatores Cae- 1
sari renuntiarunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverunt. Is locus aberat a novis Pompei castris circiter passus quingentos. Hanc legio- 2
nem sperans Caesar se opprimere posse et cupiens eius

diei detrimentum sarcire reliquit in opere cohortes duas, quae speciem munitionis praeberent; ipse diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero XXXIII, in quibus erat legio nona multis amissis centurionibus deminutoque militum numero, ad legionem Pom-
3 pei castraque minora duplici acie eduxit. Neque eum prima opinio fefellit. Nam et pervenit, priusquam Pompeius sentire posset, et tametsi erant munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeri-
4 ter adgressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat obiectus portis ericius. Hic paulisper est pugnatum, cum inrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime Tito Pulione, cuius opera proditum exercitum
5 C. Antoni demonstravimus, e loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt excisoque ericio primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, inruperunt et, quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

1 LXVIII. Sed fortuna, quae plurimum potest cum in reliquis rebus tum praecipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit.
2 Munitionem, quam pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Caesaris cornus cohortes ignorantia loci sunt secutae, cum portam quaererent castro-
3 rumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod cum esset animadversum, coniunctam esse flumini, prorutis munitionibus defendente nullo transcenderunt, omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus.

1 LXVIIII. Interim Pompeius hac satis longa interiecta mora et re nuntiata V legiones ab opere deductas subsidio suis duxit; eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus adpropinquabat, et acies instructa a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur, omniaque sunt subito
2 mutata. Legio Pompeiana celeris spe subsidii confirmata ab decumana porta resistere conabatur atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens ini-
3 tium fugae faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro

seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ea parte, quam proruerat, sese recipiebat, ac plerique ex his, ne in angustias inciderent, *ex* X pedum munitione se in fossas praecipitabant, primisque oppressis reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex 4
vallo Pompeium adesse et suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, cum extra et intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptu sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo ut, cum Caesar signa fugientium manu prenderet et consistere iuberet, alii dimissis *locis aequis* eodem cursu [con-] fugerent, alii [ex] metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

LXX. His tantis malis haec subsidia succurrebant, 1
quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, credo, quod haec praeter spem acciderant eius, qui paulo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus adpropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius angustiis [portis], atque his ab Caesaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvae res magnum in utramque partem momentum 2
habuerunt. Munitiones enim a castris ad flumen perductae expugnatis iam castris Pompei propriam expeditamque Caesaris victoriam interpellaverunt, eadem res celeritate insequentium tardata nostris salutem attulit.

LXXI. Duobus his unius diei proeliis Caesar deside- 1
ravit milites DCCCCLX et *equites* ..... Tuticanum Gallum, senatoris filium, notos equites Romanos C. Fleginatem Placentia, A. Granium Puteolis, M. Sacrativirum Capua, tribunos militum et centuriones XXXII; sed horum 2
omnium pars magna in fossis munitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum in terrore ac fuga sine ullo vulnere interiit; signaque sunt militaria amissa XXXII. Pompeius eo proelio imperator est appellatus. Hoc no- 3
men optinuit, atque ita se postea salutari passus neque in litteris, *quas scribere* est solitus, neque in fascibus *insignia laureae praetulit*. At Labienus, cum ab eo im- 4

petravisset, ut sibi captivos tradi iuberet, omnes produ-
ctos ostentationis, ut videbatur, causa, quo maior perfugae
fides haberetur, commilitones appellans et magna verbo-
rum contumelia interrogans, solerentne veterani milites
fugere, in omnium conspectu interfecit.
1 LXXII. His rebus tantum fiduciae ac spiritus Pom-
peianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed
2 vicisse iam viderentur. Non illi paucitatem nostrorum
militum, non iniquitatem loci atque angustias praeoccu-
patis castris et ancipitem terrorem intra extraque muni-
tiones, non abscisum in duas partes exercitum, cum altera
alteri auxilium ferre non posset, causae fuisse cogitabant.
3 Non ad haec addebant, non [ex] concursu acri facto, non
proelio dimicatum, sibique ipsos multitudine atque an-
gustiis maius attulisse detrimentum, quam ab hoste acce-
4 pissent. Non denique communis belli casus recordaban-
tur, quam parvulae saepe causae vel falsae suspicionis
vel terroris repentini vel obiectae religionis magna detri-
menta intulissent, quotiens vel ducis vitio vel culpa tri-
buni in exercitu esset offensum; sed, proinde ac si vir-
tute vicissent neque ulla commutatio rerum posset acci-
dere, per orbem terrarum fama ac litteris victoriam eius
diei concelebrabant.
1 LXXIII. Caesar a superioribus consiliis depulsus
omnem sibi commutandam belli rationem existimavit.
2 Itaque uno tempore praesidiis omnibus deductis et oppu-
gnatione dimissa coactoque in unum locum exercitu con-
tionem apud milites habuit hortatusque est, ne ea, quae
accidissent, graviter ferrent, neve his rebus terrerentur
multisque secundis proeliis unum adversum et id medio-
3 cre opponerent. Habendam fortunae gratiam, quod Ita-
liam sine aliquo vulnere cepissent, quod duas Hispanias
bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercita-
tissimis ducibus pacavissent, quod finitimas frumentarias-
que provincias in potestatem redegissent; denique re-
cordari debere, qua felicitate inter medias hostium clas-
ses oppletis non solum portibus, sed etiam litoribus omnes
4 incolumes essent transportati. Si non omnia caderent

secunda, fortunam esse industria sublevandam. Quod
esset acceptum detrimenti, cuiusvis potius quam suae cul-
pae debere tribui. Locum se aecum ad dimicandum de- 5
disse, potitum esse hostium castris, expulisse ac supe-
rasse pugnantes. Sed sive ipsorum perturbatio sive error
aliquis sive etiam fortuna partam iam praesentemque
victoriam interpellavisset, dandam omnibus operam, ut
acceptum incommodum virtute sarciretur. Quod si esset 6
factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergo-
viam accidisset, atque ei, qui ante dimicare timuissent,
ultro se proelio offerrent.

LXXIIII. Hac habita contione nonnullos signiferos 1
ignominia notavit ac loco movit. Exercitui quidem omni 2
tantus incessit ex incommodo dolor tantumque studium
infamiae sarciendae, ut nemo aut tribuni aut centurionis
imperium desideraret et sibi quisque etiam poenae loco
graviores inponeret labores, simulque omnes arderent
cupiditate pugnandi, cum superioris etiam ordinis non-
nulli ratione permoti manendum eo loco et rem proelio
committendam existimarent. Contra ea Caesar neque sa- 3
tis militibus perterritis confidebat spatiumque interponen-
dum ad recreandos animos putabat, *et* relictis munitioni-
bus magnopere rei frumentariae timebat.

LXXV. Itaque nulla interposita mora sauciorum modo 1
et aegrorum habita ratione impedimenta omnia silentio
prima nocte ex castris Apolloniam praemisit. Haec con-
quiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa
praesidio est. His explicitis rebus duas in castris legio- 2
nes retinuit, reliquas de quarta vigilia compluribus por-
tis eductas eodem itinere praemisit parvoque spatio in-
termisso, ut et militare institutum servaretur et quam
serissime eius profectio cognosceretur, conclamari iussit
statimque egressus et novissimum agmen consecutus ce-
leriter ex conspectu castrorum discessit. Neque vero 3
Pompeius cognito consilio eius moram ullam ad inse-
quendum intulit, sed eadem spectans, si itinere impedi-
tos perterritos deprehendere posset, exercitum e castris
eduxit equitatumque praemisit ad novissimum agmen

demorandum, neque consequi potuit, quod multum expe-
4 dito itinere antecesserat Caesar. Sed cum ventum esset
ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecu-
5 tus equitatus novissimos proelio detinebat. Huic suos
Caesar equites opposuit expeditosque antesignanos ad-
miscuit CCCC, qui tantum profecerunt, ut equestri proe-
lio commisso pellerent omnes compluresque interficerent
ipsique incolumes se ad agmen reciperent.

1 LXXVI. Confecto iusto itinere eius diei, quod pro-
posuerat Caesar, traductoque exercitu flumen Genusum
in veteribus suis castris contra Asparagium consedit mili-
tesque omnes intra vallum castrorum continuit equitatum-
que per causam pabulandi emissum confestim decumana
2 porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pom-
peius confecto eius diei itinere in suis veteribus castris
3 ad Asparagium consedit. Eius milites, quod ab opere
integris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandi-
que causa longius progrediebantur, alii, quod subito con-
silium profectionis ceperant magna parte impedimentorum
et sarcinarum relicta, ad haec repetenda invitati propin-
quitate superiorum castrorum depositis in contubernio
4 armis vallum relinquebant. Quibus ad sequendum inpe-
ditis Caesar, quod fore providerat, meridiano fere tem-
pore signo profectionis dato exercitum educit duplicato-
que eius diei itinere VIII milia passuum ex eo loco pro-
cedit; quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

1 LXXVII. Postero die Caesar similiter praemissis
prima nocte impedimentis de quarta vigilia ipse egredi-
tur, ut, si qua esset imposita dimicandi necessitas, subi-
tum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis
2 fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis
fluminibus atque impeditissimis itineribus nullum accipe-
3 ret incommodum. Pompeius primi diei mora inlata et
reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se ma-
gnis itineribus extenderet et praegressos consequi cupe-
ret, quarto die finem sequendi fecit atque aliud sibi con-
silium capiendum existimavit.

1 LXXVIII. Caesari ad saucios deponendos, stipendium

exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum necesse erat adire Apolloniam. Sed 2
his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timens Domitio, ne adventu Pompei praeoccuparetur, ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus 3
explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum pari condicione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur; si Apolloniam Oricumque oppugnare et se omni marituma ora excludere conaretur, obsesso Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque praemissis nuntiis ad Cn. Domitium Cae- 4
sar scripsit et, quid fieri vellet, ostendit praesidioque Apolloniae cohortibus IIII, Lissi I, III Orici relictis, quique erant ex vulneribus aegri, depositis per Epirum atque Athamaniam iter facere coepit. Pompeius quoque 5
de Caesaris consilio coniectura iudicans ad Scipionem properandum sibi existimabat: si Caesar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora marituma Oricoque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium adgrederetur.

LXXVIIII. His de causis uterque eorum celeritati 1
studebat, et suis ut esset auxilio, et ad opprimendos adversarios ne occasioni temporis deesset. Sed Caesarem 2
Apollonia a directo itinere averterat; Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit 3
etiam ex improviso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat et Heracliam [Senticam], quae est subiecta Candaviae, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur. Haec ad id tempus Caesar ignorabat. Simul a Pompeio 4
litteris per omnes provincias civitatesque dimissis proelio ad Dyrrhachium *facto latius* inflatiusque multo, quam res *erat gesta, fama percrebuerat*, pulsum fugere Caesarem

paene omnibus copiis amissis. Haec itinera infesta red-
diderat, haec civitates nonnullas ab eius amicitia averte-
5 bat. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus
a Caesare ad Domitium et a Domitio ad Caesarem nulla
6 ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Raucilli
atque Egi familiares, quos perfugisse ad Pompeium de-
monstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii,
seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella
gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, expo-
suerunt et Caesaris profectionem, adventum Pompei do-
7 cuerunt. A quibus Domitius certior factus vix IIII hora-
rum spatio antecedens hostium beneficio periculum vita-
vit et ad Aeginium, quod est obiectum [oppositumque]
Thessaliae, Caesari venienti occurrit.

1 LXXX. Coniuncto exercitu Caesar Gomphos perve-
nit, quod est oppidum primum Thessaliae venientibus ab
Epiro; quae gens paucis ante mensibus ultro ad Caesa-
rem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus utere-
2 tur, praesidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama
iam praecurrerat, quam supra docuimus, de proelio Dyr-
3 rhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Andro-
sthenes, praetor Thessaliae, cum se victoriae Pompei co-
mitem esse mallet quam socium Caesaris in rebus adver-
sis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum
in oppidum cogit portasque praecludit et ad Scipionem
Pompeiumque nuntios mittit, ut sibi subsidio veniant: se
confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur;
4 longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio
discessu exercituum ab Dyrrhachio cognito Larisam legio-
nes adduxerat; Pompeius nondum Thessaliae adpropin-
5 quabat. Caesar castris munitis scalas musculosque ad
repentinam oppugnationem fieri et crates parari iussit.
6 Quibus rebus effectis cohortatus milites docuit, quantum
usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam
potiri oppido pleno atque opulento, simul reliquis civita-
tibus huius urbis exemplo inferre terrorem et id fieri ce-
7 leriter, priusquam auxilia concurrerent. Itaque usus sin-
gulari militum studio eodem, quo venerat, die post horam

nonam oppidum altissimis moenibus oppugnare adgressus ante solis occasum expugnavit et ad diripiendum militibus concessit, statimque ab oppido castra movit et Metropolim venit, sic ut nuntios expugnati oppidi famamque antecederet.

LXXXI. Metropolitae primum eodem usi consilio 1
isdem permoti rumoribus portas clauserunt murosque armatis compleverunt, sed postea casu civitatis Gomphensis cognito ex captivis, quos Caesar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligen- 2
tissime conservatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium nulla Thessaliae fuit civitas praeter Larisaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caesari pareret atque imperata faceret. Ille ido- 3
neum locum in agris nactus, quo prope iam matura erant *frumenta*, ibi adventum expectare Pompei eoque omnem belli rationem conferre constituit.

LXXXII. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam 1
pervenit contionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias, Scipionis milites cohortatur, ut parta iam victoria praedae ac praemiorum velint esse participes, receptisque omnibus in una castra legionibus suum cum Scipione honorem partitur classicumque apud eum cani et alterum illi iubet praetorium tendi. Auctis copiis 2
Pompei duobusque magnis exercitibus coniunctis pristina omnium confirmatur opinio et spes victoriae augetur, adeo ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur, et, si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio et consulares praetoriosque servorum habere numero dicerent. Iamque inter se 3
palam de praemiis ac sacerdotiis contendebant in annosque consulatum definiebant, alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant; magnaque inter 4
eos in consilio fuit controversia, oporteretne Lucili Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis praetoriis absentis rationem haberi, cum eius necessarii fidem implorarent Pompei, praestaret, quod pro-

ficiscenti recepisset, ne per eius auctoritatem deceptus videretur, reliqui, in labore pari ac periculo ne unus omnes antecederet, recusarent.

1 LXXXIII. Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio Spintherque Lentulus cotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt, cum Lentulus aetatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio adfinitate
2 Pompei confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Acutius Rufus apud Pompeium, quod
3 gestum in Hispania diceret. Et L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent senatorii belloque una cum ipsis interfuissent sententiasque de singulis ferrent, qui Romae remansissent quique intra praesidia Pompei fuissent neque operam in re militari praestitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent, alteram, qui capitis damnarent, tertiam, qui pecunia
4 multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis aut de praemiis pecuniae aut de persequendis inimicitiis agebant nec, quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

1 LXXXIIII. Re frumentaria praeparata confirmatisque militibus et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis proeliis intermisso, quo satis perspectum habere militum animum videretur, temptandum Caesar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimican-
2 dum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit aciemque instruxit, primo suis locis pauloque a castris Pompei longius, continentibus vero diebus, ut progrederetur a castris suis collibusque Pompeianis aciem subiceret. Quae
3 res in dies confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adulescentes atque expeditos ex antesignanis electis [milites] ad pernicitatem armis inter equites proeliari iuberet, qui cotidiana consuetudine usum quoque
4 eius generis proeliorum perciperent. His erat rebus

effectum, ut equitum mille etiam apertioribus locis VII milium Pompeianorum inpetum, cum adesset usus, sustinere auderent neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies proelium secun- 5
dum equestre fecit atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

LXXXV. Pompeius, qui castra in colle habebat, ad 1
infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut videbatur, expectans, si iniquis locis Caesar se subiceret.
Caesar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium 2
existimans hanc sibi commodissimam belli rationem iudicavit, uti castra ex eo loco moveret semperque esset in itineribus, haec spectans, ut movendis castris pluribusque adeundis locis commodiore re frumentaria uteretur, simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur et insolitum ad laborem Pompei exercitum cotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, 3
signo iam profectionis dato tabernaculisque detensis animadversum est, paulo ante extra cotidianam consuetudinem longius a vallo esse aciem Pompei progressam, ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Caesar 4
apud suos, cum iam esset agmen in portis, *Differendum est,* inquit, *iter in praesentia nobis et de proelio cogitandum, sicut semper depoposcimus. Animo simus ad dimicandum parati; non facile occasionem postea reperiemus:* confestimque expeditas copias educit.

LXXXVI. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, 1
suorum omnium hortatu statuerat proelio decertare. Namque etiam in consilio superioribus diebus dixerat, priusquam concurrerent acies, fore uti exercitus Caesaris pelleretur. Id cum essent plerique admirati, *Scio me,* inquit, 2
paene incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in proelium prodeatis.
Persuasi equitibus nostris, idque mihi facturos confir- 3
maverunt, ut, cum propius sit accessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto adgrederentur et circumventa ab tergo acie prius perturbatum exercitum pelle-

4 *rent, quam a nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine
periculo legionum et paene sine vulnere bellum conficie-
mus. Id autem defficile non est, cum tantum equitatu*
5 *valeamus.* Simul denuntiavit, ut essent animo parati in
posterum et, quoniam fieret dimicandi potestas, ut saepe
cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem
fallerent.

1 LXXXVII. Hunc Labienus excepit et, cum Caesaris
copias despiceret, Pompei consilium summis laudibus ef-
ferret, *Noli,* inquit, *existimare, Pompei, hunc esse exer-*
2 *citum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus
interfui proeliis, neque temere incognitam rem pronun-
tio. Perexigua pars illius exercitus superest; magna
pars deperiit, quod accidere tot proeliis fuit necesse,
multos autumni pestilentia in Italia consumpsit, multi
domum discesserunt, multi sunt relicti in continenti.*
3 *An non audistis ex iis, qui per causam valetudinis re-*
4 *manserunt, cohortes esse Brundisi factas? Hae copiae,
quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore
Gallia sunt refectae, et plerique sunt ex coloniis Trans-
padanis. Ac tamen, quod fuit roboris, duobus proeliis*
5 *Dyrrhachinis interiit.* Haec cum dixisset, iuravit, se
nisi victorem in castra non reversurum, reliquosque, ut
6 idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius idem
iuravit; nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare
7 dubitaret. Haec cum facta sunt in consilio, magna spe
et laetitia omnium discessum est; ac iam animo victoriam
praecipiebant, quod de re tanta et a tam perito impera-
tore nihil frustra confirmari videbatur.

1 LXXXVIII. Caesar, cum Pompei castris adpropin-
quasset, ad hunc modum aciem eius instructam animad-
2 vertit. Erant in sinistro cornu legiones duae traditae a
Caesare initio dissensionis ex senatusconsulto; quarum
una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse
3 erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus
Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohor-
tibus Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in
4 dextro cornu erant collocatae. Has firmissimas se habere

Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interiecerat numeroque cohortes CX expleverat.
Haec erant milia XLV, evocatorum circiter duo, quae ex 5
beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant;
quae tota acie disperserat. Reliquas cohortis VII in castris
propinquisque castellis praesidio disposuerat. Dextrum 6
cornu eius rivus quidam impeditis ripis muniebat; quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes sinistro cornu obiecerat.

LXXXVIIII. Caesar superius institutum servans X. 1
legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis proeliis vehementer adtenuata, et huic sic adiunxit octavam, ut paene unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri praesidio esse iusserat.
Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, quae summa 2
erat milium XXII; cohortes duas castris praesidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media 3
acie Cn. Domitium praeposuerat. Ipse contra Pompeium constitit. Simul his rebus animadversis, quas demonstra- 4
vimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit atque ex his quartam instituit equitatuique opposuit et, quid fieri vellet, ostendit monuitque, eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul 5
tertiae aciei totique exercitui imperavit, ne iniussu suo concurreret: se, cum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

LXXXX. Exercitum cum militari more ad pugnam 1
cohortaretur suaque in eum perpetui temporis officia praedicaret, inprimis commemoravit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset, quae per Vatinium in colloquiis, quae per Aulum Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset. Neque se umquam abuti 2
militum sanguine neque rempublicam alterutro exercitu privare voluisse. Hac habita oratione exposcentibus mi- 3
litibus et studio pugnae ardentibus tuba signum dedit.

LXXXXI. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cae- 1

saris, qui superiore anno apud eum primum pilum in le-
2 gione x. duxerat, vir singulari virtute. Hic signo dato,
Sequimini me, inquit, *manipulares mei qui fuistis, et
vestro imperatori, quam constituistis, operam date.
Unum hoc proelium superest; quo confecto et ille suam*
3 *dignitatem et nos nostram libertatem recuperabimus.* Si-
mul respiciens Caesarem, *Faciam,* inquit, *hodie, impera-*
4 *tor, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas.* Haec cum
dixisset, primus ex dextro cornu procucurrit, atque eum
electi milites circiter CXX voluntarii eiusdem centuriae
sunt prosecuti.

1 LXXXXII. Inter duas acies tantum erat relictum
spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus.
2 Sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impetum ex-
ciperent neve se loco moverent aciemque eius distrahi
paterentur; idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur,
ut primus excursus visque militum infringeretur aciesque
distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi dispersos
adorirentur; leviusque casura pila sperabat in loco re-
tentis militibus, quam si ipsi inmissis telis occucurrissent,
simul fore, ut duplicato cursu Caesaris milites exanima-
3 rentur et lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem
nulla ratione factum a Pompeio videtur, propterea quod
est quaedam animi incitatio atque alacritas naturaliter
4 innata omnibus, quae studio pugnae incenditur. Hanc
non reprimere, sed augere imperatores debent; neque
frustra antiquitus institutum est, ut signa undique con-
cinerent clamoremque universi tollerent; quibus rebus
et hostes terreri et suos incitari existimaverunt.

1 LXXXXIII. Sed nostri milites dato signo cum infestis
pilis procucurrissent atque animadvertissent, non con-
curri a Pompeianis, usu periti ac superioribus pugnis
exercitati sua sponte cursum represserunt et ad medium
fere spatium constiterunt, ne consumptis viribus adpro-
pinquarent, parvoque intermisso temporis spatio ac rur-
sus renovato cursu pila miserunt celeriterque, ut erat
2 praeceptum a Caesare, gladios strinxerunt. Neque vero
Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela missa exce-

perunt et impetum legionum tulerunt et ordines conser-
varunt pilisque missis ad gladios redierunt. Eodem tem- 3
pore equites ab sinistro Pompei cornu, ut erat imperatum,
universi procucurrerunt, omnisque multitudo sagittario-
rum se profudit. Quorum impetum noster equitatus non 4
tulit, sed paulatim loco motus cessit, equitesque Pompei
hoc acrius instare et se turmatim explicare aciemque
nostram a latere aperto circumire coeperunt. Quod ubi 5
Caesar animadvertit, quartae aciei, quam instituerat sex
cohortium, dedit signum. Illi celeriter procucurrerunt 6
infestisque signis tanta vi in Pompei equites impetum
fecerunt, ut eorum nemo consisteret omnesque conversi
non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga
montes altissimos peterent. Quibus submotis omnes sa- 7
gittarii funditoresque destituti inermes sine praesidio
interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu 8
pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeia-
nis circumierunt eosque a tergo sunt adorti.

LXXXXIIII. Eodem tempore tertiam aciem Caesar, 1
quae quieta fuerat et se ad id tempus loco tenuerat, pro-
currere iussit. Ita cum recentes atque integri defessis 2
successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere
Pompeiani non potuerunt atque universi terga verterunt.
Neque vero Caesarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quae 3
contra equitatum in quarta acie collocatae essent, initium
victoriae oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pro-
nuntiaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus, 4
ab isdem factae caedes sagittariorum ac funditorum,
ab isdem acies Pompeiana a sinistra parte [erat] cir-
cumita atque initium fugae factum. Sed Pompeius, ut 5
equitatum suum pulsum vidit atque eam partem, cui
maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis quo-
que diffisus acie excessit protinusque se in castra equo
contulit et iis centurionibus, quos in statione ad prae-
toriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent,
Tuemini, inquit, *castra et defendite diligenter, si quid
durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo et ca-
strorum praesidia confirmo.* Haec cum dixisset, se in 6

praetorium contulit, summae rei diffidens et tamen even-
tum expectans.
1 LXXXXV. Caesar Pompeianis ex fuga intra vallum
compulsis nullum spatium perterritis dare oportere existi-
mans milites cohortatus est, ut beneficio fortunae uteren-
2 tur castraque oppugnarent. Qui, etsi magno aestu —
nam ad meridiem res erat perducta —, tamen ad omnem
3 laborem animo parati imperio paruerunt Castra a co-
hortibus, quae ibi praesidio erant relictae, industrie de-
fendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque
4 auxiliis. Nam, qui *ex* acie refugerant milites, et animo
perterriti et lassitudine confecti, missis plerique armis
signisque militaribus magis de reliqua fuga quam de ca-
5 strorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui
in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere po-
tuerunt, sed confecti vulneribus locum reliquerunt, pro-
tinusque omnes ducibus usi centurionibus tribunisque
militum in altissimos montes, qui ad castra pertinebant,
confugerunt.
1 LXXXXVI. In castris Pompei videre licuit trichilas
structas, magnum argenti pondus expositum, recentibus
cespitibus tabernacula constrata, Lucii etiam Lentuli et
nonnullorum tabernacula protecta edera, multaque prae-
terea, quae nimiam luxuriam et victoriae fiduciam desi-
gnarent, ut facile existimari posset, nihil eos de eventu
eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent vo-
2 luptates. At hi miserrimo ac patientissimo exercitu Cae-
saris luxuriem obiciebant, cui semper omnia ad neces-
3 sarium usum defuissent. Pompeius, iam cum intra vallum
nostri versarentur, equum nactus detractis insignibus
imperatoris decumana porta se ex castris eiecit protinus-
4 que equo citato Larisam contendit. Neque ibi constitit,
sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus, nocturno
itinere non intermisso, comitatu equitum XXX ad mare
pervenit navemque frumentariam conscendit, saepe, ut
dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, ut, a
quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio
fugae facto paene proditus videretur.

LXXXXVII. Caesar castris potitus a militibus con- 1
tendit, ne in praeda occupati reliqui negotii gerendi fa-
cultatem dimitterent. Qua re impetrata montem opere 2
circummunire instituit. Pompeiani, quod is mons erat
sine aqua, diffisi ei loco relicto monte universi iugis eius
Larisam versus se recipere coeperunt. Qua re animad- 3
versa Caesar copias suas divisit partemque legionum in
castris Pompei remanere iussit, partem in sua castra re-
misit, IIII secum legiones duxit commodioreque itinere
Pompeianis occurrere coepit et progressus milia passuum
VI aciem instruxit. Qua re animadversa Pompeiani in 4
quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen sublue-
bat. Caesar milites cohortatus, etsi totius diei continenti
labore erant confecti noxque iam suberat, tamen muni-
tione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani
possent. Quo perfecto opere illi de deditione missis le- 5
gatis agere coeperunt. Pauci ordinis senatorii, qui se
cum iis coniunxerant, nocte fuga salutem petiverunt.

LXXXXVIII. Caesar prima luce omnes eos, qui in 1
monte consederant, ex superioribus locis in planiciem
descendere atque arma proicere iussit. Quod ubi sine 2
recusatione fecerunt passisque palmis proiecti ad terram
flentes ab eo salutem petiverunt, consolatus consurgere
iussit et pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo mi-
nore essent timore, omnes conservavit, militibusque suis
commendavit, ne qui eorum violaretur, neu quid sui desi-
derarent. Hac adhibita diligentia ex castris sibi legiones 3
alias occurrere et eas, quas secum duxerat, in vicem re-
quiescere atque in castra reverti iussit eodemque die
Larisam pervenit.

LXXXXVIIII. In eo proelio non amplius CC milites 1
desideravit, sed centuriones, fortes viros, circiter XXX
amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crasti- 2
nus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os adver-
sum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam 3
proficiscens dixerat. Sic enim Caesar existimabat, eo
proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optime-
que eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exer- 4

citu circiter milia XV cecidisse videbantur, sed in dedi-
tionem venerunt amplius milia XXIIII — namque etiam
cohortes, quae praesidio in castellis fuerant, sese Sullae
dediderunt —, multi praeterea in finitimas civitates re-
fugerunt, signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt
5 relata CLXXX et aquilae VIIII. L. Domitius ex castris in
montem refugiens, cum vires eum lassitudine defecissent,
ab equitibus est interfectus.

1 C. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brun-
disium venit eademque ratione, qua factum a Libone an-
tea demonstravimus, insulam obiectam portui Brundisino
2 tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio praeerat, tectis
instructisque scaphis elicuit naves Laelianas atque ex his
longius productam unam quinqueremem et minores duas
in angustiis portus cepit, itemque per equites dispositos
3 aqua prohibere classiarios instituit. Sed Laelius tempore
anni commodiore usus ad navigandum onerariis navibus
Corcyra Dyrrhachioque aquam suis subportabat neque a
proposito deterrebatur, neque ante proelium in Thessalia
factum cognitum aut ignominia amissarum navium aut
necessariarum rerum inopia ex portu insulaque expelli
potuit.

1 CI. Isdem fere temporibus Cassius cum classe Sy-
rorum et Phoenicum et Cilicum in Siciliam venit, et cum
esset Caesaris classis divisa in duas partes, dimidiae parti
praeesset P. Sulpicius praetor Vibone ad fretum, dimi-
diae M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Mes-
sanam navibus advolavit, quam Pomponius de eius ad-
ventu cognosceret, perturbatumque eum nactus nullis
custodiis neque ordinibus certis, magno vento et secundo
completas onerarias naves taeda et pice et stupa reliquis-
que rebus, quae sunt ad incendia, in Pomponianam clas-
sem inmisit atque omnes naves incendit XXXV, e quibus
2 erant XX constratae. Tantusqe eo facto timor incessit,
ut, cum esset legio praesidio Messanae, vix oppidum de-
fenderetur, et nisi eo ipso tempore quidam nuntii de
Caesaris victoria per dispositos equites essent allati, ex-
3 istimabant plerique futurum fuisse, uti amitteretur. Sed

opportunissime nuntiis adlatis oppidum est defensum;
Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est
Vibonem, adplicatisque nostris ad terram navibus circiter
XL propter eundem timorem pari atque antea ratione
[egerunt] secundum nactus ventum onerarias naves prae-
paratas ad incendium inmisit, et flamma ab utroque cornu
comprensa naves sunt combustae quinque. Cumque ignis 4
magnitudine venti latius serperet, milites, qui ex veteribus
legionibus erant relicti praesidio navibus ex numero ae-
grorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naves
conscenderunt et a terra solverunt impetuque facto in
Cassianam classem quinqueremis duas, in quarum altera
erat Cassius, ceperunt, sed Cassius exceptus scapha re-
fugit; praeterea duae sunt depressae triremes. Neque 5
multo post de proelio facto in Thessalia cognitum est, ut
ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi a
legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus
cognitis ex his locis Cassius cum classe discessit.

CII. Caesar omnibus rebus relictis persequendum 1
sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes se ex
fuga recepisset, ne rursus copias comparare alias et bel-
lum renovare posset, et quantumcumque itineris equitatu
efficere poterat, cotidie progrediebatur legionemque unam
minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pom- 2
pei nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius pro-
vinciae iuniores, Graeci civesque Romani, iurandi causa
convenirent. Sed utrum avertendae suspicionis causa 3
Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fu-
gae consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo
premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non
poterat. Ipse ad ancoram una nocte constitit et vocatis 4
ad se Amphipoli hospitibus et pecunia ad necessarios
sumptus corrogata cognito Caesaris adventu ex eo loco
discessit et Mytilenas paucis diebus venit. Biduum tem- 5
pestate retentus navibusque aliis additis actuariis in Cili-
ciam atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu
omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui illic
negotiarentur, arcem captam esse excludendi sui causa

nuntiosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas
civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id
7 si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem
hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, et P.
Lentulo consulari ac nonnullis aliis acciderat Rhodi; qui
cum ex fuga Pompeium sequerentur atque in insulam
venissent, oppido ac portu recepti non erant missisque
ad eos nuntiis, ut ex his locis discederent, contra volun-
8 tatem suam naves solverunt. Iamque de Caesaris adventu
fama ad civitates perferebatur.

1 CIII. Quibus cognitis rebus Pompeius deposito ad-
eundae Syriae consilio pecunia societatis sublata et a
quibusdam privatis sumpta et aeris magno pondere ad
militarem usum in naves inposito duobusque milibus ho-
minum armatis, partim quos ex familiis societatum dele-
gerat, partim a negotiatoribus coëgerat, quosque ex suis
quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium per-
2 venit. Ibi casu rex erat Ptolemaeus, puer aetate, magnis
copiis cum sorore Cleopatra bellum gerens, quam paucis
ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno
expulerat; castraque Cleopatrae non longo spatio ab eius
3 castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio
atque amicitia patris Alexandria reciperetur atque illius
4 opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant,
confecto legationis officio liberius cum militibus regis
colloqui coeperunt eosque hortari, ut suum officium Pom-
5 peio praestarent neve eius fortunam despicerent. In hoc
erant numero complures Pompei milites, quos ex eius
exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxe-
rat belloque confecto apud Ptolemaeum, patrem pueri,
reliquerat.

1 CIIII. His tunc cognitis rebus amici regis qui pro-
pter aetatem eius in curatione erant regni, sive timore
adducti, ut postea praedicabant, sollicitato exercitu regio,
ne Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet, sive
despecta eius fortuna, ut plerumque in calamitate ex ami-
cis inimici existunt, his, qui erant ab eo missi, palam li-
beraliter responderunt eumque ad regem venire iusserunt;

ipsi clam consilio inito Achillam praefectum regium, singulari hominem audacia, et L. Septimium tribunum militum ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his libe- 3
raliter ipse appellatus et quadam notitia Septimii productus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis: ibi ab Achilla et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab rege et in custodia necatur.

CV. Caesar, cum in Asiam venisset, reperiebat, T. 1
Ampium conatum esse pecunias tollere Epheso ex fano Dianae eiusque rei causa senatores omnes ex provincia evocasse, ut his testibus in summa pecuniae uteretur, sed interpellatum adventu Caesaris profugisse. Ita duobus tem- 2
poribus Ephesiae pecuniae Caesar auxilium tulit..........
Item constabat, Elide in templo Minervae repetitis atque 3
enumeratis diebus, quo die proelium secundum Caesar fecisset, simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Minervam conlocatum esset et ante ad simulacrum Minervae spectavisset, ad valvas se templi limenque convertisse.
Eodemque die Antiochiae in Syria bis tantus exercitus 4
clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. 5
Pergami in occultis ac reconditis templi, quo praeter sacerdotes adire fas non est, quae Graeci ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriae, 6
ubi Caesaris statuam consecraverant, palma per eos dies [in tecto] inter coagmenta lapidum ex pavimento extitisse ostendebatur.

CVI. Caesar paucos dies in Asia moratus cum audis- 1
set Pompeium Cypri visum, coniectans, eum Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni reliquasque eius loci opportunitates, cum legione una, quam se ex Thessalia sequi iusserat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fufio legato evocaverat, equitibusque DCCC et navibus longis Rhodiis X et Asiaticis paucis Alexandriam pervenit,
In his erant legionibus hominum milia tria CC; reliqui 2
vulneribus ex proeliis et labore ac magnitudine itineris confecti consequi non potuerant. Sed Caesar confisus 3

fama rerum gestarum infirmis auxiliis proficisci non du-
bitaverat, aeque omnem sibi locum tutum fore existimans.
4 Alexandriae de Pompei morte cognoscit atque ibi primum
e nave egrediens clamorem militum audit, quos rex in
oppido praesidii causa reliquerat, et concursum ad se fieri
videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo
5 maiestatem regiam minui praedicabat. Hoc sedato tu-
multu crebrae continuis diebus ex concursu multitudinis
concitationes fiebant compluresque milites huius urbis
omnibus partibus interficiebantur.

1 CVII. Quibus rebus animadversis legiones sibi alias
ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus con-
fecerat. Ipse enim necessario etesiis tenebatur, qui navi-
2 gantibus Alexandria sunt adversissimi venti. Interim con-
troversias regum ad populum Romanum et ad se, quod
esset consul, pertinere existimans atque eo magis officio
suo convenire, quod superiore consulatu cum patre Pto-
lemaeo et lege et senatusconsulto societas erat facta,
ostendit, sibi placere, regem Ptolemaeum atque eius soro-
rem Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere et
de controversiis iure apud se potius quam inter se armis
disceptare.

1 CVIII. Erat in procuratione regni propter aetatem
pueri nutricius eius, eunuchus nomine Pothinus. Is pri-
mum inter suos queri atque indignari coepit, regem ad
causam dicendam evocari; deinde adiutores quosdam con-
sili sui nactus ex regis amicis exercitum a Pelusio clam
Alexandriam evocavit atque eundem Achillam, cuius su-
2 pra meminimus, omnibus copiis praefecit. Hunc incita-
tum *a* suis et regis inflatum pollicitationibus, quae fieri
3 vellet, litteris nuntiisque edocuit. In testamento Ptolemaei
patris heredes erant scripti ex duobus filiis maior et ex
duabus filiabus ea, quae aetate antecedebat. Haec uti
fierent, per omnes deos perque foedera, quae Romae fe-
cisset, eodem testamento Ptolemaeus populum Romanum
4 obtestabatur. Tabulae testamenti unae per legatos eius
Romam erant allatae, ut in aerario ponerentur — hae,
cum propter publicas occupationes poni non potuissent,

apud Pompeium sunt depositae —, alterae eodem exemplo relictae atque obsignatae Alexandriae proferebantur.

CVIIII. De his rebus cum ageretur apud Caesarem, 1
isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controversias regum componere, subito exercitus regius equitatusque omnis venire Alexandriam nuntiatur. Cae- 2
saris copiae nequaquam erant tantae, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret consiliumque Achillae cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit regem- 3
que hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximae auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret et, quid esset suae voluntatis, ostenderet. A quo missi Dios- 4
corides et Serapion, qui ambo legati Romae fuerant magnamque apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, cum in con- 5
spectum eius venissent, priusquam audiret aut, cuius rei causa missi essent, cognosceret, corripi atque interfici iussit; quorum alter accepto vulnere occupatus per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem 6
ut in sua potestestate haberet, Caesar efficit, magnam regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, et ut potius privato paucorum et latronum quam regio consilio susceptum bellum videretur.

CX. Erant cum Achilla copiae, ut neque numero 1
neque genere hominum neque usu rei militaris contemnendae viderentur. Milia enim XX in armis habebat. 2
Haec constabant ex Gabinianis militibus, qui iam in consuetudinem Alexandrinae vitae ac licentiae venerant et nomen disciplinamque populi Romani dedidicerant uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex praedonibus latronibusque 3
Syriae Ciliciaeque provinciae finitimarumque regionum; multi praeterea capitis damnati exulesque convenerant. Fugitivis omnibus nostris certus erat Alexandriae rece- 4
ptus certaque vitae condicio, ut dato nomine militum essent numero; si quis a domino prehenderetur, consensu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa

5 versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi re-
gum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum
diripere, stipendii augendi causa regis domum obsidere,
regno expellere, alios accersere vetere quodam Alexan-
drini exercitus instituto consuerant. Erant praeterea
6 equitum milia duo. Inveteraverant hi omnes compluribus
Alexandriae bellis, Ptolemaeum patrem in regnum redu-
xerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegy-
ptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.

1 CXI. His copiis fidens Achillas paucitatemque mili-
tum Caesaris despiciens occupabat Alexandriam praeter
eam oppidi partem, quam Caesar cum militibus tenebat,
primo impetu domum eius inrumpere conatus; sed Cae-
sar dispositis per vias cohortibus impetum eius sustinuit.
2 Eodemque tempore pugnatum est ad portum, ac longe
3 maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim didu-
ctis copiis pluribus viis pugnabatur, et magna multitudine
navis longas occupare hostes conabantur; quarum erant
L auxilio missae ad Pompeium proelioque in Thessalia
facto domum redierant, illae triremes omnes et quinque-
remes aptae instructaeque omnibus rebus ad navigandum,
praeter has XXII, quae praesidii causa Alexandriae esse
4 consuerant, constratae omnes; quas si occupavissent,
classe Caesari erepta portum ac mare totum in sua pote-
state haberent, commeatu auxiliisque Caesarem prohibe-
5 rent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi
debuit, cum illi celerem in ea re victoriam, hi salutem
6 suam consistere viderent. Sed rem optinuit Caesar omnes-
que eas naves et reliquas, quae erant in navalibus, incen-
dit, quod tam late tueri parva manu non poterat, confe-
stimque ad Pharum navibus milites exposuit.

1 CXII. Pharus est in insula turris magna altitudine,
mirificis operibus extructa; quae nomen ab insula acce-
2 pit. Haec insula obiecta Alexandriae portum efficit; sed
a superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC
in mare iactis molibus angusto itinere et ponte cum op-
3 pido coniungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptio-
rum et vicus oppidi magnitudine; quaeque ibi cunque

naves inprudentia aut tempestate paulum suo cursu de-
cesserunt, has more praedonum diripere consuerunt. Iis 4
autem invitis, a quibus Pharus tenetur, non potest esse
propter angustias navibus introitus in portum. Hoc tum 5
veritus Caesar hostibus in pugna occupatis militibus[que]
expositis Pharum prehendit atque ibi praesidium posuit.
Quibus est rebus effectum, ut tuto frumentum auxiliaque 6
navibus ad eum subportari possent. Dimisit enim cir-
cum omnes propinquas provincias atque inde auxilia evo-
cavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut 7
aequo proelio discederetur et neutri pellerentur — id
efficiebant angustiae loci —, paucisque utrimque inter-
fectis Caesar loca maxime necessaria complexus noctu
praemunit. In hoc tractu oppidi pars erat regiae exigua, 8
in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, et thea-
trum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum adi-
tusque habebat ad portum et ad reliqua navalia. Has 9
munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obie-
ctas haberet neu dimicare invitus cogeretur. Interim 10
filia minor Ptolemaei regis vacuam possessionem regni
sperans ad Achillam sese ex regia traiecit unaque bellum
administrare coepit. Sed celeriter est inter eos de prin- 11
cipatu controversia orta, quae res apud milites largitiones
auxit: magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos
conciliabat. Haec dum apud hostes geruntur, Pothinus, 12
nutricius pueri et procurator regni, in parte Caesaris,
cum ad Achillam nuntios mitteret hortareturque, ne ne-
gotio desisteret neve animo deficeret, indicatis depre-
hensisque internuntiis a Caesare est interfectus. Haec
initia belli Alexandrini fuerunt.

III.

C. IULI CAESARIS

COMMENTARII DE BELLO ALEXANDRINO, AFRICANO, HISPANIENSI.
CAESARIS HIRTIQUE FRAGMENTA.

BELLUM ALEXANDRINUM.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCVI extr. et DCCVII in.] I. Res Alexandriae gestae.

Caesar Alexandriam oppugnare pergit; Aegyptii fortiter se defendunt. Arsinoe Ganymedem exercitui praeficit, c. I—IIII. Ab hoc Caesar aqua interclusus puteis fossis inopiae occurrit, c. V—VIIII. Cum I legionis supplementum sibi adiungere pararet, proelio ab Alexandrinis lacessitus victor discedit; Ganymedes classe aucta altero quoque proelio navali vincitur imprimis Rhodiorum virtute, c. X—XVII. Ad Pharum insulam Caesar cladem accipit, ipse natando ex periculo evadit, c. XVIII—XXI. Ptolemaeus rex Alexandrinorum rogatu dimissus perfide bellum redintegrat; Caesar Alexandrinos commeatus intercipiendi causa ad Canopum in insidiis collocatos aggressus unam navem Rhodiam cum duce Rhodiorum amittit, c. XXII—XXV. Mithridates Pergamenus [Mithridatis VI. Eupatoris, regis Ponti, filius] auxilia in Syria et Cilicia collecta cum Caesare coniungit; Pelusio capto Alexandrinos iter intercepturos fugat; eius auxilio Caesar Ptolemaeum regem vincit, qui fugiens in Nilo perit. Caesar victor Alexandriam ingressus Arsinoe ex regno deducta Ptolemaeo minori et Cleopatrae regnum tradit, ipse in Syriam proficiscitur, c. XXVI—XXXIII.

II[a]. Bellum Ponticum.

Cn. Domitius Calvinus male rem gerit adversus Pharnacem [II., Mithridatis VI. filium legitimum], qui Armeniam minorem et Cappadociam occupaverat, c. XXXIIII—XXXXI.

III. Res in Illyrico gestae.

A. Gabinius, Q. Cornificio quaestori auxilio missus, male rem gerit adversus M. Octavium, Pompeianorum ducem; P. Vatinius Illyricum provinciam Caesari restituit proelio navali ad Tauridem insulam commisso, c. XXXXII—XXXXVII.

IIII. Turbae a Q. Cassio Longino in Hispania ulteriore excitatae.

Cassius propraetor postquam avaritia omnium odium in se convertit, coniuratione facta vix evadit; seditione ad Cordubam exorta atque interventu M. Lepidi proconsulis sedata aufugit atque in Hibero flumine naufragio perit, c. XXXXVIII—LXIIII.

V. (II^{b}.) Bellum Ponticum.

Caesar ex Aegypto in Syriam profectus huic provinciae Sex. Caesarem praeficit, Ciliciam adit rebusque ibi ordinatis per Cappadociam in Pontum proficiscitur; Deiotaro veniam petenti regium honorem restituit, c. LXV—LXVIII. Pharnaces legatis missis bellum deprecatur condicionesque a Caesare propositas accipere se simulans rem trahere studet; quo consilio intellecto Caesar cum ad Zelam oppidum ab eo occupatum contendisset, exercitum eius profligat; Pharnaces cum paucis equitibus profugit, c. LXVIIII—LXXVI.

VI. Res Asiae compositae.

Caesar Mithridatem regem Bospori et tetrarcham Gallograeciae constituit; rebus in Asia feliciter confectis in Italiam contendit, c. LXXVII. LXXVIII.

1 I. Bello Alexandrino conflato Caesar Rhodo atque
ex Syria Ciliciaque omnem classem accersit; Creta sagittarios, equites ab rege Nabataeorum Malcho evocat;
tormenta undique conquiri et frumentum mitti, auxilia
2 adduci iubet. Interim munitiones cotidie operibus
augentur atque omnes oppidi partes, quae minus esse
firmae videntur, testudinibus ac musculis aptantur; ex
aedificiis autem per foramina in proxima aedificia arietes inmittuntur, quantumque aut ruinis deicitur aut
per vim recipitur loci, in tantum munitiones profe-
3 runtur. Nam incendio fere tuta est Alexandria, quod
sine contignatione ac materia sunt aedificia et structuris ac fornicibus continentur tectaque sunt rudere aut pa-
4 vimentis. Caesar maxime studebat, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis ab reliqua
5 parte urbis excluderet, illud spectans, primum, ut,
cum in duas partes esset urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur, deinde, ut labo-

rantibus succurri atque ex altera oppidi parte auxilium
ferri posset, inprimis vero, ut aqua pabuloque abundaret, quarum alterius rei copiam exiguam, alterius
nullam omnino facultatem habebat; quod utrumque large
palus praebere poterat.

II. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis 1
cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nam in omnes
partes, per quas fines Aegypti regnumque pertinet,
legatos conquisitoresque delectus habendi causa miserant
magnumque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convexerant et innumerabilem multitudinem
adduxerant. Nec minus in urbe maximae armorum erant 2
institutae officinae. Servos praeterea puberes armaverant; quibus domini locupletiores victum cotidianum
stipendiumque praebebant. Hac multitudine disposita 3
munitiones semotarum partium tuebantur; veteranas
cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant,
ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus
ad auxilium ferendum opponi possent. Omnibus viis 4
atque angiportis triplicem vallum obduxerant — erat
autem quadrato extructus saxo neque minus XL pedes
altitudinis habebat —, quaeque partes urbis inferiores
erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Praeterea alias ambulatorias totidem tabula- 5
torum confixerant subiectisque eas rotis funibus iumentisque obiectis directis plateis, in quamcumque erat
visum partem, movebant.

III. Urbs fertilissima et copiosissima omnium rerum 1
apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosi atque
acutissimi, quae a nobis fieri viderant, ea sollertia
efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur,
et sua sponte multa reperiebant unoque tempore et
nostras munitiones infestabant et suas defendebant. Atque 2
haec principes in consiliis contionibusque agitabant:
Populum Romanum paulatim in consuetudinem eius
regni occupandi venire. Paucis annis antea Gabinium 3
cum exercitu fuisse in Aegypto; Pompeium se ex fuga
eodem recepisse; Caesarem venisse cum copiis; neque

morte Pompei quicquam profectum, quo minus apud
4 se Caesar commoraretur. Quem si non expulissent,
futuram ex regno provinciam; idque agendum mature:
namque eum interclusum tempestatibus propter anni
tempus recipere transmarina auxilia non posse.
1 IIII. Interim dissensione orta inter Achillan, qui
veterano exercitui praeerat, et Arsinoën, regis Ptole-
maei minorem filiam, ut supra demonstratum est, cum
uterque utrique insidiaretur et summam imperii ipse
obtinere vellet, praeoccupat Arsinoë per Ganymeden
eunuchum, nutricium suum, atque Achillan interficit.
2 Hoc occiso sine ullo socio et custode ipsa omne impe-
rium obtinebat; exercitus Ganymedi traditur. Is sus-
cepto officio largitionem in milites auget et reliqua
pari diligentia administrat.
1 V. Alexandria est fere tota suffossa specusque ha-
bet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas do-
mus inducitur, quae paulatim spatio temporis liquescit
2 ac subsidit. Hac uti domini aedificiorum atque eorum
familiae consuerunt: nam quae flumine Nilo fertur,
adeo est limosa ac turbida, ut multos variosque mor-
bos efficiat; sed ea plebes ac multitudo contenta est
necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen
flumen in ea parte erat urbis, quae ab Alexandrinis
3 tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse
nostros aqua intercludi; qui distributi munitionum tu-
endarum causa vicatim ex privatis aedificiis specubus
ac puteis extracta aqua utebantur.
1 VI. Hoc probato consilio magnum ac difficile opus
adgreditur. Interseptis enim specubus atque omnibus
urbis partibus exclusis, quae ab ipso tenebantur, aquae
magnam vim ex mari rotis ac machinationibus expri-
mere contendit: hanc locis superioribus fundere in par-
2 tem Caesaris non intermittebat. Quam ob causam
salsior paulo praeter consuetudinem aqua trahebatur
ex proximis aedificiis magnamque hominibus admirati-
onem praebebat, quam ob rem id accidisset; nec satis
sibi ipsi credebant, cum se inferiores eiusdem generis

ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consuessent,
vulgoque inter se conferebant et degustando, quantum
inter se differrent aquae, cognoscebant. Parvo vero 3
temporis spatio haec propior bibi omnino non poterat,
illa inferior corruptior iam salsiorque reperiebatur.

VII. Quo facto dubitatione sublata tantus incessit 1
timor, ut ad extremum casum periculi omnes deducti
viderentur atque alii morari Caesarem dicerent, quin
naves conscendere iuberet, alii multo gravius extime-
scerent [casum], quod neque celari Alexandrini possent
in apparanda fuga, cum tam parvo spatio distarent
ab ipsis, neque illis inminentibus atque insequentibus
ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna 2
multitudo oppidanorum in parte Caesaris, quam domi-
ciliis ipsorum non moverat, quod ea se fidelem palam
nostris esse simulabat et descivisse a suis videbatur:
ut mihi defendendi essent Alexandrini neque fallaces
esse neque temerarii, multaque oratio frustra absume-
retur; cum vero uno tempore et natio eorum et natura 3
cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem
dubitare nemo potest.

VIII. Caesar suorum timorem consolatione et rati- 1
one minuebat. Nam puteis fossis aquam dulcem repe-
riri posse adfirmabat: omnia enim litora naturaliter
aquae dulcis venas habere. Quod si alia esset litoris 2
Aegyptii natura atque omnium reliquorum, tamen,
quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem
haberent, prohiberi sese non posse, quo minus cotidie
navibus aquam peterent vel a sinistra parte a Parae-
tonio vel a dextra ab insula, quae diversae navigatio-
nes numquam uno tempore adversis ventis praeclude-
rentur. Fugae vero nullum esse consilium non solum 3
iis, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem,
qui nihil praeterquam de vita cogitarent. Magno ne- 4
gotio impetus hostium adversos munitionibus sustinere;
quibus relictis nec loco nec numero pares esse posse.
Magnam autem moram et difficultatem ascensum in 5
naves habere, praesertim ex scaphis; summam esse

contra in Alexandrinis velocitatem locorumque et aedi-
6 ficiorum notitiam. Hos praecipue in victoria insolen-
tes praecursuros et loca excelsiora atque aedificia oc-
cupaturos: ita [tamen] fuga navibusque nostros prohibi-
turos. Proinde eius consilii obliviscerentur atque omni
ratione esse vincendum cogitarent.

1 VIIII. Hac oratione apud suos habita atque omni-
um mentibus excitatis dat centurionibus negotium, ut
reliquis operibus intermissis ad fodiendos puteos ani-
mum conferant neve quam partem nocturni temporis
2 intermittant. Quo suscepto negotio atque omnium
animis ad laborem incitatis magna una nocte vis aquae
dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum ma-
chinationibus maximisque conatibus non longi temporis
3 labore occursum est. Eo biduo legio XXXVII. ex de-
diticiis Pompeianis militibus cum frumento, armis,
telis, tormentis inposita in naves a Domitio Calvino
ad litora Africae paulo *ultra* Alexandriam delata est.
4 Hae naves Euro, qui multos dies continenter flabat,
portum capere prohibebantur; sed loca sunt egregia
omni illa regione ad tenendas ancoras. Hi cum diu
retinerentur atque aquae inopia premerentur, navigio
actuario Caesarem faciunt certiorem.

1 X. Caesar, ut per se consilium caperet, quid fa-
ciendum videretur, navem conscendit atque omnem
classem se sequi iussit nullis nostris militibus imposi-
tis, quod, cum longius paulo discederet, munitiones
2 nudari nolebat. Cumque ad eum locum accessisset,
qui appellatur Chersonesus, aquandique causa remiges in
terram exposuisset, nonnulli ex eo numero, cum lon-
gius a navibus praedatum processissent, ab equitibus
3 hostium sunt excepti. Ex his cognoverunt, Caesarem
ipsum in classe venisse neque ullos milites in navibus
habere. Qua re comperta magnam sibi facultatem
fortunam obtulisse bene gerendae rei crediderunt.
4 Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navi-
gandum, propugnatoribus instruxerunt Caesarique re-
5 *deunti cum* classe occurrerunt. Qui duabus de causis

eo die dimicare nolebat, quod et nullos milites in na-
vibus habebat, et post horam x. diei res agebatur;
nox autem allatura videbatur maiorem fiduciam illis,
qui locorum notitia confidebant; sibi etiam hortandi
suos auxilium defuturum, quod nulla satis idonea esset
hortatio, quae neque virtutem posset notare neque
inertiam. Quibus de causis naves, quas potuit, Caesar 6
ad terram detrahit, quem in locum illos successuros
non existimabat.

XI. Erat una navis Rhodia in dextro Caesaris cor- 1
nu longe ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes
non tenuerunt sese, magnoque impetu IIII ad eam
constratae naves et complures apertae contenderunt.
Cui coactus est Caesar ferre subsidium, ne turpem in 2
conspectu contumeliam acciperet, quamquam, si quid
gravius illis accidisset, merito casurum iudicabat.
Proelium commissum est magna contentione Rhodio- 3
rum; qui cum in omnibus dimicationibus et scientia
et virtute praestitissent, tum maxime illo tempore to-
tum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum
culpa detrimentum acceptum videretur. Ita proelium 4
secundissimum est factum. Capta est una hostium
quadriremis, depressa est altera, duae omnibus epiba-
tis nudatae; magna praeterea multitudo in reliquis na-
vibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox 5
proelium diremisset, tota classe hostium Caesar potitus
esset. Hac calamitate perterritis hostibus adverso 6
vento leniter flante naves onerarias Caesar remulco
victricibus suis navibus Alexandriam deducit.

XII. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, 1
cum iam non virtute propugnatorum, sed scientia clas-
siariorum se victos viderent, ut *vix* ex aedificiis defendi
posse *se confider*ent, quibus et superioribus locis sub-
levabantur, et materiam cunctam obicerent, quod nostrae
classis oppugnationem etiam ad terram verebantur.
Idem, posteaquam Ganymedes in concilio confirmavit, 2
sese et eas, quae essent amissae, restituturum et nu-
merum adaucturum, magna spe et fiducia veteres refi-

cere naves accuratiusque huic rei studere atque inser-
3 vire instituerunt. Ac tametsi amplius CX navibus lon-
gis in portu navalibusque amiserant, tamen reparandae
4 classis cogitationem non deposuerunt. Videbant enim,
non auxilia Caesari, non commeatus subportari posse,
si classe ipsi valerent; praeterea nautici homines ur-
bis et regionis maritimae cotidianoque usu a pueris
exercitati ad naturale ac domesticum bonum refugere cu-
piebant et, quantum parvulis navigiis profecissent, sentie-
bant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.

1 XIII. Erant omnibus ostiis Nili custodiae exigen-
di portorii causa dispositae; naves veteres erant in
occultis regiae navalibus, quibus multis annis ad na-
vigandum non erant usi; has reficiebant, illas Alexan-
2 driam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia,
publica aedificia detegebant, asseres remorum usum
obtinebant; aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia
3 subministrabat. Postremo non longam navigationem
parabant, sed praesentis temporis necessitati serviebant
4 et in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis
diebus contra omnium opinionem quadriremes XXII, quin-
queremes V confecerunt; ad has minores apertasque com-
plures adiecerunt, et in portu periclitati remigio, quid
quaeque earum efficere posset, idoneos milites impo-
suerunt seque ad confligendum omnibus rebus parave-
5 runt. Caesar Rhodias naves VIIII habebat — nam de-
cem missis una in cursu [litore] Aegyptio defecerat
—, Ponticas VIII, Lycias V, ex Asia XII. Ex his
erant quinqueremes et quadriremes X, reliquae infra
6 hanc magnitudinem et pleraeque apertae. Tamen vir-
tute militum confisus cognitis hostium copiis se ad di-
micandum parabat.

1 XIIII. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque
confideret, Caesar Pharon classi circumvehitur adver-
sasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rho-
dias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium
CCCC passuum relinquit, quod satis esse ad explican-
2 das naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas na-

ves subsidio distribuit; quae quamque earum sequatur
et cui subveniat, constituit atque imperat. Non du- 3
bitanter Alexandrini classem producunt atque instru-
unt: in fronte collocant XXII, reliquas subsidiarias in
secundo ordine constituunt. Magnum praeterea nume- 4
rum minorum navigiorum et scapharum producunt cum
malleolis ignibusque, si quid ipsa multitudo et clamor
et flamma nostris terroris adferre possent. Erant inter 5
duas classes vada transitu angusto, quae pertinent ad
regionem Africae — sic enim praedicant, partem esse
Alexandriae dimidiam Africae —; satisque diu inter
ipsos est expectatum, ab utris fieret transeundi initium,
propterea quod ei, qui intrassent, et ad explicandam
classem et ad receptum, si durior accidisset casus,
impeditiores fore videbantur.

XV. Rhodiis navibus praeerat Euphranor, animi 1
magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus
quam cum Graecis comparandus. Hic ob notissimam 2
scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab
Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui ubi cessari 3
animum advertit, *Videris mihi,* inquit, *Caesar, vereri, si
haec vada primis navibus intraris, ne prius dimicare
cogaris, quam reliquam classem potueris explicare.
Nobis rem committe: nos proelium sustinebimus — ne-* 4
*que tuum iudicium fallemus —, dum reliqui subse-
quantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu glo-
riari, magno nobis et dedecori et dolori est.* Caesar 5
illum adhortatus atque omnibus laudibus prosecutus
dat signum pugnae. Progressas ultra vadum IIII Rho-
dias naves circumsistunt Alexandrini atque in eas im-
petum faciunt. Sustinent illi atque arte sollertiaque 6
se explicant; ac tantum doctrina potuit, ut in dispari
numero nulla transversa hosti obiceretur, nullius remi
detergerentur, sed semper venientibus adversae occurre-
rent. Interim sunt reliquae subsecutae. Tum necessa- 7
rio discessum ab arte est propter angustias loci, atque
omne certamen in virtute constitit. Neque vero Ale- 8
xandriae fuit quisquam aut nostrorum aut oppidanorum,

qui aut in opere aut in pugna occupatum animum
haberent, quin altissima tecta peteret atque ex omni
prospectu locum spectaculo caperet precibusque et vo-
tis victoriam suis ab dis inmortalibus exposceret.
1 XVI. Minime autem par erat proelii certamen.
Nostris enim [pulsis] neque terra neque mari effugium
dabatur victis, omniaque victoribus erant futura in in-
certo; illi, si superassent navibus, omnia tene-
rent, si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam
2 periclitarentur. Simul illud grave ac miserum vide-
batur, perpaucos de summa rerum ac de salute om-
nium decertare; quorum si qui aut animo aut virtute
cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro
3 se pugnandi facultas non fuisset. Haec superioribus
diebus saepenumero Caesar suis exposuerat, ut hoc
maiore animo contenderent, quod omnium salutem
4 sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque
contubernalem, amicum, notum prosequens erat obte-
status, ne suam atque omnium falleret opinionem,
quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur.
5 Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis
nauticisque sollertia atque ars praesidium ferret, ne-
que numero navium praestantibus multitudo prodesset,
neque electi ad virtutem e tanta multitudine viri vir-
6 tuti nostrorum possent adaequare. Capitur hoc proelio
quinqueremis una et biremis cum defensoribus remi-
gibusque, et deprimuntur tres, nostris incolumibus
7 omnibus. Reliquae propinquam fugam ad oppidum
capiunt; quas protexerunt ex molibus atque aedificiis
inminentibus et nostros adire propius prohibuerunt.
1 XVII. Hoc ne sibi saepius accidere posset, omni
ratione Caesar contendendum existimavit, ut insulam
molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret
2 potestatem. Perfectis enim magna ex parte munitio-
nibus in oppido et*iam* illa in urbem uno tempore in-
3 trari posse confidebat. Quo capto consilio cohortes
x et levis armaturae electos, quos*que* idoneos ex equi-
tibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphas-

que inponit; alteram insulae partem distinendae manus
causa constratis navibus adgreditur praemiis magnis
propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primum 4
impetum nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim
tempore et ex tectis aedificiorum propugnabant et li-
tora armati defendebant, quo propter asperitatem loci
non facilis nostris aditus dabatur, et scaphis navibusque
longis quinque mobiliter et scienter angustias loci tue-
bantur. Sed ubi primum locis cognitis vadisque pertem- 5
ptatis pauci nostri in litore constiterunt atque hos sunt
alii subsecuti constanterque in eos, qui in litore aequo
nstiterant, impetum fecerunt, omnes Pharitae terga
verterunt. His pulsis custodiae portus relicti naves ad 6
litora et vicum adplicarunt seque ex navibus ad tuenda
aedificia eiecerunt.

XVIII. Neque vero diutius ea munitione se conti- 1
nere potuerunt, etsi erat non dissimile atque Alexan-
driae genus aedificiorum, ut minora maioribus confe-
rantur, turresque editae et coniunctae muri locum ob-
tinebant, neque nostri aut scalis aut cratibus aut re-
liquis rebus parati venerant ad oppugnandum. Sed 2
error hominibus mentem consiliumque eripit et mem-
bra debilitat; ut tunc accidit. Qui se in aequo loco 3
ac plano pares esse confidebant, idem perterriti fuga
suorum et caede paucorum XXX pedum altitudine in
aedificiis consistere ausi non sunt seque per molem in
mare praecipitaverunt et DCCC passuum intervallum ad
oppidum enataverunt. Multi tamen ex his capti interfecti- 4
que sunt; sed numerus captivorum omnino fuit sex milium.

XVIIII. Caesar praeda militibus concessa aedificia 1
diripi iussit castellumque ad pontem, qui propior erat
Pharo, communivit atque ibi praesidium posuit. Hunc 2
fuga Pharitae reliquerant; artiorem illum propiorem-
que oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero
die simili ratione adgreditur, quod his optentis duobus
omnem navigiorum excursum et repentina latrocinia
sublatum iri videbat. Iamque eos, qui praesidio eum 3
locum tenebant, tormentis ex navibus sagittisque de-

pulerat atque in oppidum redegerat et cohortium trium
instar in terram exposuerat — non enim plures con-
sistere angustiae loci patiebantur —; reliquae copiae
4 in navibus stationem optinebant. Quo facto imperat
pontem adversus hostem praevallari et, qua exitus na-
vibus erat fornice exstructo, quo pons sustinebatur,
5 lapidibus oppleri atque obstrui. Quorum altero opere
effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero
instituto omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se
eiecerunt et contra munitiones pontis latiore loco con-
stiterunt, eodemque tempore, quae consueverant, na-
vigia per pontes ad incendia onerariarum emittere ad
6 molem constituerunt. Pugnabatur a nobis ex ponte,
ex mole; ab illis ex area, quae erat adversus pontem,
et ex navibus contra molem.

1 XX. In his rebus occupato Caesare militesque
hortante remigum magnus numerus et classiariorum
2 ex longis navibus nostris in molem se eiecit. Pars
eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate
pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus ac
fundis a mole repellebant ac multum proficere multi-
3 tudine telorum videbantur. Sed postquam ultra eum
locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex na-
vibus Alexandrini pauci, ut sine signis certisque ordi-
nibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves
4 fugere coeperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini
plures ex navibus egrediebantur nostrosque acrius per-
turbatos insequebantur. Simul, qui in navibus longis
remanserant, scalas rapere navesque a terra repellere
5 properabant, ne hostes navibus potirentur. Quibus
omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium
trium, quae in ponte ac prima mole constiterant, cum
post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent,
magnam vim telorum adversi sustinerent, veriti, ne ab
tergo circumvenirentur et discessu navium omnino re-
ditu intercluderentur, munitionem in ponte institutam
reliquerunt et magno cursu incitati ad naves conten-
6 derunt. Quorum pars proximas nacta naves multitu-

dine hominum atque onere depressa est, pars resistens
et dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli feliciore exitu expeditas
ad ancoram naves consecuti incolumes discesserunt,
pauci adlevatis scutis et animo ad conandum nisi ad
proxima navigia adnatarunt.

XXI. Caesar, quoad potuit cohortando suos ad pon- 1
tem ac munitiones continere, eodem in periculo versatus est; postquam universos cedere animadvertit, in
suum navigium se recepit. Quo multitudo hominum 2
insecuta cum inrumperet, neque administrandi neque
repellendi a terra facultas daretur, fore, quod accidit,
suspicatus sese ex navigio eiecit atque ad eas, quae
longius constiterant, naves adnatavit. Hinc suis la- 3
borantibus subsidio scaphas mittens nonnullos conservavit. Navigium quidem eius multitudine depressum
militum una cum hominibus interiit. Hoc proelio desi- 4
derati sunt ex numero legionariorum militum circiter
CCCC et paulo *ultra* eum numerum classiarii et remiges.
Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus mul- 5
tisque tormentis confirmaverunt atque egestis ex mari
lapidibus libere sunt usi postea ad mittenda navigia.

XXII. Hoc detrimento milites nostri tantum afue- 1
runt ut perturbarentur, ut incensi atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis. In proeliis cotidianis, quandocumque fors ob- 2
tulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis,
manum conserendi *potestate facta* multum *proficiebat*
Caesar voluntate optima et ardentibus studiis militum;
nec divulgata Caesaris hortatio subsequi legionum aut
laborem aut pugnandi poterat cupiditatem, ut magis
deterrendi et continendi a periculosissimis essent dimicationibus quam incitandi ad pugnandum.

XXIII. Alexandrini, cum Romanos et secundis re- 1
bus confirmari et adversis incitari viderent neque
ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse
firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Caesaris erant praesidiis,

aut suo priore consilio per occultos nuntios regi pro-
bato legatos ad Caesarem miserunt, ut dimitteret regem
2 transireque ad suos pateretur: paratam enim multitu-
dinem esse, confectam taedio puellae fiduciariae do-
minatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod
rex imperasset; quo si auctore in Caesaris fidem ami-
citiamque venturi essent, nullius periculi timorem
multitudini fore impedimento, quo minus se dederent.
1 XXIIII. Caesar, etsi fallacem gentem semperque
alia cogitantem, alia simulantem bene cognitam habe-
bat, tamen petentibus dare veniam utile esse statuit,
quod, si quo pacto sentirent ea, quae postularent,
mansurum in fide dimissum regem credebat, sin, id
quod magis illorum naturae conveniebat, ducem ad
bellum gerendum regem habere vellent, splendidius
atque honestius se contra regem quam contra conve-
narum ac fugitivorum manum bellum esse gesturum.
2 Itaque regem cohortatus, ut consuleret regno paterno,
parceret praeclarissimae patriae, quae turpibus incen-
diis et ruinis esset deformata, cives suos primum ad
sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo
Romano sibique praestaret, cum ipse tantum ei cre-
deret, ut ad hostes armatos eum mitteret, dextra
dextram tenens dimittere coepit adulta iam aetate
3 puerum. At regius animus disciplinis fallacissimis
eruditus, ne a gentis suae moribus degeneraret,
flens orare [contra] Caesarem coepit, ne se dimitte-
ret: non enim sibi regnum ipsum conspectu Caesaris
4 esse iucundius. Compressis pueri lacrimis Caesar ipse
commotus celeriter, si illa sentiret, fore eum secum
5 adfirmans ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in
liberum cursum emissus, adeo contra Caesarem acriter
bellum gerere coepit, ut lacrimas, quas in colloquio
6 proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc
complures Caesaris legati, amici, centuriones milites-
que laetabantur, quod nimia bonitas eius fallaciis pueri
elusa esset. Quasi vero id Caesar bonitate tantum ad-
ductus ac non prudentissimo consilio fecisset.

XXV. Cum duce adsumpto Alexandrini nihilo se 1
firmiores factos aut languidiores Romanos animadver-
terent eludentibusque militibus regis aetatem atque
infirmitatem magnum dolorem acciperent neque se
quicquam proficere viderent, rumoresque existerent,
magna Caesari praesidia terrestri itinere ex Syria Cili-
ciaque adduci, quod nondum auditum Caesari erat,
commeatum, qui mari nostris supportabatur, interci-
pere statuerunt. Itaque expeditis navigiis locis idoneis 2
ad Canopum in statione dispositis navibus insidiaban-
tur nostris commeatu*que*. Quod ubi Caesari nuntiatum 3
est, suam classem iubet expediri atque instrui. Prae-
ficit huic Tiberium Neronem. Proficiscuntur in ea
classe Rhodiae naves atque in his Euphranor, sine quo
nulla umquam dimicatio marituma, nulla etiam parum
feliciter confecta erat. At fortuna, quae plerumque 4
eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem ca-
sum reservat, superiorum temporum dissimilis Euphra-
norem prosequebatur. Nam cum ad Canopum ventum 5
esset, instructaque utrimque classis conflixisset, et
sua consuetudine Euphranor primus proelium commi-
sisset et ill*ico* triremem hostium perforasset ac demer-
sisset, proximam longius insecutus parum celeriter in-
sequentibus reliquis circumventus ab Alexandrinis est.
Cui subsidium nemo tulit, sive quod in ipso satis prae- 6
sidii pro virtute ac felicitate eius putarent esse, sive quod
ipsi sibi timebant. Ita, qui unus ex omnibus eo proelio
bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice perit.

XXVI. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, 1
magnae nobilitatis domi scientiaeque in bello et vir-
tutis, fidei dignitatisque in amicitia Caesaris, missus
in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad au-
xilia accersenda, cum magnis copiis, quas celeriter et
propensissima civitatum voluntate et *summa* sua dili-
gentia confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur
Aegyptus Syriae, *ad* Pelusium adcurrit idque oppidum 2
firmo praesidio occupatum Achillae propter opportuni-
tatem loci — namque tota Aegyptos maritumo accessu

Pharo, pedestri Pelusio velut claustris munita existi-
matur —, repente magnis circumdatum copiis, multi-
plici praesidio pertinaciter propugnantibus, et copiarum
magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subi-
ciebat, et perseverantia constantiaque oppugnandi, quo
die est adgressus, in suam redegit potestatem praesi-
3 diumque ibi suum collocavit. Inde re bene gesta Ale-
xandream ad Caesarem contendit, omnesque eas regi-
ones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quae
plerumque adest victori, pacarat atque in amicitiam
Caesaris redegerat.

1 XXVII. Locus est fere regionum illarum nobilissi-
mus non ita longe ab Alexandrea, qui nominatur Del-
ta; quod nomen a similitudine litterae accepit: nam
pars quaedam fluminis Nili derivata [inter se] duo-
bus itineribus paulatim medium inter se spatium relin-
quens diversissimo ad litus intervallo mari coniungitur.
2 Cui loco cum adpropinquare Mithridaten rex cogno-
visset et transeundum ei flumen sciret, magnas adver-
sus eum copias misit, quibus vel superari delerique
Mithridaten vel sine dubio retineri posse credebat.
3 Quemadmodum autem optabat eum vinci, sic satis
4 habebat, interclusum a Caesare a se retineri. Quae
primae copiae flumen a Delta transire et Mithridati
occurrere potuerunt, proelium commiserunt festinan-
tes praeripere subsequentibus victoriae societatem.
5 Quorum impetum Mithridates magna cum prudentia
constantiaque [virtutum et Alexandrinorum inprudentia]
consuetudine nostra castris vallatis sustinuit; cum vero
incaute atque insolenter succedere eos munitionibus
videret, eruptione undique facta magnum numerum
6 eorum interfecit. Quod nisi locorum notitia reliqui
se texissent partimque in naves, quibus flumen trans-
7 ierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui ut
paulum ab illo timore se recrearunt, adiuncti his, qui
subsequebantur, rursus oppugnare Mithridaten coeperunt.

1 XXVIII. Mittitur a Mithridate nuntius Caesari,
qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem

haec accidisse rex. Ita paene sub idem tempus et rex
ad opprimendum Mithridaten proficiscitur et Caesar
ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione 2
rex est usus, in quo magnam et paratam classem ha-
bebat. Caesar eodem itinere uti noluit, ne navibus in
flumine dimicaret, sed circumvectus est eo mari, quod
Africae partis esse dicitur, sicuti supra demonstravi-
mus; prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mi-
thridaten adgredi posset, eumque ad se victorem incolu-
mi exercitu recepit. Consederat cum copiis rex loco 3
natura munito, quod erat ipse excelsior planicie ex
omnibus partibus subiecta; tribus autem ex lateribus
variis generibus munitionum tegebatur: unum latus
erat adiectum flumini Nilo, alterum editissimo loco
ductum, ut partem castrorum obtineret, tertium pa-
lude cingebatur.

XXVIIII. Inter castra et Caesaris iter flumen in- 1
tercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum
influebat, aberat autem ab regis castris milia passuum
circiter VII. Rex cum hoc itinere venire Caesarem 2
comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos
pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem
prohiberent et eminus ex ripis proelium impar inirent:
nullum enim processum virtus habebat aut periculum
ignavia subibat. Quae res incendit dolore milites 3
equitesque nostros, quod tam diu pari proelio cum
Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites 4
Germani dispersi vada [fluminum] quaerentes partim de-
missioribus ripis flumen tranarunt, et legionarii ma-
gnis arboribus excisis, quae longitudine utramque ri-
pam contingerent, proiectis *iis* repentinoque aggere in-
iecto flumen transierunt. Quorum impetum adeo per- 5
timuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent;
sed id frustra: namque ex fuga pauci ad regem re-
fugerunt paene omni reliqua multitudine interfecta.

XXX. Caesar re praeclarissime gesta cum subitum 1
adventum suum iudicaret magnum terrorem Alexandri-
nis iniecturum, protinus victor ad castra regis perten-

2 dit. Haec cum et opere magno vallata et loci natura
munita animadverteret confertamque armatorum multi-
tudinem collocatam in vallo videret, lassos itinere ac
proeliando milites ad oppugnanda castra succedere
noluit. Itaque non magno intervallo relicto ab hoste
3 castra posuit. Postero die castellum, quod rex in pro-
ximo vico non longe a suis castris munierat brachiis-
que cum opere castrorum coniunxerat vici obtinendi
causa, Caesar adgressus omnibus copiis expugnat, non
quo id minore numero militum consequi difficile factu
putaret, sed ut ab ea victoria perterritis Alexandrinis
4 protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu,
quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt
milites insecuti, munitionibus successerunt acerrimeque
5 eminus proeliari coeperunt. Duabus ex partibus adi-
tus oppugnationis nostris dabatur: una, quam liberum
accessum habere demonstravi, altera, quae mediocre
6 intervallum inter castra et flumen Nilum habebat. Ma-
xima et electissima multitudo Alexandrinorum defende-
bat eam partem, quae facillimum aditum habebat;
plurimum proficiebant in repellendis vulnerandisque
nostris, qui regione fluminis Nili propugnabant: diver-
sis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo ca-
strorum, aversi ex flumine, in quo multae naves in-
structae funditoribus et sagittariis nostros inpugnabant.
1 XXXI. Caesar cum videret, milites acrius proeli-
ari non posse, nec tamen multum profici propter loco-
rum difficultatem, cumque animum adverteret, excel-
sissimum locum castrorum relictum esse ab Alexan-
drinis, quod et per se munitus esset, et studio partim
pugnandi partim spectandi decucurrissent in eum lo-
cum, in quo pugnabatur, cohortes illo circumire ca-
stra et summum locum adgredi iussit iisque Carfule-
num praefecit, et animi magnitudine et rei militaris
2 scientia virum praestantem. Quo ut ventum est, paucis
defendentibus munitionem, nostris contra militibus acer-
rime pugnantibus, diverso clamore et proelio perterriti
Alexandrini trepidantes in omnes partes castrorum dis-

currere coeperunt. Quorum perturbatione nostrorum 3
animi adeo sunt incitati, ut paene eodem tempore ex
omnibus partibus, primi tamen editissimum castrorum
locum caperent; ex quo decurrentes magnam multitu-
dinem hostium in castris interfecerunt. Quod pericu- 4
lum plerique Alexandrini fugientes acervatim se de
vallo praecipitarunt in eam partem, quae flumini erat
adiuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis ma- 5
gna ruina oppressis ceteri faciliorem fugam habuerunt.
Constat, fugisse ex castris regem ipsum receptumque 6
in navem multitudine eorum, qui ad proximas naves
adnatabant, demerso navigio perisse.

XXXII. Re felicissime celerrimeque gesta Caesar 1
magnae victoriae fiducia proximo terrestri itinere Ale-
xandream cum equitibus contendit atque ea parte oppi-
di victor introiit, quae praesidio hostium tenebatur.
Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes eo 2
proelio audito nihil iam de bello essent cogitaturi.
Dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitu- 3
dinis tulit: omnis enim multitudo oppidanorum armis
proiectis munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta,
qua supplices dominantes deprecari consuerunt, sacris-
que omnibus prolatis, quorum religione precari offensos
iratosque animos regum erant soliti, advenienti Cae-
sari occurrerunt seque ei dediderunt. Caesar in fidem 4
receptos consolatus per hostium munitiones in suam
partem oppidi magna gratulatione venit suorum; qui
non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam
talem adventum eius felicem fuisse laetabantur.

XXXIII. Caesar Aegypto atque Alexandria potitus 1
reges constituit, quos Ptolemaeus testamento scripse-
rat atque obtestatus erat populum Romanum, ne mu-
tarentur. Nam maiore ex duobus pueris, rege, amisso 2
minori tradidit regnum maiorique ex duabus filiis,
Cleopatrae, quae manserat in fide praesidiisque eius;
minorem, Arsinoën, cuius nomine diu regnasse inpo-
tenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit,
ne qua rursus nova dissensio, priusquam diuturnitate

confirmarentur regum imperia, per homines seditiosos
3 nasceretur. Legiones ibi veterana sexta secum reducta
ceteras reliquit, quo firmius esset eorum regum impe-
rium, qui neque amorem suorum habere poterant, quod
fideliter permanserant in Caesaris amicitia, neque ve-
tustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti.
4 Simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque pu-
blicam pertinere existimabat, si permanerent in fide
reges, praesidiis eos nostris esse tutos; si essent in-
5 grati, posse isdem praesidiis coerceri. Sic rebus om-
nibus confectis et collocatis ipse [itinere terrestri]
profectus est in Syriam.

1 XXXIIII. Dum haec in Aegypto geruntur, rex Deio-
tarus ad Domitium Calvinum, cui Caesar Asiam finiti-
masque provincias administrandas tradiderat, venit
oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neve
Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastari-
que pateretur a Pharnace; quo malo nisi liberarentur,
imperata se facere pecuniamque promissam Caesari
2 non posse persolvere. Domitius, non tantum ad ex-
plicandos sumptus rei militaris cum pecuniam necessa-
riam esse iudicaret, sed etiam turpe populo Romano
et C. Caesari victori sibique infame esse statueret,
regna sociorum atque amicorum ab externo rege occu-
pari, nuntios confestim ad Pharnacem misit, Armenia
Cappadociaque decederet neve occupatione belli civilis
3 populi Romani ius maiestatemque temptaret. Hanc
denuntiationem cum maiorem vim habituram existima-
ret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset,
ad legiones profectus unam ex tribus, XXXVI., secum
ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit litteris
eius evocatas; quarum altera in bello Alexandrino non
occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa.
4 Adiungit [Cn.] Domitius legioni XXXVI. duas ab Deio-
taro, quas ille disciplina atque armatura nostra com-
plures annos constitutas habebat, equitesque C, totidem-
5 que ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sestium ad C.
Plaetorium quaestorem, ut legionem adduceret, quae

ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat, Quintumque Patisium in Ciliciam ad auxilia accersenda. Quae copiae celeriter omnes iussu Domitii Comana convenerunt.

XXXV. Interim legati a Pharnace responsa referunt: Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet. Denique eius regni causa integra Caesari servaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset. Domitius cum animadverteret, eum Cappadocia decessisse non voluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset subiectam regno suo quam Cappadociam longius remotam, quodque omnes tres legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cum duas ad Caesarem missas audisset, audacius in Armenia substitisse, perseverare coepit, ut eo quoque regno decederet: neque enim aliud ius esse Cappadociae atque Armeniae, nec iuste eum postulare, ut in Caesaris adventum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam locisque superioribus iter facere instituit: nam ex Ponto a Comanis iugum editum silvestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia; cuius itineris has esse cernebat opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, et quod Cappadocia his iugis subiecta magnam commeatus copiam erat subministratura.

XXXVI. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quae de pace agerent regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur nec sibi quicquam fore antiquius quam dignitatem populi Romani et regna sociorum reciperare legatis respondebat. Magnis et continuis itineribus confectis cum adventaret ad Nicopolim, quod oppidum positum in Armenia minore est plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis satis

magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longe
4 a Nicopoli circiter milia passuum VII. Quibus ex ca-
stris cum locus angustus atque impeditus esset transe-
undus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque
paene disposuit equites, magnam autem multitudinem
pecoris intra eas fauces dissipari iussit paganosque et
5 oppidanos in his locis obversari: ut, sive amicus Domi-
tius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur,
cum in agris et pecora et homines animadverteret versari
tamquam amicorum adventu; sive inimicus ut in ho-
stium fines veniret, praeda diripienda milites dissipa-
rentur dispersique caederentur.

1 XXXVII. Haec cum administraret, numquam tamen
intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere
ad Domitium, cum hoc ipso crederet facilius eum de-
2 cipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem
castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissa
proximi temporis occasione cum vereretur, ne co-
3 gnoscerentur insidiae, suos in castra revocavit. Domi-
tius postero die propius Nicopolim accessit castraque
oppido contulit. Quae dum muniunt nostri, Pharnaces
4 aciem instruxit suo more atque instituto. In fronte
enim simplici directa acie cornua trinis firmabantur
subsidiis; eadem ratione haec media collocabantur acie
duobus dextra sinistraque intervallis simplicibus ordi-
5 nibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus
Domitius parte copiarum pro vallo constituta.

1 XXXVIII. Proxima nocte Pharnaces interceptis ta-
bellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domi-
tium ferebant, cognoscit, Caesarem magno in periculo
versari, flagitarique ab Domitio, ut quam primum Cae-
sari subsidia mitteret propiusque ipse Alexandriam per
2 Syriam accederet. Qua cognita re Pharnaces victoriae
loco ducebat, si trahere tempus posset, cum disceden-
3 dum Domitio celeriter putaret. Itaque ab oppido, qua
facillimum accessum et aequissimum ad dimicandum
nostris videbat, fossas duas directas non ita magno
medio intervallo relicto IIII pedum altitudinis in eum

locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instrue- 4
bat, equitatum autem omnem ab lateribus extra fossam collocabat; qui neque aliter utilis esse poterat et multum numero anteibat nostrum equitatum.

XXXVIIII. Domitius autem, cum Caesaris magis 1
periculo quam suo commoveretur, neque se tuto discessurum arbitraretur, si condiciones, quas reiecerat, rursus adpeteret aut sine certamine discederet, ex
propinquis castris in aciem exercitum eduxit; XXXVI. 2
legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro, Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum intervallum frontis reliquit reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque acie instructa processum est ad dimicandum.

XXXX. Signo sub idem tempus ab utroque dato 1
concurritur: acriter varieque pugnatur. Nam XXXVI. legio, cum extra fossam in equites regis impetum fecisset, adeo secundum proelium fecit, ut moenibus oppidi succederet fossamque transiret aversosque hostes
adgrederetur. At Pontica ex altera parte legio, cum 2
paulum aversa hostibus cessiset, fossam autem circumire ac transcendere conata esset, ut aperto latere adgrederetur hostem, in ipso transitu fossae confixa et oppressa est. Deiotari vero legiones vix *primum* im-
petum sustinuerunt. Ita victrices regiae copiae cornu 3
suo dextro mediaque acie converterunt se ad XXXVI. legionem. Quae tamen fortiter vincentium impetum sustinuit, magnis copiis hostium circumdata praesentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium; quo Pharnaces insequi propter iniquitatem
loci noluit. Ita Pontica legione paene tota amissa, 4
magna parte Deiotari militum interfecta XXXVI. legio in loca se superiora contulit non amplius CCL desire-
ratis. Ceciderunt eo proelio splendidi atque inlustres 5
viri nonnulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto reliquias exercitus dissipati collegit itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

1 XXXXI. Pharnaces rebus secundis elatus, cum de
Caesare ea, quae optabat, speraret, Pontum omnibus
copiis occupavit ibique et victor et crudelissimus rex,
cum sibi fortunam paternam feliciore eventu destina-
ret, multa oppida expugnavit, bona civium Romanorum
2 Ponticorumque diripuit, supplicia constituit in eos, qui
aliquam formae atque aetatis commendationem habebant,
ea, quae morte essent miseriora, Pontumque nullo
defendente paternum regnum glorians se recepisse ob-
tinebat.

1 XXXXII. Sub idem tempus in Illyrico est incom-
modum acceptum, quae provincia superioribus mensi-
bus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum
2 laude erat. Namque eo missus aestate cum duabus le-
gionibus Q. Cornificius, Caesaris quaestor, pro praetore,
quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus
alendos et finitimo bello ac dissensionibus confecta et
vastata, tamen prudentia ac diligentia sua, quod ma-
gnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur,
3 et recepit et defendit. Namque et castella complura
locis editis posita, quorum opportunitas castellanos
impellebat ad decursiones faciendas et bellum inferen-
dum, expugnavit eaque praeda milites donavit, quae
etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciae desperati-
one erat grata, praesertim virtute parta, et cum Octa-
vius ex fuga Pharsalici proelii magna classe in illum
se sinum contulisset, paucis navibus Iadertinorum,
quorum semper in rempublicam singulare constiterat
officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus, ut
vel classe dimicare posset adiunctis captivis navibus
4 sociorum. Cum diversissima parte orbis terrarum Cn.
Pompeium Caesar victor sequeretur compluresque ad-
versarios in Illyricum propter Macedoniae propinquita-
tem se reliquiis ex fuga collectis contulisse audiret,
litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tiro-
num, quae nuper erant conscriptae, proficisceretur in
Illyricum coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, si
quod periculum provinciae inferretur, depelleret; sin

ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret. Omnem enim illam partem regio- 5
nemque vivo Cn. Pompeio bellum instauraturam esse credebat.

XXXXIII. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno 1
tempore anni ac difficili, sive copiosiorem provinciam existimans sive multum fortunae victoris Caesaris tribuens sive virtute et scientia sua confisus, qua saepe in bellis periclitatus magnas res et secundas ductu ausuque suo gesserat, neque provinciae facultatibus sublevabatur, quae partim erat exinanita partim infidelis, neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportare poterat magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita cum durissimis tempestatibus propter 2
inopiam castella aut oppida expugnare cogeretur, crebro incommoda accipiebat, adeoque est a barbaris contemptus, ut Salonam se recipiens in oppidum maritumum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo proelio 3
duobus milibus militum amplius amissis, centurionibus xxxviii, tribunis iiii, cum reliquis copiis Salonam se recepit, summaque ibi difficultate rerum omnium pressus paucis mensibus morbo periit. Cuius et infelicitas 4
vivi et subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciae potiundae; quem tamen diutius in rebus secundis et fortuna, quae plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii et virtus Vatini versari passa non est.

XXXXIIII. Vatinius Brundisii cum esset, cognitis 1
rebus, quae gestae erant in Illyrico, cum crebris litteris Cornificii ad auxilium provinciae ferendum evocaretur et M. Octavium audiret cum barbaris foedera percussisse compluribusque locis nostrorum militum oppugnare praesidia partim classe per se partim pedestribus copiis per barbaros, etsi gravi valitudine adfectus vix corporis viribus animum sequebatur, tamen virtute vicit incommodum naturae difficultatesque et hiemis

2 et subitae praeparationis. Nam cum ipse paucas in
portu naves longas haberet, litteras in Achaiam ad Q.
3 Calenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod cum
tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat,
qui sustinere impetum Octavi non poterant, navibus
actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magni-
tudine quamquam non satis iusta ad proeliandum, ro-
4 stra imposuit. His adiunctis navibus longis et numero
classis aucto militibus veteranis impositis, quorum
magnam copiam habebat ex omnibus legionibus, qui
numero aegrorum relicti erant Brundisii, cum exer-
citus in Graeciam transportaretur, profectus est in
Illyricum, maritumas nonnullas civitates, quae defece-
rant Octavioque se tradiderant, partim recipiebat, par-
tim remanentes in suo consilio praetervehebatur, nec
sibi ullius rei moram necessitatemque iniungebat, quin,
quam celerrime posset, ipsum Octavium persequeretur.
5 Hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi
nostrum erat praesidium, adventu suo discedere ab
oppugnatione coëgit praesidiumque nostrum recepit.

1 XXXXV. Octavius, cum Vatinium classem magna
ex parte confectam ex naviculis actuariis habere co-
gnosset, confisus sua classe substitit ad insulam Tau-
ridem; qua regione Vatinius insequens navigabat, non
quo Octavium ibi restitisse sciret, sed quod eum lon-
2 gius progressum insequi decreverat. Cum propius
Tauridem accessisset, dispersis suis navibus, quod et
tempestas erat turbulenta et nulla suspicio hostis, re-
pente adversam ad se venientem navem antemnis ad
medium malum demissis instructam propugnatoribus
3 animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela sub-
duci demittique antemnas iubet et milites armari, et
vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quae pri-
mae naves subsequebantur, idem ut facerent, significa-
4 bat. Parabant se Vatiniani repente oppressi; parati
deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur
utrimque acies, ordine disposita magis Octaviana, pa-
ratior militum animis Vatiniana.

XXXXVI. Vatinius cum animum adverteret, ne- 1
que navium se magnitudine neque numero parem esse,
fortuitae dimicationi rem committere noluit. Itaque
primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavi
impetum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo 2
remigante naves adversae rostris concurrerunt adeo
vehementer, ut navis Octaviana rostro discusso ligno
contineretur. Committitur acriter reliquis locis proe- 3
lium, concurriturque ad duces maxime: nam cum suo
quisque auxilium ferret, magnum comminus in angu-
sto mari proelium factum est. Quantoque coniunctis 4
magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto supe-
riores erant Vatiniani; qui admiranda virtute ex suis
navibus in hostium naves transilire non dubitabant et
dimicatione aequata longe superiores virtute rem feli-
citer gerebant. Deprimitur ipsius Octavi quadriremis, 5
multae praeterea capiuntur aut rostris perforatae mer-
guntur; propugnatores Octaviani partim in navibus iu-
gulantur, partim in mare praecipitantur. Ipse Octa- 6
vius se in scapham confert; in quam plures cum con-
fugerent, depressa scapha vulneratus tamen adnatat ad
suum myoparonem. Eo receptus, cum proelium nox 7
dirimeret, tempestate magna velis profugit. Sequuntur
hunc suae naves nonnullae, quas casus ab illo pericu-
lo vindicarat.

XXXXVII. At Vatinius re bene gesta receptui ce- 1
cinit suisque omnibus incolumibus in eum se portum
victor recepit, quo ex portu classis Octavi ad dimican-
dum processerat. Capit ex eo proelio penterem unam, 2
triremes duas, dicrotas VIII compluresque remiges
Octavianos, posteroque ibi die, dum suas captivasque
naves reficeret, consumpto post diem tertium conten-
dit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga
credebat Octavium. Erat in ea nobilissimum regionum 3
earum oppidum coniunctissimumque Octavio. Quo ut 4
venit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt, com-
peritque, ipsum Octavium parvis paucisque navigiis
vento secundo regionem Graeciae petisse, inde ut Si-

5 ciliam, deinde Africam caperet. Ita brevissimo spatio
re praeclarissime gesta provincia recepta et Cornificio
reddita, classe adversariorum ex illo toto sinu ex-
pulsa victor se Brundisium incolumi exercitu et classe
recepit.

1 XXXXVIII. Iis autem temporibus, quibus Caesar
ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat et Palaepharsali
rem feliciter gerebat Alexandriaeque cum periculo
magno, tum etiam maiore periculi fama dimicabat, Q.
Cassius Longinus, in Hispania pro praetore provinciae
ulterioris optinendae causa relictus, sive consuetudine
naturae suae sive odio, quod in illam provinciam sus-
ceperat quaestor ex insidiis ibi vulneratus, magnas
odii sui fecerat accessiones, quod vel ex conscientia
sua, cum de se mutuo sentire provinciam crederet,
vel multis signis et testimoniis eorum, qui difficulter
odia dissimulabant, animum advertere poterat, et com-
pensare offensionem provinciae exercitus amore cupie-
2 bat. Itaque, cum primum in unum locum exercitum
conduxit, sestertios centenos militibus est pollicitus,
nec multo post, cum in Lusitania Medobregam oppi-
dum montemque Herminium expugnasset, quo Medobre-
genses confugerant, ibique imperator esset appellatus,
3 sestertiis centenis milites donavit. Multa praeterea et
magna praemia singulis concedebat; quae speciosum
reddebant praesentem exercitus amorem, paulatim tamen
et occulte militarem disciplinam severitatemque mi-
nuebant.

1 XXXXVIIII. Cassius legionibus in hiberna disposi-
tis ad ius dicendum Cordubam se recepit contractum-
que ingens aes alienum gravissimis oneribus provinciae
constituit exsolvere; et ut largitionis postulat consue-
tudo, per causam liberalitatis speciosam plura largi-
2 tori quaerebantur. Pecuniae locupletibus imperabantur,
quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patie-
batur, sed etiam cogebat, in gregem locupletium si-
multatium causa tenues coniciebantur, neque ullum
genus quaestus aut magni et evidentis aut minimi et sordidi

raetermittebatur, quo domus et tribunal imperatoris
acaret. Nemo erat, qui modo aliquam iacturam fa- 3
ere posset, quin aut vadimonio teneretur aut in reos
eferretur. Ita mágna etiam sollicitudo periculorum ad
acturas et detrimenta rei familiaris adiungebatur.

L. Quibus de causis accidit, ut, cum Longinus 1
mperator eadem faceret, quae fecerat quaestor, si-
nilia rursus de morte eius provinciales consilia ini-
ent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares 2
ius; qui, cum in illa societate versarentur rapinarum,
ihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant,
ibique, quod rapuerant, acceptum referebant, quod
nterciderat aut erat interpellatum, Cassio adsignabant.
)uintam legionem conscribit novam. Augetur odium 3
t ex ipso delectu et sumptu additae legionis. Com-
lentur equitum III milia maximisque ornantur inpen-
is; nec provinciae datur ulla requies.

LI. Interim litteras accepit a Caesare, ut in Afri- 1
am exercitum traiceret perque Mauritaniam ad fines
Iumidiae perveniret, quod magna Cn. Pompeio Iuba
niserat auxilia maioraque missurus existimabatur. Qui- 2
us litteris acceptis insolenti voluptate efferebatur,
uod sibi novarum provinciarum et fertilissimi regni
anta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam 3
roficiscitur ad legiones accersendas auxiliaque addu-
enda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum
avesque C praepararentur pecuniaeque describerentur
tque imperarentur, ne qua res, cum redisset, mora-
etur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione: 4
on enim labor aut vigilantia cupienti praesertim ali-
uid Cassio deerat.

LII. Exercitu coacto in unum locum castris ad 1
ordubam positis pro contione militibus exponit, quas
es Caesaris iussu gerere deberet, polliceturque iis,
um in Mauritaniam traiecisset, sestertios centenos se
aturum; quintam fore in Hispania legionem. Ex con- 2
ione se Cordubam recepit eoque ipso die tempore post-
eridiano, cum in basilicam iret, quidam Minucius

Silo, cliens L. Racili, libellum, quasi aliquid
postularet, ut miles ei tradidit, deinde post Ra
— nam is latus Cassi tegebat —, quasi resp
peteret, celeriter dato loco cum se insinuasset,
stra corripit aversum dextraque bis ferit pu
3 Clamore sublato fit a coniuratis impetus uni
Munatius Flaccus proximum gladio traicit lict
4 hoc interfecto Q. Cassium legatum vulnerat. I
Vasius et L. Mergilio simili confidentia Flaccum,
nicipem suum, adiuvant: erant enim omnes Ita
ses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus i
iacentemque levibus sauciat plagis.
1 LIII. Concurritur ad Cassium defendendum:
per enim Berones compluresque evocatos cum tel
2 cum habere consuerat. A quibus ceteri intercludu
qui ad caedem faciendam subsequebantur; quo i
mero fuit Calpurnius Salvianus et Manilius Tus
3 Minucius inter saxa, quae iacebant in itinere, fu
opprimitur et relato domum Cassio ad eum dedu
Racilius in proximam se domum familiaris sui confert
4 certum cognosceret, confectusne Cassius esset. I
terensis cum id non dubitaret, adcurrit laetus in
militibusque vernaculis et secundae legionis, q
odio sciebat praecipue Cassium esse, gratulatur;
tur a multitudine in tribunal, praetor appel
5 Nemo enim aut in provincia natus, ut vernaculae
onis miles, aut diuturnitate iam factus provin
quo in numero erat secunda legio, non cum omni
vincia consenserat in odio Cassi: nam legiones
et XXI. paucis mensibus in Italia scriptas Caesar
buerat Longino, quinta legio nuper erat ibi con
1 LIIII. Interim nuntiatur Laterensi, vivere Cas
Quo nuntio dolore magis permotus quam animo
turbatus reficit se celeriter et ad Cassium vise
2 proficiscitur. Re cognita XXX. legio signa Cord
infert ad auxilium ferendum imperatori suo.
3 hoc idem XXI. Subsequitur has V. Cum duae l
nes reliquae essent in castris, secundani veriti, n

relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, iudicare-
tur, secuti sunt factum superiorum. Permansit in sen-
tentia legio vernacula neque ullo timore de gradu
deiecta est.

LV. Cassius eos, qui nominati erant conscii cae- 1
dis, iubet comprehendi; legionem V. in castra remittit
cohortibus XXX retentis. Indicio Minuci cognoscit, L. 2
Racilium et L. Laterensem et Annium Scapulam, ma-
ximae dignitatis et gratiae provincialem hominem sibi-
que tam familiarem quam Laterensem et Racilium, in
eadem fuisse coniuratione, nec diu moratur dolorem
suum, quin eos interfici iubeat. Minucium libertis 3
tradit excruciandum, item Calpurnium Salvianum, qui
profitetur indicium coniuratorumque numerum auget,
vere, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur,
coactus. Isdem cruciatibus adfectus L. Mergilio [Squil- 4
lus] nominat plures; quos Cassius interfici iubet ex-
ceptis iis, qui se pecunia redemerunt. Nam palam 5
HS LX cum Calpurnio paciscitur et cum Q. Sestio L.
Qui si maxime nocentes sunt multati, tamen pericu-
lum vitae dolorque vulnerum pecuniae remissus crude-
litatem cum avaritia certasse significabat.

LVI. Aliquot post diebus litteras a Caesare missas 1
accipit, quibus cognoscit, Pompeium in acie victum
amissis copiis fugisse. Qua re cognita mixtam dolore 2
voluptatem capiebat: victoriae nuntius laetitiam expri-
mebat, confectum bellum licentiam temporum inter-
cludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere
an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus accersit 3
omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptas-
que eas iubet referri; quibus parum videbatur inpo-
suisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Equitum 4
autem Romanorum delectum instituit; quos ex omni-
bus conventibus coloniisque conscriptos transmarina
militia perterritos ad sacramenti redemptionem voca-
bat. Magnum hoc fuit vectigal, maius tamen creabat
odium. His rebus confectis totum exercitum lustrat; 5
legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit

6 ad traiectum. Ipse, classem, quam parabat, ut inspi-
ceret, Hispalim accedit ibique moratur, propterea quod
edictum tota provincia proposuerat, quibus pecunias
imperasset neque contulissent, se adirent. Quae evo-
catio vehementer omnes turbavit.

1 LVII. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus
militum in legione vernacula fuerat, nuntiat, eam a
legione xxx., quam Q. Cassius legatus simul ducebat,
cum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta
centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patie-
bantur, discessisse et ad secundam legionem conten-
2 disse, quae ad fretum alio itinere deducebatur. Co-
gnita re noctu cum V cohortibus unetvicesimanorum
egreditur, mane pervenit *Leptim*. Ibi eum diem, ut,
quid ageretur, perspiceret, moratus Carmonam conten-
3 dit. Hic, cum legio xxx. et xxi. et cohortes IIII ex
v. legione totusque convenisset equitatus, audit, IIII
cohortes a vernaculis oppressas ad Obuculum cum his
ad secundam pervenisse omnesque ibi se coniunxisse
4 et M. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter
habito consilio Marcellum quae*storem* Cordubam, ut
eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispa-
5 lim mittit. Paucis ei diebus affertur, conventum Cor-
dubensem ab eo defecisse, Marcellumque aut voluntate
aut necessitate abductum — namque id varie nuntia-
batur — consentire cum Cordubensibus; duas cohortes
legionis v., quae fuerant Cordubae in praesidio, idem
6 facere. Cassius his rebus incensus movet castra et
postero die Segoviam ad flumen Singiliense venit. Ibi
habita contione militum temptat animos; quos cogno-
scit non sua, sed Caesaris absentis causa sibi fidissi-
mos esse nullumque periculum deprecaturos, dum per
eos Caesari provincia restitueretur.

1 LVIII. Interim Thorius ad Cordubam veteres legio-
nes adducit, ac ne dissensionis initium natum seditiosa
militum suaque natura videretur, simul ut contra Q.
Cassium, qui Caesaris nomine maioribus viribus uti
videbatur, aeque potentem opponeret dignitatem, Cn.

Pompeio se provinciam reciperare velle palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Caesaris et 2
amore Pompei, cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat; sed id qua
mente, communis erat coniectura. Certe hoc prae se 3
Thorius ferebat; milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompei nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens 4
legionibus conventus obviam prodit, neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac praetextatorum, deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Caesarem ne facerent, orare.

LVIIII. Tantae multitudinis precibus et lacrimis 1
exercitus commotus cum videret, ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompei nomine et memoria, tamque omnibus Caesarianis quam Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conventum neque M. Marcellum contra Caesaris causam posse perducere, nomen Pompei ex scutis detraxerunt, Marcellum, qui se Caesaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt praetoremque appellarunt et conventum sibi adiunxerunt castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius 2
eo biduo circiter IIII milia passuum a Corduba citra flumen Baetim in oppidi conspectu loco excelso facit castra; litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam et M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi provinciaeque Caesaris causa quam primum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, aedificia incendit.

LX. Cuius rei deformitate atque indignitate legio- 1
nes, quae Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimae carissimaeque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro flammaque consumerentur. Marcellus, cum confligere miserrimum 2
putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad eundem Caesarem esset redundaturum, neque suae pote-

statis esset, legiones Baetim traducit aciemque instruit.
3 Cum Cassium contra pro suis castris aciem instruxisse
loco superiore *videret*, causa interposita, quod is in
aequum non descenderet, Marcellus militibus persua-
det, ut se reciperent in castra. Itaque copias reducere
4 coepit. Cassius, quo bono valebat Marcellumque in-
firmum esse sciebat, adgressus equitatu legionarios se
recipientes complures novissimos in fluminis ripis in-
5 terfecit. Cum hoc detrimento, quid transitus fluminis
viti difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus
castra Baetim transfert, crebroque uterque legiones
in aciem educit; neque tamen confligitur propter loco-
rum difficultates.

1 LXI. Erat copiis pedestribus multo firmior Mar-
cellus: habebat enim veteranas multisque proeliis ex-
pertas legiones. Cassius fidei magis quam virtuti le-
2 gionum confidebat. Itaque cum castra castris collata
essent et Marcellus locum idoneum castello cepisset,
quo prohibere aqua Cassianos posset, Longinus veritus,
ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus
alienis sibique infestis, noctu silentio ex castris pro-
ficiscitur celerique itinere Uliam contendit, quod sibi
3 fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo coniuncta ponit
moenibus castra, ut et loci natura — namque Ulia in
edito monte posita est — et ipsa munitione urbis un-
4 dique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus
insequitur et, quam proxime potest Uliam, castra ca-
stris confert locorumque cognita natura, quo maxime
rem deducere volebat, necessitate est deductus, ut ne-
que confligeret — cuius si rei facultas esset, resistere
incitatis militibus non poterat — neque vagari Cassium
latius pateretur, ne plures civitates ea paterentur,
5 quae passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis
collocatis operibusque in circuitu oppidi continuatis
6 Uliam Cassiumque munitionibus clausit. Quae prius-
quam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum
emisit; quem sibi usui fore credebat, si pabulari fru-
mentarique Marcellum non pateretur, magno autem

fore impedimento, si clausus obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum.

LXII. Paucisque diebus Cassi litteris acceptis rex 1
Bogud cum copiis venit adiungitque ei legioni, quam
secum adduxerat, complures cohortes auxiliarias Hispanorum. Namque, ut in civilibus dissensionibus acci- 2
dere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullae
civitates rebus Cassi studebant, plures Marcellum fovebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Mar- 3
celli munitiones. Pugnatur utrimque acriter, crebroque id accidit fortuna saepe ad utrumque victoriam
transferente; nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus.

LXIII. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum 1
cohortibus legionariis XXXV magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum venit ea mente Uliam,
ut sine ullo studio contentiones Cassi Marcellique com-
poneret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se 2
credit atque offert; Cassius contra suis se tenet praesidiis, sive eo, quod plus sibi iuris deberi quam Marcello existimabat, sive eo, quod, ne praeoccupatus
animus Lepidi esset obsequio adversari, verebatur.
Ponit ad Uliam castra Lepidus neque habet a Marcello 3
quicquam divisi. Ne pugnetur, interdicit; ad exeundum Cassium invitat fidemque suam in re omni inter-
ponit. Cum diu dubitasset Cassius, quid sibi facien- 4
dum quidve Lepido esset credendum, neque ullum
exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia, postulat, uti munitiones disicerentur sibique liber
exitus daretur. Non tantum indutiis factis, sed prope 5
iam *pace* constituta opera *cum* complanarent, custodiaeque munitionum essent deductae, auxilia regis in
id castellum Marcelli, quod proximum erat regis castris, neque opinantibus omnibus — si tamen in omnibus fuit Cassius: nam de huius conscientia dubitabatur
— impetum fecerunt compluresque ibi milites oppresse-
runt. Quod nisi celeriter indignatione et auxilio Lepidi 6
proelium esset diremptum, maior calamitas esset accepta.

1 LXIIII. Cum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam cum suis, Cassius profi-
2 ciscitur Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconsul ad provinciam optinendam venit. De cuius adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit; ipse omnibus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit ibique adverso tempore navigandi navis conscendit, ut ipse praedicabat, ne se Lepido et Trebonio et Marcello committeret; ut amici eius dictitabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; ut ceteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potesta-
3 tem cuiusquam veniret. Progressus secunda ut hiberna tempestate cum in Hiberum flumen noctis vitandae causa se contulisset, inde paulo vehementiore tempestate, nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus, adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cum neque flectere navim propter vim fluminis neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa nave periit.

1 LXV. Cum in Syriam Caesar ex Aegypto venisset atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret litterisque urbanis animadverteret, multa Romae male et inutiliter administrari neque ullam partem reipublicae satis commode geri, quod et contentionibus tribuniciis perniciosae seditiones orerentur, et ambitione atque indulgentia tribunorum militum et qui legionibus praeerant multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quae dissolvendae disciplinae severitatisque essent, eaque omnia flagitare adventum suum videret, tamen praeferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura legesque acciperent, externorum hostium metum depo-
2 nerent. Haec in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quod hae provinciae nullo bello pre-

mebantur; in Bithynia ac Ponto plus oneris videbat sibi
impendere. Non excessisse enim Ponto Pharnacem 3
audiebat, neque excessurum putabat, cum secundo
proelio vehementer esset inflatus, quod contra Domi-
tium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus 4
civitatibus, quae maiore sunt dignitate, praemia bene
meritis et viritim et publice tribuit, de controversiis
veteribus cognoscit ac statuit; reges, tyrannos, dyna-
stas provinciae finitimos, qui omnes ad eum concurre-
rant, receptos in fidem condicionibus inpositis provin-
ciae tuendae ac defendendae dimittit et sibi et populo
Romano amicissimos.

LXVI. Paucis diebus in ea provincia consumptis 1
Sextum Caesarem, amicum et necessarium suum, legio-
nibus Syriaeque praefecit; ipse eadem classe, qua ve-
nerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius provinciae civi- 2
tates omnes evocat Tarsum, quod oppidum fere totius
Ciliciae nobilissimum fortissimumque est. Ibi rebus 3
omnibus provinciae et finitimarum civitatum constitutis
cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diu-
tius moratur magnisque itineribus per Cappadociam
confectis biduum Mazacae commoratus Comana *venit*,
vetustissimum et sanctissmum in Cappadocia Bellonae
templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius
deae maiestate, imperio, potentia secundus a rege con-
sensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo 4
Lycomedi Bithynio adiudicavit, qui regio Cappadocum
genere ortus propter adversam fortunam maiorum suo-
rum mutationemque generis iure, minime dubio, vetu-
state tamen intermisso sacerdotium id repetebat. Fratri 5
autem Ariobarzanis Ariarathi, cum bene meritus uter-
que eorum de republica esset, ne aut regni heredi-
tas Ariarathen sollicitaret aut heres regni terreret Ario-
barzanen, adtribuit, quod sub eius imperio ac dicione
esset. Ipse iter inceptum simili velocitate conficere
coepit.

LXVII. Cum propius Pontum finesque Gallograe- 1
ciae accessisset, Deiotarus, tetrarches Gallograeciae tunc

quidem paene totius, quod ei neque legibus neque moribus concessum esse ceteri tetrarchae contendebant, sine dubio autem rex Armeniae minoris ab senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Caesarem venit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quae nulla praesidia Caesaris habuisset, *coercitus* exercitibus imperiisque in Cn.
2 Pompei castris fuisset: neque enim se debuisse iudicem esse controversiarum populi Romani, sed parere praesentibus imperiis.

1 LXVIII. Contra quem Casar cum plurima sua commemorasset officia, quae consul ei decretis publicis tribuisset, cumque defectionem eius nullam posse excusationem [eius] imprudentiae recipere coarguisset, quod homo tantae prudentiae ac diligentiae scire potuisset, quis urbem Italiamque teneret, ubi senatus populusque Romanus, ubi respublica esset, qui denique post L. Lentulum, C. Marcellum consules, tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiae, dignitati aetatique hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent hospites atque amici Deiotari ad deprecandum, de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit,
2 regium vestitum ei restituit. Legionem autem eam, quam ex genere civium suorum Deiotarus armatura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere iussit.

1 LXVIIII. Cum in Pontum venisset copiasque omnes in unum locum coegisset, quae numero atque exercitatione bellorum mediocres erant — excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria veteranam multis laboribus periculisque functam multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus mille hominibus in ea esset, reliquae erant tres legiones, una Deiotari, duae, quae in eo proelio, quod Cn. *Domitium* fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant —,

ɜgati a Pharnace missi Caesarem adeunt atque inpri- 2
ıis deprecantur, ne eius adventus hostilis esset: factu-
um enim omnia Pharnacen, quae imperata essent.
Iaximeque commemorabant, nulla Pharnacem auxilia 3
ontra Caesarem Pompeio dare voluisse, cum Deiotarus,
ui dedisset, tamen ei satisfecisset.

LXX. Caesar respondit, se fore aequissimum Phar- 1
ıaci, si, quae polliceretur, repraesentaturus esset.
Ionuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, ne 2
ut Deiotarum sibi obicerent, aut nimis eo gloriaren-
ur beneficio, quod auxilia Pompeio non misisset.
Iam se neque libentius facere quicquam quam suppli- 3
ibus ignoscere, neque provinciarum publicas iniurias
ondonare iis posse, qui fuissent in se officiosi. Quam- 4
uam id ipsum, quod commemorarent, officium fuisse
ıtilius Pharnaci, qui providisset, ne vinceretur, quam
ıibi, cui dii inmortales victoriam tribuissent. Itaque 5
nagnas et graves iniurias civium Romanorum, qui in
Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere
ıon posset, concedere Pharnaci. Nam neque interfectis 6
ımissam vitam neque exsectis virilitatem restituere
ɔosse; quod quidem supplicium gravius morte cives Ro-
nani subissent. Ponto vero decederet confestim fami- 7
iasque publicanorum remitteret ceteraque restitueret
ıociis civibusque Romanis, quae penes eum essent.
Si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera ac dona, 8
ıuae bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere
ɔonsuessent — miserat enim Pharnaces coronam aure-
ım —. His responsis datis legatos remisit.

LXXI. At Pharnaces liberaliter omnia pollicitus, 1
ɔum festinantem ac praecurrentem Caesarem speraret
ibentius etiam crediturum suis promissis, quam res
ɔateretur, quo celerius honestiusque ad res magis ne-
ɔessarias proficisceretur — nemini enim erat ignotum,
ɔlurimis de causis ad urbem Caesarem revocari —,
lentius agere, decedendi diem postulare longiorem,
pactiones interponere, in summa frustrari coepit. Caesar 2
ɔognita calliditate hominis, quod aliis temporibus na-

tura facere consuerat, tunc necessitate fecit adductus,
ut celerius omnium opinione manum consereret.

1 LXXII. Zela est oppidum in Ponto, positum ipsum,
ut in plano, loco satis munito: tumulus enim naturalis,
veluti manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet
2 murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multique
intercisi vallibus colles; quorum editissimus unus, qui
propter victoriam Mithridatis et infelicitatem Triari
detrimentumque exercitus nostri superioribus locis atque
itineribus paene coniunctus oppido magnam in illis
partibus habet nobilitatem nec multo longius milibus
3 passuum III abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces
veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus
copiis suis omnibus occupavit.

1 LXXIII. Caesar cum ab hoste milia passuum V
castra posuisset videretque, eas valles, quibus regia
castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras,
si modo ea loca hostes priores non cepissent,
quae multo erant propiora regis castris, aggerem com-
2 portari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato
proxima nocte vigilia quarta legionibus omnibus expeditis
impedimentisque in castris relictis prima luce
neque opinantibus hostibus eum ipsum locum cepit,
in quo Mithridates secundum proelium adversus Tria-
3 rium fecerat. Huc omnem comportatum aggerem ex
castris servitia agere[nt,] iussit, ne quis ab opere miles
discederet, cum spatio non amplius passuum mille intercisa
valles castra hostium divideret ab opere incepto
Caesaris castrorum.

1 LXXIIII. Pharnaces, cum id repente prima luce
animadvertisset, copias suas omnes pro castris instruxit.
Quas interposita tanta locorum iniquitate consuetudine
magis pervulgata militari credebat instrui Caesar
vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis
tenerentur, vel ad ostentationem regiae fiduciae, ne
munitione magis quam manu defendere locum Pharna-
2 ces videretur. Itaque deterritus non est, quo minus
prima acie pro vallo instructa reliqua pars exercitus

opus faceret. At Pharnaces inpulsus sive loci felicitate 3
sive auspiciis et religionibus inductus, quibus obtem-
perasse eum postea audiebamus, sive paucitate nostro-
rum, qui in armis erant, comperta, cum more operis
cotidiani magnam illam servorum multitudinem, quae
aggerem portabat, militum esse credidisset, sive etiam
fiducia veterani exercitus sui, quem XXII. in acie con-
flixisse et vicisse legati eius gloriabantur, simul con-
temptu exercitus nostri, quem pulsum a se Domitio
duce sciebat, inito consilio dimicandi descendere prae-
rupta valle coepit. Cuius aliquamdiu Caesar inridebat 4
inanem ostentationem et eo loco militum coartationem,
quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset:
cum interim Pharnaces eodem gradu, quo in proclivem
descenderat vallem, ascendere adversus arduum collem
instructis copiis coepit.

LXXV. Caesar incredibili eius vel temeritate vel 1
fiducia commotus neque opinans imparatusque oppressus
eodem tempore milites ab opere *re*vocat, arma capere
iubet, legiones opponit aciemque instruit; cuius rei
subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. Non- 2
dum ordinibus instructis falcatae regiae quadrigae
permixtos milites perturbant; quae tamen celeriter
multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has acies 3
hostium, et clamore sublato confligitur multum adiu-
vante natura loci, plurimum deorum inmortalium be-
nignitate; qui cum omnibus casibus belli intersunt, tum
praecipue, quibus nihil ratione potuit administrari.

LXXVI. Magno atque acri proelio comminus facto 1
dextro cornu, quo veterana legio sexta erat collocata,
initium victoriae natum est. Ab ea parte cum proclivi
detruderentur hostes, multo tardius, sed tamen eisdem
diis adiuvantibus sinistro cornu mediaque acie totae
profligantur copiae regis. Quae quam facile subierant 2
iniquum locum, tam celeriter gradu pulsae premeban-
tur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim in-
terfectis partim suorum ruina oppressis, qui velocitate
effugere poterant, armis tamen proiectis vallem trans-

gressi nihil ex loco superiore inermi proficere poterant.
3 At nostri victoria elati subire iniquum locum munitio-
nesque adgredi non dubitarunt. Defendentibus autem
iis cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio reli-
4 querat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta
multitudine omni suorum aut capta Pharnaces cum
paucis equitibus profugit; cui nisi castrorum oppugna-
tio facultatem attulisset liberius profugiendi, vivus in
Caesaris potestatem adductus esset.

1 LXXVII. Tali victoria totiens victor Caesar incre-
dibili est laetitia adfectus, quod maximum bellum tanta
celeritate confecerat, quodque subiti periculi recorda-
tione laetior [quod] victoria facilis ex difficillimis rebus
2 acciderat. Ponto recepto praeda omni regia militibus
condonata postero die cum expeditis equitibus ipse pro-
ficiscitur, legionem sextam decedere ad praemia atque
honores accipiendos in Italiam iubet, auxilia Deiotari
domum remittit; duas legiones cum Coelio Viniciano
in Ponto reliquit.

1 LXXVIII. Ita per Gallograeciam Bithyniamque in
Asiam iter facit omniumque earum provinciarum de
controversiis cognoscit et statuit; iura in tetrarchas,
2 reges, civitates distribuit. Mithridaten Pergamenum,
a quo rem feliciter celeriterque gestam in Aegypto
supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam
regiis educatum — nam Mithridates, rex Asiae totius,
propter nobilitatem Pergamo secum parvulum asporta-
verat in castra multosque retinuerat annos —, regem
Bosphori constituit, qui sub imperio Pharnacis fuerat,
provinciasque populi Romani a barbaris atque inimicis
3 regibus interposito amicissimo rege munivit. Eidem te-
trarchian [legibus] Gallograecorum iure gentis et co-
gnationis adiudicavit, occupatam et possessam paucis
4 ante annis a Deiotaro. Neque tamen usquam diutius
moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum
5 pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque con-
fectis in Italiam celerius omnium opinione venit.

BELLUM AFRICANUM.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCVII. extr. et DCCVIII.]

Caesar in Africam profectus Adrumeto frustra temptato ,d Ruspinam, deinde ad Leptin, hac recepta in litore catra ponit, ex Sardinia reliquisque provinciis finitimis auxilia ommeatusque accersit, c. I—VIII. Praesidio Lepti relicto Ruspinam redit naviumque partem castris ibi positis recipit, :. VIIII—XI. Cum T. Labieno aliquotiens confligit eoque ricto copias auget, arma victumque parat, c. XII—XXI. Cn. Pompeius filius a M. Catone Uticae praeside excitatus Mauritaniam invadit Ascuroque oppido frustra obsesso classem ad Baleares convertit, c. XXII. XXIII. Scipio cum Labieno et Petreio copias coniungit, Iuba rex eis auxilio egressus a Boccho rege et P. Sittio se recipere cogitur. Caesar Afris de suo adventu certioribus factis exercitum ex Sicilia accersit, munitiones auget, c. XXIIII—XXVI. Scipio elephantos ad pugnam instituit; postquam Labienus frustra temptavit Leptin, Caesar pugna cum Scipione vitata sociis, auxiliis, frumento augetur; Acilla oppido et Cercina insula potitus parte exercitus Siciliensis recepta Thisdritanis auxilium rogantibus liberaliter respondet, c. XXVII—XXXVI. Munitione in iugo instituta cum hostium equitatu feliciter pugnat, c. XXXVII—XXXX. Acie instructa ad Uzittam oppidum accedit neque tamen cum Scipionis acie confligit, c. XXXXI. XXXXII. C. Considius Longus Scipionis legatus Acilla frustra oppugnata Adrumetum se recipit, Caesarianos magnis incommodis afficit, c. XXXXIII—XXXXVII. Auxiliis Scipioni a Iuba rege adductis Caesar adversus illum bene rem gerit, c. XXXXVIII—LII. Legionum II ex Sicilia adventu auctus praefectos nonnullos ab exercitu removet, c. LIII. LIIII. Iuba a Gaetulis desertus arroganter se gerit; utroque exercitu in campum deducto proelium non fit, c. LV—LXI. Caesar et P. Attius Varus mari inter se incommoda inferunt, c. LXII—LXIIII. Caesar frumentandi causa usque ad Aggar oppidum progrediens aliquotiens manum conserit, c. LXV—LXXIII. Iuba Vagam oppidum

expugnat, Caesar postquam Sarsuram oppidum Labieno fugato cepit, Aggar redit, quo Scipio secutus, c. LXXIIII—LXXVIII., cum proelium devitasset, ad Thapsum, ubi Caesar Vergilium Pompeianum obsidione cingere parat, ad pugnam coactus gravissima clade afficitur, c. LXXVIIII—LXXXVI. Caesar Uticam per L. Caesarem adulescentem recipit, postquam M. Cato mortem sibi conscivit; in cives Romanos, qui pecunia adiuverant Varum et Scipionem, leniter animadvertit, c. LXXXVII—LXXXX. Iubam Zamenses oppido excludunt, c. LXXXXI. LXXXXII. C. Considius Thisdra fugit, Vergilius Caesari se dedit. Iuba, Petreius, Faustus, Afranius, Scipio interficiuntur, c. LXXXXIII—LXXXXVI. Caesar Iubae regno in provinciae formam redacto C. Sallustium Crispum pro consule praeficit; Zamae et Uticae bonis hostium venditis, Thapsitanis reliquisque Iubae sociis multatis per Sardiniam Romam redit, c. LXXXXVII. LXXXXVIII.

1 I. Caesar itineribus iustis confectis nullo die intermisso a. d. XIIII. Kal. Ian. Lilybaeum pervenit statimque ostendit, sese naves velle conscendere, cum non amplius legionem tironum haberet unam, equites vix DC. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit,
2 ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi morae quicquam fore speraret et ut omnes
3 in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet; nihilo tamen minus in navibus remiges militesque continere et nullam praetermittere occasionem profecti-
4 onis. Cum praesertim ab incolis eius provinciae nuntiarentur adversariorum copiae, equitatus infinitus, legiones regiae IIII, levis armaturae magna vis, Scipionis legiones X, elephanti CXX classesque esse complures, tamen non deterrebatur animoque et spe confide-
5 bat. Interim in dies et naves longae adaugeri et onerariae complures eodem concurrere et legiones tironum convenire, in his veterana legio quinta, equitum ad II milia.

1 II. Legionibus collectis VI et equitum II milibus, ut quaeque prima legio venerat, in naves longas im-
2 ponebatur, equites autem in onerarias. Ita maiorem *partem* navium antecedere iussit et insulam petere

ponianam, quae abest a Lilybaeo .... commoratus 3
ona paucorum publice vendit, deinde Alieno praetori,
ui Siciliam optinebat, de omnibus rebus praecipit et
e reliquo exercitu celeriter inponendo. Datis *man-* 4
atis ipse navem conscendit a. d. VI. Kal. Ian. et re-
quas naves statim est consecutus. Ita vento certo ce- 5
ɜrique navigio vectus post diem quartum cum longis
aucis navibus in conspectum Africae venit: namque
nerariae reliquae praeter paucas vento dispersae atque
rrabundae diversa loca petierunt. Clupeam classe 6
raetervehitur, dein Neapolim; complura praeterea ca-
tella et oppida non longe a mari reliquit.

III. Postquam Adrumetum accessit, ubi praesidium 1
rat adversariorum, cui praeerat C. Considius, et a
lupeis secundum oram maritumam cum equitatu Adru-
ıetum Cn. Piso, cum Maurorum circiter tribus mili-
us, apparuit, ibi paulisper Caesar ante portum com-
ıoratus, dum reliquae naves convenirent, exponit exer-
itum, cuius numerus in praesentia fuit peditum III
ıilia, equites CL, castrisque ante oppidum positis sine
niuria cuiusquam consedit cohibetque omnes a praeda.
)ppidani interim muros armatis complent, ante portam 2
requentes considunt ad se defendendum; quorum nu-
ıerus duarum legionum instar erat. Caesar circum 3
ppidum vectus natura loci perspecta rediit in castra.
Ionnemo culpae eius inprudentiaeque adsignabat, quod 4
ıeque certum locum gubernatoribus praefectisque, quem
eterent, praeceperat neque, ut more ipsius consue-
udo superioribus temporibus fuerat, tabellas signa-
as dederat, ut in tempore his perlectis locum certum
eterent universi. Quod minime Caesarem fefellerat: 5
ıamque nullum portum terrae Africae, quo classes de-
urrerent, pro certo tutum ab hostium praesidio fore
uspicabatur, sed fortuito oblatam occasionem egressus
ıucupabatur.

IIII. L. Plancus interim legatus petit a Caesare, 1
ıti sibi daret postetatem cum Considio agendi, si
osset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque 2

data facultate litteras conscribit et eas captivo dat per-
3 ferendas in oppidum ad Considium. Quo simulatque captivus cum pervenisset litterasque, ut erat mandatum, Considio porrigere coepisset, priusquam acciperet ille, *Unde*, inquit, *istas?* Tum captivus: *Imperatore*
4 *a Caesare.* Tunc Considius, *Unus est*, inquit, *Scipio imperator hoc tempore populi Romani;* deinde in conspectu suo statim captivum interfici iubet litterasque nondum perlectas, sicut erant signatae, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam una nocte et die ad oppidum consumpta neque responsum ullum a Considio dabatur, neque ei reliquae copiae succurrebant, neque equitatu abundabat et ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat et eas tironum, neque primo adventu convulnerari exercitum volebat, et oppidi egregia munitio et difficilis ad oppugnandum erat accessus, et nuntiabatur, auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire, non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Caesar est occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

1 VI. Itaque castra cum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo, atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus a Iuba ad stipendium accipiendum, castraque, unde Caesar egressus iter facere coeperat, occupant et eius agmen
2 extremum insequi coeperunt. Quae res cum animadversa esset, subito legionarii consistunt, et equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitu-
3 dinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus XXX Galli Maurorum equitum II
4 milia loco pellerent fugarentque in oppidum. Postquam repulsi et coniecti erant intra munitiones, Caesar iter con-
5 stitutum ire contendit. Quod cum saepius facerent et modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis et parte
6 equitatus iter leniter cum reliquis facere coepit. Ita,

quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores
ad insequendum erant Numidae. Interim in itinere ex 7
oppidis et castellis legationes venire et polliceri fru-
mentum, paratosque esse, quae imperasset, facere.
Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam, Kal.
Ianuariis.

VII. Inde movit et pervenit ad oppidum Leptin, 1
liberam civitatem et inmunem. Legati ex oppido ob-
viam veniunt, libenter se omnia facturos, quae vellet,
pollicentur. Itaque centurionibus ad portas oppidi et 2
custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret
aut iniuriam faceret cuipiam incolae, non longe ab
oppido secundum litus facit castra. Eodemque naves 3
onerariae et longae nonnullae casu advenerunt; reliquae,
ut est ei nuntiatum, incertae locorum Uticam versus
petere visae sunt. Interim Caesar a mari non digredi 4
neque mediterranea petere propter navium errorem,
equitatumque in navibus omnem continere, ut arbitror,
ne agri vastarentur; aquam in naves iubet comportari.
Remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, 5
subito equites Mauri neque opinantibus Caesarianis
adorti multos iaculis convulnerarunt, nonnullos inter-
fecerunt. Latent enim in insidiis cum equis inter con- 6
valles et subito existunt, non ut in campo comminus
depugnent......

VIII. Caesar interim in Sardiniam nuntios cum 1
litteris et in reliquas provincias finitimas dimisit, ut
sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque litte-
ras legissent, mittenda curarent, exoneratisque partim
navibus longis Rabirium Postumum in Siciliam ad se-
cundum commeatum accersendum mittit. Interim 2
cum X navibus longis ad reliquas naves onerarias con-
quirendas, quae deerrassent, et simul mare tuendum
ab hostibus iubet proficisci. Item C. Sallustium Cris- 3
pum praetorem ad Cercinam insulam versus, quam ad-
versarii tenebant, cum parte navium ire iubet, quod
ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Haec 4
ita imperabat unicuique, ita praecipiebat, uti fieri non

posse neque locum excusatio ullum haberet nec moram
5 tergiversatio. Ipse interea ex perfugis et incolis co-
gnitis condicionibus Scipionis, et qui cum eo bellum
contra se gerebant, miserari — regium enim equita-
tum Scipio ex provincia Africa alebat —, tanta homi-
nes esse dementia, ut malint regis esse vectigales quam
cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes.
1 VIIII. Caesar a. d. III. Non. Ian. castra movet;
Lepti sex cohortium praesidio cum Saserna relicto ipse
rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis
copiis convertit ibique sarcinis exercitus relictis ipse
cum expedita manu proficiscitur circum villas frumen-
tatum oppidanisque imperat, ut plostra iumentaque
2 omnia sequantur. Itaque magno numero frumenti in-
vento Ruspinam redit. Haec eum idcirco existimo re-
cepisse, ut marituma oppida post se ne vacua relin-
queret praesidioque firmata ad classim receptacula
muniret.
1 X. Itaque ibi relicto P. Saserna, fratre eius, quem
Lepti proximo oppido reliquerat, cum legione, iubet
comportari ligna in oppidum quam plurima; ipse cum
cohortibus VII, quae ex veteranis legionibus in classe
cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, ex oppido
Ruspina egressus proficiscitur ad portum, qui abest ab
oppido milia passuum duo, ibique classem sub vespe-
2 rum cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu
insciis et requirentibus imperatoris consilium, magno
3 metu ac tristimonia sollicitabantur. Parva enim cum
copia et ea tironum, neque omni exposita, in Africa
contra magnas copias et insidiosae nationis equitatum-
que innumerabilem se expositos videbant, neque quic-
quam solatii in praesentia neque auxilium in suorum
consilio animum advertebant, nisi in ipsius imperato-
ris vultu, vigore mirabilique hilaritate: animum enim
4 altum et erectum prae se gerebat. Huic adquiesce-
bant homines et in eius scientia et consilio omnia sibi
proclivia omnes fore sperabant.
1 XI. Caesar una nocte in navibus consumpta iam

caelo albente cum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur.
Hac re cognita Caesar celeriter de navibus imperat 2
omnes egredi atque in litore armatos reliquos venientis milites expectare. Itaque sine mora navibus eis 3
in portum receptis et advectis militum equitumque copiis rursus ad oppidum Ruspinam redit atque ibi castris constitutis ipse cum cohortibus expeditis XXX frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cae- 4
saris consilium, illum cum classe navibus onerariis, quae deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse, ne casu inprudentes suae naves in classem adversariorum inciderent, neque eam rem eos voluisse scire, qui in praesidiis relicti sui milites fuissent, ne hi propter suorum paucitatem et hostium multitudinem metu deficerent.

XII. Interim, cum iam Caesar progressus esset a 1
castris circiter milia passuum III, per speculatores et antecessores equites nuntiatur ei, copias hostium haud longe ab sese visas. Et hercule cum eo nuntio pulvis ingens conspici coeptus est. Hac re cognita Caesar 2
celeriter iubet equitatum universum, cuius copiam habuit in praesentia non magnam, et sagittarios, quorum parvus numerus, ex castris arcessiri, atque ordinatim signa se leniter consequi; ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque cum procul hostis conspici posset, milites 3
in campo iubet galeari et ad eam pugnam parari; quorum numerus fuit XXX cohortium cum equitibus CCCC, sagittariis CL.

XIII. Hostes interim, quorum dux erat Labienus 1
et duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine non peditum, sed equitum confertam, et inter eos levis armaturae Numidas et sagittarios pedites interposuerant et ita condensaverant, ut procul Caesariani pedestres copias arbitrarentur; dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim 2
Caesar aciem dirigit simplicem, ut poterat propter paucitatem; sagittarios ante aciem constituit, equites

dextro sinistroque cornu opponit et ita praecipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: existimabat enim, se acie instructa cum pedestribus copiis dimicaturum.

1 XIIII. Cum utrimque expectatio fieret neque Caesar sese moveret et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis quam viribus decernendum videret, subito adversariorum equitatus sese extendere et in latitudinem promovere collesque complecti et Caesaris equitatum extenuare simulque ad
2 circumeundum comparare se coeperunt. Caesariani equites eorum multitudinem aegre sustinebant. Acies interim mediae cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidae levis armaturae cum equitibus procurrunt et inter legionarios [pedites] ia-
3 cula coniciunt. Hic cum Caesariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent.

1 XV. Caesar novo genere pugnae oblato, cum animum adverteret, ordines suorum in procurrendo turbari — pedites enim, dum equites longius ab signis prosequuntur, latere nudato a proximis Numidis iaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant —, edicit per ordines, ne quis
2 miles ab signis IIII pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus Caesaris paucitatem circuire non moratur: equites Iuliani pauci multitudine hostium defessi equis convulneratis
3 paulatim cedere; hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis Caesarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur.

1 XVI. Labienus in equo capite nudo versari in prima acie; simul suos cohortari, nonnumquam legionarios Caesaris ita appellare: *Quid tu*, inquit, *miles tiro? Tam feroculus es? Vos quoque iste verbis in-*

fatuavit? In magnum mehercule vos periculum impulit. Misereor vestri. Tum miles, *Non sum*, inquit, *tiro*, 2
Labiene, sed de legione x. *veteranus.* Tum Labienus, *Non agnosco*, inquit, *signa decumanorum.* Tum miles: 3
Iam me, qui sim, intelleges; simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori adfixit et ait: *Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse.* Omnium 4
tamen animi in terrorem coniecti, et maxime tironum: circumspicere enim Caesarem neque amplius facere nisi hostium iacula vitare.

XVII. Caesar interim consilio hostium cognito iubet 1
aciem in longitudinem quam maximam porrigi et alternis conversis cohortibus, ut una post, altera ante signa tenderet, ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit et unam partem ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus cum peditatu telis coniectis in fugam vertit neque longius progressus veritus insidias se ad suos recipit; idem altera pars equitum peditumque Caesaris facit. His rebus gestis ac procul 2
hostibus repulsis convulneratisque ad sua praesidia sese, sicut erat instructus, recipere coepit.

XVIII. Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equi- 1
tibus Numidis MDC electis peditatuque eiusdem generis satis grandi ex itinere recta subsidio suis occurrunt. Atque hostes suis ex terrore firmatis rursusque reno- 2
vatis animis legionarios conversis equitibus recipientes novissimos adoriri et inpedire coeperunt, quo minus in castra se reciperent. Hac re animadversa Caesar 3
iubet signa converti et medio campo redintegrari proelium. Cum ab hostibus eodem modo pugnaretur nec 4
comminus ad manus rediretur, Caesarisque equites iumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent, dieique pars exigua iam reliqua esset, cohortibus equitibus[que] circumdatis cohortatur, ut uno ictu contenderent neque re-

mitterent, donec ultra ultimos colles hostes reppulissent
5 atque eorum essent potiti. Itaque signo dato in hostes languide tela neglegenterque mittentis subito immittit cohortes turmasque suorum; atque puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsis, post collem deiectis nacti locum atque ibi paulisper commorati, ita, uti erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. Itemque adversarii male accepti tum demum se ad sua praesidia contulerunt.

1 XVIIII. Interim ea re gesta et proelio dirempto ex adversariis perfugere plures ex omni genere hominum, et praeterea intercepti [hostium] complures equi-
2 tes peditesque. Ex quibus cognitum est consilium hostium, eos hac mente et conatu venisse, ut novo atque inusitato genere proelii tirones legionarii paucique perturbati Curionis exemplo ab equitatu circumventi oppri-
3 merentur, et ita Labienum dixisse pro contione, tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam caedendo in ipsa victoria defatigati vincerentur atque a suis superarentur, quippe qui in illa re sibi confideret, primum, quod audierat, Romae legiones veteranas dissentire neque in Africam velle transire; deinde, quod triennio in Africa suos milites retentos consuetudine fideles sibi iam effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque armaturae, praeterea ex fuga proelioque Pompeiano [Labienus] quos secum a Brundisio transportaverat equites Germanos Gallosque ibique postea ex hibridis, libertinis servisque conscripserat, armaverat, uti frenatos constituerat, praeterea regia auxilia, elephantis CXX equitesque innumerabilis, deinde legiones conscriptas ex cuiusquemodi generis amplius XII
4 milibus. Hac spe atque audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum sine frenis VII milibus, praeterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MDC, peditum ac levis armaturae quartum tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus: his copiis II. d. Non. Ian

post diem VI., quam Africam *Caesar* attigit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo proelio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

XX. Caesar interim castra munire diligentius, prae- 1
sidia firmare copiis maioribus vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare ducere et a castris alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeare auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent, tela tormentaque ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum, epibatarumque armare et in castra evocare, uti, si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura interiecta inter equites suos interponeretur, sagittariisque ex omnibus navibus Ityreis, Syris et cuiusque generis ductis in castra com-
pluribus frequentabat suas copias — audiebat enim, 2
Scipionem post diem tertium eius diei, quo proelium factum erat, adpropinquare, copias suas cum Labieno et Petreio coniungere; cuius copiae legionum VIII et
equitum III milium esse nuntiabantur —, officinas 3
ferrarias instruere, sagittas telaque uti fierent complura curare, glandes fundere, sudes comparare, litteras in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa
esset, praeterea ferrum, plumbum mitteretur. Etiam 4
animadvertebat, frumento se in Africa nisi inportato uti non posse: priore enim anno propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam; praeterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportasse omnemque regionem Africae exinanisse frumento, oppida praeter ea pauca, quae ipsi suis praesidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, et eorum incolas intra sua praesidia coëgisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse.

XXI. Hac necessitate Caesar coactus privatos ambiendo et blande appellando aliquantum numerum frumenti in sua praesidia congesserat et eo parce uteba-

tur. Opera interim ipse cotidie circuire et ad ternas
cohortis in statione habere propter hostium multitudi-
2 nem. Labienus saucios suos, quorum maximus nume-
rus fuit, iubet in plostris deligatos Adrumetum depor-
3 tari. Naves interim Caesaris onerariae errabundae male
vagabantur incertae locorum atque castrorum suorum;
quas singulas scaphae adversariorum complures adortae
4 incendebant atque expugnabant. Hac re nuntiata Cae-
sar classes circum insulas portusque disposuit, quo
tutius commeatus subportari posset.

1 XXII. M. Cato interim, qui Uticae praeerat, Cn.
Pompeium filium multis verbis assidueque obiurgare
2 non desistebat. *Tuus,* inquit, *pater, istuc aetatis cum
esset et animadvertisset, rempublicam ab perditis scele-
ratisque civibus oppressam bonosque aut interfectos
aut exilio multatos patria civitateque carere, gloria
et animi magnitudine elatus privatus atque adulescen-
tulus paterni exercitus reliquiis collectis paene oppres-
sam funditusque deletam Italiam urbemque Romanam
in libertatem vindicavit, idemque Siciliam, Africam,
Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis re-*
3 *cepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quae est
per gentes clarissima notissimaque, conciliavit adule-*
4 *scentulusque atque eques Romanus triumphavit. Atque
ille non ita amplis rebus patris gestis neque tam ex-
cellenti maiorum dignitate parta neque tantis clientelis
nominisque claritate praeditus in rempublicam est in-*
5 *gressus. Tu contra et patris nobilitate et dignitate et
per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque prae-
ditus nonne eniteris et proficisceris ad paternas clien-
telas auxilium tibi reique publicae atque optimo cuique
efflagitatum?*

1 XXIII. His verbis hominis gravissimi incitatus adu-
lescentulus cum naviculis cuiusquemodi generis XXX,
inibi paucis rostratis, profectus ab Utica in Maurita-
niam regnumque Bogudis est ingressus expeditoque
exercitu numero servorum, liberorum II milium, cuius
partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppi-

dum Ascurum accedere coepit; in quo oppido praesidium fuit regium. Pompeio adveniente oppidani us- 2
que eo passi propius accedere, donec ad ipsas portas ac murum adpropinquaret, subito eruptione facta prostratos perterritosque Pompeianos in mare navesque passim compulerunt. Ita re male gesta Gneus Pom- 3
peius filius naves inde avertit neque postea litus adtigit, classemque ad insulas Baleares versus convertit.

XXIIII. Scipio interim cum iis copiis, quas paulo 1
ante demonstravimus, Uticae grandi praesidio relicto profectus primum Adrumeti castra ponit, deinde ibi paucos dies commoratus noctu itinere facto cum Labieni et Petrei copiis se coniungit, atque unis castris factis III milia passuum longe considunt. Equitatus 2
interim eorum circum Caesaris munitiones vagari atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere: ita omnes adversarios intra munitiones continere. Qua re Caesariani gravi annona 3
sunt conflictati, ideo quod nondum neque ab Sicilia neque ab Sardinia commeatus supportatus erat, neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius milia passuum VI terrae Africae quoque versus tenebant pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites equi- 4
tesque, qui multa terra marique bella confecissent et periculis inopiaque tali saepe essent conflictati, alga e litore collecta et aqua dulci eluta et ita iumentis esurientibus data vitam eorum producebant.

XXV. Cum haec ita fierent, rex Iuba cognitis 1
Caesaris difficultatibus copiarumque paucitate—non est visum dari spatium convalescendi augendarumque eius opum: itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis subsidio suis egressus e regno ire contendit.
P. Sittius interim et rex Bocchus coniunctis suis copiis 2
cognito regis Iubae egressu propius eius regnum copias suas admovere, Cirtamque, oppidum opulentissimum eius regni, adortus paucis diebus pugnando capit et praeterea duo oppida Gaetulorum. Quibus cum 3

condicionem ferret, ut oppido excederent idque sibi
vacuum traderent, condicionemque repudiassent, postea
ab eo capti interfectique sunt omnes. Inde progressus
4 agros oppidaque vexare non destitit. Quibus rebus
cognitis Iuba, cum iam non longe ab Scipione atque
eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi
suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adiuturus
proficisceretur, ipse suo regno expulsus forsitan utra-
5 que re expelleretur. Itaque rursus se recipere, atque
auxilia etiam ab Scipione abduxit sibi suisque rebus
timens elephantisque XXX relictis suis finibus oppidis-
que suppetias profectus est.

1 XXVI. Caesar interim, cum de suo adventu dubi-
tatio in provincia esset neque quisquam crederet ipsum,
sed aliquem legatum in Africam cum copiis venisse,
conscriptis litteris circum provinciam omnes civitates
2 facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homi-
nes ex suis oppidis profugere et in castra Caesaris
devenire et de adversariorum eius crudelitate acerbi-
3 tateque commemorare coeperunt. Quorum lacrimis
querelisque Caesar commotus, cum antea constituisset
e stativis castris aestate inita cunctis copiis auxiliisque
accitis ......, bellum cum suis adversariis gerere in-
stituit litterisque celeriter in Siciliam [missis] ad Ali-
enum et Rabirium Postumum conscriptis [et] per ca-
tascopum mittit, ut sine mora ac nulla excusatione
hiemis ventorumque quam celerrime exercitus sibi
transportaretur: Africam provinciam perire funditusque
everti ab suis inimicis; quod nisi celeriter sociis foret
subventum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne
tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere
4 insidiisque reliquum futurum. Atque ipse in tanta
erat festinatione et expectatione, ut postero die, quam
misisset litteras nuntiumque, classem exercitumque
morari diceret, dies noctesque oculos mentemque ad
5 mare dispositos directosque haberet. Nec mirum: ani-
madvertebat enim, villas exuri, agros vastari, pecus
diripi, trucidari, oppida castellaque dirui deserique,

principes civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi; iis se in miseriis suamque fidem implorantibus auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites 6
interim in opere exercere atque castra munire, turres, castella facere molesque iacere in mare non intermittere.

XXVII. Scipio interim elephantos hoc modo con- 1
docefacere instituit. Duas instruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quae quasi adversariorum locum obtineret et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret; deinde in ordinem elephantos constituit, post illos autem suam aciem instruxit, ut, cum ab adversariis lapides mitti coepissent et elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus ab sua acie lapidibus missis eos converterent adversus hostem. Quod aegre tardeque fiebat: rudes enim ele- 2
phanti multorum annorum doctrina usuque vetusto vix edocti tamen communi periculo in aciem producuntur.

XXVIII. Dum haec ad Ruspinam ab utrisque duci- 1
bus administrantur, C. Vergilius praetorius, qui Thapsi, oppido maritumo, praeerat, cum animadverteret, naves singulas cum exercitu Caesaris incertas locorum atque castrorum suorum vagari, occasionem nactus navem, quam ibi habuit, actuariam complet militibus et sagittariis et eisdem scaphas de navibus adiungit ac singulas naves Caesarianas consectari coepit. Et cum plures 2
adortus esset, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titii, Hispani adulescentes, tribuni legionis V., quorum patrem Caesar in senatum legerat, et cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M. Messalam legatum obsederat Messanae seditiosissima oratione apud eum usus, idemque pecuniam et ornamenta triumphi Caesaris retinenda et custodienda curarat et ob has causas sibi timebat. Hic 3
propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adulescentibus, ne repugnarent seseque Vergilio traderent.

4 Itaque deducti a Vergilio ad Scipionem custodibus sunt traditi et post diem tertium interfecti. Qui cum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titius a centurionibus, uti se priorem quam fratrem interficerent, idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos.

1 XXVIIII. Turmae interim equitum, quae pro vallo in stationibus esse solebant [ab utrisque ducibus], cotidie minutis proeliis inter se depugnare non intermittunt; nonnumquam etiam Germani Gallique Labieniani cum Caesaris equitibus fide data inter se collo-
2 quebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui praeerat Saserna cum cohortibus VI, oppugnare ac vi inrumpere conabatur; quod ab defensoribus propter egregiam munitionem oppidi et multitudinem tormentorum facile et sine periculo defende-
3 batur. Quod ubi saepius eius equitatus facere non intermittebat, cum forte ante portam turma densa adstitisset, scorpione accuratius misso atque eorum decurione percusso et ad ecum defixo, reliqui perterriti fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum temptare.

1 XXX. Scipio interim fere cotidie non longe a suis castris, passibus CCC, instruere aciem ac maiore parte
2 diei consumpta rursus in castra se recipere. Quod cum saepius fieret, neque ex Caesaris castris quisquam prodiret neque propius eius copias accederet, despecta patientia Caesaris exercitusque eius, [Iuba] universis copiis productis elephantisque turritis XXX ante aciem instructis, quam latissime potuit, porrecta equitum peditumque multitudine uno tempore progressus haud ita longe a Caesaris castris constitit in campo.

1 XXXI. Quibus rebus cognitis Caesar iubet milites, qui extra munitiones processerant pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratia, quique vallum petierant, quaeque ad eam rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut
2 terrore se recipere atque in opere consistere. Equitibus autem, qui in statione fuerant, praecipit, ut us-

que eo locum optinerent, in quo paulo ante constitissent, donec ab hoste telum missum ad se perveniret; quod si propius accederetur, quam honestissime
se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui 3
edicit, uti suo quisque loco paratus armatusque praesto
esset. At haec non ipse per se coram, cum de vallo 4
prospecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi
in praetorio sedens per speculatores et nuntios imperabat, quae fieri volebat. Animadvertebat enim, quam- 5
quam magnis essent copiis adversarii freti, tamen saepe
a se fugatis, pulsis perterritisque et concessam vitam
et ignota peccata; quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriae
fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Praeterea 6
ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum
exercitus minuebat audaciam. Tum egregiae muniti- 7
ones castrorum atque valli fossarumque altitudo et
extra vallum stili caeci mirabilem in modum consiti
vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant:
scorpionum, catapultarum ceterorumque telorum, quae
ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque haec propter exercitus sui praesentis pau- 8
citatem et tirocinium praeparaverat, non hostium vi et
metu commotus patientem se timidumque hostium opinioni praebebat. Neque idcirco copias, quamquam 9
erant paucae tironumque, non educebat in aciem, quod
victoriae suorum diffideret; sed referre arbitrabatur,
cuiusmodi victoria esset futura: turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis
adversariorum suorum ex fuga collectis se cruentam
adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat glo- 10
riam exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.

XXXII. Scipio interim paulisper, ut antea dixi, 1
in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem
videretur, paulatim reducit suas copias in castra et con-

tione advocata de terrore suo desperationeque exerci-
tus Caesaris facit verba et cohortatus suos victoriam
2 propriam se eis brevi daturum pollicetur. Caesar iubet
milites rursus ad opus redire et per causam muniti-
onum tirones in labore defatigare non intermittit.
3 Interim Numidae Gaetulique diffugere cotidie ex castris
Scipionis et partim in regnum se conferre, partim,
quod ipsi maioresque eorum beneficio C. Mari usi fuis-
sent Caesaremque eius adfinem esse audiebant, in eius
4 castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum
ex numero electis hominibus illustrioribus [Gaetulos]
et litteris ad suos cives datis, cohortatus, uti manu
facta se suosque defenderent, ne suis inimicis adver-
sariisque dicto audientes essent, mittit.

1 XXXIII. Dum haec ad Ruspinam fiunt, legati ex
Acilla, civitate libera et inmuni, ad Caesarem veniunt
seque paratos, quaecumque imperasset, et libenti ani-
mo facturos pollicentur; tantum orare et petere ab eo,
uti sibi praesidium daret, quo tutius id et sine peri-
culo facere possent; se et frumentum et, quaecumque
res eis suppeteret, communis salutis gratia submini-
2 straturos. Quibus rebus facile a Caesare impetratis
praesidioque dato, C. Messium, aedilicia functum pote-
3 state, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis
Considius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus
et equitibus DCC praeerat, celeriter ibi parte praesidii
relicta cum VIII cohortibus ad Acillam ire contendit.
4 Messius celerius itinere confecto prior Acillam cum
5 cohortibus pervenit. Considius interim, cum ad urbem
cum copiis accessisset et animadvertisset, praesidium
Caesaris ibi esse, non ausus periculum suorum facere
nulla re gesta pro multitudine hominum rursus se
Adrumetum recepit; deinde, paucis post diebus eque-
stribus copiis ab Labieno adductis, rursus Acillitanos
castris positis obsidere coepit.

1 XXXIIII. Per id tempus C. Sallustius Crispus,
quem paucis ante diebus missum a Caesare cum classe
2 demonstravimus, Cercinam pervenit. Cuius adventu C.

Decimius quaestorius, qui ibi cum grandi familia prae-
erat praesidio commeatui, parvulum navigium nactus
conscendit ac se fugae commendat. Sallustius interim 3
praetor a Cercinitanis receptus magno numero frumenti
invento naves onerarias, quarum ibi satis magna copia
fuit, complet atque in castra ad Caesarem mittit.
Alienus interim proconsul Lilybaeo in navis onerarias 4
inponit legiones XIII. et XIIII. et equites Gallos DCCC,
funditorum sagittariorumque mille, ac secundum comme-
atum in Africam mittit ad Caesarem. Quae naves ven- 5
tum secundum nactae quarto die in portum ad Rus-
pinam, ubi Caesar castra habuerat, incolumes perve-
nerunt. Ita Caesar duplici laetitia ac voluptate uno 6
tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis ex-
hilaratis annonaque levata sollicitudinem deponit, legi-
nes equitesque ex navibus egressos iubet ex languore
nauseaque reficere, divisos in castella munitionesque
disponit.

XXXV. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent 1
comites, mirari et requirere: C. Caesarem, qui ultro
consuesset bellum inferre ac lacessere proelio, subito
commutatum non sine magno consilio suspicabantur.
Itaque ex eius patientia in magnum timorem coniecti 2
ex Gaetulis duos, quos arbitrabantur suis rebus ami-
cissimos, magnis praemiis pollicitationibusque propositis
pro perfugis speculandi gratia in Caesaris castra mittunt.
Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi li- 3
ceret verba sine periculo proloqui. Potestate facta, 4
Saepenumero, inquiunt, *imperator, complures Gaetuli,
qui sumus clientes C. Mari, et propemodum omnes
cives Romani, qui sunt in legione* IIII. *et* VI., *ad te
voluimus in tuaque praesidia confugere; sed custodiis
equitum Numidarum, quo id sine periculo minus face-
remus, impediebamur. Nunc data facultate pro spe-
culatoribus missi a Scipione ad te cupidissime venimus,
ut perspiceremus, num quae fossae aut insidiae ele-
phantis ante castra portasque valli factae essent, si-
mulque consilia vestra contra easdem bestias compara-*

tionemque pugnae cognosceremus atque iis renuntiare-
5 *mus.* Qui collaudati a Caesare stipendioque donati ad
6 reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem cele-
riter veritas comprobavit: namque postero die ex legi-
onibus his, quas Gaetuli nominarunt, milites legionarii
complures ab Scipione in castra Caesaris perfugerunt.

1 XXXVI. Dum haec ad Ruspinam geruntur, M.
Cato, qui Uticae praeerat, delectus cotidie libertinorum,
Afrorum, servorum denique et cuiusquemodi generis
hominum, qui modo per aetatem arma ferre poterant,
habere atque sub manum Scipioni in castra summittere
2 non intermittit. Legati interim ex oppido Thisdra, in
quo tritici modium milia CCC comportata fuerant a
negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Caesarem ve-
nere, quantaque copia frumenti apud se sit, docent
simulque orant, ut sibi praesidium mittat, quo facilius
3 et frumentum et copiae suae conserventur. Quibus
Caesar in praesentia gratias egit praesidiumque brevi
tempore se missurum dixit, cohortatusque ad suos cives
4 iubet proficisci. P. Sittius interim cum copiis Numi-
diae fines ingressus castellum in montis loco munito
locatum, in quod Iuba belli gerendi gratia et frumen-
tum et res ceteras, quae ad bellum usui solent esse,
comportaverat, vi expugnando est potitus.

1 XXXVII. Caesar postquam legionibus veteranis dua-
bus, equitatu levique armatura copias suas ex secundo
commeatu auxerat, naves [VI] onerarias statim iubet
Lilybaeum ad reliquum exercitum transportandum pro-
ficisci; ipse VI. Kal. Febr. circiter vigilia prima im-
perat, speculatores apparitoresque omnes ut sibi prae-
2 sto essent. Itaque omnibus insciis neque suspicantibus
vigilia tertia iubet omnes legiones ex castris educi
atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in
quo ipse praesidium habuit et quod primum ad amici-
3 tiam eius accessit. Inde parvulam proclivitatem de-
gressus sinistra parte campi propter mare legiones
4 ducit. Hic campus mirabili planicie patet milia passu-
um XII; quem iugum cingens a mari ortum neque ita

praealtum velut theatri efficit speciem. In hoc iugo 5
colles sunt excelsi pauci, in quibus singulae turres speculaeque singulae perveteres erant collocatae, quarum apud ultimam praesidium et statio fuit Scipionis.

XXXVIII. Post Caesar ad iugum, de quo docui, 1
ascendit atque in unumquemque collem turremque castella facere coepit, atque ea minus semihora efficit.
Postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, 2
quae proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse praesidium stationemque Numidarum, Caesar paulisper commoratus perspectaque natura loci equitatu in statione disposito legionibus opus adtribuit brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, iubet dirigi ac muniri.
Quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt, 3
equitatu omni ex castris educto acieque equestri instructa a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur pedestremque copiam in secunda acie minus CCCC passus constituunt.

XXXVIIII. Caesar in opere milites adhortari neque 1
adversariorum copiis moveri. Iam cum non amplius 2
passus MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animadvertisset intellexissetque, ad impediendos milites suos et ab opere depellendos hostem propius accedere, necesseque haberet legiones a munitionibus deducere, imperat, turmae Hispanorum ad proximum collem propere occurrerent praesidiumque inde deturbarent locumque caperent, eodemque iubet levis armaturae paucos consequi subsidio. Qui missi cele- 3
riter Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt locumque sunt potiti.
Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis 4
auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Caesar conspexit, 5
Labienum ab suis copiis longius iam abscessisse, equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit.

1 XXXX. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur,
villa permagna turribus IIII extructa; quae Labieni
prospectum impediebat, ne posset animum advertere,
2 ab equitatu Caesaris se intercludi. Itaque non prius
vidit turmas Iulianas, quam suos caedi a tergo sensit.
Ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numi-
3 darum, recta in castra fugere contendit. Galli Germa-
nique, qui restiterant, ex superiore loco et post ter-
gum circumventi fortiterque restantes conciduntur uni-
4 versi. Quod ubi legiones Scipionis, quae pro castris
erant instructae, animum adverterunt, metu ac terrore
obcaecatae omnibus portis in sua castra fugere coepe-
5 runt. Postquam Scipione eiusque copiis campo colli-
busque exturbatis atque in castra compulsis cum receptui
Caesar cani iussisset equitatumque omnem intra suas
munitiones recepisset, campo purgato animadvertit miri-
fica corpora Gallorum Germanorumque; qui partim
eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio
pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant,
nonnulli, qui ex Curionis proelio capti conservatique
parem gratiam in fide servanda praestare voluerant.
6 Horum corpora mirifica specie amplitudineque caesa
toto campo ac prostrata diverse iacebant.

1 XXXXI. His rebus gestis Caesar postero die ex
omnibus praesidiis cohortes deduxit atque omnes suas
copias in campo instruxit. Scipio suis male acceptis,
occisis convulneratisque intra suas continere se muni-
2 tiones coepit. Caesar instructa acie secundum infimas
iugi radices propius munitiones accessit leniter. Iam-
que minus mille passuum ab oppido Uzitta, quod Scipio
tenebat, aberant legiones Iulianae, cum Scipio veritus,
ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus
sublevari eius exercitus consuerat, eductis omnibus
copiis quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima
equestri turmatim directa elephantisque turritis inter-
3 positis armatisque, suppetias ire contendit — quod
ubi Caesar animadvertit, arbitratus, Scipionem ad di-
micandum paratum ad se certo animo venire, in eo

loco, quo paulo ante commemoravi, ante oppidum constitit — suamque aciem mediam eo oppido texit; dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

XXXXII. Cum iam prope solis occasum Caesar 1
expectavisset neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset locoque se magis defendere, si res coëgisset, quam in campo comminus consistere audere, non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse et sibi difficile factu esse intellexit, simul et oppidum uno tempore oppugnare et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare, praesertim cum milites a mane diei
ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis 2
suis copiis in castra postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XXXXIII. Interim Considius, qui Acillam ..... et VIII cohortibus stipendiariis Numidis Gaetulisque obsidebat, ubi C. Messius [qui] cohortibus praeerat, diu multumque expertus magnisque operibus saepe admotis et his ab oppidanis incensis cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri proelio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo ceterisque rebus, quae ad victum parari solent, corruptis Acillam, quam obsidebat, deseruit atque itinere per regnum Iubae facto copias cum Scipione partitus Adrumetum se recepit.

XXXXIIII. Interea ex secundo commeatu, quem a 1
Sicilia miserat Alienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticida, eques Romanus, ab residua classe cum erravisset delataque esset vento ad Thapson, a Vergilio scaphis naviculisque actuariis excepta est et
abducta. Item altera navis trieris ex eadem classe 2
errabunda ac tempestate delata ad Aegimurum a classe Vari et M. Octavi est capta, in qua milites veterani cum uno centurione et nonnulli tirones fuerunt; quos

Varus adservatos sine contumelia deducendos curavit
8 ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt et ante
suggestum constiterunt, *Non vestra*, inquit, *sponte
vos certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris
inpulsu et imperio coactos cives et optimum quemque
4 nefarie consectari. Quos quoniam fortuna in nostram
detulit potestatem, si, id quod facere debetis, rem-
publicam cum optimo quoque defendetis, certum est
vobis vitam et pecuniam donare. Quapropter, quid sen-
tiatis, proloquimini.*

1 XXXXV. Hac habita oratione Scipio, cum existi-
masset, pro suo beneficio sine dubio ab his gratias
2 sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis
centurio legionis XIIII., *Pro tuo*, inquit, *summo bene-
ficio, Scipio, tibi gratias ago — non enim impera-
torem te appello —, quod mihi vitam incolumitatemque
belli iure capto polliceris, et forsan uterer isto bene-
3 ficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egone
contra Caesarem imperatorem meum, apud quem ordi-
nem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate vi-
ctoriaque amplius* XXX. *tot annis depugnavi, adversus
4 armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum,
et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor.
Contra cuius enim copias contendas, si minus antea
5 expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis co-
hortem unam, quam putas esse firmissimam, et consti-
tue contra me; ego autem ex meis commilitonibus, quos
nunc in tua potestate tenes, non amplius* X *sumam. Tunc
intelleges ex virtute nostra, quid ex tuis copiis sperare
debeas.*

1 XXXXVI. Postquam haec centurio praesenti animo
adversus opinionem eius est locutus, ira percitus Sci-
pio atque animi dolore incensus annuit centurionibus,
quid fieri vellet, atque ante pedes centurionem inter-
fecit reliquosque veteranos a tironibus iubet secerni.
2 *Abducite istos*, inquit, *nefario scelere contaminatos et
caede civium saginatos.* Sic extra vallum deducti sunt
3 et cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet inter

legiones dispertiri et Cominium cum Ticida in conspe-
ctum suum prohibet adduci. Qua ex re Caesar commo- 4
tus eos, quos in stationibus cum longis navibus apud
Thapsum custodiae causa in salo esse iusserat, ut suis
onerariis longisque navibus praesidio essent, ob neg-
legentiam ignominiae causa dimittendos ab exercitu
gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

XXXXVII. Per id tempus fere Caesaris exercitui 1
res accidit incredibilis auditu. Namque vergiliarum
signo confecto circiter vigilia secunda noctis nimbus cum
saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc 2
autem incommodum accesserat, quod Caesar non more
superiorum temporum in hibernis exercitum contine-
bat, sed in tertio quartoque die procedendo propius-
que hostem accedendo castra communiebat, opereque
faciendo milites se circumspiciendi non habebant facul-
tatem. Praeterea ita ex Sicilia exercitum transportabat, 3
ut praeter ipsum militem et arma nec vas nec manci-
pium neque ullam rem, quae usui militi esse consuevit,
in naves inponi pateretur. In Africa autem non modo 4
sibi quicquam non adquisierant aut paraverant, sed
etiam propter annonae caritatem ante parta consum-
pserant. Quibus rebus attenuati oppido perquam pauci 5
sub pellibus adquiescebant; reliqui ex vestimentis ten-
toriolis factis atque arundinibus scopisque contextis
permanebant. Itaque subito imbre grandineque conse- 6
cuta gravatis pondere tentoriis aquarumque vi subrutis
disiectisque, nocte intempesta ignibus extinctis, rebus,
quae ad victum pertinent, omnibus corruptis per ca-
stra passim vagabantur scutisque capita contegebant.
Eadem nocte v. legionis pilorum cacumina sua sponte
arserunt.

XXXXVIII. Rex interim Iuba de equestri proelio 1
Scipionis certior factus evocatusque ab eodem litteris
praefecto Saburra cum parte exercitus contra Sittium
relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis adderet exer-
citui Scipionis ac terrorem Caesaris, cum tribus legio-
nibus equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine frenis

peditibusque levis armaturae grandi numero elephan-
tisque XXX egressus e regno ad Scipionem est profectus.
2 Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum posi-
tis cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe
3 ab Scipione consedit. — Erat in castris Caesaris supe-
riore tempore magnus terror, et expectatione copiarum
regiarum exercitus eius magis suspensiore animo ante
adventum Iubae commovebatur; postquam vero castra
castris contulit, despectis eius copiis omnem timorem
deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem,
4 eam omnem praesens dimiserat.—Quo facto cuivis facile
fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque
5 regis adventu. Nam postero die universas suas regisque
copias cum elephantis LX productas in aciem, quam
speciosissime potuit, instruxit ac paulo longius pro-
gressus ab suis munitionibus haud ita diu commoratus
se recipit in castra.

1 XXXXVIIII. Caesar postquam animadvertit, Scipi-
oni auxilia fere, quae expectasset, omnia convenisse
neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum
cum copiis progredi coepit et brachia protinus ducere
et castella munire propiusque Scipionem capiendo loca
excelsa occupare contendit, *ne* adversarii magnitudine
copiarum confisi proximum collem occuparent atque
2 ita longius sibi progrediendi eriperent facultatem. Eius-
dem collis occupandi [gratia] Labienus consilium cepe-
rat et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

1 L. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine
praerupta, crebris locis speluncae in modum subrutis,
quae erat transgredienda Caesari, antequam ad eum
collem, quem capere volebat, perveniretur; ultraque
2 eam convallem olivetum vetus crebris arboribus con-
densum. Hic cum Labienus animadvertisset, Caesarem,
si vellet eum locum occupare, prius necesse esse con-
vallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus
in insidiis cum parte equitatus levique armatura con-
sedit, et praeterea post montem [collesque Caesari
subito se ostenderet] equites in occulto collocaverat,

ut, cum ipse ex improviso legionarios adortus esset,
ex colle se equitatus ostenderet, et re duplici pertur-
batus Caesar eiusque exercitus neque retro regrediundi
neque ultra procedendi oblata facultate circumventus
concideretur. Caesar postquam equitatu ante prae- 3
misso inscius insidiarum cum ad eum locum venisset,
abusi sive obliti praeceptorum Labieni sive veriti, ne
in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli
de rupe prodire et summa petere collis. Quos Cae- 4
saris equites consecuti partim interfecerunt, partim
vivorum sunt potiti; deinde protinus collem petere
contenderunt atque eum decusso Labieni praesidio cele-
riter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix
fuga sibi peperit salutem.

LI. Hac re per equites gesta Caesar legionibus 1
opera distribuit atque in eo colle, quo erat potitus,
castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per 2
medium campum e regione oppidi Uzittae, quod inter
sua castra et Scipionis in planicie positum erat tene-
baturque a Scipione, duo brachia instituit duci, et ita
dirigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque eius
oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, 3
ut, cum propius oppidum copias admovisset oppugnare-
que coepisset, tecta latera suis munitionibus haberet,
ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugna-
tione deterreretur, praeterea, quo facilius conloquia fieri
possent, et si qui perfugere vellent, id quod antea
saepe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile
et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, cum 4
propius hostem accessisset, haberetne in animo dimi-
care. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod is 5
locus depressus erat puteique ibi [nonnulli] fieri con-
plures poterant: aquatione enim longa et angusta ute-
batur. Dum haec opera, quae ante dixi, fiebant a le- 6
gionibus, interim pars acie ante opus instructa sub
hoste stabat; equites barbari levisque armaturae proe-
liis minutis comminus dimicabant.

LII. Caesar *ab eo opere* cum iam sub vesperum 1

copias in castra reduceret, magno incursu cum omni
equitatu levique armatura Iuba, Scipio, Labienus in
2 legionarios impetum fecerunt. Equites Caesariani vi
universae subitaeque hostium multitudinis pulsi parum-
3 per cesserunt. Quae res aliter adversariis cecidit:
namque Caesar ex medio itinere copiis reductis equi-
tibus suis auxilium tulit; equites autem adventu legio-
num animo addito conversis equis in Numidas cupide
insequentes dispersosque impetum fecerunt atque eos
convulneratos usque in castra regia reppulerunt multos-
4 que ex iis interfecerunt. Quod nisi in noctem proe-
lium esset coniectum pulvisque vento flatus omnium
prospectu offecisset, Iuba cum Labieno capti in pote-
statem Caesaris venissent, equitatusque cum levi arma-
5 tura funditus ad internicionem deletus esset. Interim
incredibiliter ex legionibus IIII. et VI. Scipionis milites
diffugere partim in castra Caesaris, partim, in quas
quisque poterat regiones, pervenire; itemque equites
Curioniani diffisi Scipioni eiusque copiis complures se
eodem conferebant.

LIII. Dum haec circum Uzittam ab utrisque du-
cibus administrantur, legiones duae, X. et VIIII., ex
Sicilia navibus onerariis profectae, cum iam non longe
a portu Ruspinae abessent, conspicatae Caesarianas
naves, quae in statione apud Thapsum stabant, veriti,
ne in adversariorum ut insidiandi gratia ibi commo-
rantium classem inciderent, inprudentes vela in altum
dederunt ac diu multumque iactati tandem multis post
diebus siti inopiaque confecti ad Caesarem perveniunt.

1 LIIII. Quibus legionibus expositis, memor in Italia
pristinae licentiae militaris ac rapinarum certorum ho-
minum, parvulam modo causulam nactus Caesar, quod
C. Avienus, tribunus militum X. legionis, navem *ex*
commeatu familia sua atque iumentis occupavisset neque
militem unum ab Sicilia sustulisset, postero die de
suggestu convocatis omnium legionum tribunis centurio-
2 nibusque, *Maxime vellem*, inquit, *homines suae petu-
lantiae nimiaeque libertatis aliquando finem fecissent*

meaeque lenitatis, modestiae patientiaeque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum neque 3
terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. 4
Aviene, quod in Italia milites populi Romani contra rempublicam instigasti rapinasque per municipia fecisti quodque mihi reique publicae inutilis fuisti et pro militibus tuam familiam iumentaque in naves inposuisti, tuaque opera militibus tempore necessario respublica caret, ob eas res ignominiae causa ab exercitu meo te removeo hodieque ex Africa abesse et, quantum pote, proficisci iubeo. Itemque te, Aule Fontei, quod tribunus militum seditiosus malusque civis fuisti, te ab exercitu dimitto. Tite Saliene, M. Tiro, C. Clu- 5
sinas, cum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute consecuti ita vos gesseritis, ut neque bello fortes neque pace boni aut utiles fueritis et magis in seditione concitandisque militibus adversum vestrum imperatorem quam pudoris modestiaeque fueritis studiosiores, indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosque facio et, quantum pote, abesse ex Africa iubeo. Itaque tradit eos centurionibus et sin- 6
gulis non amplius singulos additos servos in navem inponendos separatim curavit.

LV. Gaetuli interim perfugae, quos cum litteris 1
mandatisque a Caesare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt. Quorum auctoritate facile adducti Caesarisque nomine persuasi a rege Iuba desciscunt celeriterque cuncti arma capiunt contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis Iuba distentus 2
triplici bello necessitateque coactus de suis copiis, quas contra Caesarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quae essent praesidio contra Gaetulos.

LVI. Caesar brachiis perfectis promotisque usque 1
eo, quo telum ex oppido adici non posset, castra munit, ballistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum contra oppidum collocatis defensores muri deterrere non intermittit eoque quinque legiones ex supe-

2 rioribus castris deducit. Qua facultate oblata inlustriores notissimique conspectum amicorum propinquorumque
3 efflagitabant atque inter se colloquebantur. Quae res quid utilitatis haberet, Caesarem non fallebat: namque Gaetuli ex equitatu regio nobiliores equitumque praefecti, quorum patres cum Mario ante meruerant eiusque beneficio agris finibusque donati post Sullae victoriam sub Hiempsalis regis erant dati potestatem, occasione capta nocte iam luminibus accensis cum equis calonibusque suis circiter mille perfugiunt in Caesaris castra, quae erant in campo proxime [locum] Uzittae locata.
1 LVII. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, cum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinum cum C. Saserna con-
2 loquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinum, nihil adtinere, eum cum adversariis colloqui. Cum nihilo minus eius sermonem nuntius ad Sc*ipionem* referret, sed restare, ut reliqua, quae vellet, perageret, viator praeterea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret au-
3 diente Saserna: *Vetat te rex conloqui.* Quo nuntio perterritus discessit et dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi Romano et ei, qui ab populo Romano honores accepisset, incolumi patria fortunisque omnibus Iubae barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuntio aut caesis eiusdem par-
4 tis civibus incolumem reverti malle! Atque etiam superbius Iubae factum non in M. Aquinum, hominem novum parvumque senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribus praestantem.
5 Namque cum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse uteretur.
6 Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret et Iubae, homini superbissimo inertissimoque, obtemperaret.
1 LVIII. Postero die universas omnium copias de castris omnibus educunt et supercilium quoddam excelsum nacti non longe a Caesaris castris aciem con-

stituunt atque ibi consistunt. Caesar item producit 2
copias celeriterque iis instructis ante suas munitiones,
quae erant in campo, constituit, sine dubio existi-
mans, ultro adversarios, cum tam magnis copiis auxi-
liisque regis essent praediti promptiusque prosiluissent,
ante se concursuros propiusque se accessuros. Equo 3
circumvectus legionesque cohortatus signo dato accessum
hostium aucupabatur. Ipse enim a suis munitionibus 4
longius non sine ratione *non* procedebat, quod in oppido
Uzittae, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes
armatae; eidem autem oppido ad dextrum latus eius
cornu erat oppositum, verebaturque, ne, si praeter-
gressus esset, ex oppido eruptione facta ab latere eum
adorti conciderent. Praeterea haec quoque eum causa 5
tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante
aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro oc-
currendum fore existimabat.

LVIIII. Non arbitror esse praetermittendum, quem- 1
admodum exercitus utriusque fuerint in aciem in-
structi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat 2
in fronte suas et Iubae legiones, post eas autem Nu-
midas in subsidiaria acie ita extenuatos et in longitu-
dinem directos, ut procul simplex esse acies media ab
legionariis militibus videretur [in cornibus autem du-
plex esse existimabatur]. Elephantos dextro sinistro- 3
que cornu collocaverat aequalibus inter eos intervallis
interiectis, post autem elephantos armaturas leves Nu-
midasque auxiliares substituerat. Equitatum frenatum 4
universum in suo dextro cornu disposuerat: sinistrum
enim cornu oppido Uzitta claudebatur, neque erat spa-
tium equitatus explicandi. Praeterea Numidas levisque 5
armaturae infinitam multitudinem ad dextram partem
suae aciei opposuerat fere interiecto non minus mille
passuum spatio et ad collis radices magis adpulerat
longiusque ab adversariorum suisque copiis promove-
bat, id hoc consilio, ut, cum acies duae inter se con-
currissent, initio certaminis paulo longius eius equita-
tus circumvectus ex inproviso clauderet multitudine

sua exercitum Caesaris atque perturbatum iaculis confi-
geret. Haec fuit ratio Scipionis eo die proeliandi.
1 LX. Caesaris autem acies hoc modo fuit collocata,
ut ab sinistro eius cornu ordiar et ad dextrum perve-
niam. Habuit legionem x., VIIII. in sinistro cornu,
XXV., XXVIII., XIII., XIIII., XXVIIII., XXVI. in media
2 acie. In suo autem dextro cornu *e* secunda acie vete-
ranarum legionum partem cohortium collocaverat, prae-
3 terea ex tironum paucas adiecerat. Tertiam autem
aciem in sinistrum suum cornu contulerat et usque
ad aciei suae mediam legionem porrexerat et ita con-
4 locaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. Id
eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitio-
nibus adiuvabatur, sinistrum autem, equitatus hostium
multitudini uti resisti posset, laborabat, eodemque
suum omnem equitatum contulerat et, quod ei parum
confidebat, praesidio his equitibus legionem V. prae-
miserat levemque armaturam inter equites interposue-
5 rat. Sagittarios varie passimque locis certis maxime-
que in cornibus collocaverat.
1 LXI. Sic utrorumque exercitus instructi non plus
passuum CCC interiecto spatio, quod forsitan ante id
tempus acciderit numquam, quin dimicaretur, a mane
2 usque ad horam X. die perstiterunt. Iamque Caesar
cum exercitum intra munitiones suas reducere coe-
pisset, subito universus equitatus ulterior Numidarum
Gaetulorumque sine frenis ab dextra parte se movere
propiusque Caesaris castra, quae erant in colle, se
conferre coepit, frenatus autem Labieni eques in loco
3 permanere legionesque distinere: cum subito pars equi-
tatus Caesaris cum levi armatura contra Gaetulos in-
iussu ac temere longius progressi paludemque trans-
gressi multitudinem hostium pauci sustinere non po-
tuerunt, levique armatura deserta pulsi convulneratique
uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armatu-
4 rae XXVII occisis ad suos refugerunt. Quo secundo
equestri proelio facto Scipio in castra laetus nocte
5 *copias* reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus

fortuna tribuere non decrevit: namque postero die
Caesar cum partem equitatus sui Leptim misisset, in
itinere praedatores equites Numidas Gaetulosque ex in-
proviso adorti circiter C partim occiderunt, partim
vivorum potiti sunt. Caesar interim cotidie legiones 6
in campum deducere atque opus facere vallumque et
fossam per medium campum ducere adversariorumque
excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item 7
munitiones contra facere et, ne iugo a Caesare ex-
cluderetur, adproperare. Ita duces utrique et in ope- 8
ribus occupati esse, et nihilo minus equestribus proeliis
inter se cotidie dimicabant.

LXII. Interim Varus classem, quam antea Uticae 1
hiemis gratia subduxerat, cognito legionis XIII. et XIIII.
ex Sicilia adventu celeriter deducit ibique Gaetulis re-
migibus epibatisque complet insidiandique gratia pro-
gressus Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cuius ad- 2
ventus inscius Caesar Lucium Cispium cum classe XXVII
navium ad Thapsum versus in stationem praesidii gratia
commeatus sui mittit, itemque Quintum Aquilam cum XIII
navibus longis Adrumetum eadem de causa praemittit.
Cispius, quo erat missus, celeriter pervenit; Aquila 3
tempestate iactatus promunturium superare non potuit
atque angulum quendam tutum a tempestate nactus
cum classe se longius a prospectu removit. Reliqua 4
classis in salo ad Leptim egressis remigibus passimque
in litore vagantibus, partim in oppidum victus sui mer-
candi gratia progressis vacua a defensoribus stabat.
Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis occasionem 5
nactus vigilia secunda Adrumeto ex cothone egressus
cum primo mane Leptim universa classe vectus naves
onerarias, quae longius a portu in salo stabant, in-
cendit et penteres duas vacuas a defensoribus nullo
repugnante cepit.

LXIII. Caesar interim celeriter per nuntios in ca- 1
stris, cum opera circumiret, certior factus, quae abe-
rant a portu milia passuum VI, equo admisso omissis
omnibus rebus celeriter pervenit Leptim ibique horta-

tur, omnes ut se naves consequerentur; postea ipse
parvulum navigiolum conscendit, in cursu Aquilam mul-
titudine navium perterritum atque trepidantem nactus
2 hostium classem sequi coepit. Interim Varus celeritate
Caesaris audaciaque commotus cum universa classe con-
versis navibus Adrumetum versus fugere contendit.
3 Quem Caesar in milibus passuum IIII consecutus reci-
perata quinqueremi cum suis omnibus epibatis atque
etiam hostium custodibus CXXX in ea nave captis tri-
remem hostium proximam, quae in repugnando erat
commorata, onustam remigum epibatarumque cepit.
4 Reliquae naves hostium promunturium superarunt atque
Adrumetum in cothonem se universae contulerunt.
5 Caesar eodem vento promunturium superare non potuit
atque in salo in ancoris ea nocte commoratus prima
luce Adrumetum accedit, ibique navibus onerariis, quae
erant extra cothonem, incensis omnibusque reliquis
ab iis aut subductis aut in cothonem compulsis pau-
lisper commoratus, si forte vellent classe dimicare,
rursus se recepit in castra.

1 LXIIII. In ea nave captus est P. Vestrius, eques
Romanus, et P. Ligarius Afranianus, quem Caesar in
Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pom-
peium contulerat, inde ex proelio effugerat in Africam-
que ad Varum venerat; quem ob periurii perfidiam
2 Caesar iussit necari. P. Vestrio autem, quod eius
frater Romae pecuniam imperatam numeraverat, et
quod ipse suam causam probaverat Caesari, se a Na-
sidi classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio
Vari esse servatum, postea sibi facultatem nullam datam
transeundi, ignovit.

1 LXV. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in
agris et in omnibus fere villis sub terra specus fru-
menti condendi gratia clam habeant atque id propter
bella maxime hostiumque subitum adventum praeparent.
2 Qua de re Caesar per indicem certior factus tertia vigilia
legiones duas cum equitatu mittit ab castris suis milia
passuum X atque inde magno numero frumenti onustos

recipit in castra. Quibus rebus cognitis Labienus pro- 3
gressus a suis castris milia passuum VII per iugum et
collem, per quem Caesar pridie iter fecerat, ibi ca-
stra duarum legionum facit atque ipse cotidie existi-
mans, Caesarem eadem saepe frumentandi gratia com-
meaturum, cum magno equitatu levique armatura insi-
diaturus locis idoneis considit.

LXVI. Caesar interim de insidiis Labieni ex per- 1
fugis certior factus paucos dies ibi commoratus, dum
hostes cotidiano instituto saepe idem faciendo in neg-
legentiam adducerentur, subito mane imperat, porta
decumana legiones se [V]III veteranas cum parte equi-
tatus sequi, atque equitibus praemissis neque opinantes
insidiatores subito in convallibus latentes *ex* levi arma-
tura concidit circiter D, reliquos in fugam turpissimam
coniecit. Interim Labienus cum universo equitatu 2
fugientibus suis suppetias occurrit. Cuius vim multi- 3
tudinis cum equites pauci Caesariani iam sustinere
non possent, Caesar instructas legiones hostium copiis
ostendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato
suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Nu- 4
midas eos, qui loco amisso fuga se receperant in ca-
stra, in cruce omnes suffixit.

LXVII. Caesar interim, quoniam inopia frumenti 1
premebatur, copias omnes in castra conducit atque
praesidio Lepti, Ruspinae, Acillae relicto, Cispio Aqui-
laeque classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Tha-
psum mari obsiderent, ipse castris incensis quarta noctis
vigilia acie instructa impedimentis in sinistra parte
conlocatis ex eo loco proficiscitur et pervenit ad oppi-
dum Aggar, quod a Gaetulis saepe antea oppugnatum
summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi 2
in campo castris unis positis ipse frumentatum circum
villas cum parte exercitus profectus magno invento
ordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque re-
creato exercitu redit in castra. Scipio interim cognito 3
Caesaris discessu cum universis copiis per iugum
Caesarem subsequi coepit atque ab eius castris milia

passuum VI longe trinis castris dispertitis copiis consedit.

1 LXVIII. Oppidum erat Zeta, quod aberat a Scipione milia passuum X, ad eius regionem et partem castrorum collocatum, a Caesare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe milia passuum XIIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia
2 misit. Quod postquam Caesar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem ac tutiora loca coll[oc]atis atque ibi praesidio relicto ipse quarta vigilia egressus praeter hostium castra proficiscitur cum copiis et oppi-
3 dum potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari et, cum eo contendere conaretur, animadvertit, copias hostium his legionibus occurrere
4 suppetias. Quae res eius impetum retardavit. Itaque capto C. Minucio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido praeerat, et P. Atrio, equite Romano de conventu Uticensi, et camelis XXII regis abductis, praesidio ibi cum Oppio legato relicto ipse se recipere coepit ad castra.

1 LXVIIII. Cum iam non longe a castris Scipionis abesset, quae eum necesse erat praetergredi, Labienus Afraniusque cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti agmini eius extremo se offerunt atque
2 ex collibus primis existunt. Quod postquam Caesar animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis sarcinas legionarios in acervum iubet conportare atque
3 celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam coeptum est fieri, primo impetu legionum equitatus et levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa et deiecta
4 est de colle. Cum iam Caesar existimasset, hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos, et iter coeptum pergere coepisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Caesaris legionarios impetum faciunt Numidae levisque armaturae mirabili velocitate praediti, qui inter equites pugnabant et una pariterque cum equiti-
5 *bus* accurrere et refugere consueverant. Cum hoc

saepius facerent et proficiscentes Iulianos insequeren-
tur, refugerent instantes, propius non accederent et
singulari genere pugnae uterentur eosque iaculis con-
vulnerare satis esse existimarent, Caesar intellexit,
nihil aliud eos conari, nisi ut se cogerent castra eo
loco ponere, ubi omnino aquae nihil esset, ut exer-
citus ieiunus, qui a quarta vigilia usque ad horam x.
diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent.

LXX. Cum iam ad solis occasum esset, et non 1
totos c passus in horam [IIII] esset progressus, equi-
tatu suo propter equorum interitum extremo agmine
remoto, legiones in vicem ad extremum agmen evoca-
bat. Ita vim hostium placide leniterque procedens per 2
legionarium militem commodius sustinebat. Interim 3
equitum Numidarum copiae dextra sinistraque per
colles praecurrere coronaeque in modum cingere mul-
titudine sua Caesaris copias, pars agmen extremum
insequi. Caesaris autem non amplius III aut IIII mili- 4
tes veterani si se convertissent, amplius duum milium
numero ad unum terga vertebant ac rursus ad aciem
passim conversis equis se colligebant atque in spatio
consequebantur et iacula in legionarios coniciebant.
Ita Caesar modo procedendo modo resistendo tardius 5
itinere confecto noctis hora prima omnes suos ad unum
in castra incolumes sauciis x factis reduxit. Labienus 6
circiter CCC amissis, multis vulneratis ac defessis in-
stando omnibus ad suos se recepit. Scipio interim 7
legiones productas cum elephantis, quos ante castra
in acie terroris gratia in conspectu Caesaris conloca-
verat, reducit in castra.

LXXI. Caesar contra eiusmodi hostium genera co- 1
pias suas non ut imperator exercitum veteranum victo-
remque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones
gladiatores condocefacere; quo pede se reciperent ab
hoste et quemadmodum obversi adversariis et in quan-
tulo spatio resisterent, modo procurrerent modo rece-
derent comminarenturque impetum, ac prope quo loco
et quemadmodum tela mitterent, praecipere. Mirifice 2

enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat, quia et equites deterrebat proelium inire propter equorum interitum, quod eos iaculis interficiebat, et legionarium militem defatigabat propter velocitatem: gravis enim armaturae miles simulatque ab iis insectatus constiterat in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu periculum facile vitabant.

1 LXXII. Quibus ex rebus Caesar vehementer commovebatur, quia, quodcumque proelium quotiens erat commissum, equitatu suo sine legionario milite hostium equitatui levique armaturae eorum nullo modo par esse
2 poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum legiones hostium cognoverat, et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu levique armatura, quae
3 erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam haec causa, quod elephantorum magnitudo
4 multitudoque animos militum detinebat in terrore. Cui uni rei tamen invenerat remedium: namque elephantos ex Italia transportari iusserat, quo et miles noster speciemque et virtutem bestiae cognosceret, et cui parti corporis eius telum facile adigi posset, ornatusque ac loricatus cum esset elephantus, quae pars corporis sine tegmine nuda relinqueretur, ut eo tela conicerentur; praeterea, ut iumenta bestiarum odorem stridoremque et speciem consuetudine capta non refor-
5 midarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus: nam et milites bestias manibus pertractabant earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eos pila praepilata coniciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.

1 LXXIII. Ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Caesar tardiorque et consideratior erat factus et ex pristina bellandi consuetudine celeritateque
2 excesserat. Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus et contra Gallos, homines apertos minimeque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum dimicare consuerunt; tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites

hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, et quid
sequi, quid vitare conveniret. Itaque, quo haec cele- 3
rius conciperent, dabat operam, ut legiones non in
uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc
atque illuc raptaret, ideo quod hostium copias ab se
suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque 4
post diem tertium productas accuratius suas copias, sicut
instruxerat, — propter hostium castra praetergressus
aequo loco invitat ad dimicandum. Postquam abhor-
rere eos videt, reducit sub vesperum legiones in
castra.

LXXIIII. Legati interim ex oppido Vaga, quod fi- 1
nitimum fuit Zetae, cuius Caesarem potitum esse de-
monstravimus, veniunt; petunt et obsecrant, ut sibi
praesidium mittat: se res complures, quae utiles bello
sint, administraturos. Per idem tempus deorum volun- 2
tate studioque erga Caesarem transfuga suos cives facit
certiores, Iubam regem celeriter cum copiis suis, ante-
quam Caesaris praesidium eo perveniret, ad oppidum
adcucurrisse atque advenientem multitudine circumdata
eo potitum omnibusque eius oppidi incolis ad unum
interfectis dedisse oppidum diripiendum delendumque
militibus.

LXXV. Caesar interim lustrato exercitu a. d. XII. Kal. 1
April. postero die productis universis copiis progressus
ab suis castris milia passuum V, a Scipionis circiter
duum milium interiecto spatio, in acie constitit. Post- 2
quam satis diuque adversarios ab se ad dimicandum
invitatos supersedere pugnae animadvertit, reducit co-
pias posteroque die castra movet atque ad oppidum
Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat praesidium
frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod 3
ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique ar-
matura agmen eius extremum carpere coepit atque ita
lixarum mercatorumque, qui plostris merces portabant,
interceptis sarcinis addito animo propius audaciusque
accedit ad legiones, quod existimabat, milites sub onere
ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quae 4

res Caesarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse iusserat. Itaque eos in equitatum Labieni inmissos turmis suorum sup-
5 petias mittit. Tum Labienus conversis equis signorum
6 conspectu perterritus turpissime fugere contendit. Multis eius occisis, compluribus vulneratis milites legionarii ad sua se recipiunt signa atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul subsequi non destitit.

1 LXXVI. Postquam Caesar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis interfecto praesidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio, evocato Scipionis, qui ibi praeerat, atque a multitudine circumvento interfectoque oppido potitur atque ibi frumento exercitui dato postero die ad oppidum Thisdram pervenit; in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi praesidio
2 cohorteque sua gladiatorum. Caesar oppidi natura perspecta atque inopia ab oppugnatione eius deterritus protinus profectus circiter milia passuum IIII ad aquam facit castra atque inde die quarto egressus redit rursus ad ea castra, quae ad Aggar habuerat. Idem facit Scipio atque in antiqua castra copias reducit.

1 LXXVII. Thabenenses interim, qui sub dicione et potestate Iubae esse consuessent, in extrema eius regni regione marituma locati interfecto regio praesidio legatos ad Caesarem mittunt, rem a se gestam docent, petunt orantque, ut suis fortunis populus Romanus,
2 *cum* bene meriti essent, auxilium ferret. Caesar eorum consilio probato Marcium Crispum tribunum cum cohortibus tribus et sagittariis tormentisque compluribus
3 praesidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti aut commeatu dato cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad milia IIII, equites CCCC, funditores sagittariique mille uno commeatu Caesari occurrerunt.
4 Itaque cum his copiis et omnibus legionibus eductis, *sicut* erat instructus, V[III] milibus passuum ab suis

castris, ab Scipionis vero II milibus passuum longe
constitit in campo.

LXXVIII. Erat oppidum infra castra Scipionis no- 1
mine Tegea, ubi praesidium equestre circiter II milium
numero habere consuerat. Eo equitatu dextra sinistra 2
directo ab oppidi lateribus ipse legiones ex castris
eductas atque in iugo inferiore instructas non longius
fere mille passus ab suis munitionibus progressus in
acie constituit. Postquam diutius in uno loco Scipio 3
commorabatur et tempus diei in otio consumebatur,
Caesar equitum turmas suorum iubet in hostium equi-
tatum, qui ad oppidum in statione erant, facere in-
pressionem levemque armaturam, sagittarios funditores-
que eodem summittit. Quod ubi coeptum est fieri, et 4
equis concitatis Iuliani impetum fecissent, Pacidius
suos equites exporrigere coepit in longitudinem, ut
haberent facultatem, turmas Iulianas circumfundi et
nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. Quod 5
ubi Caesar animadvertit, CCC, quos ex legionibus ha-
bere expeditos consuerat, ex proxima legione, quae
ei proelio in acie constiterat, iubet equitatui succur-
rere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria 6
summittere sauciisque ac defatigatis integros recentio-
ribusque viribus equites subministrare. Postquam equi- 7
tes Iuliani CCCC vim hostium ad IIII milia numero
sustinere non poterant et a levi armatura Numidarum
vulnerabantur minutatimque cedebant, Caesar alteram
alam mittit, qui satagentibus celeriter succurrerent.
Quo facto sui sublati universi in hostes inpressione 8
facta in fugam adversarios dederunt; multis occisis,
compluribus vulneratis insecuti per III milia passuum
usque ad colles hostibus adactis se ad suos recipiunt.
Caesar in horam X. commoratus, sicut erat instructus, 9
se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. In quo 10
proelio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus
compluresque duces ac fortissimus quisque interfecti
vulneratique sunt.

LXXVIIII. Postquam nulla condicione cogere ad- 1

versarios poterat, ut in aequum locum descenderent le-
gionumque periculum facerent, neque ipse propius
hostem castra ponere propter aquae penuriam se posse
animadvertebat, adversarios non virtute eorum confi-
dere, sed aquarum inopia fretos despicere se intellexit,
II Non. Apr. tertia vigilia egressus ab Aggar, XVI milia
nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum
grandi praesidio praeerat, castra ponit oppidumque eo
die circummunire coepit locaque idonea opportunaque
complura praesidiis occupare, hostes ne intrare ad se
2 ac loca interiora capere possent. Scipio interim co-
gnitis Caesaris consiliis ad necessitatem adductus di-
micandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus
Thapsitanos et Vergilium amitteret, confestim Caesarem
per superiora loca consecutus milia passuum VIII a
Thapso binis castris consedit.

1 LXXX. Erat stagnum salinarum, inter quod et
mare angustiae quaedam non amplius mille et D pas-
sus intererant; quas Scipio intrare et Thapsitanis auxi-
2 lium ferre conabatur. Quod futurum Caesarem non
fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito
ibique III *legionum* praesidio relicto ipse cum reliquis
copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit.
3 Scipio interim exclusus ab incepto itinere supra sta-
gnum postero die et nocte confecto caelo albente non
longe a castris praesidioque, quod supra commemoravi,
M passibus ad mare versus consedit et castra munire
4 coepit. Quod postquam Caesari nuntiatum est, milite
ab opere deducto, castris praesidio Asprenate procon-
sule cum legionibus duabus relicto ipse cum expedita
5 copia in locum citatim contendit, classisque parte ad
Thapsum relicta reliquas naves iubet post hostium tergum
quam maxime ad litus adpelli signumque suum observare,
quo signo dato subito clamore facto ex improviso ho-
stibus aversis incuterent terrorem, ut perturbati ac
perterriti respicere post terga cogerentur.

1 LXXXI. Quo postquam Caesar pervenit et animad-
vertit aciem pro vallo Scipionis [contra] elephantosque

dextro sinistroque cornu collocatos, et nihilo minus
partem militum castra non ignaviter munire, ipse acie
triplici collocata, legione X. XIII.que dextro cornu, XIIII.
et VIIII. sinistro oppositis, V. legionis in quarta acie ad ipsa
cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagit-
tariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis levi-
que armatura inter equites interiecta, ipse pedibus
circum milites concursans virtutesque veteranorum proe-
liaque superiora commemorans blandeque appellans
animos eorum excitabat. Tirones autem, qui num- 2
quam in acie dimicassent, hortabatur, ut veteranorum
virtutem aemularentur eorumque famam, locum, nomen
victoria parta cuperent possidere.

LXXXII. Itaque in circumeundo exercitu animad- 1
vertit, hostes circa vallum trepidare atque ultro citro-
que pavidos concursare et modo se intra portas recipere,
modo inconstanter immoderateque prodire. Cum idem 2
a pluribus animadverti coeptum esset, subito legati
evocatique obsecrare Caesarem, ne dubitaret signum
dare: victoriam sibi propriam a dis inmortalibus por-
tendi. Dubitante Caesare atque eorum studio cupiditati- 3
que resistente sibique eruptione pugnari non placere
clamitante et etiam atque etiam aciem sustentante,
subito dextro cornu iniussu Caesaris tubicen a militibus
coactus canere coepit. Quo facto ab universis cohor- 4
tibus signa in hostem coepere inferri, cum centuriones
pectore adverso resisterent vique continerent milites,
ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quicquam
proficerent.

LXXXIII. Quod postquam Caesar intellexit, incitatis 1
militum animis resisti nullo modo posse, signo Felici-
tatis dato equo admisso in hostem contra principes ire
contendit. A dextro interim cornu funditores sagitta- 2
riique concita tela in elephantos frequentes iniciunt.
Quo facto bestiae stridore fundarum lapidumque per-
territae sese convertere et suos post se frequentes
stipatosque proterere et in portas valli semifactas ruere
contendunt. Item *Mauri equites*, qui in eodem cornu 3

cum elephantis erant, praesidio deserti principes fugiunt.
4 Ita celeriter bestiis circumitis legiones vallo hostium
sunt potitae, et paucis acriter repugnantibus inter-
fectisque reliqui concitati in castra, unde pridie erant
egressi, confugiunt.

1 LXXXIIII. Non videtur esse praetermittendum de
virtute militis veterani V. legionis. Nam cum in sinistro
cornu elephans vulnere ictus et dolore concitatus in
lixam inermem impetum fecisset eumque sub pede sub-
ditum dein genu innixus pondere suo proboscide erecta
vibrantique stridore maximo premeret atque enecaret,
2 miles hic non potuit pati, quin se armatus bestiae
offerret. Quem postquam elephans ad se telo infesto
venire animadvertit, relicto cadavere militem proboscide
3 circumdat atque in sublime extollit. Armatus, qui in
eiusmodi periculo constanter agendum sibi videret,
gladio proboscidem, qua erat circumdatus, caedere,
4 quantum viribus poterat, non destitit. Quo dolore
adductus elephans milite abiecto maximo cum stridore
cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

1 LXXXV. Interim, Thapso qui erant praesidio, ex
oppido eruptionem porta marituma faciunt et, sive ut
suis subsidio occurrerent, sive ut oppido deserto fuga
salutem sibi parerent, egrediuntur, atque ita per mare
2 umbilici fine ingressi terram petebant. Qui a servitiis
puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque pro-
hibiti terram attingere rursus in oppidum se recepe-
3 runt. Interim Scipionis copiis prostratis passimque
toto campo fugientibus, confestim Caesaris legiones
4 consequi spatiumque se non dare colligendi. Qui post-
quam ad ea castra, quae petebant, perfugerunt, ut
refectis castris rursus sese defenderent ducemque ali-
quem requirerent, quem respicerent, cuius auctori-
tate imperioque rem gererent: qui postquam animad-
verterunt, neminem ibi esse praesidio, protinus armis
5 abiectis in regia castra fugere contendunt. Quo postquam
pervenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri vident. De-
sperata salute in quodam colle consistunt atque armis

demissis salutationem more militari faciunt. Quibus 6
miseris ea res parvo praesidio fuit. Namque milites
veterani ira et dolore incensi non modo, ut parcerent
hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu
inlustres urbanos, quos auctores appellabant, com-
plures aut vulnerarunt aut interfecerunt; in quo numero 7
fuit Tullius Rufus quaestorius, qui pilo traiectus con-
sulto a milite interiit; item Pompeius Rufus brachium
gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem adcucur-
risset, interfectus esset. Quo facto complures equites 8
Romani senatoresque perterriti ex proelio se recepe-
runt, ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi
adsumpsissent inmoderate peccandi inpunitatis propter
maximas res gestas *spe*, ipsi quoque interficerentur.
Itaque ii omnes Scipionis milites, cum fidem Caesaris 9
inplorarent, inspectante ipso Caesare et a militibus
deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt in-
terfecti.

LXXXVI. Caesar trinis castris potitus occisisque 1
hostium L milibus fugatisque conpluribus se recepit L
militibus amissis, paucis sauciis in castra et statim
ex itinere ante oppidum Thapsum constitit elephantos-
que LX[IV] ornatos armatosque [cum turribus orna-
mentisque capit] captos ante oppidum instructos con-
stituit, id hoc consilio, si posset Vergilius, quique
cum eo obsidebantur, rei male gestae suorum indicio
a pertinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appellavit 2
invitavitque ad deditionem suamque lenitatem et cle-
mentiam commemoravit. Quem postquam animadvertit
responsum sibi non dare, ab oppido discessit. Postero 3
die divina re facta contione advocata in conspectu
oppidanorum milites collaudat totumque exercitum vetera-
num donavit, praemia fortissimo cuique ac bene merenti
pro suggestu tribuit, ac statim inde digressus Rebilo
proconsule cum III ad Thapsum legionibus et Cn. Do-
mitio cum duabus Thisdrae, ubi Considius praeerat,
ad obsidendum relictis, M. Messala Uticam ante prae-
misso cum equitatu, ipse eodem iter facere contendit.

1 LXXXVII. Equites interim Scipionis, qui ex proe-
lio fugerant, cum Uticam versus iter facerent, perve-
2 niunt ad oppidum Paradam. Ubi cum ab incolis non
reciperentur, ideo quod fama de victoria Caesaris prae-
cucurrisset, vi oppido potiti in medio foro lignis coa-
cervatis omnibusque rebus eorum congestis ignem
subiciunt atque eius oppidi incolas cuiusque generis
aetatisque vivos constrictosque in flammam coniciunt
atque ita acerbissimo adficiunt supplicio; deinde pro-
3 tinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato,
quod in Uticensibus propter beneficium legis Iuliae
parum suis partibus praesidii esse existimaverat, plebem
inermem oppido eiecerat et ante portam bellicam castris
fossaque parvula duntaxat munierat ibique custodiis
circumdatis habitare coëgerat; senatum autem oppidi
4 custodia tenebat. Eorum castra hi equites adorti ex-
pugnare coeperunt, ideo quod eos Caesaris partibus
favisse sciebant, ut eis interfectis eorum pernicie do-
5 lorem suum ulciscerentur. Uticenses animo addito ex
Caesaris victoria lapidibus fustibusque equites reppule-
6 runt. Itaque posteaquam castra non potuerant potiri,
Uticam se in oppidum coniecerunt atque ibi multos
Uticenses interfecerunt domosque eorum expugnaverunt
7 ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla
ratione quiret, ut secum oppidum defenderent et caede
rapinisque desisterent, et, quid sibi vellent, sciret,
sedandae eorum inportunitatis gratia singulis C divisit.
8 Idem Sulla Faustus fecit ac de sua pecunia largitus
est, unaque cum iis ab Utica proficiscitur atque in
regnum ire intendit.

1 LXXXVIII. Complures interim ex fuga Uticam per-
veniunt. Quos omnes Cato convocatos una cum CCC,
qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contule-
rant, hortatur, ut servitia manumitterent oppidumque
2 defenderent. Quorum cum partem adsentire, par-
tem animum mentemque perterritam atque in fugam
destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere
destitit navesque iis attribuit, ut, in quas quisque partes

vellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissi- 3
me constitutis, liberis suis Lucio Caesari, qui tum ei pro
quaestore fuerat, commendatis, et sine suspicione, vultu
atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat,
cum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum
tulit atque ita se traiecit. Qui cum anima nondum 4
expirata concidisset, et impetu facto in cubiculum ex
suspicione medicus familiaresque continere atque vul-
nus obligare coepissent, ipse suis manibus vulnus
crudelissime divellit atque animo praesenti se inter-
emit. Quem Uticenses, quamquam oderant partium 5
gratia, tamen propter eius singularem integritatem,
et quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat quodque
Uticam mirificis operibus munierat turresque auxerat,
sepultura adficiunt. Quo interfecto L. Caesar aliquid 6
sibi ex ea re auxili ratus convocato populo contione
habita cohortatur omnes, ut portae aperirentur: se in
C. Caesaris clementia magnam spem habere. Itaque 7
portis patefactis Utica egressus Caesari imperatori
obviam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uti-
cam pervenit omnibusque portis custodias ponit.

LXXXVIIII. Caesar interim a Thapso progressus 1
Ussetam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti nume-
rum, armorum, telorum ceterarumque rerum cum parvo
praesidio habuerat. Id adveniens potitur, deinde Adru- 2
metum pervenit. Quo cum sine mora introisset, armis,
frumento pecuniaque considerata Q. Ligario, C. Con-
sidio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde 3
eodem die Adrumeto egressus Livineio Regulo cum
legione ibi relicto Uticam ire contendit. Cui in iti- 4
nere fit obvius L. Caesar et subito se ad genua proie-
cit vitamque sibi neque amplius quicquam deprecatur.
Cui Caesar facile et pro natura sua et pro instituto 5
concessit, item Caecinae, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellae
patri et filio, M. Eppio, M. Aquino, Catonis filio Dama-
sippique liberis ex sua consuetudine tribuit circiter-
que luminibus accensis Uticam pervenit atque extra
oppidum ea nocte mansit.

1 LXXXX. Postero die mane in oppidum introiit con-
tioneque advocata Uticenses incolas cohortatus gratias
pro eorum erga se studio agit, cives autem Romanos
negotiatores et eos, qui inter CCC pecunias contulerant
Varo et Scipioni, multis verbis accusatos et de eorum
sceleribus longiore habita oratione ad extremum, ut
sine metu prodirent, edicit: se eis duntaxat vitam
concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita
tamen, qui eorum ipse sua bona redemisset, se bono-
rum venditionem inducturum et pecuniam multae no-
mine relaturum, ut incolumitatem retinere posset.
2 Quibus metu exsanguibus de vitaque ex suo promerito
desperantibus, subito oblata salute libentes cupidique
condicionem acceperunt petieruntque a Caesare, ut
3 universis CCC uno nomine pecuniam imperaret. Itaque
miliens sestertio his inposito, ut per triennium sex
pensionibus populo Romano solverent, nullo eorum
recusante ac se eo[dem] die demum natos praedicantes
laeti gratias agunt Caesari.

1 LXXXXI. Rex interim Iuba, ut ex proelio fugerat,
una cum Petreio interdiu in villis latitando tandem
nocturnis itineribus confectis in regnum pervenit atque
ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges
liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecu-
niam carissimasque res comportaverat quodque inito
2 bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea
oppidani rumore exoptato de Caesaris victoria audito
ob has causas oppido prohibuerunt, quod bello contra
populum Romanum suscepto in oppido Zamae lignis
congestis maximam in medio foro pyram construxerat,
ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo
coacervatis, dein civibus cunctis interfectis eodemque
proiectis igne subiecto tum demum ipse se insuper
interficeret atque una cum liberis, coniugibus, civibus
3 cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Iuba ante
portas diu multumque primo minis pro imperio egis-
set cum Zamensibus, dein, cum se parum proficere
intellexisset, precibus orasset, uti se ad suos deos

penates admitterent, ubi eos perstare in sententia
animadvertit nec minis nec precibus suis moveri, quo
magis se reciperent, tertio petit ab eis, ut sibi coniu-
ges liberosque redderent, ut secum eos asportaret.
Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi red- 4
dere animadvertit, nulla re ab his impetrata ab Zama
discedit atque ad villam suam cum M. Petreio paucis-
que equitibus se confert.

LXXXXII. Zamenses interim legatos de his rebus 1
ad Caesarem Uticam mittunt petuntque ab eo, uti, ante-
quam rex manum colligeret seseque oppugnaret, sibi
auxilium mitteret: se tamen paratos esse sibi, quoad
vita suppeteret, oppidum seque ei reservare. Legatos 2
collaudatos Caesar domum iubet antecedere ac suum
adventum praenuntiare. Ipse postero die Utica egres-
sus cum equitatu in regnum ire contendit. Interim 3
in itinere ex regiis copiis duces complures ad Caesa-
rem veniunt orantque, ut sibi ignoscat. Quibus sup- 4
plicibus venia data Zamam pervenit. Rumore interim
perlato de eius lenitate clementiaque propemodum
omnes regni equites Zamam perveniunt ad Caesarem
ab eoque sunt metu periculoque liberati.

LXXXXIII. Dum haec utrobique geruntur, Consi- 1
dius, qui Thisdrae cum familia sua, gladiatoria manu
Gaetulisque praeerat, cognita caede suorum Domitiique
et legionum adventu perterritus desperata salute op-
pidum deserit seque clam cum paucis barbaris pecunia
onustus subducit atque in regnum fugere contendit.
Quem Gaetuli, sui comites, in itinere praedae cupidi 2
concidunt seque, in quascumque potuere partis, con-
ferunt. C. interim Vergilius, postquam terra marique 3
clausus se nihil proficere intellexit suosque interfectos
aut fugatos, M. Catonem Uticae sibi ipsum manus
attulisse, regem vagum a suisque desertum ab omni-
bus aspernari, Saburram eiusque copias ab Sittio esse
deletas, Uticae Caesarem sine mora receptum, de tanto
exercitu reliquias esse nullas, [quae] sibi suisque
liberis a Can*inio* *pro*con*sule*, qui eum obsidebat,

fide accepta seque et sua omnia et oppidum pro
suli tradit.

1 LXXXXIIII. Rex interim ab omnibus civita
exclusus desperata salute, cum iam coenatus esset
Petreio, ut cum virtute interfecti esse viderentur,
inter se depugnant, atque firmior imbecilliorem
2 Petreium facile ferro consumpsit. Deinde ipse
cum conaretur gladio traicere pectus nec posset,
cibus a servo suo impetravit, ut se interficeret, i
obtinuit.

1 LXXXXV. P. Sittius interim pulso exercitu
burrae, praefecti Iubae, ipsoque interfecto, cum
cum paucis per Mauritaniam ad Caesarem faceret,
incidit in Faustum Afraniumque, qui eam m
habebant, quae Uticam diripuerat, iterque in H
2 niam intendebant et erant numero circiter mille.
que celeriter nocturno tempore insidiis dispositis
prima luce adortus praeter paucos equites, qu
primo agmine fugerant, reliquos aut interficit a
deditionem accipit, Afranium et Faustum cum co
3 et liberis vivos capit. Paucis post diebus dissen
in exercitu orta Faustus et Afranius interficiu
Pompeiae cum Fausti liberis Caesar incolumitatem
que omnia concessit.

1 LXXXXVI. Scipio interim cum Damasippo et
quato et Plaetorio Rustiano navibus longis diu mul
que iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hipp
regium deferuntur, ubi classis P. Sitti per id te
2 erat. A qua pauciora ab amplioribus circum
navigia deprimuntur, ibique Scipio, cum quibus
ante nominavi, interiit.

1 LXXXXVII. Caesar interim Zamae auctione
facta bonisque eorum venditis, qui cives Romani
tra populum Romanum arma tulerant, praemi
Zamensibus, qui de rege excludendo consilium
rant, tributis vectigalibusque regiis erogatis ex
gnoque provincia facta atque ibi Sallustio pro
ule cum imperio relicto ipse Zama egressus

e recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba 2
etreioque ordines duxerant, Thapsitanis HS xx, con-
entui eorum HS xxx, itemque Adrumetinis HS xxx,
onventui eorum HS L multae nomine imponit; civi-
ites bonaque eorum ab omni iniuria rapinisque de-
endit. Leptitanos, quorum superioribus annis bona 3
iba diripuerat, et ad senatum questi per legatos atque
rbitris a senatu datis sua receperant, xxx centenis
iilibus pondo olei in annos singulos multat, ideo
uod initio per dissensionem principum societatem
um Iuba inierant eumque armis, militibus, pecunia
iverant. Thisdritanos propter humilitatem civitatis 4
erto numero frumenti multat.

LXXXXVIII. His rebus gestis Idibus Iun. Uticae 1
lassem conscendit et post diem tertium Caralis in
ardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium 2
iusque classem receperant copiisque iuverant, HS c
iultat et pro decumis octavas pendere iubet bonaque
aucorum vendit, et ante diem IIII. Kal. Quintil. naves
onscendit et a Caralibus secundum terram provectus
uodetricesimo die, ideo quod tempestatibus in portibus
ohibebatur, ad urbem Romam venit.

fide accepta seque et sua omnia et oppidum proconsuli tradit.

1 LXXXXIIII. Rex interim ab omnibus civitatibus exclusus desperata salute, cum iam coenatus esset cum Petreio, ut cum virtute interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant, atque firmior imbecilliorem Iuba
2 Petreium facile ferro consumpsit. Deinde ipse sibi cum conaretur gladio traicere pectus nec posset, precibus a servo suo impetravit, ut se interficeret, idque obtinuit.

1 LXXXXV. P. Sittius interim pulso exercitu Saburrae, praefecti Iubae, ipsoque interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Caesarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum habebant, quae Uticam diripuerat, iterque in Hispa-
2 niam intendebant et erant numero circiter mille. Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis cum prima luce adortus praeter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit aut in deditionem accipit, Afranium et Faustum cum coniuge
3 et liberis vivos capit. Paucis post diebus dissensione in exercitu orta Faustus et Afranius interficiuntur; Pompeiae cum Fausti liberis Caesar incolumitatem suaque omnia concessit.

1 LXXXXVI. Scipio interim cum Damasippo et Torquato et Plaetorio Rustiano navibus longis diu multumque iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitti per id tempus
2 erat. A qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur, ibique Scipio, cum quibus paulo ante nominavi, interiit.

1 LXXXXVII. Caesar interim Zamae auctione regia facta bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant, praemiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis vectigalibusque regiis erogatis ex regnoque provincia facta atque ibi Sallustio pro consule cum imperio relicto ipse Zama egressus Uticam

recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba 2
reioque ordines duxerant, Thapsitanis HS xx, con-
tui eorum HS xxx, itemque Adrumetinis HS xxx,
ventui eorum HS L multae nomine imponit; civi-
s bonaque eorum ab omni iniuria rapinisque de-
lit. Leptitanos, quorum superioribus annis bona 3
a diripuerat, et ad senatum questi per legatos atque
itris a senatu datis sua receperant, xxx centenis
ibus pondo olei in annos singulos multat, ideo
d initio per dissensionem principum societatem
ı Iuba inierant eumque armis, militibus, pecunia
ərant. Thisdritanos propter humilitatem civitatis 4
:o numero frumenti multat.

LXXXXVIII. His rebus gestis Idibus Iun. Uticae 1
ısem conscendit et post diem tertium Caralis in
diniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium 2
ıque classem receperant copiisque iuverant, HS c
ltat et pro decumis octavas pendere iubet bonaque
corum vendit, et ante diem IIII. Kal. Quintil. naves
scendit et a Caralibus secundum terram provectus
detricesimo die, ideo quod tempestatibus in portibus
ibebatur, ad urbem Romam venit.

cognito Caesaris adventu legati clam praesidia Cn. Po
pei Caesarem cum adissent, petere coeperunt, uti s
3 primo quoque tempore subsidium mitteret. Cae
eam civitatem omni tempore optime de populo R
mano meritam esse *memoria tenens* celeriter sex c
hortis secunda vigilia iubet proficisci, pari equi
4 numero. Quibus praefecit hominem eius provinc
notum et non parum scientem, L. Vibium Paciaecu
5 Qui cum ad Cn. Pompei praesidia venisset, inci
idem temporis, ut tempestate adversa vehementi
vento adflictaretur; quae vis tempestatis ita obscura
6 ut vix proximum agnoscere possent. Cuius inco
modum summam utilitatem ipsis praebebat. Ita c
ad eum venerunt, iubet binos equos conscendere,
recta per adversariorum praesidia ad oppidum cont
7 dunt. Mediisque eorum praesidiis cum essent *rec*
quaerenti, qui essent, unus ex nostris respondit,
sileat verbum facere: nam id temporis conari
murum accedere, ut oppidum capiant; et partim te
pestate inpediti vigiles non poterant diligentiam pra
8 stare, partim illo responso deterrebantur. Cum
portam adpropinquassent, signo dato ab oppidanis su
recepti, et pedites [equites clamore facto] dispo
partim ibi remanserunt, equites clamore facto erupti
9 nem in adversariorum castra fecerunt. Sic in il
facto, cum inscientibus accidisset, existimabant [pro
magna pars hominum, qui in his castris fuissent,
prope captos esse.

1 IIII. Hoc misso ad Uliam praesidio Caesar,
Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cor
bam contendit exque itinere loricatos viros fortes c
equitatu ante praemisit; qui simul in conspectum op
2 se dederunt, [cum] equis recipiuntur. Hoc a Cor
bensibus nequaquam poterat animum adverti. Ap
pinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad eq
tatum concidendum cum exissent, loricati, ut su
scripsimus, ex equis descenderunt et magnum proel
fecerunt, sic uti ex infinita hominum multitudine

peium profugissent, cum ..... et ulterioris Hispaniae
potitus esset, dum Caesar muneribus dandis in Italia
detinetur, ... quo facilius praesidia contra com-
pararet Pompeius, in fidem uniuscuiusque civitatis
confugere coepit. Ita partim precibus partim vi bene 2
magna comparata manu provinciam vastare. Quibus in 3
rebus nonnullae civitates sua sponte auxilia mittebant,
item nonnullae portas contra cludebant. Ex quibus 4
si qua oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea civitate
optime [de Cn. Pompeio] meritus civis esset, propter
pecuniae magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut
eo de medio sublato ex eius pecunia latronum largitio
fieret. Ita *haud* paucis compendio captis cotidie maio-
res augebantur copiae. Hoc crebrius nuntiis in Ita- 5
liam missis civitates contrariae Pompeio auxilia sibi
depostulabant.

II. Caesar dictator tertio, *consul* designatus quarto 1
multis itineribus nocte dieque confectis cum celeri festi-
natione ad bellum conficiendum in Hispaniam cum
venisset, legatique Cordubenses, qui a Cn. Pompeio
discessissent, Caesari obviam venissent, a quibus nun-
tiabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi
posse, quod necopinantibus adversariis eius provinciae
potitus esset, simulque quod tabellariis, qui a Cn.
Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem
Cn. Pompeium de Caesaris adventu facerent ....
Multa praeterea verisimilia proponebant. Quibus rebus 2
adductus, quos legatos ante exercitui praefecerat,
Q. Pedium et Q. Fabium Maximum de suo adventu
facit certiores, utque sibi equitatus, qui ex provincia
fuisset, praesidio esset. Ad quos celerius, quam ipsi 3
opinati sunt, adpropinquavit neque, ut ipse voluit,
equitatum sibi praesidio habuit.

III. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui 1
cum praesidio Cordubam tenebat, quod eius provin-
ciae caput esse existimabatur; ipse autem Cn. Pom-
peius adulescens Uliam oppidum oppugnabat et fere
iam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido 2

cognito Caesaris adventu legati clam praesidia Cn. Pom-
pei Caesarem cum adissent, petere coeperunt, uti sibi
3 primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar
eam civitatem omni tempore optime de populo Ro-
mano meritam esse *memoria tenens* celeriter sex co-
hortis secunda vigilia iubet proficisci, pari equites
4 numero. Quibus praefecit hominem eius provinciae
notum et non parum scientem, L. Vibium Paciaecum.
5 Qui cum ad Cn. Pompei praesidia venisset, incidit
idem temporis, ut tempestate adversa vehementique
vento adflictaretur; quae vis tempestatis ita obscurabat,
6 ut vix proximum agnoscere possent. Cuius incom-
modum summam utilitatem ipsis praebebat. Ita cum
ad eum venerunt, iubet binos equos conscendere, et
recta per adversariorum praesidia ad oppidum conten-
7 dunt. Mediisque eorum praesidiis cum essent *recepti,*
quaerenti, qui essent, unus ex nostris respondit, ut
sileat verbum facere: nam id temporis conari ad
murum accedere, ut oppidum capiant; et partim tem-
pestate inpediti vigiles non poterant diligentiam prae-
8 stare, partim illo responso deterrebantur. Cum ad
portam adpropinquassent, signo dato ab oppidanis sunt
recepti, et pedites [equites clamore facto] dispositi
partim ibi remanserunt, equites clamore facto eruptio-
9 nem in adversariorum castra fecerunt. Sic in illo
facto, cum inscientibus accidisset, existimabant [prope]
magna pars hominum, qui in his castris fuissent, se
prope captos esse.
1 IIII. Hoc misso ad Uliam praesidio Caesar, ut
Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordu-
bam contendit exque itinere loricatos viros fortes cum
equitatu ante praemisit; qui simul in conspectum oppidi
2 se dederunt, [cum] equis recipiuntur. Hoc a Cordu-
bensibus nequaquam poterat animum adverti. Appro-
pinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equi-
tatum concidendum cum exissent, loricati, ut supra
scripsimus, ex equis descenderunt et magnum proelium
fecerunt, sic uti ex infinita hominum multitudine pauci

in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. 3
Pompeius litteras fratri misit, ut celeriter sibi sub-
sidio veniret, ne prius Caesar Cordubam caperet, quam
ipse illo venisset. Itaque facit: [ut] Ulia prope capta 4
litteris fratris excitus cum copiis ad Cordubam iter
facere coepit.

V. Caesar, cum ad flumen Baetim venisset neque 1
propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus
corbes plenos demisit: ita insuper ponte facto copias
[ad castra] tripartito traduxit. Tenebat adversus oppi- 2
dum e regione pontis *cas*tra [bes], ut supra scripsimus,
tripartito. Huc cum Pompeius cum suis copiis venis-
set, ex adverso pari ratione castra ponit. Caesar, ut 3
eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad
pontem ducere coepit. Pari idem condicione Pom-
peius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius 4
pontem occuparet; ex qua contentione cotidiana minuta
proelia fiebant, ut modo hi, nonnumquam illi superio-
res discederent. Quae res cum ad maiorem contentio- 5
nem venisset, ab utrisque comminus *commissa* pugna
iniqua, dum cupidius locum student tenere, propter
pontem coangustabantur, fluminis ripas adpropinquan-
tes coangustati praecipitabantur. Hic alternis non 6
solum morti mortem exaggerabant, sed tumulos tumu-
lis exaequabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cae- 7
sar, si qua condicione posset, adversarios in aequum
locum deducere et primo quoque tempore de bello
decernere.

VI. Id cum animadverteret adversarios minime 1
velle, quo eos, quomodo ab Ulia retraxerat, in aequum
deduceret, copiis flumine traductis noctu iubet ignes
fieri magnos: ita firmissimum eius praesidium Ate-
guam proficiscitur. Id cum Pompeius ex perfugis re- 2
scisset, propter difficultatem et angustias *lo*corum com-
plures mulos onustos retraxit et ad Cordubam se re-
cepit. Caesar munitionibus Ateguam oppugnare et 3
brachia circumducere coepit. Qui cum [de] Pompeio
nuntius esset allatus, eo die proficiscitur. Cuius in

adventu praesidii causa Caesar *cum* complura castella
occupasset, partim ubi equitatus, partim ubi pedestris
copia in statione et in excubitu castris praesidio esse
possent, hic in adventu Pompei incidit, ut matutino
5 tempore nebula esset crassissima. Ita illa obscura-
tione cum aliquot cohortibus et equitum turmis cir-
cumcludunt Caesaris equites et concidunt, sic ut vix
in ea caede pauci effugerent.

1 VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pom-
peius et trans flumen Salsum per convalles castra in-
ter duo oppida Ateguam et Ucubim in monte consti-
2 tuit. Caesar in munitionibus ceterisque, quae ad
opp*ugnan*dum opus fuerunt, aggerem vineasque agere
3 instituit. Haec loca sunt montuosa et natura *exp*edita
ad rem militarem; quae planicie dividuntur, Salso
flumine, proxime tamen Ateguam ut flumen sit, cir-
4 citer passuum duo milia. Ex ea regione oppidi in
montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu
utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio
5 venire. Aquilas et signa habuit XIII legionum; sed
ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere,
duae fuerunt vernaculae, quae a Trebonio transfuge-
rant; una facta ex coloniis, quae fuerunt in his regio-
nibus; quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum
6 adduxerat; reliquae ex fugitivis consistebant. Auxilia-
res ....: nam de levi armatura et equitatu longe et vir-
tute et numero nostri erant superiores.

1 VIII. Accedebat huc, ut longius bellum duceret
Pompeius, quod loca sunt edita et ad castrorum mu-
2 nitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterio-
ris Hispaniae regio propter terrae fecunditatem et non
minus copiosam aquationem inpe*dita*m difficilemque
3 habet oppugnationem. Hic etiam propter barbarorum
crebras excursiones omnia loca, quae sunt ab oppidis
remota, turribus et munitionibus retinentur, sicut in
Africa, rudere, non tegulis teguntur; simulque in his
habent speculas et propter altitudinem longe lateque
4 prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius provin-

iae montibus fere munita et natura excellentibus locis
st constituta, ut simul aditus ascensusque habeant
ifficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci disti- 5
entur, ut civitates Hispaniae non facile ab hoste ca-
iantur; id quod in hoc contigit bello. Nam cum 6
ıter Ateguam et Ucubim, quae oppida supra sunt
cripta, Pompeius habuit castra constituta in conspectu
uorum oppidorum, ab suis castris circiter milia pas-
uum IIII grumus est excellens natura, qui appellatur
astra Postumiana: ibi praesidii causa castellum Cae-
ar habuit constitutum.

VIIII. Quod Pompeius, quod eodem iugo tegebatur 1
ɔci natura, et remotum erat a castris Caesaris, ani-
ıadvertebat loci difficultatem et, quia flumine Salso
ntercludebatur, non esse commissurum Caesarem, ut
n tanta loci difficultate ad subsidium mittendum se com-
ıitteret. Ita *hac* fretus opinione tertia vigilia profectus 2
astellum oppugnare coepit. Cum appropinquassent, 3
lamore repentino telorumque multitudine iactus facere
oeperunt, uti magnam partem hominum vulneribus
dficerent. Quo peracto cum ex castello repugnare 4
oepissent maioribusque castris Caesari nuntius esset
llatus, cum III legionibus est profectus, ut laboranti-
ʋus succurreret nostris; et cum ad eos adpropinquas-
et, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures
apti, in quibus duo *tribuni militum;* multi praeterea
rmis exuti fugerunt, quorum scuta sunt relata LXXX.

X. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equi- 1
atu venit. Is signa Saguntinorum rettulit quinque,
uae ab oppidanis cepit. Suo loco praeteritum est, 2
uod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem
enissent. Ea nocte Pompeius castra sua incendit et
ıd Cordubam versus iter facere coepit. Rex nomine 3
ndo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum
upidius agmen adversariorum insequitur, a vernacu-
is legionariis exceptus est et interfectus.

XI. Postero die equites nostri longius ad Cordu- 1
ɔam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad

seque et sua omnia et oppidum procon-

...XXIIII. Rex interim ab omnibus civitatibus ...ıc desperata salute, cum iam coenatus esset cum ... ut cum virtute interfecti esse viderentur, ferro ... depugnant, atque firmior imbecilliorem Iubam ...m facile ferro consumpsit. Deinde ipse sibi ...naretur gladio traicere pectus nec posset, pre... servo suo impetravit, ut se interficeret, idque

...XV. P. Sittius ... rim pulso exercitu Sa... praefecti Iubae, ... ue interfecto, cum iter ...ucis per Mauritan... l Caesarem faceret, forte in Faustum Afran... que, qui eam manum ...nt, quae Uticam ... erat, iterque in Hispa... ...ntendebant et eran... nero circiter mille. Ita... eriter nocturno temp... insidiis dispositis cum luce adortus praeter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit aut in deditionem accipit, Afranium et Faustum cum coniuge

8 et liberis vivos capit. Paucis post diebus dissensione in exercitu orta Faustus et Afranius interficiuntur; Pompeiae cum Fausti liberis Caesar incolumitatem suaque omnia concessit.

1 LXXXXVI. Scipio interim cum Damasippo et Torquato et Plaetorio Rustiano navibus longis diu multumque iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitti per id tempus

2 erat. A qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur, ibique Scipio, cum quibus paulo ante nominavi, interiit.

1 LXXXXVII. Caesar interim Zamae auctione regia facta bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant, praemiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis vectigalibusque regiis erogatis ex regnoque provincia facta atque ibi Sallustio pro consule cum imperio relicto ipse Zama egressus Utica

spe nonnulli, dum sine periculo murum ascendere et
oppido potiri posse se sperant, postero die ad murum
opus facere coeperunt, et bene magna prioris muri
parte deiecta ...... Quo facto ab oppidanis, ac si 5
suarum partium essent, conservati .... missos facere
loricatos, qui praesidii causa praepositi oppido a Pom-
peio essent, orabant. Quibus respondit Caesar, se
condiciones dare, non accipere consuevisse. Ibi cum 6
in oppidum revertissent, relato responso clamore sub-
lato omni genere telorum emisso pugnare pro muro
toto coeperunt; propter quod fere magna pars homi-
num, qui in castris nostris essent, non dubitarunt,
quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona cir- 7
cumdata pugnatum est aliquamdiu vehementissime, si-
mulque ballista missa a nostris turrem deiecit, qua
adversariorum, qui in ea turre fuerant, quinque deiecti
sunt et puer, qui ballistam solitus erat observare.

XIIII. Eius *diei* praeterito tempore Pompeius trans 1
flumen Salsum castellum constituit neque a nostris
prohibitus falsaque illa opinione gloriatus est, quod
prope in nostris partibus locum tenuisset. Item in- 2
sequenti die eadem consuetudine dum longius prosequi-
tur, quo loco equites nostri stationem habuerant, ali-
quot turmae cum levi armatura, impetu facto loco sunt
deiecti et propter paucitatem nostrorum equitum simul
cum levi armatura inter turmas adversariorum protriti.
Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur, et 3
maiore Pompeiani exultabant gloria, longius quod no-
stris cedentibus prosequi coepissent. Qui cum aliquo 4
loco a nostris excepti essent et constitissent, ex
simili virtute clamore facto aversati sunt proelium
facere.

XV. Fere apud exercitus haec est equestris proelii 1
consuetudo: cum eques ad dimicandum [dimisso equo]
cum pedite congreditur, nequaquam par habetur; id
quod in hoc accidit proelio. Cum pedites levi arma- 2
tura lecti ad pugnam equitibus nostris necopinantibus
venissent, idque in proelio animadversum esset, com-

BELLUM HISPANIENSE.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCVIII. extr. et DCCVIIII. in.]

Cn. Pompeius filius Pompeianorum reliquiis auxiliisque collectis Hispania ulteriore potitur, c. I. Caesar IIII. consul ad Cordubam oppidum a Sex. Pompeio occupatum contendit idque aggreditur; Uliae a Cn. Pompeio obsessae auxilia mittit. Hic a fratre accersitus omissa Uliae obsessione Caesari occurrit; aliquot proeliis factis Cn. Pompeius Caesarem Ateguam proficiscentem insequitur, c. II–VI. Uterque castra ad Salsum flumen ponit; Caesar Ateguam oppugnat proeliisque ad Salsum fl. et ad Cordubam factis ea potitur, c. VII–XVIIII. Cn. Pompeius postquam castra movit Ucubim versus subsequente Caesare, saevit in eos, qui huic favere dicebantur. Ursaonenses, quos Ateguae ceperat Caesar, legati ad suos dimissi a Pompeianis interficiuntur. Castris collatis fit leve proelium, graviore ad Soricam facto Caesar victor discedit. Certamine singulari inter Antistium Turpionem et Q. Pompeium Nigrum facto equites aliquot Romani ad Caesarem transeunt, c. XX–XXVI. Utrisque castris ad Mundam positis committitur acre proelium, quo Pompeiani in fugam coniciuntur, cadunt Labienus et Attius Varus, c. XXVII–XXXI. Pompeianorum pars in oppidum Mundam confugit, ad quos obsidendos Caesar parte exercitus relicta Cordubam aggreditur et expugnat, c. XXXII–XXXIIII., Hispali et Asta potitur, c. XXXV. XXXVI. Carteiae seditione orta Cn. Pompeius cum XX navibus longis profugit; quem Didius, qui Gadibus classi praeerat, insecutus naves partim incendit partim capit; Pompeius in lecticam impositus fugit, in specu deprehensus interficitur, c. XXXVII–XXXVIIII. Didius a Lusitanis fortiter pugnans interficitur; Q. Fabius Maximus Mundam expugnat, Ursaonem obsidet, c. XXXX. XXXXI. Caesar Hispali contionem habet, c. XXXXII.

1 I. Pharnace superato, Africa recepta qui ex his proeliis *superfuerunt*, cum ad adulescentulum Cn. Pom-

que hospitium scelere contaminasse; multa praeterea
dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem
non fecisse.

XVII. Ita postero die Tullius legatus cum Catone 1
Lusitano venit et apud Caesarem verba fecit: *Utinam
quidem dii immortales fecissent, ut tuus potius miles
quam Cn. Pompei factus essem et hanc virtutis con-
stantiam in tua victoria, non in illius calamitate prae-
starem. Cuius funestae laudes quoniam ad hanc for-* 2
*tunam reciderunt, ut cives Romani indigentes prae-
sidii ...... et propter patriae luctuosam perniciem
dedimur hostium numero, qui neque in illius prospera
acie primam fortunam, neque in adversa secundam
obtinuimus [victoriam]. Qui legionum tot impetus sus-* 3
*tentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiorum
ictus telorumque missus exceptantes, relicti et deserti
a Pompeio, tua virtute superati salutem a tua clemen-
tia deposcimus, petimus, ut ...... Qualem,* ***inquit*** 4
Caesar, exteris *gentibus me praestiti, similem in
civium deditione praestabo.*

XVIII. Remissis legatis, cum ad portam venissent, 1
Ti. Tullius *prior in oppidum ingressus est*, et cum in-
troëuntem Cato *Lusita*nus insecutus non esset, revertit
ad portam et hominem adprehendit ...... Quod Tibe- 2
rius cum fieri animadvertit, simul pugionem eduxit
et manum eius incidit. Ita refugerunt ad Caesarem.
Eodemque tempore signifer de legione prima trans- 3
fugit et nuntiavit, quo die equestre proelium factum
esset, suo signo perisse homines XXXV, neque licere
castris Cn. Pompei nuntiare neque dicere, perisse
quemquam. Servus, cuius dominus in Caesaris castris 4
fuisset — uxorem et filios in oppido reliquerat —,
dominum iugulavit et ita clam a Caesaris praesidiis in
Pompei castra discessit et indicium glande scriptum
misit, per quod certior fieret Caesar, quae in oppido
ad defendendum compararentur. Ita litteris acceptis, 5
cum in oppidum revertisset, qui mittere glandem in-
scriptam solebat, ... Insequenti tempore duo 6

Lusitani fratres transfugae nuntiarunt, quam Pompeius contionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum; unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugae ostenderent; eum, qui ita locutus esset, iugula-
7 tum. Eodem tempore tabellarii eius deprehensi, qui ad oppidum veniebant; quorum litteras Caesar oppidanis abiecit et, qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere; id si fecisset, ei promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu,
8 ut eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita fune crure deligato cum propius *unus* accessisset, ab oppi-
9 danis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiavit, Pompeium et Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse.

1 XVIIII. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quae nostra fuisset, ab imo vitium
2 fecit usque ad tabulatum secundum et tertium. Eodem tempore pro muro pugnarunt acerrime et turrim nostram ut superiorem incenderunt, idcirco quod ven-
3 tum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit, ad nos transiliit dixitque, se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Caesarem; illam oppressam et iugula-
4 tam. Hoc praeterea tempore tabellae de muro sunt deiectae, in quibus scriptum est inventum: *L. Munatius Caesari. Si mihi vitam tribues, quoniam ab Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi praestiti, tali virtute et constantia [futurum] me in te praestabo.*
5 Eodem tempore oppidani legati, qui antea exierant, Caesarem adierunt: si sibi vitam concederet, sese in-
6 sequenti luce oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Caesarem esse fidemque praestaturum. Ita ante diem XI. Kal. Mart. oppido potitus imperator est appellatus.

1 XX. Quod Pompeius ex perfugis cum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus

et circum ea loca castella disposuit et munitionibus
se continere coepit. Caesar movit et propius castra
castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus 2
ex legione vernacula ad nos transfugit et nuntiavit,
Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse eisque ita
imperavisse, ut diligentia adhibita perquirerent, qui
essent suarum partium itemque adversariorum victoriae
fautores. Hoc praeterito tempore in oppido, quod fuit 3
captum, servus est prensus in cuniculo, quem supra
demonstravimus dominum iugulasse: is vivus est com-
bustus. Idemque temporis centuriones loricati VIII ad 4
Caesarem transfugerunt ex legione vernacula, et equi-
tes nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt,
et saucii aliquot occiderunt levi armatura. Ea nocte 5
speculatores prensi servi III et unus ex legione ver-
nacula. Servi sunt in crucem sublati, militi cervices
abscisae.

XXI. Postero die equites cum levi armatura ex 1
adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo 2
tempore circiter XL equites ad aquatores nostros ex-
cucurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios vivos
abduxerunt; e quibus capti sunt equites VIII. Inse- 3
quenti die Pompeius securi percussit homines LXXIIII,
qui dicebantur esse fautores Caesaris victoriae, reliquos
versum oppidum iussit deduci; ex quibus effugerunt
CXX et ad Caesarem venerunt.

XXII. Hoc praeterito tempore, qui in oppido Ate- 1
gua Ursavonenses capti sunt, legati profecti sunt cum
nostris, uti rem gestam Ursavonensibus referrent, quid
sperarent de Cn. Pompeio, cum viderent, hospites
iugulari; praeterea multa scelera ab iis fieri, qui prae-
sidii causa ab his reciperentur. Qui *cum* ad oppidum 2
venissent, nostri, qui fuissent equites Romani et sena-
tores, non sunt ausi introire in oppidum, praeterquam
qui eius civitatis fuissent. Quorum responsis ultro 3
citroque acceptis et redditis cum ad nostros se reci-
perent, qui extra oppidum fuissent, illi praesidio in-
secuti ex aversione legatos iugularunt. Duo reliqui

ex eis fugerunt, Caesari rem gestam detulerunt ....
4 et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui
cum certum comperissent, legatorum responsa ita esse
gesta, quemadmodum illi rettulissent, ab oppidanis con-
cursu facto eum, qui legatos iugulasset, lapidare et ei
5 manus intentare coeperunt: illius opera se perisse. Ita
vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret
legatum ad Caesarem proficisci: illi se satisfacturum.
6 Potestate data cum inde esset profectus, praesidio com-
parato, cum bene magnam manum fecisset et nocturno
tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iu-
gulationem magnam facit principibusque, qui sibi con-
trarii fuissent, interfectis oppidum in suam potestatem
7 recipit. Hoc praeterito tempore servi transfugae nun-
tiaverunt, oppidanorum bona venire neque extra val-
lum licere exire nisi discinctum, idcirco quod, ex quo
die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos
complures profugere in Baeturiam; neque sibi ullam
spem victoriae propositam habere, et si qui ex nostris
transfugerit, in levem armaturam conici eumque non
amplius XVII accipere.

1 XXIII. Insequenti tempore Caesar castris castra
contulit et brachium ad flumen Salsum ducere coepit.
2 Hic dum in opere nostri distenti essent, complures
ex superiore loco adversariorum decucurrerunt nec
defugientibus nostris multis telis iniectis complures
3 vulneribus adfecere. Hic tum, ut ait Ennius, *nostri
cessere parumper*. Itaque praeter consuetudinem cum
[a] nostris animadversum esset *ac*cidere, centuriones ex
legione V. flumen transgressi duo restituerunt aciem,
acriterque eximia virtute plures cum agerent, ex supe-
riore loco multitudine telorum alter eorum concidit.
4 Ita cum eius compar *impar* proelium facere coepisset,
cum undique se circumveniri animum advertisset, in-
5 gressus pedem offendit. *In* huius concidentis, centu-
rionis ac viri fortis, insignia cum complures adversa-
riorum concursum facerent, equites nostri transgressi
*inf*eriore loco adversarios ad vallum agere coeperunt.

Ita cupidius dum intra praesidia illorum student cae- 6
dem facere, a turmis et levi armatura sunt interclusi.
Quorum nisi summâ virtus fuisset, vivi capti essent: 7
nam et munitione praesidii ita coangustabantur, ut
eques spatio intercluso vix se defendere posset. Ex 8
utroque genere pugnae complures sunt vulneribus ad-
fecti, in quis etiam Clodius Arquitius; inter quos ita
comminus est pugnatum, ut ex nostris praeter duos
centuriones sit nemo desideratus gloria se efferentes.

XXIIII. Postero die ad Soricam utrorumque con- 1
venere copiae. Nostri brachia ducere coeperunt. Pom- 2
peius cum animadverteret, castello se excludi Aspavia,
quod est ab Ucubi milia passuum V, haec res neces-
sario devocabat, ut ad dimicandum descenderet; neque
tamen aequo loco sui potestatem faciebat, sed ex
grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut ne-
cessario cogeretur inicum locum subire. Quo de facto 3
cum utrorumque copiae tumulum excellentem petissent,
prohibiti a nostris sunt, deiecti planicie. Quae res 4
secundum nostris efficiebat proelium. Undique ceden-
tibus adversariis non parum magna in caede versaban-
tur. Quibus mons, non virtus saluti fuit. Quo sub- 5
sidio *subnisi,* nisi advesperasset, a paucioribus nostris
omni auxilio privati essent. Nam ceciderunt ex levi arma- 6
tura CCCXXIIII, ex legionariis CXXXVIII, praeterquam
quorum arma et spolia allata sunt. Ita pridie duorum
centurionum interitio hac adversariorum poena est litata.

XXV. Insequenti die pari consuetudine cum ad 1
eundem locum eius praesidium venisset, pristino illo
suo utebantur instituto: nam praeter equites nullo loco
aequo se committere audebant. Cum nostri in opere 2
essent, equitum copiae concursus facere coeperunt,
simulque vociferantibus legionariis, cum locum effla-
gitarent *manum* conserendi, ut existimare posses para-
tissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili con-
valle bene longe sunt egressi et planicie iniquiore loco
constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congredien- 3
dum in aequum locum non sunt ausi descendere prae-

ter unum Antistium Turpionem; qui fidens viribus ex
adversariis sibi parem esse neminem agitare coepit.
4 Hic, ut fertur Achillis Memnonisque congressus, Q.
Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie
5 nostra ad congrediendum progressus est. Quoniam fero-
citas Antisti omnium mentes converterat ab opere ad
spectandum, acies sunt dispositae: nam inter bella-
tores principes dubia erat posita victoria, ut prope
6 videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita
avidi cupidique suarum quisque partium ex*petebant* victo-
riam fautorumque voluntas *magnum utrimque virtutis*
7 *incitamentum* habebatur. Quorum virtute alacri, cum ad
dimicandum in planiciem se contulissent, scutorumque
laudis insignia *et* praefulgens opus caelatum ....
Quorum pugna esset prope profecto dirempta, nisi
propter equitum congressum, ut supra demonstravimus,
levem armaturam praesidii causa non longe ab opere
8 .... castra constituit. Ut nostros equites in re-
ceptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt
insecuti, universi clamore facto impetum dederunt.
9 Ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amis-
sis in castra se recipiunt.
1 XXVI. Caesar ob virtutem turmae Cassianae dona-
vit milia XIII et praefecto torques aureos V et levi
2 armaturae milia XII. Hoc die A. Baebius et C. Fla-
vius et A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento
prope tecti equis ad Caesarem transfugerunt; qui nun-
tiaverunt, equites Romanos coniurasse omnes, qui in
castris Pompei essent, ut transitionem facerent; servi
indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus
3 occasione capta se transfugisse. Item hoc die litterae
sunt deprensae, quas mittebat Ursaonem Cn. Pompeius:
*S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sen-
tentia adversarios adhuc propulsos* ....; *qui si aequo
loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra*
4 *opinio fert, bellum confecissem. Sed exercitum tiro-
nem non audent in campum deducere nostrisque adhuc
fixi praesidiis* bellum ducunt. *Nam singulas civitates*

circumsederunt: inde sibi commeatus capiunt. Quare 5
et civitates nostrarum partium conservabo et bellum
primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo 6
habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu pri-
vati necessario ad dimicandum descendent.

XXVII. Insequenti tempore cum nostri in opere 1
distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, in-
terfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nuntia- 2
verunt, a. d. III. Non. Mart. proelium ad Soricam quod
factum est, ex eo tempore metum esse magnum, et
Attium Varum circum castella praeesse. Eo die Pom- 3
peius castra movit et contra Hispalim in oliveto con-
stituit. Caesar priusquam eodem est profectus, luna
hora circiter sexta visa est. Ita castris motis Ucubim 4
Pompeius praesidium, quod reliquit, iussit ut incen-
derent et deusto oppido in castra maiora se reciperent.
Insequenti tempore Ventiponem oppidum cum oppugnare 5
coepisset, deditione facta iter fecit in Carrucam, con-
tra Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod 6
contra sua praesidia portas clausisset, incendit; miles-
que, qui fratrem suum in castris iugulasset, inter-
ceptus est a nostris et fusti percussus. Hinc itinere
facto in campum Mundensem cum esset ventum, castra
contra Pompeium constituit.

XXVIII. Sequenti die cum iter facere Caesar cum 1
copiis vellet, renuntiatum est a speculatoribus, Pom-
peium de tertia vigilia in acie stetisse. Hoc nuntio 2
allato vexillum proposuit. Idcirco enim copias edu-
xerat, quod Ursaonensium civitati, *qui sui* fuissent fau-
tores, antea litteras miserat, Caesarem nolle in con-
vallem descendere, quod maiorem partem exercitus
tironem haberet. Hae litterae vehementer confirma- 3
bant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus
tuto se facere posse existimabat: etenim et natura
loci defendebatur et ipsius oppidi munitione, ubi ca-
stra constituta. Namque [ut] superius demonstravimus, 4
loca excellentia tumulis contineri, intervallo planicie
dividi; id quod eo incidit tempore.

1 XXVIIII. Planicies inter utraque castra interced-
bat circiter milia passuum v, ut praesidia Pompei du-
bus defenderentur rebus, oppido et excelsi loci natur
2 Hinc dirigens proxima planicies aequabatur. Cui
decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessu
summam efficiebat loci iniquitatem: nam palustri
3 voraginoso solo currens erat ad dextram. Itaque Ca
sar, cum aciem directam vidisset, non habuit dubiu
quin media planicie in aequum ad dimicandum adve
sarii procederent. Hoc erat in omnium conspect
4 Huc accedebat, ut locus illa planicie equitatum evocar
et diei solisque serenitate ut mirificum et optandu
tempus prope ab diis immortalibus illud tributum ess
5 ad proelium committendum. Nostri laetari, nonnul
etiam timere, quod in eum locum res fortunaeq
omnium deducerentur, ut, quidquid post horam cas
6 tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad di
micandum procedunt, id quod adversarios existimab
mus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi lo
gius non audebant procedere, neque sibi prope muru
cum adversariis proeliandum constituebant. Itaq
7 nostri procedunt. Interdum aequitas loci adversari
efflagitabat, ut tali condicione contenderent ad vict
riam; neque tamen illi a sua consuetudine discedeba
ut aut ab excelso loco aut ab oppido discederen
8 Nostri pede presso propius rivum cum adpropinqu
sent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinu
1 XXX. Erat acies XIII aquilis constituta, quae la
teribus equitatu tegebatur cum levi armatura milib
sex, praeterea auxiliares accedebant prope alter
tantum; nostra praesidia LXXX cohortibus et VIII m
2 libus equitum. Ita cum in extrema planicie iniqu
in locum nostri appropinquassent, paratus hostis er
superior, ut transeundum superius iter vehemen
3 esset periculosum. Quod cum a Caesare esset a
madversum, ne quid temere culpa secus admitteret
4 eum locum definire coepit. Quod cum hominum a
bus esset obiectum, moleste et acerbe accipiebant,

pediri, quo minus proelium conficere possent. Haec 5
mora adversarios alacriores efficiebat: Caesaris copias
timore impediri ad committendum proelium. Ita se 6
efferentes iniquo loco sui potestatem efficiebant, ut
magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic 7
decumani suum locum, cornu dextrum, tenebant, sinistrum III. et V. legio itemque et cetera auxilia et equitatus. Proelium clamore facto committitur.

XXXI. Hic etsi virtute nostri antecedebant, ad- 1
versarii se loco superiore defendebant acerrime, et vehemens fiebat ab utrisque clamor telorumque missu concursus, sic ut prope nostri diffiderent victoriae.
Congressus enim et clamor, quibus rebus maxime 2
hostis conterretur, in collatu pari erant condicione.
Itaque ex utroque genere pugnae cum parem virtutem 3
ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur et concidit adversariorum multitudo. Dextrum 4
demonstravimus decumanos cornu tenuisse; qui etsi erant pauci, tamen propter virtutem magno adversarios timore eorum opera adficiebant, quod a suo loco hostes vehementer premere coeperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio adversariorum traduci coepta sit a dextro. Quae simul est mota, equi- 5
tatus Caesaris sinistro cornu premere coepit; at illi eximia virtute proelium facere [possent], ut locus in aciem ad subsidium veniundi non daretur. Ita cum 6
clamor esset intermixtus gemitu gladiorumque crepitus auribus oblatus, inperitorum mentes timor praepediebat. Hic, ut ait Ennius, *pes pede premitur, armis* 7
teruntur arma, adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non super- 8
fuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo proelio ceciderunt milia hominum cir- 9
citer XXX et si quid amplius, praeterea Labienus, Attius Varus, quibus occisis utrisque funus est factum, itemque equites Romani partim ex urbe partim ex provincia ad milia III. Nostri desiderati ad hominum 10

mille partim equitum partim peditum; saucii ....
11 Adversariorum aquilae sunt ablatae XIII et signa
fasces ......; praeterea .... Hos habuit ......
1 XXXII. .... ex fuga hac qui oppidum Mun
sibi constituissent praesidium, nostrique cogeba
2 necessario eos circumvallare. Ex hostium armis s
et pila pro vallo, pro cespite cadavera collocaban
insuper praefixa ad gladiorum mucrones capita h
num ordinata ad oppidum conversa [universa] host
timorem *augebant*, ... virtutisque insignia prop
3 viderent et vallo circumcluderentur adversarii.
Galli tragulis iaculisque oppidum ex hostium cada
4 bus [sunt] circumplexi oppugnare coeperunt. Ex
proelio Valerius adulescens Cordubam cum paucis e
tibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae fuisset,
5 gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites
cum habuit, quod pecuniae secum habuit, eis di
buit et oppidanis dixit, se de pace ad Caesarem
6 ficisci, et secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. P
peius cum equitibus paucis nonnullisque peditibus
navale praesidium parte altera Carteiam contendit, c
7 oppidum abest a Corduba milia passuum CLXX.
cum ad octavum miliarium venisset, P. Caucilius,
castris antea Pompei praepositus esset, eius ve
nuntium mittit, eum minus belle habere: ut mitte
lecticam, qua in oppidum deferri posset. Litteris
8 sis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum part
fautores essent, conveniunt in domum, quo erat c
tus — qui arbitrati sunt clanculum venisse —, u
eo, quae vellent, de bello requirerent. Cum freq
tia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fi
confugit.
1 XXXIII. Caesar ex proelio munitione circum
Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant, pon
2 occuparunt. Cum eo ventum esset, convitiari co
runt, nos ex proelio paucos superesse; quo fugeren
Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen tr
3 cit et castra posuit. Scapula, totius seditionis, f

liae et libertinorum caput, ex proelio Cordubam cum venisset, familiam et libertos convocavit, pyram sibi extruxit, coenam adferri quam optimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis; pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit. Ipse de tempore 4
coenare, *re*sinam et nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum iussit et libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere.

XXXIIII. Oppidani autem, simul Caesar castra con- 1
tra oppidum posuit, discordare coeperunt, usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret fere inter Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones, quae 2
ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum servi, qui erant a Sexto Pompeio manumissi; qui in Caesaris adventum discordare coeperunt. Legio XIII. oppi- 3
dum defendere coepit: nam, cum iam depugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. Denique lega- 4
tos ad Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere coeperunt. Qui superati a 5
nostris sunt interfecti hominum milia XXII, praeterquam extra murum qui perierunt. Ita Caesar oppido potitur. Dum hic detinetur, ex proelio quos circum- 6
munitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt et bene multis interfectis in oppidum sunt redacti.

XXXV. Caesar Hispalim cum contendisset, legati 1
deprecatum venerunt. Ita cum ad oppidum esset ventum, Caninium legatum cum praesidio intromittit; ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magna *manus* 2
intra Pompeianarum partium, quae praesidium receptum indignaretur. Clam quendam Philonem, illum, 3
qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus — is tota Lusitania notissimus erat —: hic clam praesidia *in* Lusitaniam proficiscitur et Caecilium Nigrum, hominem barbarum, ad Lennium convenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus Hispa- 4
lim *in* oppidum denuo noctu per murum recipitur.

praesidium, vigiles iugulant, portas praecludunt, de
integro pugnare coeperunt.

1 XXXVI. Dum haec geruntur, legati Carteienses
renuntiaverunt, quod Pompeium in potestate haberent.
Quod ante Caesari portas praeclusissent, illo beneficio
suum maleficium existimabant se lucri facere. Lusi-
2 tani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod
Caesar cum animadverteret, si oppidum capere con-
tenderet, *fore* ut homines perditi incenderent et moe-
nia delerent, ita consilio habito noctu patitur Lusi-
tanos eruptionem facere; id quod consulto non existi-
mabant fieri. Ita erumpendo navis, quae ad Baetim
3 flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio de-
tinentur, illi profugiunt et ab equitibus conciduntur.
4 Quo facto oppido recuperato Astam iter facere coepit;
ex qua civitate legati ad deditionem venerunt. Mun-
densesque, qui ex proelio in oppidum confugerant,
cum diutius circumsederentur, bene multi deditionem
faciunt, et cum essent in legionem distributi, coniu-
rant inter sese, ut noctu signo dato, qui in oppido
fuissent, eruptionem facerent, illi caedem in castris
5 administrarent. Hac re cognita insequenti nocte vigi-
lia tertia tessera data extra vallum omnes sunt concisi.

1 XXXVII. Carteienses, dum Caesar in itinere reli-
qua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire
coeperunt. Pars erat, quae legatos ad Caesarem mi-
serat, pars erat, qui Pompeianarum partium fautores
2 essent. Seditione concitata portas occupant; caedes fit
magna; saucius Pompeius naves XX occupat longas et
profugit. Didius, qui Gadibus classi praefuisset, si-
mulatque nuntius allatus est, confestim sequi coepit;
partim pedibus [et equitatus] ad persequendum cele-
3 riter iter faciebant item confestim consequentes. Quarto
die navigationis, quod imparati a Carteia profecti sine
aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur,
Didius classe accurrit, naves incendit, nonnullas capit.

1 XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit et locum
quendam munitum natura occupat. Equites et cohor-

tes, quae ad persequendum missae essent, speculatori-
bus antemissis certiores fiunt: diem et noctem iter
faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehemen- 2
ter erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talnm in-
torsisset; quae res maxime impediebat. Ita lectica ad
turrem cum esset adlatus, in ea tenebatur. Lusitanus 3
more militari, cum a Caesaris praesidio fuisset con-
spectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcludi-
tur. Erat accessus loci difficillimus. Nam idcirco 4
[propter suo praesidio fuisset conspectus celeriter ad]
munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, *ut* quam-
vis magna multitudine deduct*a* *pauci* homines ex supe-
riore loco defendere possent. Subeunt*es* in adventu
nos*tri* depellunt*ur* [qui] telis. Quibus cedentibus cu- 5
pidius insequebantur adversarii et confestim tardabant
ab accessu. Hoc saepius facto animadvertebatur, no-
stro magno id fieri periculo. Opere circummunire in- 6
stituunt; pari autem et celeri festinatione circum
munitiones iugo dirigunt, ut aequo pede cum adver-
sariis congredi possent. A quibus cum animadversum
esset, fuga sibi praesidium capiunt.

XXXVIIII. Pompeius, ut supra demonstravimus, 1
saucius et intorto talo idcirco tardabatur ad fugien-
dum, itemque propter loci difficultatem neque equo
neque vehiculo saluti suae praesidium parare poterat.
Caedes a nostris undique administrabatur. Conclusa 2
munitione amissisque auxiliis ad convallem exesumque
locum in speluncam Pompeius se occultare coepit, ut
a nostris non facile inveniretur nisi captivorum indicio.
Ita ibi interficitur. Cum Caesar Gadibus fuisset, Hi- 3
spalim II. Id. April. caput allatum et populo datum est
in conspectum.

XXXX. Interfecto Cn. Pompeio adulescente Didius, 1
quem supra demonstravimus, illa adfectus laetitia pro-
ximo se recepit castello nonnullasque naves ad reficien-
dum subduxit et, quamvis *satis tutae* essent, brachium
ad eas duxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad 2
signum se receperunt et bene magna manu comparata

3 ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnumquam ex castello propter eorum crebras excursiones eliciebatur et prope cotidianis pugnis .... insidias ponunt et tripartito
4 signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent, incensisque qui subs*equentem D*idium re*fugientes a tergo* peterent: hi sic dispositi erant, ut a nullo *conspici possent; reliqui in* conspectu omnium ad pugnam
5 contendunt. Ita cum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur, naves incenduntur, simulque, qui ex castello ad pugnam processerant, eodem signo, fugientes latrones dum persecuntur, a tergo insidiae clamore sublato cir-
6 cumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur; nonnulli ea pugna scaphas, quae ad litus fuerant, occupant, item [nonnulli] complures nando ad naves, quae in salo fuerunt, se recipiunt, ancoris sublatis pelagus remis petere coeperunt; quae
7 res eorum vitae fuit subsidio. Lusitani praeda potiuntur. Caesar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

1 XXXXI. Fabius Maximus, quem ad Mundam praesidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis *diurnis noc*turnisque circum[se inter]clusi*t hoste*s. *Qui cum* inter se discordare *coepissent*, facta caede bene magna
2 *eruptionem* faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non praetermittunt et reliquos vivos ca-
3 piunt, XIIII milia. Ursaonem proficiscuntur; quod oppidum magna munitione continebatur, sic ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura aditus ad op-
4 pugnandum hostem inpediret. Huc accedebat, ut aqua praeterquam in ipso oppido circumcirca nusquam reperiretur propius milia passuum VIII; quae res magno
5 erat adiumento oppidanis. Tum praeterea accedebat, ut aggerem ......, materiesque, unde soliti sunt turris ac v*ineas facere*, propius milia passuum VI non reperiebatur: nam Pompeius, *ut* oppidum ad oppugnationem tutius efficeret, omnem materiem circum oppidum
6 succisam intro congessit. Ita necessario diducebantur

nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent.

XXXXII. Dum haec ad Mundam geruntur et Ur- 1
saonem, Caesar, ad Hispalim cum Gadibus se recepis-
set, insequenti die contione advocata commemorat:
Initio quaesturae suae eam provinciam ex omnibus
provinciis sibi peculiarem constituisse et, quae potuis-
set eo tempore, beneficia largitum esse; insequenti 2
praetura ampliato honore vectigalia, quae Metellus in-
posuisset, a senatu petisse et ea pecunia provinciam
liberasse simulque patrocinio suscepto multis legationi-
bus ab se in senatum inductis simul publicis privatis-
que causis multorum inimicitiis susceptis defendisse;
suo item in consulatu absentem, quae potuisset, com- 3
moda provinciae tribuisse: eorum omnium commodo-
rum et immemores et ingratos in se et in populum
Romanum hoc bello et praeterito tempore cognosse.
Vos iure gentium civiumque Romanorum institutis co- 4
gnitis more barbarorum populi Romani magistratibus
sacrosanctis manus semel et saepius attulistis et luce
clara Cassium in medio foro nefarie interficere volui-
stis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore 5
legiones desitae populi Romani in hac provincia haberi.
Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro bene-
ficiis habentur. Ita neque in otio concordiam neque
in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Priva- 6
tus ex fuga Cn. Pompeius adulescens a vobis receptus
fasces imperiumque sibi arripuit, multis interfectis ci-
vibus auxilia contra populum Romanum conparavit,
agros provinciamque vestro inpulsu depopulavit. In quo 7
vos victores existimabatis? An me deleto non animad-
vertebatis [decem] habere legiones populum Romanum,
quae non solum vobis obsistere, sed etiam caelum di-
ruere possent? Quarum laudibus et virtute ......

C. IULI CAESARIS
FRAGMENTA.

ORATIONES.

a. *Scriptorum de oratore Caesare iudicia.*

Cic. Brut. 72, 252. *Atticus:* De Caesare ita iudico, illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Laeliorum et Muciorum familiis audiebamus; sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen, ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris et eis quidem reconditis et exquisitis summoque studio et diligentia est consecutus. — 74, 258. *(idem de eodem pergit:)* Solum quidem et quasi fundamentum oratoris vides, locutionem emendatam et Latinam; cuius penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis aut scientiae, sed quasi bonae consuetudinis. — 75, 261. *(idem:)* Caesar autem rationem adhibens consuetudinem vitiosam et corruptam pura et incorrupta consuetudine emendat. Itaque cum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quae, etiamsi orator non sis et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adiungit illa oratoria ornamenta dicendi, tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. Hanc cum habeat praecipuam laudem in communibus, non video, cui debeat cedere. Splendidam quandam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica et generosa quodammodo. — 262. Tum *Brutus:* Orationes quidem eius mihi vehementer probantur; complures autem legi.

Sueton. D. Iul. 55. Eloquentia aut aequavit praestantissimorum gloriam aut excessit. Post accusationem Dolabellae haud dubie principibus patronis annumeratus est. Certe Cicero ad Brutum, oratores enumerans, negat se videre, cui debeat Caesar cedere, aitque, eum elegantem, splendidam quoque atque etiam magnificam et generosam quodammodo rationem dicendi tenere, et ad Cornelium Nepotem de eodem ita scripsit: Quid? oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior aut crebrior? quis verbis aut ornatior aut elegantior? Genus eloquentiae dumtaxat adulescens adhuc Strabonis Caesaris secutus videtur —.

Quintil. Inst. Or. X., 1, 114. C. Caesar si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen haec omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. — 2, 25. Quid — noceret vim Caesaris — quibusdam in locis adsumere? (Cf. *XII,* 10, 11.)

Tac. de Orat. 21. *med. Aper:* Concedamus sane C. Caesari, ut propter magnitudinem cogitationum et occupationes rerum minus in eloquentia effecerit, quam divinum eius ingenium postulabat —. — 25. *med. Messala:* — apud nos Cicero quidem ceteros eorundem temporum disertos antecessit, Calvus autem et Asinius et Caesar et Caelius et Brutus suo iure et prioribus et sequentibus anteponuntur. Nec refert, quod inter se specie differant, cum genere consentiant: adstrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Caesar, amarior Caelius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero; omnes tamen eandem sanitatem eloquentiae ferunt, ut, si omnium pariter libros in manum sumpseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quandam iudicii ac voluntatis similitudinem et cognationem. — *ab Exc. D. Aug. XIII,* 3. — dictator Caesar summis oratoribus aemulus —.

Plut. Caes. 3. *Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, τὸ δὲ πρωτεῖον, ὅπως τῇ δυνάμει καὶ τοῖς ὅπλοις πρῶτος εἴη μᾶλλον, [ἀλλ'] ἀσχοληθεὶς ἀφεῖναι, πρὸς ὅπερ ἡ φύσις ὑφηγεῖτο τῆς ἐν τῷ λέγειν δεινότητος ὑπὸ στρατειῶν καὶ πολιτείας, ᾗ κατεκτήσατο τὴν ἡγεμονίαν, οὐκ ἐξικόμενος.*

Fronto p. 181. *ed. Rom.* Caesari facultatem dicendi video imperatoriam fuisse.

Emporius de Demonstr. Mat. p. 310. *extr. ed. Capp. (Rhet. Lat. Min. ed. Halm. p.* 568. *extr.)* Laudabitur idem ab institutione: quam plurimam ei facundia et dicendi studio fuisse probet a prima pubertate gloria et forensis praestantia consecuta; itemque culpabitur, quod adeo non adeptus sit famam oratoriae facultatis, ut eum Graecae exercitationis expertem fuisse manifestum sit.

(Cf. *Appul. Apol. p.* 589. *ed. Oud.*)

b. Scriptorum de orationibus Caesaris testimonia locique ex eis allati.

IN CN. CORNELIUM DOLABELLAM ORATIO [A. U. C. DCLXXVII.]

Sueton. D. Iul. 4. — composita seditione civili Cornelium Dolabellam consularem et triumphalem repetundarum postulavit, absolutoque Rhodum secedere statuit —. — 55. *(v. p.* 119. *in.)* — Strabonis Caesaris —, cuius etiam ex oratione, quae inscribitur *pro Sardis,* ad verbum nonnulla transtulit in divinationem suam.

Plut. Caes. 4. *Ἐπανελθὼν δ' εἰς Ῥώμην Δολοβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ τῶν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. Ὁ μὲν οὖν Δολοβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην.*

Ascon. in Cic. Or. pro Scaur. p. 26. *ed. Bait.* Ne forte erretis et eundem hunc Cn. Dolabellam putetis esse, in quem C. Caesaris orationes legitis, scire vos oportet, duos eodem tempore fuisse — Dolabellas: horum alterum Caesar accusavit, nec damnavit.

Tac. de Orat. 34. Messala: Nono decumo aeta-

.s anno L. Crassus C. Carbonem, uno et vicesimo Caear Dolabellam — iis orationibus insecuti sunt, quas odie quoque cum admiratione legimus.

Vell. Pat. Hist. Rom. II, 43, 3. Reliqua eius acta in rbe, nobilissimaque Dolabellae accusatio et maior civiatis in ea favor, quam reis praestari solet, — quo .otiora sunt, minus egent stilo.

Emporius de Demonstr. Mat. p. 311. *in. C. (Rhet. Lat. Min. ed. Halm.* p. 568. *extr.)* Dicetur accusatione Dolaellae magnam famam eloquentiae consecutus; negabiur eandem meruisse, cum is, quem accusabat, evaserit.

(Cf. *Cic. Brut.* 92, 307. *extr. Ascon. in Cic. Div.,* v. *'aes. ed. Oud. a.* 1737. *p.* 993.)

Val. Max. VIII, 9, 3. *in.* Divus quoque Iulius — vim acundiae proprie expressit dicendo in accusatione Cn.)olabellae, quem reum egit, extorqueri sibi causam ptimam L. Cottae patrocinio, siquidem maxima tunc *loquentia de vi* eloquentiae questa est.

Gell. Noct. Att. IIII, 16, 8. C. Caesar in Dolabellam .ctionis I. lib. I.: *Isti, quorum in aedibus fanisque osita et honori erant et ornatu.*

RATIO QUA PLAUTIAM ROGATIONEM SUASIT. [A. U. C. DCLXXXIIII.]

Sueton. D. Iul. 5. Tribunatu militum, qui primus Romam reverso per suffragia populi honor obtigit, .ctores restituendae tribuniciae potestatis, cuius vim ulla deminuerat, enixissime iuvit. L. etiam Cinnae, xoris fratri, et qui cum eo civili discordia Lepidum ecuti post necem consulis ad Sertorium confugerant, editum in civitatem rogatione Plotia confecit, habuitque t ipse super ea re contionem.

Gell. Noct. Att. XIII, 3, 5. Repperi — in oratione '. Caesaris, qua Plautiam rogationem suasit, *necessitatem* ictam pro *necessitudine,* id est iure affinitatis. Verba aec sunt: *Equidem mihi videor pro nostra necessitate on labore, non opera, non industria defuisse.*

(Cf. Non. Marcell. p. 354. M.)

LAUDATIONES IULIAE AMITAE ET UXORIS CORNELIAE.

[A. U. C. DCLXXXVI.]

Sueton. D. Iul. 6. Quaestor Iuliam amitam uxoremque Corneliam defunctas laudavit e more pro rostris. Et in amitae quidem laudatione de eius ac patris sui utraque origine sic refert: *Amitae meae Iuliae maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum est. Nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater; a Venere Iulii, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere et sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent, et caerimonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges.*

Plut. Caes. 5. — τῆς Μαρίου γυναικὸς Ἰουλίας ἀποθανούσης ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς ἐγκώμιον — λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθε. — Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις, νέαις δ᾽ οὐκ ὂν ἐν ἔθει πρῶτος εἶπε Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης.

PRO DECIO SAMNITE ORATIO.

Tac. de Orat. 21. *Aper:* Nisi forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite aut Bruti pro Deiotaro rege ceterosque eiusdem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi qui et carmina eorundem miratur.

DE CONIURATIS sive DE POENA CONDURATORUM ORATIO.

[A. U. C. DCLXXXXI.]

Cic. Ep. ad Att. XII, 21, 1. — Catonem primum sententiam putat [*Brutus*] de animadversione dixisse, quam omnes ante dixerant praeter Caesarem, et, cum ipsius Caesaris tam severa fuerit, qui tum praetorio loco dixerit, consularium putat leniores fuisse —.

Plut. Caes. 7. *extr.* 8. *in.* — ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς λόγον διῆλθε πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς οὐ δοκεῖ πάτριον οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης, εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ Κατιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ᾽ ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξει. Οὕτω δὲ τῆς γνώμης

ιλανθρώπου φανείσης καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐ-
ῇ ῥηθέντος οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσε-
ίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ τὰς εἰρημένας
νώμας ἀπειπάμενοι πρὸς τὴν ἐκείνου μετέστησαν, ἕως
πὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτλον περιῆλθε.

C. Iulius Victor Ars Rhet. III, 5. *(Schol. Cic. ed. Orell.* . *202. Rhet. Lat. Min. ed. Halm. p.* 379.*)* — quaecumque ontroversia versatur in aestimatione litis, — ea cadit ı statum negotialem; sicut etiam de aestimatione litis ut de modo poenae constituendo iis, quorum de culpa ım pronuntiatum est, quales sunt duae orationes Caɔnis et Caesaris de poena coniuratorum —.

(Ipsam orationem v. *Sallust. de Coniur. Cat. 51.)*

PRO BITHYNIS ORATIO. [A. U. C. DCLXXXXVI.]

Gell. Noct. Att. V, 13, 6. In oratione, quam pro ˡithynis dixit, hoc principio usus est: *Vel pro hospitio egis Nicomedis vel pro horum necessitate, quorum res gitur, defugere hoc munus, M. Iunce, non potui. Nam eque hominum morte memoria deleri debet, quin a pro-imis retineatur, neque clientes sine summa infamia de-eri possunt, quibus etiam a propinquis nostris opem erre instituimus.*

Iul. Rufinian. de Figur. p. 201. *ed. Ruhnk. p.* 31. *C. Rhet. Lat. Min. ed. Halm. p.*40. § 8.*)* Caesar pro Bithynis: *Quid ergo? syngraphae non sunt, sed res aliena est.*

ORATIONES TRES CONTRA C. MEMMIUM ET L. DOMITIUM PRAETORES. [Eod. a.]

Sueton. D. Iul. 23. Functus consulatu, Gaio Memmio ucioque Domitio praetoribus de superioris anni actis eferentibus, cognitionem senatui detulit; nec illo susciiente, triduoque per irritas altercationes absumpto, in rovinciam abiit. — 73. Gai Memmi, cuius asperrimis oraionibus non minore acerbitate rescripserat, etiam suffragaor mox in petitione consulatus fuit. — (Cf. *Neron.* 2. *med.)*

Schol. Bob. in Cic. Or. pro Sest. p. 297. *ed. Orell.* De ctis loquitur, quae habuit in consulatu C. Caesar inaupicato, *ut videbatur;* qua de re adversus eum egerant

in senatu C. Memmius et L. Domitius praetores, et ipsius Caesaris orationes contra hos extant, quibus et sua acta defendit et illos insectatur. — *in Cic. Or. in Vatin. p.* 317. Commiserat senatui causam suam C. Caesar, id est, ut de lege agraria patres iudicarent. Ibi enim habitae sunt tres illae orationes contra Domitium et Memmium.

ORATIO APUD MILITES IN AFRICA HABITA. [A. U. C. DCCVIII.]

Suet. D. Iul. 66. — cum expectatio adventus Iubae terribilis esset, convocatis ad contionem militibus *Scitote,* inquit, *paucissimis his diebus regem adfuturum cum X legionibus, equitum XXX, levis armaturae C milibus, elephantis CCC. Proinde desinant quidam quaerere ultra aut opinari, mihique, qui compertum habeo, credant; aut quidem vetustissima nave impositos quocumque vento in quascumque terras iubebo avehi.*

APUD MILITES DE COMMODIS EORUM ORATIO.

Diomed. Art. Gramm. p. 395. *P. (Gramm. Lat. ed. Keil. I. p.* 400.*) Frustro* ait C. Caesar apud milites de commodis eorum: *Non frustrabo vos, milites.*

(Praeterea orationes a Caesare habitae referuntur de B. G. I, 40. 43. 45. VII, 52, 54. de B. C. I, 7. 9. 32. 85. III, 6. 75. B. Al. 8. 70. B. Afr. 54, 2—5. B. Hisp. 42.)

c. Orationes inuria Caesari tributae.

Sueton. D. Iul. 55. Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quaedam feruntur. *Pro Quinto Metello* non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam: nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem *pro Metello,* sed *quam scripsit Metello,* cum ex persona Caesaris sermo sit Metellum seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. *Apud milites* quoque *in Hispania* idem Augustus esse vix ipsius putat, quae tamen duplex fertur: una quasi priore habita proelio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem contionandi habuisse eum dicit subita hostium incursione. — (Quae a recentioribus falso huc relata sint, v. Oud. l. c. p. 994. nr. 2. 4.)

DE ANALOGIA AD M. TULLIUM CICERONEM LIBRI DUO.

[A. U. C. DCLXXXXVIIII.]

Sueton. D. Iul. 56. *med.* Reliquit et de Analogia duos libros et Anticatones totidem ac praeterea poëma, quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia conventibus peractis ad exercitum rediret, sequentes sub tempus Mundensis proelii fecit, novissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem quarto et vicensimo die pervenit.

Quintil. Inst. Or. I, 7, 34. An ideo minor est M. Tullius orator, quod —? aut vim C. Caesaris fregerunt editi de analogia libri?

Fronto p. 203. *ed. Rom.* Fac memineris et cum animo tuo cogites, C. Caesarem atrocissimo bello Gallico cum alia multa militaria tum etiam duos de analogia libros scrupulosissimos scripsisse, inter tela volantia de nominibus declinandis, de verborum aspirationibus et rationibus inter classica et tubas.

(Cf. *Anal. Vindob. p.* 511.)

LIBER PRIMUS.

Cic. Brut. 72, 253. *Atticus*: — qui etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum [i. e. *Ciceronem*] — de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit primoque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiae, tribueritque — huic nostro [i. e. *Ciceroni*], qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem: nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset adfatus: *Ac si, ut cogitata praeclare eloqui possent, non nulli studio et usu elaboraverunt, cuius te paene principem copiae atque inventorem bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus, hunc facilem et cotidianum novisse sermonem nunc pro relicto est habendum.*

Gell. Noct. Att. I, 10, 4. Quod a C. Caesare in primo de analogia libro scriptum est: *Habe semper in memoria atque in pectore, ut tamquam* scopulum sic fugias

inauditum atque insolens verbum. (Cf. Macr. Sat. I, 5, 2.) — XVIIII, 8, 3. *sq.* C. — Caesar — in libris, quos ad M. Ciceronem de analogia conscripsit, *harenas* vitiose dici existimat, quod *harena* numquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque *caelum* neque *triticum;* contra autem *quadrigas,* etiamsi currus unus, equorum quattuor iunctorum agmen unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut *arma* et *moenia* et *comitia* et *inimicitias* —. Tunc prolato libro de analogia primo verba haec ex eo pauca memoriae mandavi. Nam cum supra dixisset, neque *caelum* neque *triticum* neque *harenam* multitudinis significationem pati, *Num tu,* inquit, *harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram et plures terras et urbem et urbes et imperium et imperia dicamus, neque quadrigas in unam nominis figuram redigere neque harenam multitudinis appellatione convertere possimus?*

Pompei. Comment. Art. Don. p. 230. *ed. Lind. (Keil. V. p.* 197. *sq.).* Analogia — fit octo modis: ut sint sex illae partes, quae accidunt nomini, *similes;* sex autem accidunt ista: qualitas, comparatio, genus, numerus, figura, casus: ecce sex partes; exitus syllabarum ut sit similis: puta illud in *us* exit et illud in *us;* paenultimarum ratio ut sit similis, ut aut vocales [syllabae] sint aut consonantes; deinde ut tempora sint similia: si illa breuis est, et illa breuis sit. De istis omnibus rebus si unum minus fuerit, iam non stat analogia; de his rebus, quae positae sunt apud Caesarem, si quid minus fuerit, iam non stabit ratio analogiae. Ait enim Caesar: *Nisi omnia consentiant inter se, non potest fieri, ut nominis similitudo sit.* — *p.* 27. *extr. L. (Keil. ib. p.* 108.*)* Legimus, apud maiores nostros primas apud Romanos XI litteras fuisse tantummodo, ut dicit Caesar libro analogiarum primo. In libro analogiarum Caesar hoc dixit, XI fuisse. — *p.* 233. *L. (Keil. ib. p.* 199.*)* Lectum est hoc saepius, praecipue apud Varronem. Ille dicit: *Lac* non debemus dicere, sed lact. Sed dixit Caesar contra

ipsum rem valentissimam, nullum nomen duabus mutis terminari. *(Cf. Excerpta ex Comm. in Donat. Keil. ib. p.* 326.*)* — *p.* 108. *L. (Keil. ib. p.* 144.*) Alba* civitas*:* alii dicunt *Albanus,* alii *Albensis.* — Caesar quidem in libris analogicis voluit dicere discretionem. Ait sic Caesar in libris analogiae: *Duae sunt Albae, alia ista, quam novimus in Aricia, et alia hic in Italia. Volentes Romani discretionem facere istos Albanos dixerunt, illos Albenses.* Non quoniam nescientes, unam derivationem esse, hoc fecerunt, Caesar hoc dixit, sed ut facerent discretionem inter colonos, inter illos et istos.

Priscian. Inst. Gramm. p. 545. *P. p.* 20. *Kr. (Keil. II. p.* 14.*)* — *Pompeiii* quoque genetivum per tria *i* scribebant, quorum duo superiora loco consonantium accipiebant, ut si dicas *Pompelli:* nam tribus *i* iunctis qualis possit syllaba pronuntiari? [nam postremum i pro vocali est accipiendum] quod Caesari doctissimo artis grammaticae placitum a Victore quoque in arte grammatica de syllabis comprobatur.

Probus Inst. Art. 28. *p.* 157. *R. (Keil. III. p.* 50.*)* — cum omnes artis latores, praecipueque Caesar, propter rationem metricam et structurarum qualitates singularum litterarum sonos ponderarent, hac ratione semivocales mutis praeferendas iudicaverunt, quod semivocales geminatae ad sonum vocalibus occurrunt, hoc est, ut syllabam facere possint, ut puta *fla, ars, mons, iners* et cetera talia; at vero mutae geminatae, si vocalibus occurrant, nec syllabam nec sonum scilicet facere possint. Quis enim *b, c, d, k, q, t, g* geminatas vocalibus misceat et sonum syllabae potest audire?

LIBER SECUNDUS.

Charis. Art. Gramm. I. p. 104. *P. p.* 74. *L. (Keil. I. p.* 130.*)* — *fagos* C. Caesar de analogia secundo: *fagos, populos, ulmos.* — *ib. p.* 109. *P. p.* 78. *L. (Keil. ib. p.* 135.*) Lacer* an *laceris?* ut *tener, puer.* Ultimam enim vocalem si ablativus amiserit, dabit scire, qualis esse debeat nominativus. *Ovidius: Mille lacer spargere* locis. Quod ita dici

debere et Caesar de analogia libro II. nec non et Valgius de rebus per epistulam quaesitis *disputant*. — *p*. 117. *P. p*. 83. *L. (Keil. ib. p*. 44. *sq.) Turbo Turbonis*, si proprium sit hominis nomen, *turbinis*, si procellam voluerimus exprimere, aut in eo, inquit Plinius, qui est in lusu puerorum. Sed Caesar de analogia secundo *turbonem*, non *turbinem* etiam in tempestate dici debere ait; ut *Cato Catonis*, non ut *homo hominis*. — *p*. 98. *P. p*. 70. *L. (Keil. ib. p*. 122. *sq.)* Ne illa quidem ratio recepta est, quam C. Caesar ponit in femininis, ut *puppim, restim, pelvim* ..... Hoc enim modo et *ab hac cani* dicemus et *ab hoc iuveni, pani*. — *ib. Aplustre*. Omnium nominum, quae sunt neutri generis et in *e* terminantur, ait Plinius Caesarem scisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares.

Ar litteris nomina neutralia terminata item non minus ait Caesar, quia dativo et ablativo pari iure funguntur; ut idem Plinius scribit. — *ib. p*. 95. *P. p*. 68. *L. (Keil. ib. p*. 119. *in.) Animal animale* faciet, ut *autumnal autumnale* —, quae patiendi non sunt —. Plinius Secundus *animal*, non *animale* ait dici debere. C. Caesar, quasi indiscretum hoc sit, ait, *l* littera nominativo singulari neutra finita nomina eandem definitionem capere, quam capiunt *e* littera terminata: *huic animali* et *ab hoc animali, huic puteali* et *ab hoc puteali*. — *p*. 108. *P. p*. 77. *L. (Keil. ib. p*. 133.*) Iubare*. Plinius ait, inter cetera etiam istud C. Caesarem dedisse praeceptum, quod neutra nomina *ar* nominativo clausa per *i* dativum ablativumque singulares ostendant; *iubar* tamen ab hac regula dissidere. Nam ut *huic iubari* dicimus, *ab hoc iubare* dicendum est, ut *huic farri* et *ab hoc farre*. — *p*. 114. *P. p*. 81. *L. (Keil. ib. p*. 141.*) Partum*. Caesar in analogicis *harum partum*. — *Panium* Caesar de analogia libro II. dici debere ait. — *ib. p*. 69. *extr. P. p*. 50. *L. (Keil. ib. p*. 90.*) Panis* — genetivum pluralem Caesar de analogia II. *panium* dixit. — *p*. 86. *P. p*. 63. *L. (Keil. ib. p*. 110. *sq.) Is homo idem* compositum facit *tam singulariter* quam pluraliter, nisi quia Caesar

:o II. singulariter ***idem,*** pluraliter ***isdem*** dic(
firmat; sed consuetudo hoc non servat.

Se et *sese* pronomina ita distinguit, ut *se* di(
ım aliquem quid in alium fecisse ostendimus, ut
ılle dixit, *se* hoc illi fecisse; cum autem in se i
tunc dicamus *sese,* velut: dixit, *sese* hoc sibi feci

Priscian. Inst. VI, 64. *in. p.* 707. *P. p.* 26(
(*Gramm. Lat. ed. Keil. II. p.* 248. *sq.*) In *is*
entia longam, cuiuscumque sint generis, Latina
, addita *tis* faciunt genetivum, ut *haec lis, lit*
hic et *haec Samnis, huius Samnitis.* Sic Caesar d(
logia. — *ib.* 65. *in. p.* 261. *Kr. p.* 249. *Keil.* Ill(
que tam in *is* quam in *er* finita nomina regula(
vant in *er* terminatorum, id est accepta *is* faciu
netivum, ut *hic pulvis* et *pulver pulveris, hic c*(
t *cucumer cucumeris, hic cinis* et *ciner cineris,*
is et *vomer vomeris.* Praeterea Caesar declin
Probus, *pubes puberis,* quidam *puber puberis.* —
p. 272. *Kr. p.* 250. *Keil. Haec pollis pollinis,* si(
isius; Probus autem et Caesar *hoc pollen pollinis*
naverunt. — *XVIII,* 8, 75. *extr. p.* 1140. *P. p*
Kr. III. p. 239. *Keil.* — Caesar non incongrue p
ns a verbo *sum es,* quomodo a verbo *possum*
potens.

Quint. Inst. Or. I, 5, 63. Mihi — placet L(
tionem sequi, quousque patitur decor. Neque
am *Calypsonem* dixerim ut *Iunonem,* quamquam
tus antiquos C. Caesar utitur hac ratione declin(

Gell. Noct. Att. IIII, 16. C. Caesar in libri
logicis omnia istiusmodi [i. e. *dat. sing. nom. IIII*
ine *i* littera dicenda censet. — *VIIII,* 14. [de
ine.] C. Caesar in libro de analogia secundo
ie et *huius specie* dicendum putat.

Isidor. Orig. XI, 2, 33. *Mortuus* ex qua par
ionis declinetur, incertum est. Nam, sicut ait (
b *eo, quod est morior,* in participio praeteriti
is in tus exire debuit, per unum scilicet *u,*

duo. Nam ubi geminata est littera *u*, nomen est, non participium, ut *fatuus, arduus.*

De Dub. Nom. (Gramm. Lat. de Keil. V. p. 575.). *Crinis* generis masculini, ut Caesar de analogia.

DE ASTRIS LIBER. [A. U. C. DCCVIII.]

Macrob. Sat. I, 16. Iulius Caesar, ut siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Aegyptiis disciplinis hausit, ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad solis cursum finiendi anni tempus extenderet.

Ioannes Lydus de Ostent. p. 381, 9. *Bekk.* *Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Κλαύδιος ἐκ τῶν παρὰ Θούσκοις ἱερῶν πρὸς λέξιν καὶ οὐκ αὐτὸς μόνος, ἀλλὰ μὴν καὶ Εὔδοξός τε ὁ πολύς, Δημόκριτος πρῶτος αὐτῶν Βάῤῥων τε ὁ Ῥωμαῖος, Ἵππαρχος, Μητρόδωρος καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Καῖσαρ περὶ τῆς ἐφημέρου τῶν φαινομένων ἐπιτολῆς τε καὶ δυσμῶν.*

Schol. post Ptolem. de Apparent. *Ἀνέγραψε τὰς ἐπισημασίας καὶ κατέταξε κατά τε Αἰγυπτίους καὶ Δοσίθεον, Φίλιππον, Κάλλιππον, Εὐκτήμονα, Μέτωνα, Κόνωνα, Μητρόδωρον, Εὔδοξον, Καίσαρα, Δημόκριτον, Ἵππαρχον. — Διὸ δεῖ μάλιστα ἐφαρμόζειν τὰς μὲν τῶν Αἰγυπτίων ἐπισημασίας ταῖς περὶ τοῦτον τὸν παράλληλον χώραις, τουτέστι καθ' ὃν ἡ μεγίστη τῶν ἡμερῶν ὡρῶν ἐστι ιδ' ἰσημερινῶν, τὰς δὲ Δοσιθέου καὶ Φιλίππου, καθ' ὃν ἐστιν ἡ μεγίστη τῶν ἡμερῶν ὡρῶν ιδ' ς'', τὰς δὲ Δημοκρίτου καὶ Καίσαρος καὶ Ἱππάρχου, καθ' ὃν καὶ ἡ μεγίστη τῶν ἡμερῶν ἐστιν ἰσημερινῶν ιε'.*

Plin. Nat. Hist. I. Ind. auctorum libri XVIII. L. Tarutio, qui Graece de astris scripsit, Caesare dictatore, qui item. — *ib. XVIII,* 25, 214. Nos sequimur observationem Caesaris maxume, haec erit Italiae ratio. — 26, 234. A bruma in favonium Caesari nobilia sidera significant, tertio kalendas Ianuarias matutino canis occidens. — Pridie nonas Ianuarias Caesari delphinus matutino exoritur et postero die fidicula. — 237. A favonio in aequinoctium vernum Caesari significat, XIIII.

lendas Mart. triduum varie, et VIII. kalendas hirunnis visu et postero die arcturi exortu vespertino, item :tio nonas Mart. Caesar cancri exortu id fieri observit. — Caesar et idus Martias ferales sibi notavit)rpionis occasu, XV. kalendas vero April. Italiae miım ostendi, XII. kalendas ecum occidere matutino. — :6—248. Aequinoctium vernum a. d. VIII. kalendas)ril. peragi videtur. Ab eo ad vergiliarum exortum ıtutinum Caesari significant kalendae April.; III. nonas)ril. in Attica vergiliae vesperi occultantur, eaedem stridie in Boeotia, Caesari autem et Chaldaeis nos —. Caesari VI. idus significat imbris librae occsus. XIIII. kalend. Maias Aegypto suculae occidunt speri, sidus vehemens et terra marique turbidum, 'I. Atticae, XV. Caesari, continuo quatriduo significant, ssyriae autem XII. kalendas. — Caesari et VIII. kalen.s notatur dies. — VI. nonas Maias Caesari suculae matino exoriuntur et VIII. idus capella pluvialis. — Sic re in VI. idus, qui est vergiliarum exortus, decurrunt lera. — 27, 255. *sq.* A vergiliarum exortu signi:ant Caesari postridie arcturi occasus matutinus, III. us Maias fidiculae exortus, XII. kalendas Iunias capella speri occidens —. XI. kalendas Caesari Orionis gladius cidere incipit, IIII. nonas Iunias Caesari et Assyriae [uila vesperi oritur, VII. idus arcturus matutino occit Italiae, IIII. delphinus vesperi exoritur. XVII. kandas Iulias gladius Orionis exoritur —. XI. kalendas usdem Orionis gladius Caesari occidere incipit. VIII. ılendas Iulias vero longissimus dies totius anni et nox 'evissima solstitium conficiunt. — 28, 268—271. Ab lstitio ad fidiculae occasum VI. kalendas Iulias Caeri Orion exoritur —, XVI. kal. Augustas Assyriae 'ocyon exoritur, dein post triduum fere ubique confes.m inter omnis sidus indicans, quod canis ortum vo.mus, sole partem primam leonis ingresso. Hoc fit ›st solstitium XXIII. die. Sentiunt id maria et terrae, ultae vero *et ferae*, — accenditque solem et magnam

aestus optinet causam. XIII. kal. August. Aegypto aquila occidit matutino, etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Caesar X. kalendas sentire Italiam existimavit. — III. kal. regia in pectore leonis stella matutino Caesari emergit. VIII. idus Aug. arcturus medius occidit, III. idus fidicula occasu suo autumnum inchoat, uti is annotat. — 31, 309—313. Sequitur ex divisione temporum autumnus a fidiculae occasu ad aequinoctium ac deinde vergiliarum occasum initiumque hiemis. In his intervallis significant pridie idus Aug. Atticae ecus oriens vesperi, Aegypto et Caesari delphinus occidens. XI. kalend. Septembris Caesari et Assyriae stella, quae vindemitor appellatur, exoriri mane incipit vindemiae maturitatem promittens. — V. idus Septembris Caesari capella oritur vesperi, arcturus vero medius pridie idus vehementissimo significatu terra marique per dies quinque. — XVI. kalendas Octobris Aegypto spica, quam tenet virgo, exoritur matutino, etesiaeque desinunt. Hoc idem Caesari XIIII. kalendas, XIII. Assyriae significant, et XI. kalendas Caesari commissura piscium occidens ipsumque aequinocti sidus VIII. kalendas Octobris. — VI. nonas Octobris Atticae corona exoritur mane, Asiae et Caesari V. nonas heniochus occidit matutino. IIII. nonas Caesari corona exoriri incipit, et postridie occidunt haedi vesperi. VIII. idus Octobris Caesari fulgens in corona stella oritur, et VI. idus vergiliae vesperi, idibus corona tota. XVII. kalendas Novembris suculae vesperi exoriuntur. Pridie kalendas Caesari arcturus occidit et suculae exoriuntur cum sole. Quarto nonas arcturus occidit vesperi. Quinto idus Novembris gladius Orionis occidere incipit, dein III. idus vergiliae occidunt.

(Cf. *Schol. in Caes. German. Prognost., Arat. II. p.* 102. *sqq. ed. Buhle.*)

Ptolem. de App. Athyr. 19. *Καίσαρι χειμάζει.* — 20. *Καίσαρι χειμάζει.* — 21. *Καίσαρι χειμών.* — 25. *Καίσαρι ἀκρασία ἀέρος.* — *Choeac.* 5. *Καίσαρι καὶ Εὐκτήμονι* καὶ Εὐδόξῳ καὶ Καλλίππῳ χειμών. —

7. *Καίσαρι καὶ Κόνωνι χειμάζει.* — 8. *Καίσαρι καὶ Εὐκτήμονι καὶ Εὐδόξῳ χειμών.* — 12. *Καίσαρι νοτία.* — 13. *Καίσαρι νοτία.* — 20. *Καίσαρι χειμάζει.* — 28. *Καίσαρι χειμών.*

DE COMPUTATIONE [sive FASTORUM] LIBER.

[Eod. a.]

Schol. in Lucan. Phars. X, 185. Probat ab effectu, quod vere intentus fuerit, quia suus [i. e. *Caesaris*] liber, quem composuit de computatione, non inferior libro Eudoxi sit. — *ib.* 187. Est autem liber fastorum Divi Iulii Caesaris, qui ordinationem continet secundum auctoritatem Chaldaeorum, quem in senatu recitavit. — *ib. Schol. Guelf.* Eudoxus enim ad cursum suum post VIII annos solem reverti dicit et esse annum magnum, Gaius vero Caesar post quinquennium, quo peracto bis sextum esse praecepit et melius annum visus est computasse.

ANTICATONES DUO. [A. U. C. DCCVIIII.]

Sueton. D. Iul. 56. v. *p.* 125. *in.*

Plut. Caes. 54. *Ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος οὐ δοκεῖ πρᾴως ἔχοντος οὐδὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι. Πῶς γὰρ ἂν ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐκχέας ὀργὴν τοσαύτην; Τῇ δὲ πρὸς Κικέρωνα καὶ Βροῦτον αὐτοῦ καὶ μυρίους ἄλλους τῶν πεπολεμηκότων ἐπιεικείᾳ τεκμαίρονται καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίᾳ πολιτικῇ συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. Ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα· καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκός, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. Τοῦτο ἠνία Καίσαρα κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα τὸν τοῦ τεθνηκότος δι' αὐτὸν ἔπαινον. Ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών· τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται.* — 3. *Ἐν δὲ τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ παραιτεῖται μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δει-*

νότητα ῥήτορος εὐφυοῦς καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. — *Cic.* 39. *Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος ἀντιγράφων τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους ἐπαινεῖν.* — *Cat. Min.* 11. *Τῆς δὲ κληρονομίας εἰς αὐτόν τε καὶ θυγάτριον τοῦ Καπίωνος ἡκούσης οὐθὲν ὧν ἀνήλωσε περὶ τὸν τάφον ἀπῄτησεν ἐν τῇ νεμήσει. Καὶ ταῦτα πράξαντος αὐτοῦ καὶ πράττοντος ἦν ὁ γράψας, ὅτι κοσκίνῳ τὴν τέφραν τοῦ νεκροῦ μετέβαλε καὶ διήθησε χρυσίον ζητῶν κατακεκαυμένον. Οὕτως οὐ τῷ ξίφει μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ γραφείῳ τὸ ἀνυπεύθυνον καὶ τὸ ἀνυπόδικον ἐπίστευσεν.* — 36. — *τοῖς τε ἄλλοις φίλοις ὡς ἀπιστῶν προσέκρουσε καὶ τὸν συνηθέστατον ἁπάντων Μουνάτιον εἰς ὀργὴν ὀλίγου δεῖν ἀνήκεστον γενομένην ἐνέβαλεν, ὥστε καὶ Καίσαρι γράφοντι λόγον κατὰ τοῦ Κάτωνος πικροτάτην τοῦτο τὸ μέρος τῆς κατηγορίας διατριβὴν παρασχεῖν.* — 52. — *ἀνέλαβε πάλιν τὴν Μαρκίαν χηρεύουσαν ἐπὶ χρήμασι πολλοῖς. Ὁ γὰρ Ὁρτήσιος θνήσκων ἐκείνην ἀπέλιπε κληρονόμον. Εἰς ὃ δὴ μάλιστα λοιδορούμενος ὁ Καῖσαρ τῷ Κάτωνι φιλοπλουτίαν προφέρει καὶ μισθαρνίαν ἐπὶ τῷ γάμῳ. Τί γὰρ ἔδει παραχωρεῖν δεόμενον γυναικὸς ἢ τί μὴ δεόμενον αὖθις ἀναλαμβάνειν, εἰ μὴ δέλεαρ ἐξ ἀρχῆς ὑφείθη τὸ γύναιον Ὁρτησίῳ καὶ νέαν ἔχρησεν, ἵνα πλουσίαν ἀπολάβῃ;* — 54. — *Σερβιλίαν ἐπηγάγετο τὴν ἀδελφὴν καὶ τὸ Λευκούλλου παιδίον ἐξ ἐκείνης γεγονός. Ἠκολούθησε γὰρ αὐτῷ χηρεύουσα καὶ πολὺ τῶν εἰς τὸ ἀκόλαστον αὐτῆς διαβολῶν ἀφεῖλεν ὑποδῦσα τὴν ὑπὸ Κάτωνι φρουρὰν καὶ πλάνην καὶ δίαιταν ἑκουσίως. Ἀλλ' ὅ γε Καῖσαρ οὐδὲ τῶν ἐπ' ἐκείνῃ βλασφημιῶν τοῦ Κάτωνος ἐφείσατο.*

Cic. Top. 25, 94. — cum aliquid de utilitate, honestate, aequitate disseritur deve eis rebus, quae his sunt contrariae, incurrunt status aut iuris aut nominis; quod idem contingit in laudationibus: nam aut negari potest id factum esse, quod laudetur, aut non eo nomine adficiendum, quo laudator adfecerit, aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure factum

it; quibus omnibus generibus usus est nimis inpuenter Caesar contra Catonem meum. — *Ep. ad Att.* *XIII,* 50, 1. — cum mihi Balbus — dixisset, se et 'ppium scripsisse ad Caesarem, se legisse libros contra atonem et vehementer probasse —. (Cf. 51, 1. ib. *XII,* 0, 1. 41, 4. — v. *p.* 159. *in.*)

Quint. Inst. Or. III, 7, 28. — laudativum genus – qualitate maxime contineri puto, quamquam tres atus omnes cadere in hoc opus possint, iisque usum . Caesarem in vituperando Catone notaverit Cicero.

Iuvenal. Sat. VI, 338. —

Maiorem, quam sunt duo Caesaris Anticatones, —

ım *Schol.* hoc: Caesar bello civili cognita Catonis morte, ıius virtutem dialogo illo, qui inscribitur Cato, Cicero iam laudavit, libros duos furiosissimos edidit, quos nticatones inscripsit.

Tac. ab Ex. D. Aug. IIII, 34. *s. fin.* Marci Ciccronis bro, quo Catonem caelo aequavit, quid aliud dictator Caear quam rescripta oratione, velut apud iudices, respondit?

App. B. C. II, 99. *extr.* — *Κικέρωνος δὲ ποιήσαντος 'κώμιον εἰς αὐτὸν* [i. e. *Catonem*] *καὶ ἐπιγράψαντος Κάτων, ιτέγραψε κατηγορίαν ὁ Καῖσαρ καὶ ἐπέγραψεν Ἀντικάτων.*

Dio Cass. Hist. Rom. XXXXIII, 13, 4. — *οὕτω — ὐτὸν* [i. e. *Catonem*] *ἐτεθαυμάκει, ὥστε τοῦ Κικέρω-ος ἐγκώμιον μετὰ ταῦτα αὐτοῦ γράψαντος ἀγανακτῆσαι ἐν μηδὲν, καίπερ καὶ ἐκείνου οἱ προσπολεμήσαντος, βι-λίον δέ τι γράψαι ὃ καὶ Ἀντικάτωνα ἐκάλεσε.*

(Cf. *Hieronym. VI. p.* 54. *ed. Vallars.)*

Martian. Capell. V. de Rhet. 18. *extr. p.* 155. *med. l. Eyssenh. p.* 153. *Gr. p.* 468. *extr. ed. Kopp. (Rhet. Lat. Min. ed. Halm. p.* 463.*)* — laudatori certamen est vel tuperatori —, ut cum alius quempiam laudat et alter cusat, ut Catonem Tullius laudans et duobus volumibus Caesar accusans.

Plin. Nat. Hist. VII, 30, 117. *extr.* Salve primus omium parens patriae appellate [i. e. *Cicero*], primus in toga iumphum linguaeque lauream merite et facundiae La-

tiarumque litterarum parens atque, ut dictator Caesar hostis quondam tuus de te scripsit, omnium triumphorum laurea maior [e]. Quanto plus est ingeni Romani terminos in tantum promovisse quam imperi!

Plin. Epist. III, 12. Erunt officia antelucana, in quae incidere impune ne Catoni quidem licuit. Quem tamen C. Caesar ita reprehendit, ut laudet: describit enim, eos, quibus obvius fuerat, cum caput ebrii retexissent, erubuisse; deinde adicit: *Putares, non ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos.*

Gell. Noct. Att. IIII, 16. C. Caesar in Anticatone *Unius,* inquit, *arrogantiae superbiaeque dominatuque.*

Priscian. Inst. VI, 36. 82. *VII,* 20. *extr. XIII,* 12 *p.* 694. 717. 740. 960. *P. I. p.* 243. 276. 305. 566. *Kr. (Keil. II. p.* 227. *in.* 266. 305. *extr. III,* 8.*)* Caesar in Anticatone priore: *Uno enim excepto, quem alius modi atque omnis natura finxit, suos quisque habet caros.*

APOPHTHEGMATA sive DICTA COLLECTANEA.

Sueton. D. Iul. 56. *extr.* Feruntur et a puero et ab adulescentulo quaedam scripta, ut Laudes Herculis, tragoedia Oedipus, item Dicta collectanea; quos omnes libellos vetuit Augustus publicari —.

Cic. Epist. VIIII, 16, 4. — ipse Caesar habet peracre iudicium, et ut Servius, frater tuus, quem litteratissimum fuisse iudico, facile diceret: hic versus Plauti non est, hic est, — sic audio Caesarem, cum volumina iam confecerit *ἀποφθεγμάτων,* si quod afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reicere solere; quod eo nunc magis facit, quod vivunt mecum fere cotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quae fortasse illis, cum dixi, nec illitterata nec insulsa esse videantur. Haec ad illum cum reliquis actis perferuntur: ita enim ipse mandavit. Sic fit, ut, si quid praeterea de me audiat, non audiendum putet.

EPISTULAE.

Sueton. D. Iul. 56. Epistulae quoque eius ad senam extant; quas primus videtur ad paginas et formam emorialis libelli convertisse, cum antea consules et ices non nisi transversa charta scriptas mitterent. tant et ad Ciceronem, item ad familiares domesticis rebus; in quibus si qua occultius perferenda erant, r notas scripsit, id est sic structo litterarum ordine, nullum verbum effici posset; quae si quis investigare persequi volet, quartam elementorum litteram, id t *D*, pro *A* et perinde reliquas commutet.

Gell. Noct. Att. XVII, 9. Libri sunt epistularum Caesaris ad C. Oppium et Balbum Cornelium, qui bus eius absentis curabant. In his epistulis quibusm in locis inveniuntur litterae singulariae sine coanentis syllabarum, quas tu putes positas incondite: m verba ex his litteris confici nulla possunt. Erat item conventum inter eos clandestinum de commutando tu litterarum, ut in scripto quidem alia aliae locum nomen teneret, sed in legendo locus cuique suus et testas restitueretur. Quaenam vero littera pro qua riberetur, ante iis, sicuti dixi, complacebat, qui hanc ribendi latebram parabant. Est adeo Probi grammai commentarius satis curiose factus de occulta litterum significatione epistularum C. Caesaris .... riptarum.

C. Iul. Victor Ars Rhet. XXVII. de Epistulis p. 266. *Or. p.* 124. *M. (Rhet. Lat. Min. ed. Halm. p.* 448.*)* Sont etiam notas inter se secretiores pacisci, quod et aesar et Augustus et Cicero et alii plerique fecerunt.

AD M. TULLIUM CICERONEM.

[A. U. C. DCLXXXXVIII.]

Cic. Epist. I, 9, 12. In hac sententia complendus erat mihi Caesar, ut vides, in coniuncta et usa et dignitate. Hic multum valuit cum vetus amitia, *quam tu non ig*noras mihi et Quinto fratri cum

Caesare fuisse, tum humanitas eius ac liberalitas brevi tempore et litteris et officiis perspecta nobis et cognita. — *VII,* 5, 3. De quo tibi homine haec spondeo, non illo vetere verbo meo, quod, cum ad te de Milone scripsissem, iure lusisti, sed more Romano, quo modo homines non inepti loquuntur: probiorem hominem, meliorem virum, pudentiorem esse neminem.

[A. U. C. DCLXXXXVIIII.]

ib. I, 9, 20. Cum Pompeius ita contendisset, ut nihil umquam magis, ut cum Crasso redirem in gratiam, Caesarque per litteras maxima se molestia ex illa contentione affectum ostenderet, —.

[A. U. C. DCC.]

ib. VII, 5, 2. Cum de hoc ipso Trebatio cum Balbo nostro loquerer accuratius domi meae, litterae mihi dantur a te, quibus in extremis scriptum erat: *M. Orfium, quem mihi commendas, vel regem Galliae faciam, vel hunc Leptae delega, si vis; tu ad me alium mitte, quem ornem.* — *Ep. ad Q. fr. II,* 13 [15[a]], 1—3. A. d. III. Non. Iun., quo die Romam veni, accepi tuas litteras datas Placentiae, deinde alteras postridie datas Blandenone cum Caesaris litteris refertis omni officio, diligentia, suavitate. Sunt ista quidem magna vel potius maxima: habent enim vim magnam ad gloriam et ad summam dignitatem. Sed mihi crede, quem nosti, quod in istis rebus ego plurimi aestimo, id iam habeo, te scilicet primum tam inservientem communi dignitati, deinde Caesaris tantum in me amorem, quem omnibus iis honoribus, quos me a se expectare volt, antepono. Litterae vero eius una datae cum tuis, quarum initium est, quam suavis ei tuus adventus fuerit et recordatio veteris amoris, deinde, se effecturum, ut ego in medio dolore ac desiderio tui te, cum a me abesses, potissimum secum esse laetarer, incredibiliter *me* delectarunt. Modo mihi date Britanniam, quam pingam coloribus

is, penicillo meo. Sed quid ago? Quod mihi tems, Romae praesertim, ut iste me rogat, manenti, cuum ostenditur? — Trebatium quod ad se miserim, rsalse et humaniter etiam gratias mihi agit: negat im in tanta multitudine eorum, qui una essent, quemam fuisse, qui vadimonium concipere posset. — *Epist.* *I, 8, 1. Scripsit ad me Caesar perhumaniter, nondum [i. e. *Trebatium*] sibi satis esse familiarem propter occupationes suas, sed certe fore —. 17, 2. — cum viderem, a Caesare honorificentissime tractari et unice diligi, minisque liberalitatem incredibilem et singularem fidem ssem, sic ei te commendavi et tradidi, ut gravissime igentissimeque potui: quod ille ita et accepit et mihi epe litteris significavit, et tibi et verbis et re osten-, mea commendatione sese valde esse commotum. — 9, 19. De Vatinio — primum reditus intercesserat gratiam per Pompeium, statim ut ille praetor est ctus. Post autem Caesaris, ut illum defenderem, mira ntentio est consecuta. — *ad Q. fr. II,* 15 [16], 5. d heus tu, celari videor a te: quomodonam, mi frar, de nostris versibus Caesar? Nam primum librum legisse scripsit ad me ante, et prima sic, ut neget ne Graeca quidem meliora legisse, reliqua ad quenm locum *ῥᾳθυμότερα*: hoc enim utitur verbo. — *III,* 3, 10 *in.* De tribunatu quod scribis, ego vero noinatim petivi Curtio, et mihi ipse Caesar nominatim ırtio paratum esse rescripsit meamque in rogando vecundiam obiurgavit. — *ad Att. IIII,* 16, 7. [13.] — ex ıtris litteris incredibilia quaedam de Caesaris in me ıore cognovi, eaque sunt ipsius Caesaris uberrimis teris confirmata. Britannici belli exitus expectatur: nstat enim, aditus insulae esse munitos mirificis molis. Etiam illud iam cognitum est, neque argenti scripum esse ullum in illa insula neque ullam spem praedae si ex mancipiis —. *ad Q. fr. III,* 1, 5, 17. Cum hanc m epistulam conplicarem, tabellarii a vobis venerunt d. *XI. Kal.* [*int. Oct.*] vicesimo die. O me sollicitum!

quantum ego dolui in Caesaris suavissimis litteris! Sed quo erant suaviores, eo maiorem dolorem illius ille casus afferebat. — *ib.* 7, 25. Ex Britannia Caesar ad me Kal. Septembr. dedit litteras, quas ego accepi a. d. IIII. Kal. Octobr., satis commodas de Britannicis rebus; quibus, ne admirer, quod a te nullas acceperim, scribit, se sine te fuisse, cum ad mare accesserit. — *III,* 5 *et* 6, 3. Caesaris amore, quem ad me perscripsit, unice delector; promissis iis, quae ostendit, non valde pendeo: nec sitio honores nec desidero gloriam, magisque eius voluntatis perpetuitatem quam promissorum exitum expecto —. — *ad Att. IIII,* 18, 5. [17, 5.] A Quinto fratre et a Caesare accepi a. d. VIIII. Kal. Nov. litteras a litoribus Britanniae proximo a. d. VI. Kal. Octobr. Confecta Britannia, obsidibus acceptis, nulla praeda, imperata tamen pecunia exercitum *e* Britannia reportabant —. — 19, 2. [18, 3.] Perspice — cum Caesare suavissimam coniunctionem —, qui quidem Quintum meum tuumque, di boni! quemadmodum tractat honore, dignitate, gratia! non secus ac si ego essem imperator. Hiberna legionis eligendi optio delata commodum, ut ad me scribit.

Philargyr. ad Verg. Georg. III, 204. *Esseda* vehiculi vel currus genus, quo · soliti sunt pugnare Galli. Caesar testis est libro ad Ciceronem III.: *Multa milia equitum atque essedariorum habet* [int. *Cassivellaunus*].

[A. U. C. DCCI.]

Cic. Or. Phil. II, 20, 49. [*alloquitur M. Antonium.*] Venisti e Gallia ad quaesturam petendam. Acceperam iam ante Caesaris litteras, ut mihi satisfieri paterer a te. Itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia.

Charis. Art. Gramm. I. p. 101. *P. p.* 72. *L. (Gramm. Lat. ed. Keil. I. p.* 126.*) Diligente.* — Caesar epistularum ad Ciceronem, *Neque,* inquit, *pro cauto ac diligente se castris* continuit [int. Q. *Cicero*].

(Cf. Caes. B. G. VI, 36. sqq.)

[A. U. C. DCCIIII.]

Cic. Ep. ad Att. VII, 1, 3. Me autem uterque numet suum, nisi forte simulat alter. Nam Pompeius non ıbitat: vere enim iudicat, ea, quae de republica nunc ntiat, mihi valde probari. Utriusque autem accepi ısmodi litteras eodem tempore, quo tuas, ut neuter ıemquam omnium pluris facere quam me videretur. - *ib.* 7. *extr.* — gratulans mihi Caesar de supplicatione iumphat de sententia Catonis, nec scribit, quid ille ntentiae dixerit, sed tantum, supplicationem eum mihi ın decrevisse. — 2, 7. Caesar iis litteris, quibus mihi atulatur et omnia pollicetur, quo modo exultat Catonis me ingratissimi iniuria! — 3, 11. *in.* Ille mihi litteɛ blandas mittit —.

[A. U. C. DCCV.]

ib., 21, 3. Ipse me Caesar ad pacem hortatur. əd antiquiores litterae, quam ruere coepit. — 23, 3. ıesaris litterarum exemplum tibi misi. — *VIII,* 2, Ego ad Caesarem unas Capua litteras dedi, quiıs ad ea rescripsi, quae mecum ille de gladiatoriıs suis egerat. Alteras eodem die dedi, quo has ad ı. Non potui non dare, cum et ipse ad me scripsist et Balbus. — 11, 5. Quod quaeris, quid Caesar l me scripserit, quod saepe, gratissimum sibi esse, ıod quierim, oratque, in eo ut perseverem. Balbus inor haec eadem mandata. — *Balbus ad Cic. ib.* 15 *A.,* . *extr.* Balbi mei tuique adventu delectatum te valde ıudeo. Is quaecumque tibi de Caesare dixit, quaeque aesar scripsit, scio, re tibi probabit, quaecumque forına eius fuerit, verissume scripsisse. — *VIIII,* 6. *A.* ***'aesar imp. s. d. Ciceroni imp.*** *Cum Furnium ostrum tantum vidissem, neque loqui neque audire meo ımmodo potuissem, properarem atque essem in itinere raemissis iam legionibus, praeterire tamen non potui, ıin et scriberem ad te et illum mitterem gratiasque ageəm; etsi hoc et feci saepe et saepius mihi facturus vieor: ita de me mereris. Imprimis a* te peto, quoniam

confido, me celeriter ad urbem venturum, ut te in-deam, ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope om- rerum uti possim. Ad propositum revertar: festin- meae brevitatique litterarum ignosces. Reliqua ex F- cognosces. — 15, 1. Ille, ut ad me scripsit, leg- singulas posuit Brundisii, Tarenti, Siponti —. — — ab eo [i. e. *Caesare*] mihi litterae redditae a. d. VII. K. [int. *Apr.*], quibus iam *opes* meas, non superioribus [litteris], *opem* expectat. Cum eius cle- tiam Corfiniensem illam per litteras collaudavissem, re- psit hoc exemplo: ***Caesar imp. Ciceroni imp.*** ***dic.*** *Recte auguraris de me — bene enim tibi co- sum —, nihil a me abesse longius crudelitate; atque cum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum m- factum probari abs te triumpho gaudio. Neque illud movet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicu- ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, qua- me mei similem esse et illos sui. Tu velim mihi ad u- praesto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut cons- in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil scito esse iucundius. Hanc adeo habebo gratiam illi; ne- enim aliter facere poterit: tanta eius humanitas, is sus, ea in me est benevolentia.* — **X, 3. *a.*,** 2. Ca- mihi ignoscit per litteras, quod non venerim, sese in optimam partem id accipere dicit. Facile pat- quod scribit, secum Tullum et Servium questos e- quia non idem sibi, quod mihi, remisisset. — Sed ta- exemplum misi ad te Caesaris litterarum. — 8. ***Caesar imp. sal. d. Ciceroni imp.*** *Etsi te n- temere, nihil imprudenter facturum iudicaram, tamen motus hominum fama scribendum ad te existimavi et nostra benevolentia petendum, ne quo progredereris pr- nata iam re, quo integra etiam progrediendum tibi non stimasses. Namque et amicitiae graviorem iniuriam ris et tibi minus commode consulueris, si non fortunae secutus videbere — omnia enim secundissima nobis, versissima illis accidisse videntur — nec causam*

- *eadem enim tum fuit, cum ab eorum consiliis abesse dicasti —, sed meum aliquod factum condemnavisse, :o mihi gravius abs te nil accidere potest. Quod ne cias, pro iure nostrae amicitiae a te peto. Postremo rid viro bono et quieto et bono civi magis convenit quam esse a civilibus controversiis? Quod nonnulli cum prorent, periculi causa sequi non potuerunt: tu explo-to et vitae meae testimonio et amicitiae iudicio neque tius neque honestius reperies quicquam quam ab omni ntentione abesse.* xv. *Kal. Maias ex itinere.*

[A. U. C. DCCVII.]

Cic. Epist. XIIII, 23. Redditae mihi tandem sunt Caesare litterae satis liberales —. (Cf. *ib.* 24. *ad tt. XI,* 23, 2. 24, 4.) — *Or. pro Lig.* 3, 7. Apud 1em igitur hoc dico? Nempe apud eum, qui, cum oc sciret, tamen me, antequam vidit, reipublicae red-idit; qui ad me ex Aegypto litteras misit, ut essem lem, qui fuissem; qui cum ipse imperator in toto nperio populi Romani unus esset, esse me alterum assus est; a quo hoc ipso C. Pansa mihi nuntium erferente concessos laureatos fasces tenui, quoad enendos putavi; qui mihi tum denique se salutem pu-avit reddere, si eam nullis spoliatam ornamentis de-isset. — *pro Deiot.* 14, 38. *extr.* Iubes enim eum ene sperare et bono esse animo, quod scio te non rustra scribere solere. Memini enim, isdem fere ver-is ad me te scribere, meque tuis litteris bene sperare on frustra esse iussum.

[A. U. C. DCCVIIII.]

Cic. Ep. ad Att. XIII, 7, 1. Sestius apud me fuit et Theopompus pridie: venisse a Caesare narrabat litteras; oc scribere, sibi certum esse Romae manere, causam-ue eam ascribere, quae erat in epistula nostra, ne se bsente leges suae neglegerentur, sicut esset neglecta umptuaria. — 20, 1. A Caesare litteras accepi con-olatorias datas pridie Kal. Mai. Hispali. — 22, 5. extr. pistulam *Caesaris misi*, si minus legisses.

AD Q. TULLIUM CICERONEM.

[A. U. C. DCLXXXXV.]

Cic. Ep. ad Q. fr. I, 2, 11. Ut opinor, Flavii al quando rem et Pompeius et Caesar tibi commendarant

[A. U. C. DCC.]

Caes. B. G. V, 48, 3. Tum cuidam ex equitibus Ga lis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistu lam deferat. Hanc Graecis conscriptam litteris mitti ne intercepta epistula nostra ab hostibus consilia cogn scantur. In litteris scribit, se cum legionibus profect celeriter affore; hortatur, ut pristinam virtutem retin

AD L. CORNELIUM BALBUM (maiorem) ET C. OPPIUM.

[A. U. C. DCC.]

Cic. Ep. ad Q. fr. II, 12, 4. De Caesare fugerat ad te scribere: video enim, quas tu litteras expectaris. ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistularum quo fuerat mea et Balbi, totum sibi aqua madid redditum esse, ut ne illud quidem sciat, meam fu aliquam epistulam. Sed ex Balbi epistula pauca ve intellexerat, ad quae rescripsit his verbis: *De Cicero te video quiddam scripsisse, quod ego non intellexi: qu tum autem coniectura consequebar, id erat eiusmodi, magis optandum quam sperandum putarem.* Iocum t tem illius de sua egestate ne sis aspernatus. — *III*, 5, 18. Quod interiore epistula scribis, me Idibus Septe bribus Pompeio legatum iri, id ego non audivi, scri que ad Caesarem, *neque* Vibullium Caesaris mandata mea mansione ad Pompeium pertulisse nec Oppi Quo consilio? Quamquam Oppium ego tenui, q priores partes Vibullii erant: cum eo enim coram C sar egerat, ad Oppium scripserat.

[A. U. C. DCCV.]

Cic. Ep. ad Att. VIIII, 6, 1. Roma scripsit Bal cohortes sex, quae Albae fuissent, ad Curium Min transisse; id Caesarem ad se scripsisse, et brevi t pore eum ad urbem futurum. (Cf. Caes. B. C. I 3.) — 7. C. **Caesar Oppio Cornelio sal.**

deo mehercule, vos significare litteris, quam valde probetis ea, quae apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter, et hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me praeberem, et Pompeium darem operam ut reconciliarem. Temptemus hoc modo, si possumus, omnium voluntates recuperare et diuturna victoria uti, quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt neque victoriam diutius tenere praeter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Haec nova sit ratio vincendi, ut misericordia et liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, et multa reperiri possunt. De his rebus rogo vos ut cogitationem suscipiatis. N. Magium, Pompei praefectum, deprehendi. Scilicet meo instituto usus sum et eum statim missum feci. Iam duo praefecti fabrum Pompei in meam potestatem venerunt et a me missi sunt. Si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus quam iis, qui et illi et mihi semper fuerunt inimicissimi; quorum artificiis effectum est, ut respublica in hunc statum perveniret. — 13. *A.*, 1. **Caesar Oppio Cornelio sal.** *A. d.* VII. *Id. Mart. Brundisium veni; ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii. Misit ad me N. Magium de pace. Quae visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui. Cum in spem venero de compositione [aliquid me conficere], statim vos certiores faciam.* (Cf. *Caes. B. C. I,* 26, 2.)

[A. U. C. DCCVIIII.]

ib. XIII, 31, 3. De epistula ad Caesarem κέκρικα. Atque id ipsum, quod isti aiunt illum scribere, se nisi constitutis rebus non iturum in Parthos, idem ego suadebam in illa epistula. — 46, 2. Balbum conveni. Ex eo haec primum: Paulo ante acceperam eas litteras, in quibus magno opere confirmat ante ludos Romanos. Legi epistulam. Multa de meo Catone, quo saepissime legendo se dicit copiosiorem factum; Bruti Catone lecto se sibi visum disertum.

AD Q. PEDIUM.

[A. U. C. DCCV.]

ib. VIIII, 14, 1. — litteras accepi ab Q. Pedio, Caesarem ad se pridie Id. Mart. misisse hoc exemplo: *Pompeius se oppido tenet. Nos ad portas castra habemus. Conamur opus magnum et multorum dierum propter altitudinem maris; sed tamen nihil est, quod potius faciamus. Ab utroque portus cornu moles iacimus, ut aut illum quam primum traicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus aut exitu prohibeamus.*

AD L. CALPURNIUM PISONEM CAESONINUM.

Charis. Art. Gramm. I. p. 60. *extr. P. p.* 44. *in. L. (Gramm. Lat. ed. Keil. I. p.* 79. *extr.)* Caesar ad Pisonem: *Locellum tibi signatum remisi.*

AD P. CLODIUM PULCHRUM.

[A. U. C. DCLXXXXVI.]

Cic. Or. de dom. sua 9, 22. Litteras in contione recitasti, quas tibi a C. Caesare missas diceres: *Caesar Pulchro*, cum etiam es argumentatus, amoris esse hoc signum, cum nominibus tantum uteretur neque ascriberet *proconsul* aut *tribuno plebis;* deinde gratulari tibi, quod [idem in posterum] M. Catonem tribunatu tuo removisses et quod eidem in posterum de extraordinariis potestatibus libertatem ademisses; quas aut numquam tibi ille litteras misit aut, si misit, in contione recitari noluit, aut, sive ille misit sive tu finxisti, certe consilium tuum de Catonis honore illarum litterarum recitatione patefactum est.

AD M. LICINIUM CRASSUM DIVITEM.

[A. U. C. DCLXXXXVIIII.]

Plut. Crass. 16. *med.* Καίτοι τῷ γραφέντι περὶ τούτων νόμῳ Παρθικὸς πόλεμος οὐ προσῆν. Ἤιδεσαν δὲ πάντες, ὅτι πρὸς τοῦτο Κράσσος ἐπτόηται· καὶ Καῖσαρ ἐκ Γαλατίας ἔγραψεν αὐτῷ τὴν ὁρμὴν ἐπαινῶν καὶ παροξύνων ἐπὶ τὸν πόλεμον.

AD P. SERVILIUM VATIAM (patrem).

[A. U. C. DCC.]

Cic. Ep. ad Q. fr. III, 1, 6, 20. P. Servilius pater ex tteris, quas sibi a Caesare missas esse dicebat, signicat, valde te sibi gratum fecisse, quod de sua volunıte erga Caesarem humanissime diligentissimeque loıtus esses.

AD T. ATIUM LABIENUM.

[Eod. a.]

Caes. B. G. V, 11, 4. Labieno scribit, ut, quam pluımas posset, iis legionibus, quae sunt apud eum, naves ıstituat. — 46, 4. Scribit Labieno, si reipublicae comıodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat.

AD CN. POMPEIUM MAGNUM (patrem).

[A. U. C. DCCII.]

Plut. Pomp. 56. *med.* — *ὁ Πομπήϊος ἔφη γράμματα Καίσαρος ἔχειν βουλομένου λαβεῖν διάδοχον καὶ παύσασθαι ῆς στρατείας· ὑπατείας μέντοι καὶ μὴ παρόντι καλῶς χειν αἴτησιν αὐτῷ δοθῆναι.*

AD C. FABIUM.

[A. U. C. DCCIII.]

Hirt. B. G. VIII, 6, 3. — litteras — ad Gaium 'abium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas, uas habebat, adduceret —.

AD C. TREBONIUM.

[Eod. a.]

ib. 11, 1. — litteras ad Trebonium mittit, ut, quam elerrime posset, legionem XIII., quae cum T. Sextio egato in Biturigibus hiemabat, accerseret atque ita cum ribus legionibus magnis itineribus ad se veniret.

[A. U. C. DCCV.]

Caes. B. C. II, 13, 3. Caesar — per litteras Treonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum [i. . *Massiliam*] expugnari pateretur, ne gravius permoti ıilites et defectionis odio et contemptione sui et diuıno labore omnes puberes interficerent —.

AD L. CORNELIUM LENTULUM CRUS.

[Eod. a.]

Cic. Ep. ad Att. VIII, 9, 4. VI. Kal. [int. *Mart.*] vesperi Balbus minor ad me venit, occulta via currens ad Lentulum consulem, missu Caesaris, cum litteris, cum mandatis, cum promissione provinciae, Romam ut redeat —.

AD Q. FUFIUM CALENUM.

[A. U. C. DCCVI.]

Caes. B. C. III, 14, 1. Calenus legionibus equitibusque Brundisii in naves impositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantum navium facultatem habebat, naves solvit, paulumque a portu progressus litteras a Caesare accipit, quibus est certior factus, portus litoraque omnia classibus adversariorum teneri.

AD SUOS BRUNDISIUM.

[Eod. a.]

ib. 25, 3. — Caesar Brundisium ad suos severius scripsit, nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent, sive ad litora Apolloniatium *sive ad Labeatium* cursum dirigere atque eo naves eicere possent. — *Appian. B. C. II,* 58. *med.* — *ἐπιστόλη πρὸς τὸν στρατὸν αὐτὸν ἐγέγραπτο ἄλλη, τὸν βουλόμενον αὐτῶν ἐπὶ τὰς ναῦς ἕπεσθαι τῷ Ποστουμίῳ καὶ καταίρειν ἀναχθέντας ἐς χωρίον ἐς ὅ τι ὁ ἄνεμος ἐκφέρῃ, μηδὲν τῶν νεῶν φειδομένους· οὐ γὰρ νεῶν χρῄζειν Καίσαρα, ἀλλ' ἀνδρῶν.*

AD M. ANTONIUM.

[Eod. a.]

Cic. Ep. ad Att. XI, 7, 2. — ad me misit Antonius exemplum Caesaris ad se litterarum, in quibus erat, se audisse, Catonem et L. Metellum in Italiam venisse, Romae ut essent palam: id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset; deque eo vehementius erat scriptum.

[A. U. C. DCCVII.]

Cic. Or. Phil. II, 40, 103. sq. Varronis — Casinatem fundum quis venisse dicit? quis hastam istius venditionis

dit? quis vocem praeconis audivit? Misisse te dicis Ale-ındream, qui emeret a Caesare. Ipsum enim expectare agnum fuit. Quis vero audivit umquam — nullius ıtem salus curae pluribus fuit — de fortunis Varronis m ullam esse detractam? Quid? si etiam scripsit ad Caesar, ut redderes, quid satis potest dici de tanta ıpudentia?

AD Q. CAECILIUM METELLUM PIUM SCIPIONEM.

[A. U. C. DCCVI.]

Caes. B. C. III, 57, 1. *sq.* Haec cum in Achaia at-ıe apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in acedoniam venisse constaret, non oblitus pristini in-ituti Caesar mittit ad eum *A.* Clodium, suum atque lius familiarem, quem ab illo traditum initio et com-endatum in suorum necessariorum numero habere in-ituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum —.

AD CN. DOMITIUM CALVINUM.

[Eod. a.]

ib. 78, 4. — praemissis nuntiis ad Cn. Domitium aesar scripsit et, quid fieri vellet, ostendit —.

[A. U. C. DCCVII.]

Hirt. B. Al. 34, 3. — ad legiones profectus unam ⅽ tribus, XXXVI., secum ducit, duas in Aegyptum ad aesarem mittit litteris eius evocatas —. — 38, 1. Pro-ma nocte Pharnaces interceptis tabellariis, qui de lexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cogno-ːit, Caesarem magno in periculo versari, flagitarique ɔ Domitio, ut quam primum Caesari subsidia mitteret ːopiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet.

AD A. GABINIUM.

[A. U. C. DCCVI.]

ib. 42, 4. Cum diversissima parte orbis terrarum n. Pompeium Caesar victor sequeretur compluresque lversarios in Illyricum propter Macedoniae propinqui-tem se reliquiis ex fuga collectis contulisse audiret, ːteras ad *Gabinium* mittit, uti cum legionibus tiro-

num, quae nuper erant conscriptae, proficisceretur in Illyricum coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciae inferretur, depelleret; sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret.

AD Q. CASSIUM LONGINUM.

[Eod. a.]

ib. 51, 1. Interim litteras accepit a Caesare, ut in Africam exercitum traiceret perque Mauritaniam ad fines Numidiae perveniret, quod magna Cn. Pompeio Iuba miserat auxilia maioraque missurus existimabatur. — 56, 1. — litteras a Caesare missas accipit, quibus cognoscit, Pompeium in acie victum amissis copiis fugisse.

AD AMINTIUM.

[A. U. C. DCCVII.]

Plut. Caes. 50. — *τῆς μάχης ταύτης* [int. *ad Zelam*] *τὴν ὀξύτητα καὶ τὸ τάχος ἀναγγέλλων εἰς Ῥώμην πρός τινα τῶν φίλων Ἀμάντιον ἔγραψε τρεῖς λέξεις· Ἦλθον, εἶδον, ἐνίκησα.* (Cf. *Appian. B. C. II,* 91. *extr. Sueton. D. Iul.* 37. *extr.*)

AD C. LICINIUM CALVUM.

Sueton. D. Iul. 73. C. Calvo post famosa epigrammata de reconciliatione per amicos agenti ultro ac prior scripsit.

AD A. ALIENUM.

[A. U. C. DCCVIII.]

B. Afr. 20, 3. — litteras in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset, praeterea ferrum, plumbum mitteretur.

AD A. ALIENUM ET C. RABIRIUM POSTUMUM.

[Eod. a.]

ib. 26, 3. — litteris — celeriter in Siciliam [missis] ad Alienum et Rabirium Postumum conscriptis [et] per catascopum mittit, ut sine mora ac nulla excusatione hiemis ventorumque quam celerrime exercitus sibi

ansportaretur: Africam provinciam perire funditusque verti ab suis inimicis; quod nisi celeriter sociis foret ıbventum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne ıctum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere ısidiisque reliquum futurum.

AD SER. SULPICIUM RUFUM.

[Eod. a.]

Cic. Epist. XIII, 19, 1. Effectum — est et ipsius . e. *Lysonis*] splendore et nostro reliquorumque hospi-ım studio, ut omnia, quae vellemus, a Caesare im-etrarentur; quod intelleges ex iis litteris, quas Caesar l te dedit.

AD T POMPONIUM ATTICUM.

[Eod. a.]

Cic. Ep. ad Att. XII, 6, 4. Caesar — mihi irridere isus est *quaeso* illud tuum, quod erat εὐπινὲς et ur-anum; ita porro te sine cura esse iussit, ut mihi qui-em dubitationem omnem tolleret.

AD REGEM DEIOTARUM.

[A. U. C. DCCVIIII.]

Cic. Or. pro Deiot. 14, 38. — non dubito, quin tuis tteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone uic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit ab omni-ue sollicitudine abstraxerit. *(Reliqua* v. *p.* 143. *s. fin.)*

AD L. AELIUM LAMIAM.

[Eod. a.]

Cic. Ep. ad Att. XIII, 45, 1. Fuit apud me Lamia ost discessum tuum epistulamque ad me attulit missam ibi a Caesare, quae quamquam ante data erat quam illae)iocharinae, tamen plane declarabat, illum ante ludos Romanos esse venturum; in qua extrema scriptum erat, t ad ludos omnia pararet neve committeret, ut frustra pse properasset. Prorsus ex his litteris non videbatur sse dubium, quin ante eam diem venturus esset, item-ue Balbo, cum eam epistulam legisset, videri Lamia icebat.

AD SENATUM.

[A. U. C. DCLXXXXVII. *extr.*]

Caes. B. G. II, 35, 4. Ob easque res ex litteris Caesaris *in* dies quindecim supplicatio decreta est —.

[A. U. C. DCLXXXXVIIII. *extr.*]

ib. IIII, 38, 5. His rebus gestis ex litteris Caesaris dierum viginti supplicatio a senatu decreta est. — *Plut. Cat. Min.* 51. *Ἐκ τούτου Καῖσαρ ἐπιστολὴν γράψας ἀπέστειλεν εἰς τὴν σύγκλητον· ὡς δὲ ἀνεγνώσθη βλασφημίας πολλὰς ἔχουσα καὶ κατηγορίας τοῦ Κάτωνος,*—.

[A. U. C. DCCII. *extr.*]

Caes. B. G. VII, 90, 8. His *rebus ex* litteris *Caesaris* cognitis Romae dierum viginti supplicatio redditur.

[A. U. C. DCCIIII. *extr.*]

Caes. B. C. I, 1, 1. Litteris a Gaio Caesare consulibus redditis, aegre ab his impetratum est —, ut in senatu recitarentur; ut vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. — *ib.* 9, 1. 3. — petit ab utroque [i. e. *L. Caesare adul.* et *L. Roscio*], — ne gravaretur sua quoque ad eum [i. e. *Pompeium*] postulata deferre. — cum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse. — *Sueton. D. Iul.* 29. Senatum litteris deprecatus est, ne sibi beneficium populi adimeretur, aut ut ceteri quoque imperatores ab exercitibus discederent. — *Plut. Pomp.* 59. *med.* — *ἀνέγνω τινὰ Καίσαρος ἐπιστολὴν Ἀντώνιος ἐν τῷ δήμῳ βιασάμενος τὴν βουλὴν ἔχουσαν ἐπαγωγοὺς ὄχλου προκλήσεις. Ἠξίου γὰρ ἀμφοτέρους ἐκβάντας τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις ἀφέντας ἐπὶ τῷ δήμῳ γενέσθαι καὶ τῶν πεπραγμένων εὐθύνας ὑποσχεῖν.* — *Caes.* 30. *in.* *Οὐ μὴν ἀλλ' ἥ γε παρὰ Καίσαρος ἀξίωσις τὸ πρόσχημα τῆς δικαιολογίας λαμπρὸν εἶχεν. Ἠξίου γὰρ αὐτός τε καταθέσθαι τὰ ὅπλα καὶ Πομπηίου ταὐτὰ πράξαντος ἀμφοτέρους ἰδιώτας γενομένους εὑρίσκεσθαί τι παρὰ τῶν πολιτῶν ἀγαθόν·* — *Ἀντώνιος δὲ δημαρχῶν Καίσαρος ὑπὲρ τούτων ἐπιστολὴν κομισθεῖσαν εἰς τὸ πλῆθος ἐξήνεγκε καὶ ἀνέγνω βίᾳ τῶν ὑπάτων.* — Anton. 5. med. — τὰς

αίσαρος ἐπιστολὰς οὐ προσιεμένων οὐδὲ ἐώντων ἀναγι-ώσκεσθαι τῶν συγκλητικῶν αὐτὸς [i. e. Ἀντώνιος] ἰσχύων ὰ τὸ ἄρχειν ἀνέγνω καὶ πολλοὺς μετέστησε τῇ γνώμῃ, δί-κια καὶ μέτρια Καίσαρος ἀξιοῦν ἀφ' ὧν ἔγραφε δόξαντος. - *Dio Cass. Hist. Rom. XXXXI,* 1, 1—3. [ὁ Κουρίων] — ράμματα παρὰ τοῦ Καίσαρος πρὸς τὴν βουλὴν λαβὼν ἦλθέ ἐς τὴν Ῥώμην —, καὶ οὐ πρότερον τοῖς ὑπάτοις αὐτὰ πέδωκε πρὶν ἐς τὸ συνέδριόν σφας ἀφικέσθαι, μὴ καὶ ἔξω ου λαβόντες αὐτὰ ἀποκρύψωνται. Ἐπὶ πολὺ μὲν γὰρ κὶ ὣς ἀνέσχον, οὐκ ἐθελήσαντάς σφας ἀναλέξασθαι· τέ-ος δὲ — ἠναγκάσθησαν αὐτὰ δημοσιεῦσαι. — ἐν δὲ ῇ ἐπιστολῇ τά τε ἄλλα ὅσα ποτὲ καλῶς τὸ κοινὸν ὁ Καῖ-αρ ἐπεποιήκει ἐνεγέγραπτο, καὶ ἀπολογισμὸς ὑπὲρ ὧν τιάζετο. — *Appian. B. C. II,* 32. *s. fin.* Περιεῖχε δ' ἡ γραφὴ ατάλογόν τε σεμνὸν ὧν ἐξ ἀρχῆς ὁ Καῖσαρ ἐπεπράχει καὶ ρόκλησιν, ὅτι θέλοι Πομπηΐῳ συναποθέσθαι, ἄρχοντος δ' τι ἐκείνου οὔτε ἀποθήσεσθαι καὶ τιμωρὸς αὐτίκα τε τῇ ατρίδι καὶ ἑαυτῷ κατὰ τάχος ἀφίξεσθαι. — *Cic. Epist.* *[VI,* 11, 2. Caesar, amicus noster, minaces ad sena-ım et acerbas litteras miserat.

[A. U. C. DCCVII.]

Cic. Or. Phil. XIIII, 8, 23. *med.* Ad te ipsum, P. ervili, num misit ullas conlega litteras de illa cala-ıitosa pugna Pharsalia? num te de supplicatione vo-ıit referre? Profecto noluit. At misit postea de Ale-andria, de Pharnace.

AD LINGONAS.

[A. U. C. DCLXXXXVI.]

Caes. B. G. I, 26, 6. Caesar ad Lingonas litteras untiosque misit, ne eos [i. e. *Helvetios*] frumento neve lia re iuvarent: qui si iuvissent, se eodem loco, quo [elvetios, habiturum.

IN SARDINIAM ET RELIQUAS PROVINCIAS AFRICAE FINITIMAS.

[A. U. C. DCCVIII. *in.*]

B. Afr. 8, 1. Caesar in Sardiniam nuntios cum lit-ɜris et in reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi uxilia, commeatus, frumentum, simulatque litteras le-issent, *mittenda* curarent.

CIRCUM PROVINCIAM AFRICAM.

[Eod. a.]

ib. 26, 1. Caesar, cum de suo adventu dubitatio in provincia esset, neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum in Africam cum copiis venisse, conscriptis litteris circum provinciam omnes civitates facit de suo adventu certiores.

AD GAETULOS.

[Eod. a.]

ib. 32, 4. Quorum [i. e. *Gaetulorum*] ex numero electis hominibus illustrioribus [Gaetulos] et litteris ad suos cives datis, cohortatus, uti manu facta se suosque defenderent, ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit. (Cf. 55, 1.)

INCERTUM AD QUOS.

[A. U. C. DCLXXXXVIII.]

Plut. Crass. 14. *extr.* *Ἐνταῦθα δ' ὁδὸς ἦν μία δευτέρας ὑπατείας αἴτησις· ἣν μετιόντων ἐκείνων* (i. e. *Pompeio et Crasso*) *ἔδει συμπράττειν Καίσαρα τοῖς τε φίλοις γράφοντα καὶ τῶν στρατιωτῶν πέμποντα πολλοὺς ἀρχαιρεσιάσοντας.*

[A. U. C. DCLXXXXVIIII.]

Eumen. Paneg. Constant. 4, 11, 2. [AD SENATUM?] — quam [i. e. *Britanniam*] Caesar, ille auctor vestri nominis, cum Romanorum primus intrasset, alium se orbem terrarum scripsit repperisse, tantae magnitudinis arbitratus, ut non circumfusa Oceano, sed complexa ipsum Oceanum videretur.

[A. U. C. DCCIIII. *extr.*]

Plut. Caes. 31. — *παρὰ Καίσαρος ἧκον ἐπιστολαὶ μετριάζειν δοκοῦντος· ἠξίου γὰρ ἀφεὶς τὰ ἄλλα πάντα τὴν ἐντὸς Ἄλπεων καὶ τὸ Ἰλλυρικὸν μετὰ δυεῖν ταγμάτων αὐτῷ δοθῆναι, μέχρι οὗ τὴν δευτέραν ὑπατείαν μέτεισι —.*

(Cf. *Sueton. D. Iul.* 29. *extr. Appian. B. C. II,* 32. *med. Plut. Pomp.* 59. *extr.*)

[A. U. C. DCCVI.]

Appian. B. C. II, 79. Πομπήιος δὲ — ἐκέλευε τοῖς εξοῖς μήτ' ἐπεκθεῖν ἔτι μήτ' ἐκτρέχειν ἐκ τῆς φάλαγγος ηδ'- ἀκοντίζειν, ἀλλ' ἐν προβολῇ διαστάντας ἀμύνεσθαι ιὰ χειρὸς τοῖς δόρασι τοὺς ἐπιόντας. Καὶ τόδε τινὲς ὑτοῦ τὸ στρατήγημα ἐπαινοῦσιν ὡς ἄριστον ἐν περικυλώσει· ὁ δὲ Καῖσαρ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς καταμέμφεται. 'άς τε γὰρ πληγὰς ὑπὸ τῆς βολῆς εὐτονωτέρας γίγνεσθαι αὶ τοὺς ἄνδρας ὑπὸ τοῦ δρόμου προθυμοτέρους· ἑστῶxς δ' ἀποψύχεσθαί τε καὶ τοῖς ἐπιθέουσιν εὐβλήτους ι' ἀτρεμίαν οἷα σκοποὺς εἶναι· ὃ καὶ τότε γενέσθαι. Τὸ ἀρ δέκατον τέλος σὺν αὐτῷ περιδραμεῖν τὰ λαιὰ τοῦ Ιομπηΐου ἔρημα ἱππέων γενόμενα καὶ πανταχόθεν ἀτρεοῦντας ἐς τὰ πλευρὰ ἐσακοντίζειν, μέχρι θορυβουμένοις μπεσόντας βίᾳ τρέψασθαι καὶ τῆς νίκης κατάρξαι. (Cf. *'aes. B. C. III*, 92. *sq.*) — *Plut. Pomp.* 68. *med.* Ἑωθιῆς δὲ φυλακῆς ὑπὲρ τοῦ Καίσαρος στρατοπέδου πολλὴν συχίαν ἄγοντος ἐξέλαμψε μέγα φῶς, ἐκ δὲ τούτου λαμὰς ἀρθεῖσα φλογοειδὴς ἐπὶ Πομπηίου κατέσκηψε· καὶ οῦτο ἰδεῖν φησι Καῖσαρ αὐτὸς ἐπιὼν τὰς φυλακάς. — *Caes.* 48. *med.* Τοῖς δὲ φίλοις εἰς Ῥώμην ἔγραφεν, τι τῆς νίκης ἀπολαύοι τοῦτο μέγιστον καὶ ἥδιστον, τὸ ώζειν τινὰς ἀεὶ τῶν πεπολεμηκότων πολιτῶν αὐτῷ. — *'ic. Ep. ad Att. XI*, 6, 7. — quaere ex Diochare, 'aesaris liberto, quem ego non vidi, qui istas Alexanrea litteras attulit.

[A. U. C. DCCVII.]

ib. 16, 1. Non meo vitio fit, hoc quidem temore —, ut me ista epistula nihil consoletur: nam t exigue scripta est et suspitiones magnas habet, non sse ab illo. — 17, 3. Illum [ab] Alexandrea discesisse nemo nuntiat, constatque, ne profectum quidem lim quemquam post Idus Martias, nec post Idus Deembr. ab illo datas ullas litteras; ex quo intellegis, lud de litteris a. d. v. Idus Febr. datis — quod inane sset, etiamsi verum esset — non verum esse.

[A. U. C. DCCVIII.]

id. Epist. VIIII, 6, 1. — cum ille scripsisset, ut opinor, se in Alsiense venturum,—. (v. *p.* 161. *v.* 12. *sqq.*)

[A. U. C. DCCVIIII.]

id. ad Att. XIII, 7, 1. et 45, 1. v. *p.* 143. *extr.* *p.* 151. *extr.*

Sueton. D. Iul. 26. *s. fin.* Gladiatores notos, sicubi infestis spectatoribus dimicarent, vi rapiendos reservandosque mandabat; tirones neque in ludo neque per lanistas, sed in domibus per equites Romanos atque etiam per senatores armorum peritos erudiebat precibus enitens, quod epistulis eius ostenditur, ut disciplinam singulorum susciperent ipsique dictata exercentibus darent.

Libr. Geometr. mscr. bibl. Bamb. [ep. gromatica, v. *Comm. Stud. Ant. ed. Bergk. — II. nr.* 55.*]* Nunc ad epistulam Iulii Caesaris veniamus, quod ad huius artis originem pertinet, ut nec ipsius auctoris gloria pereat, et nobis plenissime rei veritas ad notitiam veniat. Quisquis ille tamen hanc epistulam studiose legere voluerit, quibusdam compendiis introductus lucidius maiorum dicta in brevi percipiet.

POEMATA.

Tac. de Orat. 21. (v. *p.* 122. *med.*) *Pergit Aper:* — fecerunt enim [int. *Caesar et Brutus*] et carmina et in bibliothecas rettulerunt, non melius quam Cicero, sed felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt.

Sueton. D. Iul. 56. *extr.* v. *p.* 136. *s. fin.* APOPHTH. — *ib. med.* v. *p.* 125. *in.*

Plut. Caes. 2. *Καὶ ποιήματα γράφων καὶ λόγους τινὰς ἀκροαταῖς ἐκείνοις* [i. e. *piratis Asiaticis*] *ἐχρῆτο* —.

Plin. Epist. V, 3, 2. 5. — facio nonnumquam versiculos severos parum —. An ego verear —, ne me non satis deceat, quod decuit — divum Iulium?

Sueton. Vit. Terent. 5. *p.* 294. *extr. ed. Roth.* — C. Caesar:

Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris et merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adiuncta foret vis,
Comica ut aequato virtus polleret honore
Cum Graecis, neve hac despectus parte iaceres!
Unum hoc maceror et doleo tibi deesse, Terenti.

Plin. Nat. Hist. XVIIII, 8, (41. *extr.*) 144. Nec non us quoque silvestre est trium foliorum Divi Iuli carinibus praecipue iocisque militaribus celebratum. Alters quippe versibus exprobravere, lapsana se vixisse apud urrachium, praemiorum parsimoniam cavillantes. Est ıtem id cyma silvestris. (Cf. *Caes. B. C. III,* 48.)

INCERTA.

Quintil. Inst. Or. I, 7, 21. *Optimus, maximus,* ut .ediam *i* litteram, quae veteribus *u* fuerat, acciperent, . primum Caesaris inscriptione traditur factum. — *Vel. ıong. p.* 2228. *P.* Antiquis varie scriptitatum est *manıpium, aucupium, manubiae,* siquidem C. Caesar per scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. — *Cassiod. ex 'ornuto p.* 2284. *P.* et *Isidor. Orig. I,* 26, 15. *Lacruıae* an *lacrimae, maxumus* an *maximus,* et si quae imilia sunt, scribi debeant, quaesitum est. Terentius 'arro tradidit, Caesarem per *i* eiusmodi verba solitum sse enuntiare et scribere: inde propter auctoritatem ınti viri consuetudinem factam.

Isidor. Orig. IIII, 12, 7. *Telinum,* cuius Iulius 'aesar meminit dicens: *Corpusque suavi telino ungimus.*

Caper p. 2244. *P. Lutum* atque *macellum* singuıriter exire memento, licet Memmius *ista macella* dicat t Caesar *luta.*

Nonius p. 198. *M. Cinis* feminino apud Caesarem t Catulum et Calvum lectum est, quorum vacillat uctoritas.

Charis. Art. Gramm. I. p. 116. *extr. P.* p. 82. extr. L. *Framm. Lat. ed. Keil. I. p.* 143. sq.) Siremps tan-

tum per nominativum et ablativum declinatur, sir ut *tabes* et *pluris, ab hac sirempse, plure, tabe;* sar ergo *Siremps lex esto, quasi sacram violaveri* dixisse pronuntiandus est, nisi forte quidam adv liter legere maluerint —.

Gell. Noct. Att. VII, 9. M. Tullius et C. Caesar *deo memordi, pungo pepugi, spondeo spepondi* dixe

Diomed. Art. Gramm. I. p. 365. *sq. (Gramm. ed. Keil. I. p.* 368.*)* Cicero causarum decimo te *Re vendita iterum empta.* Unde manifestum fit, non dici, sed aut *venumdata* aut, ut Cicero, *vend* Gaius Caesar: *Possessiones redemi easque postea pl venditas.*

A. HIRTI
FRAGMENTA.

ANTICATO AD M. TULLIUM CICERONEM.
[A. U. C. DCCVIIII.]

Cic. Ep. ad Att. XII, 40, 1. Qualis futura sit Caesa-
.s vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo
bro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia
atonis, sed cum maximis laudibus meis. Itaque misi
brum ad Muscam, ut tuis librariis daret: volo enim
um divolgari; quod quo facilius fiat, imperabis tuis.
– 41, 4. Hirtii epistulam si legeris, quae mihi quasi
ῥόπλασμα videtur eius vituperationis, quam Caesar
:ripsit de Catone, facies me, quid tibi visum sit, si
.bi erit commodum, certiorem. — 44, 1. *extr.* Illius
brum, quem ad me misit de Catone, propterea volo
ivolgari a tuis, ut ex istorum vituperatione sit illius
ıaior laudatio. — 45, 3. *extr.* Tu vero pervolga Hir-
.um: id enim ipsum putaram, quod scribis, ut, cum
ıgenium amici nostri probaretur, ὑπόθεσις vituperandi
'atonis irrideretur. — 47, 3. *in.* Hirtii librum, ut
ıcis, divolga.

EPISTULAE.
AD M. TULLIUM CICERONEM.
[A. U. C. DCCVII.]

ib. XI, 14, 3. *in.* Quintus pergit, ut ad me et Pan-
ı scripsit et Hirtius, isque item Africam petere cum
əteris dicitur.

[A. U. C. DCCVIIII.]

ib. XII, 34, 3. [35, 1.] *extr.* Hirtii epistulam tibi misi et recentem et benevole scriptam. — 37, 4. *in.* Hirtius ad me scripsit, Sex. Pompeium Corduba exisse et fugisse in Hispaniam citeriorem, Gnaeum fugisse nescio quo; neque enim curo. Nihil praeterea novi. Litteras Narbone dedit XIIII. Kal. Maias. — *XIII,* 21, 1. Ad Hirtium dederam epistulam sane grandem, quam scripseram proxime in Tusculano. Huic, quam tu mihi misisti, rescribam alias.

[A. U. C. DCCX.]

ib. XV, 5, 2. Ut tu de provincia Bruti et Cassii per senatus consultum, ita scribit et Balbus et Hirtius ..... quidem se acturum. Etenim iam in Tusculano est mihique, ut absim, vehementer auctor est: ille quidem periculi causa, quod sibi etiam fuisse dicit —. — 6, 2. 3. ***Hirtius Ciceroni suo sal.*** *Rure iam redierim, quaeris. An ego, cum omnes caleant, ignaviter aliquid faciam? Etiam ex urbe sum profectus: utilius enim statui abesse. Has tibi litteras exiens in Tusculanum scripsi. Noli autem me tam strenuum putare, ut ad Nonas recurram: nihil enim iam video opus esse nostra cura, quoniam praesidia sunt in tot annos provisa. Brutus et Cassius utinam, quam facile a te de me impetrare possunt, ita per te exorentur, ne quod calidius ineant consilium! Cedentes enim haec ais scripsisse. Quo? aut qua re? Retine, obsecro te, Cicero, illos et noli sinere haec omnia perire, quae funditus* ***medius*** *fidius rapinis, incendiis, caedibus pervertuntur. Tantum, si quid timent, caveant; nihil praeterea moliantur. Non mediusfidius acerrimis consiliis plus quam etiam inertissimis, dum modo diligentibus, consequentur: haec enim, quae fluunt, per se diuturna non sunt; in contentione praesentis ad nocendum habent viris. Quid speres de illis, in Tusculanum ad me scribe.* — 8, 1. *in.* Post tuum discessum binas a Balbo: nihil novi; itemque ab Hirtio, qui se scribit vehementer offensum esse veteranis.

[A. U. C. DCCXI.]

Cic. Epist. XII, 5, 2. *s. fin.* Hirtius nihil nisi considerate, ut mihi crebris litteris significat, acturus videbatur. — *Or. Phil. XII,* 4, 9. An vos A. Hirtium, praeclarissimum consulem, C. Caesarem, deorum beneficio natum ad haec tempora, quorum epistulas spem victoriae declarantis in manu teneo, pacem velle censetis? Vincere illi expetunt pacisque dulcissimum et pulcherrimum nomen non pactione, sed victoria concupiverunt.

AD C. IULIUM CAESAREM.

[A. U. C. DCCVIII.]

Cic. Epist. VIIII, 6, 1. v. *p.* 156. *in.* — scripserunt ad eum [i. e. *Caesarem*] sui, ne id faceret; multos ei molestos fore ipsumque multis; Ostiae videri commodius eum exire posse. Id ego non intellegebam quid interesset; sed tamen Hirtius mihi dixit, et se ad eum et Balbum et Oppium scripsisse, ut ita faceret —.

AD T. POMPONIUM ATTICUM.

[A. U. C. DCCVIIII.]

Cic. Ep. ad Att. XII, 44, 1. *in.* Et Hirtium aliquid ad te συμπαθῶς de me scripsisse facile patior — fecit enim humane —, et te eius epistulam ad me non misisse, multo facilius: tu enim etiam humanius. (*Reliqua* v. *p.* 159. *med.*)

AD M. ANTONIUM.

[A. U. C. DCCXI.]

Cic. Or. Phil. XIII, 7, 34. *med.* 36. *in.* (*Anton. Ep. ad Hirt. et Octavian.*) — negatis pacem posse fieri, nisi aut emisero Brutum aut frumento iuvero. — Concordiae factam esse mentionem scribitis in senatu et legatos esse consularis quinque.

AD SENATUM.

[Eod. a.]

ib. VIII, 2, 6. *med.* — nec illa hostilia verba nec bellica, quae paulo ante ex conlegae litteris Pansa recitavit: *Deieci praesidium, Claterna* potitus sum; fugati

equites, proelium commissum, occisi aliquot. — *XIIII.* 1, 1. — ex litteris, quae recitatae sunt, patres conscripti, sceleratissimorum hostium exercitum caesum fusumque cognovi —. (Cf. *Nonius p.* 312. *M.*) — 2, 6. — ad litteras veniam, quae sunt a consulibus et a propraetore missae —. — 8, 22. — ex litteris — C. Pansae A. Hirtii consulum, C. Caesaris pro praetore, de honore dis immortalibus habendo sententias dicimus —. — *ib.* 24. *extr.* — aut supplicatio re publica pulcherrime gesta postulantibus nostris imperatoribus deneganda est —, aut supplicatione decernenda hostis eos, de quibus decernitis, iudicetis necesse est. — 10, 28. *s. fin.* Hic — adulescens maximi animi [i. e. *Octavianus*], ut verissime scribit Hirtius, castra multarum legionum paucis cohortibus tutatus est secundumque proelium fecit.

INDEX NOMINUM ET RERUM

QUAE IN OMNIBUS COMMENTARIIS ET FRAGMENTIS LEGUNTUR

A.

D.

E.

F.

H.

I.

K.

L.

N.

O.

Q.

R.

S.

T.

U.

V.

Z.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

p. 145. v. 12. ab extr. — 14, 1. [eadem epistula commemoratur his verbis:] Miseram ad te VIIII. K. exemplum epistulae Balbi ad me et Caesaris ad eum. (*Reliqua* v. *p. 146 in.*)

p. 194.b. v. 12. Casīnas, ātis fundus M. Terenti Varronis, situs in agro Casini oppidi Latii (Volscorum), coloniae Samnitium, non publicatur a Caesare, Fr. p. 148. extr.

p. 195.b. v. 12., Cassius (e.) post XXX. *add.* et vernaculae

p. 200.a. v. 6. (h.) Servius (—), frater patruelis L. Papiri Paeti, homo litteratissimus, versuum Plautinorum subtilis existimator, Fr. p. 136. v. 12.(—10.) ab extr.

p. 210.a. extr. Dolabella, v. Cornelius (d. e. f.) — Idem plur. num., = ib. (d. e.), Fr. p. 120. v. 3. ab extr.

p. 211. in. Domitius (a.) extr. —; praetor a. U. c. DCLXXXXVI. cum C. Memmio (quem vide) in senatu adversus Caesarem agit, Fr. p. 123. v. 9. ab extr. 124, 1, qui III orationes in senatu contra eum et Memmium habet, ib. v. (2—5.) 6.

ib. extr. *post* 2 add. (Fr. p. 149. v. 13—8. ab extr.)

p. 212.a. v. 14. 17. 19. = (*non* sive), *scrib. contendit, committat, retinetur.*

p. 213.a. v. 10. *add.* Durus, v. Laberius.

p. 215.b. v. 18. Euctēmon, ŏnis Atheniensis, archon, astronomus saec. a. Chr. n. V., cum Metone novam aeram instituit. Cum eo consentit Caesar, Fr. p. 130. v. 20. p. 132. extr. p. 133. v. 2.

p. 216.b. v. 12. *post* legionis *add.* Caesaris.

p. 217.b. v. 25. *post* 14, 1. *add.* (Fr. p. 148. v. 10—15.)

p. 218.a. v. 9. 8. ab extr. *scrib.* — Idem sing. num. — Gallus, G. *cet.* ib. v. 5. ab extr. — b. v. 8. verba sic erant conformanda:

Gallĭcus,

a.) (—*ca*) *aedificia*, ib. V, 12, 3;

b.) (—*cus*) *ager*, ib. I, 31, 11;

c.) —*ca arma*, ib. 22, 2;

d.) —*cum* bellum, ib. V, 54, 4; idem plur. num. IIII, 20, 1. C. III, 2, 3. 59, 1;

e.) —*ca consuetudo*, G. IIII, 5, 2. V, 14, 1. C. I, 51, 1;

f.) —, *insignia*, G. I, 22, 2;

Gallicus,
g.) —*ca*, *lingua*, ib. 47, 4;
h.) —*cus*, *mos*, ib. V, 43, 1. VII, 48, 3; idem plur. num. IIII, 3, 3;
i.) —*ci*, *muri*, ib. VII, 23, 1(—5);
k.) —*ca ostentatio*, ib. 53, 3;
l.) —*cae naves*, ib. III, 11, 5. 14, 7. C. III, 29, 3 (*pontones*);
m.) —*res*, G. VI, 7, 7. — Gallorum patria

. 224.a. v. 20. 19. ab extr. Drappes et Lucterius — petunt, VIII, 30, 1, nec se *cet.*

). b. extr., v. p. 221.a., Treb. *cet.*

. 237. extr. et 238. in. *del.* Flaccus, Niger.

. 244.a. *post* Labienus *cet.* *add.*
— Inde adi.
Labieniānus pl. num., v. Galli equites et Germani s. f., Afr. 29, 1.

. 248.b. post Longinus *add.* Longus, v. Considius.

. 249.a. v. 4. ab extr. *add.* Lupus, v. Rutilius.

). Lusitani, —nus ponendi erant, prius quam Lusitania.

. 254.a. *post* v. 9. *add.* Maximus, v. Fabius (c. d.)

. 257.b. v. 2. *post* 31 *add.*

. 268.b. v. 4. (C.) Plinius Secundus maior, Novocomensis, homo doctissimus saec. p. Chr. n. I., qui scripsit cum multa alia tum libros Naturalis Historiae. Quaedam ex eius de Grammatica libris commemorantur Fr. p. 128. v. 5. 13. 17. 25.

). ante quam Pompeius (a.) ponendus erat Pompeius (d.) qui est p. 273.a.